JÓKAI MÓR
ÖSSZES MŰVEI

NEMZETI KIADÁS

XCVI. KÖTET

ÉLETEMBŐL. I.

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA
1898

ÉLETEMBŐL

IGAZ TÖRTÉNETEK. ÖRÖK EMLÉKEK. HUMOR. UTLEIRÁS.

IRTA

JÓKAI MÓR

I. RÉSZ

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK TULAJDONA
1898

PH
3273
A3
1898
v.1

LIBRA
APR 3
UNIVERSITY

A MÁRCZIUSI FIATALSÁG.

(Visszaemlékezés.)

Ötven év múlt el azóta.

A kik abban az évben születtek, azok mind vén emberek már.

Egy egész új emberöltő támadt nyomukban.

A kik ama napfordító év cselekményeiben résztvettek, kevesen élnek már, s a kik még életben vannak, azok is mindennap leszámolnak az élettel, mielőtt álomra hajtanák fejüket, mert nem tudhatják, hogy lesz-e még annak az álomnak fölébredése?

A kinek a régi emberek közül még van valami elmondani valója, siessen vele, a míg a nap süti az arczát.

Én is e régi emberek közül való vagyok.

Hadd mondjam el, a mit ez emlékezetes napról följegyeztem.

Más Magyarország volt az, mint a mostani.

A magyar nemzetet félmilliónyi nemes ember képezte. Az választott megyei tisztviselőket és az országgyűlés alsó házába követeket, megyénkint kettőt. Ezeknek a megyei rendek utasításokat adtak s ha követeik ez utasítások ellenére szóltak és szavaztak, visszahívhatták őket.

A polgári osztály is képviselve volt az országgyűlésen. A királyi városok egy-egy követet küldtek. S valamennyi királyi város követeinek a szavazata «egy» szavazatot adott ki. Ez volt a polgárság részvevése a törvényhozás műveletében.

Hát a többi? A tizenöt millió lakosa az országnak? A földmivelő, a munkaviselő nép? A jobbágyság? Annak semmi szava nem volt.

A «misera plebs contribuens», a «glebæ adstrictus» jogokkal nem birt, csak kötelességekkel.

Ő viselte az adó terhét, sokféle czímen, ő adta az ujonczokat a rendes hadsereghez, s azok szolgáltak tiz esztendeig, szabadságolás nélkül: a nemesség csak a haza határán betörő ellenség ellen tartozott harczolni. A jobbágy szolgált a földesúrnak ingyen, szántott, vetett, aratott, robotolt, forspontozott; fizette termése után a dézsmát, kéménye után a füstpénzt; csinálta az országutat, birája volt az «uriszék», törvénye az «urbarium». A bot volt a rangkülömbség jelképe a nemes és a jobbágy között.

Tizenöt millió lakosnak nem volt hazája Magyarország.

S talán a nemesi rend élvezte a szabadságot?

Igen: ha a szabadság a tétlenségben, a tagadásban volna megvalósitva.

Nem tenni semmit, nem engedelmeskedni senkinek, nem fizetni sehová, nem haladni semmi irányban, erre volt elég nemesi szabadság; de alkotni, kezdeményezni, előre haladni, a jövendő javára beruházni, ehhez minden út el volt zárva.

Magyarország volt az európai országok között a leghátramaradottabb. Hitel nélkül, mívelődés nélkül, létezési czél nélkül. Jövendő prédája bármely idegen hódítónak: jelen prédája a szövetségesének.

Az országgyűlésen voltak kitünő államférfiak, kik az életbevágó reformok szükségét belátták, s azok mellett fényes szónoklatokat tartottak; de ha nézeteik többségre vergődtek is, a conservativ felső tábla visszautasitotta határozataikat s felelős kormány nem volt, mely azokat végrehajtsa: helytartótanács, udvari kanczellária, dikasteriumok intézték az ország ügyeit, administrátorok úrkodtak a vármegyéken, s valamennyi fölött kormányzott a mindent intéző Metternich.

A magyar nemzeti politkusoknak eszményképe volt a vármegye. Ötvenkét parlamentben lehetett ismételni a gravameneket, a mik a pozsonyi diætán elhangzottak. A vármegyét nevezték az alkotmány bástyájának. Csakhogy a bástya ellenáll; de előre nem mozdul.

Ekkor támadt a magyar politikai világban egy kis csoport, mely új programmal lépett fel: nevezték őket doctrinaireknek, centrálistáknak. Vezértehetségek voltak közöttük báró Eötvös József, Csengery Antal, Szalay László, Kemény Zsigmond, Irinyi József, Irányi Dániel.

1846-ban találkoztam legelőször báró Eötvös Józseffel, a mikor ezt mondá előttem:

«. . . . a többi pártoknak nincs semmi programmjuk, a mienk világos, érthető. Négy szóból áll: «felelős kormány, népképviseleti parlament».

Igaz, hogy ez csak négy szó; de hogy az ige testté váljon, előbb romba kell dőlni a régi rendi alkotmánynak, az utasításos követi országgyűlésnek s meg kell előbb születni egy népnek, egy magyar népnek, mely képviselőket válaszszon.

Lehet-e ezt szavakkal elérni? Hogy a rendi országgyűlés alsó és felső háza önmagát megsemmisítse, hogy a földesurakból álló főrend a jobbágyságot szolgaságából fölszabadítsa, az úrbériséget eltörülje, hogy a szűz vállaira büszke nemesség a jogegyenlőséget kiterjeszsze a parasztra, a közteherviselést elvállalja? S ha megtörténnék az a csoda, hogy a régi alapon álló országgyűlés mindezt elfogadja a rábeszélő ékesszólás, lelkesítő irói befolyás mellett: elfogadja-e azt Metternich: Magyarország újjá születésének hatalmas akadályozója?

De hát lehet-e hatni a nemzet lelkületére irott szóval, nyomtatással, mikor itt nehezedik ránk az új eszmék Herodese, a censura?

Mindenkinek van itt ura; mágnásnak a királyi jogar, parasztnak, katonának a káplárpálcza, irónak, költőnek a censori veres plajbász.

Csodák csodájának kellene történni, ha a népszabadság napja mégis felvirradna.

Felvirradt.

Márczius 15-ike volt 1848.

Tizedik évfordulója annak a nagy katasztrófának, melylyel a korszellem óriás keze a régi Budapestet a föld színéről eltörölte a jeges árvízzel, hogy helyet csináljon az újan emelkedő dicső főváros számára.

Másodszor követelte a korszellem azt a csodát, mely eltörölje a régi, korhadt Magyarországot s alapot teremtsen az új, az Európában számot vető, szabad Magyarországnak.

Nem jött e követelés megelőző intés nélkül.

A míg az 1846—47-iki országgyűlésen az ország legjobbjai fáradtak a reformok sisyphus-sziklájának felgördítésével a soha el nem érhető hegytetőre, egyszerre csak megjelent az országház termében az a láthatatlan kéz, mely Belzázár palotájának falára felkarczolta a «mene, tekel, ufarsin»-t. A szomszéd Gallicziában kiütött a forradalom.

A lengyel nemesség forradalma volt az az idegen uralom ellen. Ennek az elnyomására támadt az ellenforradalom, a pórlázadás. A lengyel nemesség szabadságharczot kezdett; de elmulasztotta előbb a saját jobbágyságának felszabadítását. S a kettős forradalomnak a lengyel nemesség esett áldozatul. Azok a rettentő kegyetlenkedések, a miknek híreit, ha a hírlapokban elnyomta is a cenzura, a magyar országgyűlés vezérszónoka által annál megrenditőbb alakban lettek felmutatva; vérrel irott izenet voltak a magyar nemzethez. Az irtóztató példából kellett megtanulnia a magyar nemességnek, hogy a szabadság nem osztályok kiváltsága, hanem köztulajdon; hogy az a régi privilegiumok zászlója alatt halálba vezet: életet csak akkor ád a nemzetnek, ha annak a neve «népszabadság». S a vésztűz itt dühöng a szomszédban: a világszellem nem ád időhaladékot.

Értette azt minden gondolkozó ember, hogy az eltiport lengyel nemesség után rajtunk a sor; s a kiméletlen hatalom ellenében nincs más módja a nemzeti lét fentartásának, mint a munkás köznép bebocsátása az alkotmány mentsvárába, nincs más mód a hazát megmenteni, mint hazájává tenni az országot azoknak a népmillióknak, a kik eddig csak veritékükkel, vérükkel öntözték ezt a földet, de magukénak nem nevezhették.

Tisztelet, becsület mindazoknak a bölcs államférfiaknak, a kik rendes útakon, szokott eszközökkel igyekeztek a törvényhozás visszhangtompító termében a jobbágyság szolgai állapotán javítani; de eszményi czéljaiknak nemcsak a kormány ellenszenve képezte akadályát, mint inkább az érdekelt birtokos szavazók önzése; ez volt az a rossz út, melynek feneketlen kátyuiban a reformok szekere fennakadt.

Egykorú jegyzeteimben egy adatot találok, mely némi világot vet az akkori állapotokra.

Csekélységről volt szó. Az indítványoztatott, hogy a jobbágyoknak engedtessék meg az erdei vadgyümölcs szabad szedése. Hát mi az az erdei vadgyümölcs? Szamócza, gomba, som, mogyoró, vadalma. Paraszt nők, gyermekek szüretje. Ugyan ki irigyelné tőlük? De az indítvány mégis a leghevesebb ellenállásra talált s végűl kiderült, hogy a vezérszónoknak, ki a philippicát tartotta, nagy kiterjedésű erdei után a jobbágyai ötven ezer forint évi bérletet fizetnek az erdei vadgyümölcs szedéseért!

Hát még ha a dézsma és robot megszüntetéséről leend szó, a mely az egész eddigi gazdálkodási rendszert gyökeresen meg fogja változtatni!

Az országgyűlés 1848 első hónapjaiban szép csendesen tanácskozott, úgy a tekintetes Karok és Rendek, mint a méltóságos Fő-Rendek tábláin: kimerítő tárgyalások folytak a közös teherviselés, a városi törvény, a honosság és az administrátori rendszer fölött: ezek között három sürgetős reform, egy pedig még sürgetősebb gravamen. Nagy viták folytak, névszerinti szavazásokkal a fölött, hogy a főpolgármester évi fizetése 600 forint legyen-e vagy 1500?

Ekkor kiütött a franczia forradalom. A párisi fölkelő nép összetörte a trónt. Egy fiatal irótársunk, Dobsa Lajos egy darab rongyot a széttépett trónkárpitból dicsekedve mutogatott előttünk: ő maga is részt vett a világtörténelmi barrikadharczokban.

S e forradalmi kitöréssel egyidejűleg keletkezett Olaszországban a lombard-velenczei mozgalom. A szárd vezetőkörök a magyar nemzethez buzdító felhivást intéztek (latin nyelven) szabadságának kivívására.

Közeledő vihar dörgése nyugtalanítá Közép-Európát.

A megdöbbentő politikai esemény a magyar szónokokat is elhatározó lépésre ösztönzé. Márczius 3-án Pestmegye követe, Kossuth Lajos, felirati javaslatot terjesztett a Karok és Rendek elé, melyben a törvényhozás a dynastia iránti törhetlen hűséget hangsúlyozva, kéri a tróntól a felelős ministerium kinevezését, a szellem szabadságát, a honvédelem rendezését s a jobbágyok felszabadítását, országos kárpótlás mellett. Az alsó tábla egyhangúlag elfogadta a felirati javaslatot.

A méltsás főrendek azonban igen egyszerűen segítettek magukon, hogy ez a felirat általuk ne tárgyaltassék. Összes elnökeik, a kiválóbb főrendű tagokkal együtt fölrándultak Bécsbe. És így öt napig nem került tárgyalás alá a felirati javaslat. A márczius 7-iki alsóházi ülésben már türelmetlenkedtek a követek, hogy mit absentálnak annyit a főrendek? Mit keresnek Bécsben? Nem Bécsben van az országgyűlés! — Komárom követe Pázmándy Dénes, finom iróniával magyarázta meg az állapotot. — Bécsben a csehek és lengyelek szláv bált rendeztek; most ennek az ellensúlyozására tartottak a magyar főurak Bécsben egy magyar bált: különbség a kettő között az volt, hogy a szláv bálban szláv nyelven beszéltek, a magyar bálban pedig németül. Kossuth erre méltó haraggal jegyzé meg, hogy nem tánczolás az első kötelessége a főrendeknek, hanem a haza ügyei feletti tanácskozás. Követtársa, Szentkirályi, még tovább ment s vád alá kivánta fogatni a kötelességmulasztó elnököket. Erre a radikális inditványra egyszerre felemelte az alsóházban lehunyt fejét a conservativ reactio s a mérges vitának ismét Komárom követe szakította szét a gubanczát azzal a szóval, hogy a farsang utolsó napján nem tanácsos ilyen komoly ügyeket tárgyalni, halaszszuk ezt a nagybőjtre. (Márczius 7-ike épen húshagyó keddre esett.) A humoros ötlet véget vetett a kényes vitának. Átmentünk a nagybőjtbe.

Egyszer aztán a tánczoló főrendeknek a lába alól kirántotta a csiszolt parkettet a Bécsben kitört utczai forradalom. A bécsi intelligens fiatalság kezébe ragadta az alkotmányos szabadság zászlóját. A bécsi nép akkor még egy szabadelvű tábor volt, csatlakozott a fiatalsághoz, véres összeütközés történt a nép és katonaság között az utczán; melynek az uralkodó V. Ferdinánd atyai jó szíve vetett véget, elbocsátva a kormányról az absolutismus főnökét, Metternichet.

A bécsi ifjúság szabadságharcza valóban megelőzte a pesti mozgalmat s diadalmas zászlójától a koszorú meg nem tagadható.

Csupán azt a körülményt akarom felderíteni, hogy a pesti mozgalomnak mégsem a bécsi forradalom volt a keresztanyja.

A mai világ villanytáviratos, telefonos, gyorsvonatos szokásai szerint ily országra szóló eseményt még aznap meg kellett volna tudni Budapesten. Ámde 1848-ban még nem volt se vasút, se villanytáviró. A ki nagyon sietve akart Bécsbe eljutni, az nyergesújfalusi gyorsparasztokkal utazott (mint én is ugyanazon év októberében), a postai küldeményeket ellenben a gőzhajó hozta, melynek Bécsből idáig egész napi út volt. A Pesti Hirlap ugyan márczius 17-iki számában azt írja, hogy márczius 14-ikén már megérkezett a bécsi forradalomnak a híre Pestre. Én azonban lehetetlennek tartom, hogy egy hirlapiró márczius 14-én ily világesemény hírét megkapja, azt a fiókjába elzárja s csak három nap múlva közölje.

A márczius 13-án támadt bécsi forradalomnak nem is volt sem aznap, sem a következő márczius 14-ikén befejezése: folytonos kitartó harczok között, melyben a legkiválóbb államférfiak által vezetett egyetemi fiatalság küzdött első sorban a bécsi népsereg élén, jutott az márczius 15-ikén döntő diadalra, a midőn a népakaratáról felvilágosúlt uralkodó az alkotmányt, a sajtószabadságot, a felelős kormányt, a nemzetőrség és az aula felfegyverzését aláírta s az újjongó Bécs utczáin, testvérével és annak fia, Ferencz Józseffel egy kocsin végig vonúlt. Ugyanezen a napon érkezett meg Pozsonyból a gőzhajóval a magyar országgyülés küldöttsége, István főherczeg nádor vezetése alatt, Kossuth Lajossal és követtársaival, a bécsi nép ováczióí mellett, a király által kegyelmesen fogadott feliratával az országgyűlésnek.

Ez is márczius 15-ikén történt — Bécsben.

De erről Budapesten senkinek tudomása nem lehetett.

Egy tenger választott el még akkor bennünket.

A budapesti márczius 15-ikének indító oka nem a bécsi forradalom volt; hanem, a mit nyomtatott adatok igazolnak, a «Pesti Körnek» az a határozata, hogy a «magyar nemzet tizenkét pontban formulázott kivánatait» ne intézzük egyenesen az országgyűléshez: hanem elébb köröztessük azokat az országban vidékszerte.

Ez lett volna az eszmefolyás elmocsárosodása.

Ez ellen indítottuk meg mi, márcziusi fiatalok, a népre való hivatkozást.

Márczius 14-ikén este adtunk egymásnak találkozást az én szállásomon, melynek lakosztályán Petőfiékkel osztoztunk.

Másnap reggel négyen jöttünk össze, a kitűzött találkozó helyen: Petőfi, Vasváry, Bulyovszky és én; de többi társaink Degré, Bozzay, Vajda János, Sükey, Pálffy Albert, Emődy, Oroszhegyi, Dobsa a Pillwax-kávéházban vártak reánk, az úgynevezett «közvélemény asztalánál».

Korán reggel volt: borús, esős idő.

Petőfi az elmult éjjel megírta költeményét: «Talpra magyar, hí a haza!»

Én pedig a pesti tizenkét pontját a fiatal Magyarországnak: «mit kiván a magyar nemzet?» a nép által megérthető magyarázattal alakítottam át. A tizenkét pont összeállítása Irinyi József műve volt, ki azt a Pesti Kör elé terjeszté.

A kérdés csak az volt márczius 15-ikének reggelén, hogy mi történjék e tizenkét pontos petitióval.

Appelláljunk a népre! Ez volt közös megegyezésünk.

Vasváry Pál, kezében elefántcsont-fogantyús botjával oly hevesen hadonázott, hogy a pálczatőr kirepűlt a botjából s az én falam szögletében állt meg a hegyével.

«Jó ómen!»

Előre a vassal!

S ezzel a szóval kezdődött meg az örökké emlékezetes 1848-iki márczius 15-ike: a sajtószabadságnak, a népszabadságnak örökké emlékezetes napja.

E nap dicsőitésében szabad nekem is részt vennem, a kinek a fejére ennek a dicsőségnek csak a visszfényéből jut egy eltévedt sugár. A népszabadság vezérférfiai ott keresendők a pozsonyi országgyűlésen, a pesti eldöntő mozgalomnak a lelke maga volt Petőfi.

Az ő hazaszeretettől lángoló, szabadságérzettől áthatott költeményei voltak azok az előhirnökei az új korszaknak, melyek évekkel elébb szórták a szikráit a szabad eszméknek a közvéleménybe. Az ő lelke volt a korszellem vezető fáklyája. Mint költő is a világköltészet színvonalán álló lángész, a ki egy lustrum alatt egy üstököspályát futott meg az égen s művei összeségében magának halhatatlanságot, nemzetének elismerést vívott ki késő századokra. Mint bajnoka, vértanúja a hirdetett népszabadságnak, kinek alakját érczbe öntjük, hogy mindig maga előtt lássa, soha el ne felejtse az utókor.

Márczius 15-ikének minden hulló csillagait Petőfi homloka gyűjté maga körül egy csillagkoszorúba.

Mi többiek, kik az ő felhívó szavára léptünk ki a küzdtérre, csak az ő hű barczosai voltunk.

Ennek a becsületes hazafi phalanxnak a tagjairól kívánok én e mai napon megemlékezni, a ki őket márczius 15-ikén a küzdelem színhelyén láttam.

Kéziratomban itt kitörült sorok következnek. Öt sor. Ezekben soroltam elő azoknak neveit, a kik a márcziusi napok ifjai közül még élnek. Még most is nevezetes, kiváló tényezői a társadalomnak, a vallásnak, az irodalomnak. Másnap rá a sors keze, ez a rettenetes censor, kitörülte az első sort a feljegyzésemből, Márczius 15-ikének a szerkesztője a ravatalon feküdt. Én aztán kitörültem a többi sorokat. A mesterségemhez illik, hogy az ómenekben higyjek.

Nem merem már megszámlálni az élőket. Egyedül maradtam már a «tizek» közül. Két év alatt az utolsó háromból kettő elhagyott. Petőfi születésnapjától a szabadsajtó születésnapjáig háromszor fogy el a hold: — addig még mi is elfogyhatunk.

Következzék ama hosszú sora a szellemalakoknak, a kik már csak a lélekidézés szavára vonulnak végig látó lelkem előtt: legelől Petőfi, utána Vasváry Pál, Irinyi József, Degré Alajos, Bozzay, Egressy Gábor, Vidacs János, Vajda János, Csengery Antal, Sükey Károly, Emődy Dániel, Bulyovszky Gyula, Oroszhegyi Józsa, Irányi Dániel, Vas Gereben (Radákovics), Ludassy Mór, Papp Gábor, Lisznyai Kálmán, Bérczy Károly, Tompa Mihály, Arany János, Helfy Ignácz, Kerényi Frigyes; utolsónak Pálffy Albert és a kiket, bár korukra nézve nem, de szellemükre tekintve a fiatalok sorába kell számítanom, Nyáry Pál Pestmegye alispánja és Rottenbiller, Pest város polgármestere.

Minő felvonulása a szellemeknek! Mintha Csaba vezér «hadak útját» látnám az éjjeli égen megrémledezni!

Ezeknek az alakjairól akarok tinektek beszélni, ti szép, ifjú, reményteljes, kötelességterhes új nemzedék.

Költők, hirlapírók voltak mindannyian. Neveiket műveik elsorolásával együtt mind megtalálhatjuk a hazai lexikonokban: egy sem múlt el úgy, hogy irodalmunk muzeumát ne gyarapította volna. Egy, szorosan összetartó irodalmi társaságot képeztünk valamennyien.

Nyáry Pál ugyan nem tartozott az írók közé; de különösen rám nézve valóságos kútforrást képezett az ő gazdag ismerete, melyből a régi táblabiró világ és a szabadságharcz leírásának adatait merítettem. A magyar humorban, mely előadásait jellemezte, igazán mesterem volt. Erős kritikája volt s azt kiméletlenűl gyakorolta ellenem, Petőfi ellenében — és még a legnagyobb emberek ellenében is. Alakja, arcza igazi magyar typus volt, amaz erőteljes, emez kissé ragyás: nem volt ideálszép; de szeretetreméltó: láttam őt több izben halálveszély előtt is mosolyogni. Hogy a legnagyobb kétségbeesés halálbacsalogató napjaiban élve maradtam, azt is neki köszönhetem. — Aztán ő is ott volt közöttünk márczius 15-ikén reggel, a mikor egy csoport fiatal ember azzal a képtelen követeléssel állt elő, hogy legyen egész Magyarország fiatal. Nyáry Pál megjelenése közöttünk azt bizonyítá, hogy ez lehet, — meglesz, — meg kell lennie!

Társaink egyike nem tudta ezt a napot bevárni. A megelőző évben mindennapos látogatója volt társas összejöveteleinknek Czakó Zsigmond, fényes nagy tehetség, eredeti úttörő a szinműirodalom országában (már az arczképe is megjelent, Barabás rajzónjától megörökítve). Mért hagyott itt bennünket? annak az okát soha meg nem tudtuk. Nem bizott tán a jövendőben, nemzetében, önmagában. Csengery Antal lakásán, vidám társalgás közepett, szájába vette egy pisztolynak a csövét s ezzel a halálcsókkal átküldte magát a túlvilágba. Szegény özvegy anyja ott Erdélyországban, összegyűjtött vagyonkájából sírkövet szándékozott dicső fiának késziteni; de mire az összeg egybegyűlt, bekövetkeztek a nemzeti felszabadulás napjai s a szabadságra rögtön előtámadtak a megvédő küzdelemé: a küzdelemhez honvéd kellett, annak fegyver és ruházat, ahhoz pénzre volt szükség; hogy a magyar pénzjegyeknek hitele legyen, érczalapot kellett előteremteni: felhívtuk az egész országot, hogy kiki tegye le a haza oltárára az otthon takargatott ezüstjét, aranyát; a nemzet követte a felhívást, főurak ezüst servicei, polgárok ezüst kanalai, szép asszonyok, hajadonok arany függői, karpereczei, jámbor földmívesek rejtegetett tallérkái halomra gyűltek a szent oltáron. Czakó Zsigmond édes anyja is odatette ez áldozatok közé a bibliai özvegyasszony fillérét: szeretett egyetlen fia sírkövének az árát. S most csak az őszi kökörcsinek tudják, melyik hant alatt nyugszik a költő? Fejfáját feltűzelték azon a télen a táborozó hadcsapatok. Ha tudott volna várni egy esztendeig, talán másutt is megkaphatta volna ezeket az ismeretlen sírokból kibúvó kökörcsineket, a hogy megtalálták a magukéit Petőfi és Vasvári.

Petőfinek arcza és alakja nem volt az, a mit daliásnak nevezünk: arczkifejezése komor, rideg volt, termete szűkvállú, járása nagy lépésű mint a távgyaloglóké; hangja tompa, de mikor az ihlet lángja átmelegítette, ez a mozdulatlan arcz ragyogott, ezek a csapott vállak földgömbemelő Atlasz vállaivá nőttek s midőn lelkesítő költeményeit szavalta, hangja az indulatoknak minden változatait zengte, sírta, mennydörögte. S ha lóra kaphatott, akkor egész daliává alakúlt át: úgy ült a lovon, mintha teljes életében azt tanulta volna. Bár sohase is vált volna meg a lovától a végzetes napokban. Ha Bem tábornokot, mint hadsegéde, követi, a végzetes ütközet után vele együtt menekülhetett volna azon a mocsári ösvényen, melynek bejáratát a hős Zeyk Domokos egymagában védte mindhalálig az egész szotnia kozák üldözése ellen. Miért kellett neki nézőűl elmenni abba a magára hívott végső csatába: «ott essem el én, a harcz mezején!» Ahogy megkívánta, a hogy megjósolta, a fölötte elszáguldó paripák ott hagyták holttestét összetaposva. Hol omlott ki drága vére? Hol van eltemetve? Azt senkisem tudja. A mennyire a láthatár terjed Fehéregyház táján, az mind Petőfi sírja. Sirnak elég nagy.

Azt mondá Petőfi hozzám írt versében: «Te, lelkem megmaradt fele!» — A megmaradt fél nem szünt meg elvesztett felét siratni soha. Talán összetalálkoznak még valahol.

A márcziusi napoknak második hőse volt Vasvári Pál. Hatalmas ifjú férfialak, nyilt tekintetű, nemes vonásokkal büszkélkedő arczczal, nagy kék szemekkel, sűrű gesztenyeszín hajfürtökkel. Bálványa volt a fiatalságnak, vezére, lelke a néptömegnek, mely tartalomdús csengő szózatára ment utána, a merre hívta, s megállt, a hol megállítá.

Ő is kardot fogott, mikor a tollnak és szónak a sikere megszünt. Maga szervezett egy szabadcsapatot, Rákóczy-csapat czím alatt. Csapatja élén esett el az erdélyi havasok közt. Társait is leölték. Tíz évvel később ott jártam a Biharhegy gerinczén, a hol e siralmas harcz lefolyt. De még akkor nem nyíltak a kökörcsinek, hogy megkérdhettem volna tőlük, melyikük őrzi a délczeg népszónok álmait. Kisérőm, egy derék oláh nemes, tíz év előtt ellenség, most jó barát, megmutatta az út mellett felmeredő sziklatornyot, mely mellől a csapatja élén lovagló vezért lesből lelőtték. Az elesettnek piros bársony mellényét is megmutatta, mit ereklyéül megtartott. Ráismertem a szép asszony keze himzette virágokról. A himzőjét is ismertem valaha. De a sirját a kisérőm sem tudta megmutatni. Kőhalmaz, borókabozót nagy messzeségben.

Megelőzte mind a két vértanúját a népszabadságnak a közöttünk legifjabb költő, a szép tehetségű Bozzay, ki még az aldunai harczok alatt esett el. Alig volt húsz éves. Vasvári volt huszonkettő, Petőfi volt huszonöt.

A márcziusi ifjak közül még többen is elmentek a csatatér babérait tépni. Degré Alajos mint huszártiszt sebet is kapott az isaszeghi ütközetben, Úrházi György hirlapíró egy kozák lándzsadöfés sebhelyét viselte holtig a homlokán, Ballagi Károly írónak Budavár ostrománál a karját lőtték keresztül, Sárossy Gyula, az «Arany trombita» írója, s Táncsics Mihály, a socialista író, az in effigie felmagasztaltatásban részesült. Vajda János zászlótartó volt; Sükei Károly is végig szolgálta a hadjáratot, mint hadnagy ez a kis termetű, de nagy erélyű emberke, kinek márczius tizenötödikén dadogó hangjával kiejtett szava röpke mondásúl maradt fenn: «nem kkkell ilyenkkkor hallgatni az okokokos emberekre!» Azután Dobsa Lajos, Lisznyai Kálmán, Balázs Sándor, majd Vadnay Károly, Tóth Kálmán, kik még a márcziusi napokban fiatal diákok voltak, de mielőtt a költői babért kivívták volna, a legnehezebb idők harczi babérjait szerezték meg homlokukra.

Egressi Béni, a kedves dalköltő, Petőfi verseinek dallamosítója, mint honvédszázados harczolt számos csatatéren; Egressy Gábor, az utolérhetlen szavalóművész, mint kormánybiztos és szabadcsapatvezér játszotta a legszebb hősszerepet a Kárpátok között. A magyar hadsereg romjaival ő is kivándorolt Törökországba s éveket töltött a számkivetésben. A király kegyelme megnyitá előtte hazája határát, visszatérhetett honába. Honába igen, de nem a maga országába, a szinpadra. Az intendáns nem ád amnestiát. Ekkor aztán a magyar közönség gyüjtés útján adta össze a páratlan nagy művész fizetését, hogy az újra elfoglalhassa a helyét a szinpadon. Ott is halt meg, a szinpadon, a saját csataterén, a hogy illik a szellem harczosához, egy mesterszerepe közepén.

Oroszhegyi Józsa alacsonytermetű, czingár emberke volt, tökéletes khinai arcztypus, még a sárgaszínnel is ellátva. Hirlapíró volt és költészettanára egy pesti felsőbb leánynevelő-intézetnek. A hadjárat alatt ő is szabadcsapatot alakított, melynek viselt dolgait a hivatalos Közlöny is megörökíté. A végén ő is átmenekült Törökországba. Orvosi diplomája volt, az ozmán hadseregnél alkalmazást nyert; abban meg is maradt; utóbb tábori főorvosi rangra vitte. Hét nyelven beszélt és írt tökéletesen. A hatvanas évek vége felé meg is házasodott, török leányt vett el. Sokoldalú tudományáért, különösen nyelvismereteért a törökök nagyon megbecsülték. Egy ebéd után hirtelen felhajtott egy pohár arakot s attól kapott a fejére a denevérszárnyú angyaltól egy olyan legyintést, hogy a hét nyelv közül hatot egyszerre elfelejtett, csak a hetedik maradt meg a nyelve hegyén: a magyar anyanyelv. Ekkor kénytelen volt hazajönni Magyarországra; itt azután a magyar kormányelnök gondoskodott a kegydíjáról, mely életét fentartsa — a halálangyal szárnyának második szellőcsapásáig. Mozgalmas életet végzett; pedig milyen nyugodalmasat kezdett!

Vas Gereben (családi néven Radakovics József) szintén a márcziusi fiatalság közé tartozott. Irodalmi munkássága a legkedveltebb elbeszélők közé érdemesíti. A szabadságharcz alatt a kormány által gyámolított Néplapot szerkesztette, s a későbbi évtizedekben tehetséges munkása volt a nemzeti irányzatnak. Vidám, eleven, életpiros arczú fiatal ember volt, a kinek a feje fölött az idők viszontagságai nyomtalanúl múltak el. Kétszer házasodott, mindannyiszor eszményi szép nőt vett feleségül. Egyszer Bécsbe utazott, a hol ügyvédi praxisa után volt valami dolga. Az utczán valami baját érezte. Máskor is elő szokott az nála fordulni. Egy kis szívdobogás. Ismerte már a csalhatlan gyógyszerét: Digitalis. Utjában volt a Burg melletti gyógyszertár. Oda tartott a panaceát megrendelni. Mikor a gyógyszertár ajtaját kinyitotta maga előtt, még ezen a földi világon volt; mikor betette az ajtót maga mögött, már akkor a másik világon járt. A legtöbb irónak ez a vége. A jótékony szívszélhűdés. A szivünkkel dolgozunk. A természet diktálja, hogy az elhasznált életműszer felmondja a szolgálatot. Egész lajstromát az irótársaimnak számlálhatnám el, a kiket ugyanez a gyorsposta szállított el boldogabb hazába.

Irinyi Józsefre kerül a sor. Ez a kiváló alakja magyar társadalmunknak volt a legszebb férfi, a kit valaha ismertem. Termete Antoniusi, arcza klasszikus idomzatú, feje mint Achillesé, ajkai pirosak, megcsattanók, beszéde gyors, a francziához inkább hasonló, mint a magyarhoz. Francziához hasonlított az egész modora, viselkedése, szokásai, társadalmi fogalmai. Tökéletesebb párisi alakot nem lehetett képzelni Irinyinél, ki mindenben hű utánzója is volt a franczia arany fiatalságnak, mely közt nevelkedett. Senkit sem respektált, mindenkivel komázott. Egyszer Deák Ferencz azt kérdezé tőle, hogy mit adnak ma a nemzeti színházban? — A Hunyady Laczit — felelte Irinyi. — Ugy? A Hunyady Mukinak a fiát? — mondá Deák. — Irinyi volt a pesti tizenkét pont összeállítója, ő volt, a ki e pontokat kinyomatva a Landerer és Heckenast nyomda ajtajából a közönség közé szórta. A szabadság éve alatt tagja volt a képviselőháznak. Kiváló alakja meg van örökítve az országgyűlés megnyitását ábrázoló nagy képcsoportozaton. A Bach-korszak alatt ismét visszatért az irodalmi pályára. Ismeretei, nagy tehetsége ott ismét nagy elismerésre jutottak. Az a sajátsága volt, hogy télen sem viselt soha meleg felöltőt. Csikorgó januári időben találkoztam vele gyakran az utczán, szétgombolt frakkban (mindig frakkot viselt, még a forradalom alatt is) és fehér mellényben. Azt mondta, hogy Párisban nem ismerik a hideget.

Egyszer aztán alaposan meghütötte magát: gyomorgyulladást kapott. Orvosa, jó pajtása, félreismerte a baját; gyomorkatarhusst konstatált s erometicát rendelt neki: s azzal magára hagyta.

Irinyi József nőtlen volt; nem őrizte se jó barát, se szerető, se fizetett ápoló.

Másnap reggel ott találták a szobája közepén meghalva, bútorai összehányva, szobájának falai, padlata vérrel befecskendezve. Elvérzett, a nélkül, hogy valaki segélyére sietett volna.

Vele együtt mult ki az utolsó franczia-magyar.

Idézzek-e még több kisértetet?

Nem menekül-e még a hallgatóság kegyetlen előadásom elől. Hisz magamnak is megreszket a szivem a szellemidézés közben.

Pedig még többen vannak, a kik a földalatti induló zeneaccordjaira, halotti lepedőikbe burkolva előttem végig haladnak.

Ott jön a «Kegyencz» drámaírója, a magyar emigratió vezére, átlőtt szivét takarva szemfedővel. Megszólítom: «miért volt ez?» Felemelt csontkeze ujjával int: «ha megmondanám, te is utánam jönnél.» Megsemmisiteni magunkat, mikor meggyőződtünk róla, hogy élő alakunk utjában áll a nemzet jövendőjének.

Majd Vidacs János alakja vonul el lelkem előtt. Milyen igazi magyar fiú volt 1848 márcziusában, mikor az Egyetem-téren összetalálkoztunk. Emelvényünk volt a lelkesült fiatalság válla. Karcsú, izmos termetű ifjú, fekete göndör hajjal, tüzes szemekkel, harsagó szavára mozgásba jött a tenger: a néptenger. S ő szerette ezt a tengert hullámba verni, partot ostromoltatni vele. Értett hozzá. Talán egyetlen valódi forradalmi jellem volt a magyarok közt. A hadjáratot végig szolgálta fegyverrel. De azután sem nyugodott el soha. Feszítő rugója volt minden mozgalomnak, mely az idegen absolut uralom megtörésére támadt itthon s fentartá az összeköttetéseket ott künn. A börtönoduk penésze nem tudta kigyógyitani belőle.

És a mellett a legkomolyabb magyar iparos volt. Gépgyárat alapított, mely kiváló sikerrel működött, s e sikert nem támogatta semmi reklám, dicsekedés. A Vidacs-ekék híresek voltak a hazában és a külföldön mindenütt, a hol az édes mindnyájunkat éltető kenyeret termesztik. Együtt dolgozott a munkásaival. Kora hajnalban ott volt már közöttük, s a munkások nem panaszkodtak a munkaidő hosszúsága s a fekete kenyér miatt, mikor azt látták, hogy gyártulajdonosuk maga is ott veri a vasat az üllőn velük együtt, s ugyanabból a fekete kenyérből szeg magának és a családjának, a mely a munkásoké. Magánéletében a puritán egyszerűséget követte. A pénzügyekben pontos, az üzleti ügyekben lelkiismeretes volt: ezért fordult hozzá minden olyan közügyek kezelésében az ország közbizalma, melyek titoktartást követeltek.

Az alkotmányos korszak alatt azután alakult egy részvénytársaság Budapesten, mely milliónyi tőke mellett egy nagyszabású gépgyár megalakítását tüzte ki feladatául. Igazgató elnöke lett a szabadságharcz egyik legnépszerübb tábornoka. Munkásokul behozták a külföldön leghirhedettebb izgatókat s azokat háromszorosan nagyobb bérfizetéssel alkalmazták, mint a milyent a Vidacs-gépgyár munkásai kaptak.

Ez volt a megölő fátum.

Vidacs János nekem többszörös találkozásunknál elpanaszolta, hogy ez az őrületes verseny semmivé teszi. Az ő gépgyára háromszoros munkabérfölemelést el nem bir. Pedig most már az ő munkásai is fel vannak izgatva.

A részvényes-gépgyár aztán nehány esztendő alatt elvesztegette a millióját; leszámolt: maradtak a puszta falak; de a közben a földig verte az életképes, szorgalomból támadt Vidacs gyárat. Alapítója, a még mindig fiatal népképviselő egy rosz napon egy kigyó-utczai ház negyedik emeletéről a földre vetette magát. Földanya megölte.

De a kezelésére bizott közpénzekből egy fillér sem hiányzott. A honvédmenház alapjára begyült összegeket halála előtti napon az utolsó forintig leszámolta az építő bizottságnak. Egy homályfolt sem maradt a nevén. A szakismeretlen vállalkozás egészségtelen versenye ölte meg.

Hasonló halált választott a szabadság hosszú küzdelmének egyik legkiválóbb vezéralakja, Nyáry Pál. Végzetes elhatározásának indító oka sohasem jött nyilvánosságra. Rongált vagyoni állapot nem lehetett az, mert rokonai igen szép összeget érő vagyont örököltek utána, mely az egyszerű magányosan élő urát bőven eltarthatta. Halálának titka csak sejthető; rendkivüli helyzetekből, lélektani kényszerűségekből összebonyolult oly kinzó szövevény támadt, melyet egy lágy ember félkézzel letépett volna magáról; de mely a vasembert agyonfojtotta. Nyáry Pál életének regényét én jól ismerem, de leirni nem fogom soha, — elrettentő például mindazoknak, a kiket valami végzet arra ösztönöz, hogy ezért a szegény Magyarországért feláldozzák a saját boldogságukat, lelküket, mindenüket.

És ezzel bezárom a kriptaajtót. Ti többiek aludjatok csöndesen, a míg majd én is nem kopogtatok az ajtón: akkor zúgjátok, hogy «szabad!»

A LÁTHATÓ ISTEN.

Jól tudom én azt, hogy e két szó hadizenet tőlem minden eddigi uralkodó fogalomnak, elkezdve a Brahma, a Budha imádójától, a ki azt mondja: «az enyim az!» a keresztyénig, mohamedánig és izraelitáig, a ki azt mondja: «láthatatlan az!» és a nihilistáig, a ki azt mondja: «nincsen az!»

Azonban én nem vagyok próféta, a ki új sektát szándékozik alapítani; hanem csak költő, a ki sokat átélt, sokat látott és sokat átérzett.

Voltam egy kissé természetbuvár is, a ki a Kosmos nagy írója nyomán elhatoltam az emberi tudás véghatáráig, a csillagködképletekig, a miket a távcső szabálytalanul keringő fénytömegekre bont fel, s e fényes chaoszban a kezdődő teremtés művét sejteti velünk.

Ki az ott?

A tudósok azt mondják rá, hogy az egy olyan nagy eszme, mely emberi fogalmakba bele nem fér, s melyet Istennek nevezni, a ki emberi dolgokkal törődik, antropomorphismus. Hisz a föld maga egy láthatatlan porszem a világegyetemben, s a napok összesége, a miket ő esztendejének, századának, évezredének, æocenejének, plyocenejének nevez, egy eloszthatlan percz a nagy mindenségben. Ki ügyelne ennek a percznek a történetére? Ki törődnék az ázalagokkal, a kik egy eczetcseppnek sphæráján egymással küzdenek, s magukat embernek, s nemzetnek nevezik? s még azoknak az apró bajaikkal is? s láthatatlan lelkük kimondhatatlan érzéseivel? a ki itéletet hozzon erény és bűn fölött? tanítson szeretni felebarátot, hazát? odakölcsönözze teremtő lelkét a sárdarabnak? holott annak az egész planétája csak egy porszemnyi töredéke — nem is a ragyogó mindenségnek, hanem — a láthatatlan semminek. Hisz ez a föld maga is egy «nihil»: a legközelebbi naprendszer lakói, sőt maguk az Uranus lakói már nem tudnak róla, hogy «van».

Azonban én egy kissé kertész is voltam. Évről-évre elnéztem azt a közönséges sárga pillangót, mely derék nyárban millió számra repked a gyümölcsös kertekben s petéit leginkább az almafák leveleire rakja le. Két hét mulva a forró kánikulai nap kikölti az apró hernyókat, a mik oly kicsinyek, hogy alig lehet őket puszta szemmel észrevenni. És ennek a górcsövi paránynak már van tudata arról, hogy a mostani forró napok után jönni fog a tél, jég és zuzmara, hogy ez a falevél le fog esni a fáról s akkor ő elvész. És van tudata arról, hogy neki élni kell, és egy új tavaszszal mint pillangónak szállni fel a légbe. És van tudata arról, hogy ha ő annak a falevélnek, a melyen született, a felső fényes epidermisét lerágja, akkor az össze fog zsugorodni és őt az alsó molyhos borékjával be fogja göngyölíteni, s akkor ő a tél hidegét bizton kiállja tavaszig. És van együttérző értelmisége, hogy valamennyi társával együtt egy-egy vékony selyemszállal oda kösse a fa ágához azt a levelet, a mely neki hazája fog lenni, hogy mikor eljön a tél, le ne hullhasson róla, megmaradjon a jövendőnek.

Ki az ott?

Ki tanít ennek a paránynak, mely nem nagyobb, mint az irónom letört hegye, meteorologiát, technikát, társulási egyetértést, előrelátást, hazaszeretetet a maga szülőfölde, a falevél iránt? — S aztán mikor ott állok a megoldhatlan csillagképlet s a szélben lengő téli falevél közt, s végig gondolok a saját életemen!

Nem mondhatom, hogy sok szenvedés, megpróbáltatás, viszontagság ne ért volna. Hanem azt mind magam kerestem. Ha meghúztam volna magamat, talán nekem sem jutott volna belőle több osztalék, mint másnak; de mindig űzött a vágy szembe menni a nehéz időkkel, néha még baljóslatok, ellenálló akadályok daczára is.

Ifjuságomban festőnek készültem, volt tehetségem hozzá s kezdetben biztató szerencsém. Ha ott maradtam volna, most talán az egész világ volna hazám s senki sem neheztelne érette. Én azt egyszerre elhagytam s választottam helyette az irodalmi pályát, melynek koszorúi tövisből vannak fonva s nimbusza nem világít, hanem éget. És mégis Őt látom e sorsfordulatban; mert nekem ez a pálya minden szenvedéseivel, küzdelmeivel, nehézségeivel együtt a gyönyörök végtelensége volt; menedékem az országos viharokban, vigasztalóm az elcsüggedésben; harminczhárom év óta az egyetlen hely, a hol mindig megtaláltam mindazt, a mit a nagy világban és a kis világban elvesztettem, volt az íróasztal.

Majd szólok még az íróasztalról később.

A márcziusi napokban Petőfivel együtt én voltam az, a ki a népszabadságot kikiáltottam a szabad ég alatt. Az első szó kimondója fejével játszott; mert ha az egész nemzet nem visszhangoztatja azt, az a fej elveszett. Ki költé fel e visszhangot? Ki őrzé meg fejeinket?

Hát azután, hányszor álltam a nyitott sír szélén? Csatatereken, ellenséges táborokon keresztül hatolva, ostromolt városokig, bombazápor alatt. Szegeden a lőporos raktár robbant föl mellettem, s körültem az egész tért beteríté romokkal; én érintetlen maradtam.

Világosnál az «utolsó» napon egy olyan társasággal ebédeltem együtt, melynek minden tagja tudta már, hogy a fejét eljátszotta, s nekem sem volt semmi okom a magamét jobbnak hinni a többiekénél. Csak egy választás lehetett még: az, a mit egykori ügyvédi főnököm tett, a ki szemem láttára lőtte főbe magát. Azon gondolkoztam, hogy melyik lesz jobb? Mert bizonyára az én életem is olyan jól be volt ott végezve, mint a többieké. — Ekkor egyike a legelkeseredettebb politikai ellenségeimnek odatoppan elém, paraszt kocsisnak átöltözve, s azt mondja: «a szomszéd városban van a feleséged, a ki utánad jött Pestről, ülj fel a szekeremre, viszlek», s ezzel a szóval ez az ember, a ki nem szeretett, kiragad a halál torkából s a muszka táboron keresztül hatolva, megszabadít.

Ki küldte ezt oda?

Fél évig bujdostam erdőkben, ismeretlen emberek között. Azok, a kiknek hivataluk lett volna, hogy üldözzenek, segíték elő menekülésemet, s a komáromi kapitulátió menlevele általi megszabadulásom nem költemény.

Hanem hát ezek mind materiális csodák. Jók egy magánélet regényéhez sensationális fordulatoknak; de a kitűzött jelmondathoz nem adnak semmi bizonyítékot. Te «egy» ember vagy, a ki azt mondod: «Láttam az Istent, mikor megszabadított!» de hol volt az Isten akkor, a mikor a többiek halálra mentek: a kik voltak olyan jók, mint te vagy!

Tudom. — De nem ismerem el a halált büntetésnek s az életet jutalomnak. Missió mind a kettő. Egyikünknél az az áldozat, hogy meghal, a másikunknál az, hogy élve marad. Hányszor irigyeltem én azokat, a kik már dolgukat jól végezve, pihennek: hányszor évtizedeken keresztül? De a holtak és élők áldozata egy czélra szolgált; nagyobb czélra, mint egy emberi boldogság; e nemzet ellenálló erejének megszilárdítására. S a kik e czélért meghaltak, többet tettek, mint mi, a kik e czélért élve maradtunk.

Ha akkor ellágyul a nemzet, most nincs Magyarország.

A csillagképletek, a téli falevél, az egyes emberélet történetén túl ott van «Ő» a nemzetek nagy életének fordulataiban.

Minden nemzet addig él, a míg missióját betölti; ha azon túl megy, elmulik, s ha új missiót talál, új alakban támad fel.

A klasszikus korszak mythosza szerint a fátum fölötte állt még az isteneknek is; a bölcsészet ezt tagadja; de azt el kell ismernie, hogy az emberi szabad akarat egyenlő tényező az isteni hatalommal; mert e nélkül a lélek nem volna lélek; s az a Teremtő, a ki az embernek lelket adott, a hatalmát osztotta meg vele.

És itt találunk rá a látható Istenre: a midőn az emberi szabad akarat valamit elront, hogy fordítja csodamódon ismét jóra. Néha óriási szenvedések, áldozatok árán, de a miknek díja az árát mindig túlhaladja.

Ne szóljunk a zsidó nemzetről, mely Jehova választott népének vallva magát, Istenétől mégis hazájából kiűzetni hagyatott. — Ha ott maradt volna, most a drúzokkal együtt juhokat, tevéket őrizne kis hazája legelőin s nem volna több egy nomád népfajnál; míg szétküldve a széles világba, nevezetes tényező lett a népek között.

De keressük mi csak a saját nemzetünk történetében a látható Istent.

Előtámad, senki sem tudja honnan, Ázsiából-e vagy a volgavidéki Éjszak-Európából egy néptörzs, s helyet foglal Európának egy olyan országában, melynek népzagyvalékát se Róma, se Attila, se Nagy Károly hatalma nem birta egy összetartó birodalommá alakítani.

Ki vezette őket ide?

Ki adta neki a súlyos megintést a Lech mezőn, hogy ne vesztegesse el magát, mint elődei, a hunnok, avarok; hanem maradjon otthon földet és emberszivet művelni, országot alkotni. Csapásnak látszott; megmentő intés volt.

Ki adott világot a lelkének, hogy a midőn két vallás között kellett választania, ne annál állapodjék meg, a mely őt kelet felé vonja, hanem a mely a nyugottal egyesíti? Nem a dogma itt a kérdés, hanem a cyrillbetű, ezek a rabszolgaság lánczszemei, a mikkel a moszkvai egyedúr minden népet, a mely azt fölvette, magához kötöz.

Mi a nemzetek története? — Küzdelem az istenerő és az emberakarat között. Néha együtt halad mind a kettő; az a nemzet nagy lesz.

Néha győz az «akarat» az istenerő fölött, hanem az ember, a nemzet elvész.

Néha egy erős csapása a világteremtő kéznek megtöri az akaratot; csapásnak látszik, de mentő intés volt az. Mikor az ember, a nemzet önmagával meghasonlott s önbűnével ássa sírját.

Megkaptuk ez intést a mohi pusztán, megkaptuk a Csele pataknál. A nemzet halála látszott az lenni. Csak tisztító tüze volt.

Hisz ez a nemzet önmagát akarta meggyilkolni akkor.

Nézzük végig a mohácsi vészt megelőzött korszak rettenetes törvényeit; a jobbágy nép millióinak elnyomására, megkinzására kigondolt czikkelyek egész sorozatát; az egész megyék nemességét proskribáló határozatokat, azért, mert a szegény jobbágygyal rokonszenveztek; az embernek, a saját magunk vérének állattá lealjasítására czélzó végzéseket, egész addig a hahotával vegyült átkozódásig, hogy «lutherani comburantur!» aztán kérdezzük, hogy nem kellett-e ide egy vérözön, mely szennyeinket letörülje, hogy aztán kezdjünk a tiszta lapra egy új, fényesebb, dicsőbb történetet írni.

Mikor a magyar önmagának lett legrosszabb ellenségévé, adott neki az Isten egy jobb ellenséget.

Mert ez ellenség barbár közönye mellett verhetett gyökeret hazánkban a reformátió, virulhatott fel a nemzeti tudomány, erősödhetett meg a szabadságérzet, emelkedhetett föl templomi szentséggé a hazaszeretet.

E nagy csapása nélkül az Istenkéznek ma ez a nemzet csak gyűlölt zsarnokokból és nyomorult helotákból állna; rég elpusztította volna önmagát.

Mikor a leczke megfogant, akkor az, a ki ránk bocsátá vaskezét, ismét visszavonta azt rólunk. Nem maradtak-e e kéz ujjainak a nyomai rajtunk?

Akkor aztán átestünk a másik végletbe. Az Istenerővel küzdő emberakarat helyett úrrá lett nemzetünk fölött a sors előtt lefekvő álmatag közöny. A világ látott volna egy tüneményt, hogy múlik el egy nemzet, csupa életunalomból. Nem pusztítja ellenség, csak úgy elmúlik magától, a főrend átalakul németté, a jobbágyság beolvad a tótba, oláhba; csak a köznemesség és a papság marad meg — latinnak, magyart csak a nagy alföldi városokban találni már. Nincs költő, nincs tudós, nincs országgyülési szónok, a ki a magyart képviselje többé.

Ekkor ismét jött az intő vaskéz. Jött a József császár alatti germanizáló korszak. Végveszedelmünknek látszott, pedig ujjászületésünk volt az. Mindenki ismeri a genesisét. A koronázatlan uralkodó azt parancsolá a magyarnak: beszélj magyarul, hozz törvényt, tanácskozz, biráskodj magyarul. A magyar vármegyék azt felelték vissza: nem! mi latinul akarunk beszélni; ez kell nekünk, a magyar nem alkalmas arra. Akkor aztán azt mondta nekik, hogy: «no hát beszéljetek és kormányozzatok németül».

S e szó fölrázott bennünket öngyilkos mákonyálmunkból. Erőnk tudatára ébredtünk. Kincs lett ránk nézve, a mit eddig lábbal tapostunk. A veszély szabadított meg.

A ki megnézi azt az üres lapot, mely törvénykönyvünkben Mária Terézia és II. Lipót nevei közé szorult, ezen a fehér lapon ott találhatja az istenkéz látható írását.

Akarjátok újabb csodáit hallani, a mik már élő szemeink előtt nyilvánultak?

A min egy századon keresztül hasztalan fáradozott anynyi nagy szellem, a népszabadság nagy művén, ezt a lehetetlen, óriásnak való feladatot egy márcziusi napon megoldja egy csoport fiatal költő, ujságiró és egyetemi tanuló, s arra az egy szóra, hogy «ezt kivánja a nemzet!» felszabadul a nép, a föld és a szellem. Én láttam e napnak istenarczát s fényétől még most is elvakul szemem, ha visszatekintek rá. Ott járt előttünk, tűzoszlop képében, mint a szolgaság házából menekülő Izrael előtt. Láttam ezredévek bálványait egyszerre összeomlani, egyes embereket a tegnapi énjükkel ellenkezővé teremtődni, láttam egy korszakot egy percz alatt megszületni, láttam egy szolganépet egy varázsszóra szabad nemzetté átalakulni. Láttam az Istent!

És azután láttam egy nemzetet, melynek egész egy emberöltő ivadéka nem tanult fegyverrel bánni, melyről azt énekelte költő és történetíró, hogy el van már puhulva, mint egy óriást fölkelni fektéből s puszta kézzel megvívni kilencz oldalról rátámadó fegyveres ellenség légióival s diadalmaskodni valamennyin.

És ismét láttuk küzdelemre kelni az emberakaratot az istenerővel. Diadalunkra, melyről azt hittük, hogy hazánkat újjá teremti, jött a csapás, melyről azt hittük, hogy hazánkat megsemmisíté.

És ime, újra élünk. Nemzetünk ismét úr saját hazájában, nyelvünk elfoglalta hatáskörét, minővel még soha nem birt; országunkat mint saját nevű monarchiát a kerek föld elismeri s szavunk döntő súlylyal bir a világrész végzetében; hitelünk szilárd, területünk vasutakkal van odaszőve Európa czivilizált régiójához, irodalmunk virágzó, művészetünk elismert, tudományunk kezdeményező, és jövendőnk egy uralkodó kezében van, a ki több, mint atyánk: — jó barátunk.

Talán, ha az emberakarat győzött volna, nem lenne jobb.

Annyi bizonyos, hogy abban az esetben most Magyarország köröskörül volna véve ellenséges nagyhatalmaktól, egyetlen egy szövetséges nélkül. — S hogy minő sorsa volna e nemzetnek itt határain belül? azt ki mondhatja meg? — Irtó harczot folytatva annyiféle nemzetiséggel, miket minden szomszéd ráuszíthat és kényszerítve az újabbkori hadászat által elviselhetetlen hadikészülődésekre, nem roskadt volna-e már azóta össze terhei alatt? Aztán ismerjük magunkat. Külellenséggel még lehet őszinte békét kötni; de ki békítheti ki valaha a belső ellenséget, a kielégitetlen nagyravágyást, mely örökké harczol a fennálló ellen s fegyverszünetet nem köt soha, s ha győzött, nem pihen meg, csak tábort cserél? Hányszor meghurczoltuk volna azóta annak a nagy magyarnak minden szál ősz haját a sárban, kinek históriai nymbusából most egy sugár sincs elhomályosulva! — És ime, a mult és a jelen át van hidalva.

Hanem a két korszakalkotó percz között tizennyolcz év fekszik. (1849—1867.)

És e tizennyolcz évnek van története.

Történet, mely soha sem lesz megirva.

Igen is, megkisérték az elbukottak mindenféle módját a szabadulásnak, a lesujtó végzet alól. — Küzdöttek Istennel.

Ezeren meg ezeren vannak, a kik közül az egyik az egyik részét, a másik a másikát ismeri e csendes, de hősi erőködésnek, e lázas töprengésnek, és ezeren meg ezeren mind a sírba fogják vinni magukkal azt, a mit tudnak.

Maga a legkiválóbb alakja a magyar Amphyktionoknak nem azt jelenté-e ki most legközelebb: «semmit sem írtam fel az utókor számára abból, a mit tudok».

A magyar nemzet «meg nem történt történetének» kell e nyomtalanul elmult és mégis teljes sikerű küzdelmet neveznem.

E meg nem történt történetnek mennyi teleirt és kitörült lapját látom magam előtt. Ismerem az emberkezet, mely teleírta, hát azt a kezet ne ismerném, mely kitörülte?

E nehéz korszak számüzött engem íróasztalomhoz. — De nem! Nem exiliumom, asylumom volt az.

Nem is ott kezdődik, kicsi gyermekkoromnál kezdődik az.

Nem adomázási vágyból, nem is önéletleirási ösztönből írom le ezeket; hanem hogy láthatóvá tegyem, hogyan fejlődött ez ki csirájából?

Nekem gyermekkori játékszerem sem volt más, mint a palatábla, meg az iral.

A mit irtam, ahhoz rajzoltam is, s a mit rajzoltam, ahhoz valami történetet is irtam.

A legelső pikturám hat esztendős koromban egy farkas volt, s alá ez a, történetesen alkaikus, vers volt irva: «búsulást hallata bokrokban egy farkas». Hogy mi busította el olyan nagyon azt a farkast, arról most már fogalmam sincs. Hanem a farkas meg a vers most is meg van valahol, mert késsel volt belekarczolva a nagy palatáblába.

Második művészi kisérletem egy szörnyeteg vers mellékletében a hirhedett Rőth-féle család gyilkosának arczképe volt. Ekkor már hét esztendős voltam. Jó apám dicsekedve mutogatta azt az ismerőseinek, s sokáig ott láttam azt a bibliába eltéve. Kilencz éves koromban már két versem jelent meg a «Regélő»-ben, meg a «Társalkodó»-ban; az egyik valami négerrel bajlódik, a másik azonban egy ismerős alakot, a város bolondját énekli meg; alányomtatva a nevem, szülöttevárosommal és életkorommal együtt. Ez első siker által elkapatva, rögtön és egyenesen a drámaíráshoz fogtam. Tíz esztendős voltam már, ez elég indok rá. Elő is adtuk azt a darabot kortársaimmal. Hanem az irigy kritika agyonhallgatta. S én ennek következtében elég jókor rájöttem arra a tudatra, hogy ha az ember író és festő akar lenni, elébb talán jó lesz iskolába járni.

Azóta mindig iskolába járok.

Sokat éltem, sokat tapasztaltam, sokat olvastam.

És az, a mi nekem sok, még mindig olyan elenyésző parány az összeségben, minő a föld a világrendszerben.

Az élet és a könyvtár két nagy iskola. A teremtésnek két nagy universuma.

Mik a csillagos ég minden csodái egy könyvtárhoz képest?

Ez a tünemény, ez a phœnomenon, melyben látható a lélek, Isten.

A nagy szellemek összeségének hagyománya. Az eszmék, a gondolatok álló csillagai. A minden materiális mozderő fölött álló, a semmi anyagra nem redukálható ember meteorjai.

És mennyivel nagyobb csodája a teremtésnek a napok tejútjainál maga az emberi szív élete.

Annyi millió között két egymáshoz hasonló élettörténet nincsen. A hány szív, annyi történet, örökké új és kimeríthetlen, végtelenebb a makrokosmosnál; egy világ, mely magát mindennap újra meg újra teremti és nem ismétli soha.

Harmincz év óta mindig hordok magammal egy-egy kis könyvecskét, a mibe mindazt följegyzem, a mit az élet és könyvtárak tanítanak. Egy kis gyűjtemény már maga ez a könyvecskéim halmaza s a belejegyzett tárgyak tömege nem egy, de tíz emberélet munkásságának alapot adna. De azoknak soha sem fogja hasznát venni senki, magam sem valamennyinek. Mert az alkotáshoz nem elég az akarat, nem elég a tehetség: oda inspirátió kell.

Lehet valakinek a leghálásabb költői tárgy a kezében, birhatja az írói nyelvet, a ragyogó tollat, merész phantáziát; ha nem tudta megtalálni a sugallatot, mely tárgya iránt átmelegítse, mely annak rejtélyeit előtte feltárja: vesződni fog, kínnal alkot és belefárad, s mikor elkészült vele, bánja, hogy megteremté.

Ellenben minő földöntúli gyönyör az: az önkénytelen sugallattól átmelegülve dolgozni egy munkán, melybe alkotója bele tudott mélyedni lelke egész szeretetével, azt az első megfogamzás perczében készen látja maga előtt, s nem tud tőle megválni, míg be nem fejezte.

Én éreztem mind a kínjait, mind az örömeit ennek a munkának.

Ki tanuskodjék a látható Istenről, ha a költő nem, a ki ugyanazzal a tollal írhat jót, írhat rosszat. Ezt a klaszszikus kor költői vallották már: «Est Deus in nobis!» — S az «invita Minerva» kriteriona volt náluk a költői érzéknek.

Azokat a munkáimat, a miket az olvashatók közé soroznak, mindig egy pillanatnyi ötlet teremté meg; másokhoz évekig készültem, s most bánom, hogy a tűzbe nem dobtam.

Vannak munkáim, a melyeknek keletkezését egy-egy nagy csapás idézte elő. Például az «Üstökös» czimű humoristikus vállalatom úgy keletkezett, hogy egyszer egy barátom hibája miatt nagy bajba kerültem s gondterhesen járkáltam künn a kertemben, akkor még fiatal fácskáim között s ime, mint Mózesnek a csipkebokor, nekem a ribiszkebokor súgta meg, hogy kezdjek meg egy művet, a mihez akkor még minden hiányzott, humorisztikus író, rajzoló és olvasó közönség, csak egy volt meg, a mi nem kellett: osztrák censura. S ez a sugallat szülte azt a vállalatot, melynek huszonkét évfolyamában a magyar néphumor van összesítve s mely rám nézve is egy új fordulópontot képezett és szabadulást nyitott önerőm útján.

Mennyi gondnak, mennyi aggodalomnak, mennyi keserűségnek volt eloszlatója rám nézve az íróasztal! Az íróasztal még a börtönt is otthonná tudta változtatni rám nézve, s bástyám volt, a hol ellenségeim el nem értek, bűvköröm volt, mely előtt balsorsom rám nem talált.

Azért írok olyan sokat. Volt idő, azt mondják, a mikor szükség volt rá, hogy a nemzeti önérzet ébrentartásáért írjak; — most már nincs rá szükség: most már csak magamnak írok.

S hogy magyarul írok, azt nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít, hogy hű hazafi legyek, — hanem azért, mert én olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odataláló nyelvet nem ismerek, mint a magyar. Miért is nem világnyelv? Ha ezt más nemzetek nagy szellemei tudnák! Hiszen magyar nyelven költeni, olyan, mint a hegedűművésznek a straduarión játszani! — Miért nem beszéli ezt a művelt nagy világ? — Sokszor kérdezem magamban, hát már az Isten a magyar nyelvet csak a saját gyönyörűségére teremtette?

De én hálát adok neki, hogy ezt nekem adta anyanyelvűl; hogy ezen a nyelven mondhatom meg neki, hogy én látom őt a csillagtejutakban, látom az aszú falevél férgeinek életében; látom saját sorsom rejtélyes fordulataiban, látom nemzetem csodateljes történetében, látom az emberi lángész remekeiben, látom az üres papirlapon előttem.

Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, a hol őt ne látnám.

S nem félek kimondani, hogy a nagy és kicsiny között, a ki középen áll, az az ember.

Nem a csillagos ég, az ember az istenség tanúja.

A nap csak eszköz, a föld a czél, bárha ez forog is amaz körül; s a mindenség közepe nem a Syrius, hanem az emberi szív, mely megtelt Istennel!

ÉLETEM LEGSZOMORÚBB NAPJAI.

(Naplótöredékek.)

I.

1849-ik augusztus 8-án titkos értekezletet tartottak a számra igen meggyérült országgyülés tagjai Aradon.

A kormány azzal a hírrel lepte meg a képviselői testületet, hogy többé biztosításukról gondoskodni nem tud, mert a szőregi vesztett csata után Arad fedetlenül áll.

Kossuth maga bevonult a várba azzal a határozattal, hogy ott bezárja magát s védi annak erődjeit, a míg a seregek a harczot tovább folytatják.

Ugyanazon lakrészt foglalta el, melyben a vár előbbi parancsnoka, Berger, tizenegy hónapig tartotta ki a magyar fegyverek ostromát; két kis szűk lyuk az a sánczboltozatok alatt, melyek egyikébe keskeny ablak juttat gyér világot az ajtó fölött; az is erős vasrudakkal elrácsolva. A vasajtó lemezein még akkor is láthatók voltak a horpadások, miket a kívülről belőtt bomba szétszakadt darabjai okoztak rajta.

A kormányzó családja ez alatt Világosra menekült, de ott sem maradt sokáig.

Az érkező tudósítások óráról-órára nyugtalanítóbb híreket hoztak minden oldalról.

Dembinszky elhagyta Szőreget, s a helyett, hogy Aradnak vonúlt volna, az ellenséges Temesvárnak vetette magát.

Bem moldvaországi győzelmes előhaladásának híreit még lehete olvasni a falragaszokon, midőn az érkező futárok csüggeteg arczczal jelenték a kormánynak, hogy az eddig oly győzhetlen sereg Segesvár alatt tökéletesen szétveretett.

Görgeiről semmi bizonyost sem lehete hallani.

Kossuth ugyan elment eléje Madarasig, de előre küldött futárai álrémekkel addig unszolták, míg hallgatott rájuk és visszafordult.

A város tele volt menekültekkel; minden osztályból levő kompromittáltak itt gyülekeztek össze; követek, kormánybiztosok, hivatalnokok; fegyvergyárak, felszerelések személyzetei; hírlapírók, papok, kiket Haynau vérboszús kiáltványai s a szibériai éjszakákróli hagyomány a kétségbeesés e végpontján összehozott.

S midőn végre csak egy hely volt még, hol a menekültek megpihenhetének, kimondatott, hogy e pont huszonnégy óráig sem biztos többé, menjen mindenki, a hova jobbnak láttja. Duscheknek parancs adatott, hogy a pénznyomdát és államkincstárt szállitsa a várba; ahhoz kétszáz szekér kellett, és szekér nem volt kapható többé. Menekülők lefoglalták valamennyit.

A hivatalnokokat szétbocsátották, fizetést az naptól fogva nem igényelhetett senki, a bankjegyek kétséges hitele mesés drágaságot idézett elő.

A kormányzó tulajdon titkára egy fillér nélkül maradt az utczán. Láttam midőn R . . . J. utolsó forintjait megosztá vele; azután egymás nyakába borultak, rábízva egymásra, hogy a melyik még találkozni fog a másik családjával, mondja meg neki, hogy — nem tudom már mit? annyit tudok, hogy több volt benne a köny, mint a szó.

Azzal aztán oszlott mindenki széjjel; senki sem mondta hová? Senki sem akarta, hogy az előre kiszemelt menhelyet mások is megtudják.

Némelyek Erdélynek tartottak, mások Világos felé, legtöbben Lugosnak vették az utat, onnan aztán lehetett Mehádia, Orsova és Törökország felé haladni: míg egy nagy rész inkább óhajtva a csatamezőt, mint e szomorú felbomlás látványát, megindult felkeresni Görgei hadseregét, melyről egyedül hitte még mindenki, hogy egy dicsőséges csatában megállni képes.

Így indult meg 8-án alkonyatfelé egy csoport «szónok és státusférfiú» Váradnak. A várban csupán a kormányzó maradt és Palóczy, az öreg korelnök.

II.

A simándi úton szekér szekeret ért; s ha egy-egy gyorsabb futtában elkerülte a többit: a bennülők — nem akartak egymásrà ismerni.

Megdöbbentő volt ez.

Más időkben mindenki tegezte egymást, messziről köszönt; és most nem akar a másikra ismerni, mintha azt kivánná, hogy ő rá se ismerjenek.

Mintha az augusztus 8-án lemenő nap veres fénye már az autodafé viszsugára volna, mely előtt a vádlottak megtagadják egymást.

Sok arcz ki is volt véve rendes alakjából; szakállak leborotválva, bajuszok rövidre nyírva; ruhákról sok zsinór letépve.

Engem Nyáry vitt szekéren; ugyan az, ki nekem e balsorsot már két hó előtt mosolyogva jövendölé meg; kinek feje legmagasabban állt arra nézve, hogy legelébb érje a csapás; ki azután nagyon is szemközt találta magát és igen sokáig a halállal, s szenvedett erős lelkeért annyit, a mennyi egy halállal felér; és a ki még most is ugyanaz maradt, a ki volt 11 év előtt: bátor ellenfele a veszélynek; akár alulról, akár felülről jőjjön is az: még az az érczmosolygás is meg van arczán, valahányszor a baj növekedik. (Ez 1861-ben volt írva.)

Egy feketefödelü szekér is haladt a többi között, két szürke ló volt eléje fogva. Nyáry messziről ráismert a lovakra. «Ez mind a kettő pegazus», mondá tréfálózva.

— Miért az?

— Mert költők lovai.

Valóban, honunk két első írója, Bajza és Vörösmarty ült a szekéren. (A harmadik, Petőfi, már akkor a segesvári hantok alatt feküdt.)

Költőink dicséretére mondhatom, hogy szakálluk, bajuszuk nem volt levágva.

Alig eredtünk velük szóba, midőn egy terhes szekérrel találkozánk szembe. A szekér mellett ballagó kocsis azon kérdésünkre, honnan jő? mogorván felelé: Váradról.

— Ott van-e már a magyar sereg?

— Nincsen; felelé egész bizonyossággal: el van fogva mindenestől; egy ember sem szabadult meg belőle; mind ott vesztek.

És ezt olyan nyugodt faképpel mondá, mintha az egészből semmi sem érdekelné egyéb, mint az, hogy az ő szekere megmaradt. Ez rossz vigasztalás volt. Még akkor a debreczeni ütközetről nem érkezett hír. Nagy Sándor hadteste a muszkák ellen csatát vesztett ott.

E hadtest tisztei a legjobbak közé tartoztak, s tüzérsége kitünő volt. Szerencsétlen gondolat volt, épen akkor lakomát rendezni számukra, midőn az oroszok félórányi távolban álltak. A megrohanás véletlenül jött; az ellenállás hősies volt,* hanem a lovasság túlnyomó ereje eldönté a csatát, s azt mi vesztettük el.

Görgei alig két órányi távolból hallgatá a derék haddal az ágyúzást; azonban úgy vélve, hogy intézkedései következtében az utócsapat ágyúcsata közt vonul utána, meg sem mozdult, s csak akkor értesült az ütközetről, mikor már a csata el volt veszve.

Az I. számú huszárezred néhány legénye egész Váradig vágtatott még az nap, s elhíresztelé, hogy az egész magyar seregből rajtok kívül senki sem menekült meg.

A nem harczoló rend forradalmi férfia közül igen sokan még akkor, midőn a képviselőház Szeged elhagyására határozta magát, Arad helyett Váradot választák nyughelyül; ezek tehát azon rémhírre, hogy a magyar sereg Debreczen alatt semmivé van téve, hirtelen szekérre kaptak s jöttek Arad felé.

---

* Skarjatin Erdélyben esett el; ott is van a síremléke (Segesvár mellett).

Ez történt ugyanaz nap, hogy Aradon kimondták, miként a város huszonnégy órára sincs biztosítva a meglepetés ellen.

A Váradról menekvők tehát siettek Aradra, az Aradról jövők Várad felé, s így találkozott szembe a két menekülő csapat Simándon.

Ez volt a siralmas óra!

— Hová? kérdezők mi. — Hová? kérdezék a szemközt jövők.

— Mi Aradra megyünk, és ti?

— Mi pedig Váradra.

— Csak vissza, vissza! Váradon ezóta Paskevics ott lehet.

— Arad alatt pedig Haynau.

Ők a debreczeni csatáról beszéltek, mi a szőregiről; amarról mi, emerről ők nem tudhattak semmit. Mi az ő reményeiket törtük össze, ők a mienket; pedig mindegyikünknek kevés volt már.

Tanakodtunk, latolgattuk a veszedelmet, előszedtük térképeinket, iparkodtunk egymás híreit megczáfolni, lehetetlennek bizonyítani; elvégre is mindenki nagyobbnak találta azt a bajt, a mely elől fut, mint a melynek eléje megy, s indult megkezdett iránya felé.

A csapat a simándi fogadónál kétfelé szakadt; egyik tartott Váradnak, másik Aradnak; a határozatlanabbak, hol az egyik, hol a másik irányt követve, majd a jövőkhöz, majd a menőkhöz csatlakoztak; voltak olyan ismerőseim, kikkel egy nap alatt háromszor is találkoztam; hol elhagytak, hol szemközt jöttek, megint utolértek; maguk is megvallva, hogy már két nap óta utaznak majd dél, majd éjszak felé s soha sem tudnak bejutni sem Aradra, sem Váradra.

Kegyelmes Istenem! Mi ekkor nem találtunk ebben semmi humoristikumot.

Nyáry és én azonban, kik elhatároztuk, Görgeit mindenesetre fölkeresni, ha még valahol föltalálható: elindultunk késő este Zerind felé.

III.

Azon éjjel Zerinden háltunk, s másnap mentünk tovább Szalonta felé.

A velünk találkozóktól megértők, hogy Görgei egész seregével jő Várad felől, a Debreczennél megvert hadtestet most már előreküldve.

Dél tájon már találkozánk a hosszú sorban vonuló podgyászos szekerekkel, s kiérve a szalontai erdőből, megláttuk a távolból a város előtt letelepült tábort. Ez volt Nagy Sándor hadosztálya.

A mint a katonaság közt végig haladtunk, egy ismerős őrnagy odaugrott szekerünkhöz, Zákó István, hajdan képviselőházi tag, később igen jó katona.

Ő tudatta velünk a debreczeni csata részleteit; szerinte a lényeges veszteség nem ment olyan sokra, mint gondolók.

— Mennyien vagytok most mindössze? kérdezők tőle.

— Mintegy huszonhárom ezeren; de verekszünk ötvenezerrel, ha Görgei vezet.

Nagy volt akkor a ragaszkodás Görgei iránt!

Innen betértünk a városba, a fővezért ott bevárandók.

Házi gazdánk igen jól fogadott bennünket; augusztus 9-én derék kánikulában úgy ránk füttette a szobát, a mint csak tehetségei engedék; de se baj az, a honvédeknek kellett kenyeret sütni, azért füttetett olyan nagyon.

Pár óra mulva találkozánk Nagy Sándorral.

A tábornok elbeszélte a váczi és vadkerti csata részleteit, a hol az ő hadosztályát az oroszok már körülfogták, a midőn a fővezér, a veszélyről értesülve, hirtelen kiüríttevé a podgyászszekereket, a mennyi gyalog honvéd rájuk fért, azokat annyival megrakta, s ezekkel és a lovassággal gyorsan visszafordult, az ellenségre ütött, s Nagy Sándor hadosztályát, podgyászaival és ágyúival együtt kivágta az oroszok közül. Általában az egész visszavonulási utat Komáromtól a Tiszáig a hadműködés remekének állítá a tábornok, a kin épen nem lehete észrevenni azt a gyűlölködést, a mit a közhír a fővezér irányában ráfogott.

Itt kezdett először az a tünemény meglepni, hogy az oroszoktól senki sem retteg úgy a táborban, mint a polgári osztálynál, sőt igen sokan dicsérik őket, és szoktatják magukat azon eszméhez, hogy az orosz seregek a magyarokkal rokonszenveznek.

Később alkalmam volt meggyőződni róla, hogy ez a hit nem valami mesterségesen élesztett propaganda következménye, hanem természetes állapota az emberi kedélynek, mely akkor, midőn reményei mind meghiúsultak, a minden előjöhető esetek leglehetlenebbikéhez szokott ragaszkodni.

Még az nap meglátogattam Szalontán Arany Jánost. Örültünk-e nagyon egymás láthatásának? Csak úgy, mint az a vendég és az a házigazda örülhet, a ki tudja bizonyosan, hogy holnapután ellenségnek fog helyt adni a hajlékban. Azelőtt kevés idővel távozott el onnan Petőfi. Arany beszélte róla, hogy mikor utolsó este ott mulatott, egy szép ezüst veretes török pisztolyt mutatott neki, melyet Erdélyben kapott ajándékul; nők és gyermekek is voltak a szobában, és sok ismerője Aranynak; a pisztoly kézről-kézre járt, mindenki megnézte azt, s el is csettenték, hogy lássák, milyen szépen szikrázik a kova; a pisztoly természetesen soha sem volt megtöltve, mint Petőfi mondá: ő csak ereklyéül tartogatta azt bőröndje fenekén; egyszer aztán ő is kezébe vette azt, s elcsattantá a lőportalan sárkányt és akkor elsült a pisztoly, két golyó furódott a falba, egy araszuyira Petőfi fejétől. Abban az órában minden jelenlevő megkerülte tulajdon megásott sírját. Isten csodája, hogy egy sem esett bele.

Még az nap éjjel Nagy Sándor hadteste ismét tovavonult.

Másnap, szakadó esőben, jött meg helyette Görgei derék hada.

Maig is fülemben cseng az a trombita dallam, a mi az utászok indulója volt, egészen a forradalmi sereg számára készítve; sokáig úgy tetszett még évek után is, mintha hallanám e sajátszerű hangot, s várnám, hogy jönnek utána a szürkekabátos utászok ásókkal, csákányokkal vállukon, utánuk a barnaruhás honvédek nemzeti szín rózsákkal, és a délczeg huszárok zöld és piros kalpagokkal, és a piros sipkás zászlóalj, és a szép fényes ágyúk hosszú sora, a hogy az akkor előttem végig vonult.

Hogy bámultuk akkor a szép rendet és fegyelmet, mely oly hosszú útveszély mellett is megmaradt. A tisztek nem hiányzottak sehol; ott gyalogolt a sorok végén mindegyik a térdig érő sárban, a vezénylő tisztek víztől csurgó gubában lovagoltak a zászlóaljuk előtt.

A zászlóaljak meg voltak fogyva nagyon, de azért a sorok nem szétzilálva; az egyes katonák sárosak, elcsigázottak, de nem csüggedtek, nem támolygók.

Annyi csata, nélkülözés, betegség, nyomor, megtizedelte a sereget, de nem erkölcstelenité el. Harag, rossz kedv, dűh látszott minden arczon; de nem levertség, nem aggodalom, mely hátráló seregek arczkifejezése.

A honvédek egy része elszállásoltatott a városban, a többi a mezőn ütött tábort a folyton szakadó esőben.

Ekkor találkozánk ismerőseinkkel.

Egy alezredes barátom Gózon, ki, mint ügyvéd, közlegénységen kezdé a katonáskodást s érdemeiért kapta rangját, odajött hozzám s kért, hogy ha majd atyjával találkozom, kit szintén jól ismerek, mondjam meg neki, hogy — fia elesett.

Azt hittem, hogy tréfál; ő aztán elbeszélte, hogy a sereg minő helyzetben van, e szavakat jól feljegyzém akkor emlékembe: «azok ugyan, míg mást nem parancsolnak nekik, csatázni fognak, de azért még sem lesz belőle egyéb eredmény, mint hogy elvesznek az elsőtől az utolsóig».

Panaszkodott, hogy a hadsereg fizetéseit csupa merő százasokban küldték meg, a katonák úgy vagdaltak el egyet-egyet tízfelé, hogy megosztozhassanak rajtuk, míg a tömérdek 30 és 15 krajczáros bankjegyeket a hivatalnokok fizetésére osztogatják. Úgy, hogy már egyszer azon tanakodtak nagy szorultságukban, hogy apró guerillacsapatokra oszoljanak, s úgy folytassák a háborút szanaszét az országban.

Ezzel röviden búcsút vettünk. Gózon Lajos visszament a mezőn tanyázó seregéhez, az éjet ponyva alatt töltendő, a hogy ezt azon hadtest minden tisztének kötelessége volt tenni.

IV.

Görgei táborában az utóbbi napokban többen fordultak meg a képviselőházi pártok és a magyar miniszterium emberei közül, a kik mind azzal a hírrel tértek vissza, hogy a hadsereg általában igen rosszúl van hangolva a nemharczos hazafi osztályok iránt.

Most nincs itt az ideje annak okairól beszélnem.

Ennek az eredménye bizonyos nyomasztó bizalmatlanság, kétkedés, őszinteség-hiány volt mind a két részről, a mi gonosz álomnyomásként nehezedett a kedélyekre. Görgei volt az a pont, a hol a félelem és a bizalom egymással érintkezének.

Az előbbeni napokban különös összejövetelei voltak a rejtélyes emberrel nehány politikai nevezetes emberünknek.

Akármi eshetőséget kérdeztek tőle, mindenre azt felelte, hogy az «természetes,» ez «úgy fog lenni»; semmit sem tudhattak ki tőle.

Végre Szemere elküldte hozzá Sz . . . gh képviselőt, hogy tanulja ki a vezér akaratát s szükség esetén beszéljen jól a lelkére; azonban el ne árulja, hogy őt a miniszterelnök küldé, mert akkor tartózkodó lesz.

Sz . . . gh egyike a legnemesebb lelkű, őszinte embereknek, ki tettetni egyáltalában nem tud, ki ennél fogva azon kezdte a beszédet a vezérrel, hogy őt Szemere küldé s elmondott aztán mindent őszintén, nyiltan, a mire választ akart nyerni.

És ez volt a legsikeresebb mód. A kinek a kabbalisztikus válaszaiból az alattomos fürkészőnek lehetetlen volt eligazodni, az a becsületes őszinteséggel, és szigorúan kérdező hazafi előtt nyílt, őszinte lett, s elmondott neki mindent, mit ez tudni akart.

Másnap megérkezik hozzá Szemere: fölkeresi őt; a vezér a mint meglátja, azon kezdi, hogy «tegnap beszéltem Sz . . . ghgal».

— Melyik Sz . . . ghgal? kérdi nagy csodálkozást tettetve a miniszter.

— A képviselővel.

— Úgy? Igen. Ismerem. Derék ember. — Mit akart itt?

Erre Görgei végig nézett hideg, fagyos tekintetével rajta — s azzal elfordult és egy szót sem szólt hozzá többet.

Szemere tehát méltán, és egész ártatlan, semmit sem sejtéssel állíthatá, hogy ez olyan eszeveszett ember, a kivel már beszélni sem lehet.

Növelte a keserűséget az, hogy nehány kormánybiztos teledicsekedte vele a környéket, hogy meg van bízva a kormánytól Görgeit elfogni. Az absurdumoknak mindig legtöbb hivője akad. Annyi bizonyos, hogy a kardnélkül járó emberre nagyon kevés becsüléssel néztek a táborban, a melybe utolsó reménységünket vetettük.

Augusztus 10-én találkozott Nyáry Görgeivel. Miért nem egy héttel előbb? Talán minden egészen más fordulatot veende akkor.

Görgei el volt keserítve s a mi legjobban hatott ellenszenveire: ez kormányférfiaink őszintétlensége volt. Ezért lett nagy hatással rá egy olyan férfival találkozása, ki, mint ismerjük, egész a kíméletlenségig őszinte; ki életét nem félti, vagyon után nem vágyik, hatalomra nem féltékeny, dicsőségre nem hiú, és a mellett minden ízében becsületes hazafi, s a mi fődolog, neki semmi tekintetben nem vetélytársa, vagy elől járója.

— Legyen ön őszinte irántam, mondá Nyári és mondja meg nyíltan, van-e még reménye valamit kivihetni?

A vezér komolyan helyt állt a kérdezőnek és válaszolt:

— Abból, a mit önnek mondani fogok, látni fogja, hogy őszintén beszélek. Reményem van, de az nem a magyar respublika fölállítása, nem is egy európai háború, hanem egy «becsületes békekötés». Harczolok, de nem a győzelemért többé, hanem a békességért. A nyomor az országban iszonyatos; a katonaság el van csigázva: ez így sokáig nem tarthat; mikor az oroszok a váczi-csata után parlamentairt küldtek hozzám, mindenki azt kérdezte: tán békét ajánlanak?

— Szegeden is ez a hír járt; — és mit ajánlottak?

— Semmiségeket. Határozatlan alkudozásokba akartak velem elegyedni, s e végett 48 órai fegyverszünetet engedtek; de mire én azt feleltem, hogy fegyverszünetet se nem kérek, se nem adok. Itt egyszerre azt a hírt kezdte valaki terjeszteni, hogy a tiszteknek az orosz seregbe való átállhatás volna megajánlva, rangjok megtartása mellett. E hír kútfeje előttem ismeretlen, én siettem azt megczáfolni, mert az nem igaz, nem lehet és nem is fogadná el derék ember.

— S miért utasította ön vissza a fegyverszünetet?

— Mert azalatt idejük lett volna seregeiket körülem összevonni, s úgy hiszem, az alkudozás is csak e czélból volt megajánlva.

— S mi volna tehát az annyit emlegetett orosz sympathia?

— Az, mit jó katona érez jó katona iránt. A huszárok és kozákok az előőrsökön egymást kulacsból itatják, a tiszték fraternizálnak, a foglyok barátságot kötnek; hanem ebből senki se következtesse azt, hogy az orosz minisztertanács a mi kedvünkért európai háborút idézzen elő.

— Önnek mindenesetre addig kellene lépéseket tenni, a míg tekintélyes hadserege van, háborút is csinálhatni.

— Azt én nem tehetem. Kormány én nem vagyok. A mostani kormánynyal pedig ezek nem akarnak beszélni; kénytelen voltam a magam részéről azt válaszolni, hogy én jelenleg még csak a kormány által kinevezett fővezér sem vagyok, csupán többség által választott hadparancsnok. (Mint tudjuk: Szegeden az országgyülés többsége nevezte ki Görgeit az összes magyar hadak fővezérének.)

— S miből tudja ön azt, hogy a mostani kormánynyal nem akarnak beszélni?

— Meg volt próbálva. — Mikor ezelőtt nehány nappal Szemerével beszéltem, azt mondá, hogy a forradalom ügyét csak a diktátori hatalom mentheti meg. Szükség azonban, hogy két diktátor legyen: egy katonai és egy polgári. Ez utóbbi természetesen ő. Azt feleltem neki, hogy én két diktátort egyszerre nem tudok képzelni. A diktátura eszméje kizárja az osztakozást. Polgári diktátort pedig épen nem ismerek.

— S ha ön maga lenne az, mit fogna tenni?

— Azt nem igérem, hogy fényes győzelmeket fogok aratni, hanem azt igen, hogy ha az összes magyar seregeket egyesithetem, azokkal oly tekintélyes pozicziót foglalhatok el, a hol a világ két első hatalmasságának sem váland szégyenére, velem alkuba bocsátkozni.

— És ha még sem akarnák azt tenni?

— Akkor megverekszem velük. Tud még az én katonám verekedni, kivált ha a téli ellenséget látja majd maga előtt. Ha nem győzök is, de rendben visszavonulok, újra álláspontot foglalok, mindaddig, a míg békére nem hajolnak. Azt már csak láthatják, hogy el nem tudnak fogni.

— Ha ez a szándéka önnek, miért nem siet a déli seregekkel egyesülni?

— Rá érünk. Az orosz nem fog bennünket üldözni többé.

Ez igen nevezetes mondás; jó lesz, rajta hosszan gondolkozni, egy kicsit a térképet is kézbevenni. Görgei Szalontán volt mintegy 25 ezer emberrel; Dembinszky Temesvár alatt 40 ezerrel; vele szemközt Haynau nem sokkal többel. Váradon volt Paskevics Görgeitől három katonai napi járatra; hogy mi történhetett volna akkor, ha Dembinszky az ellenséges Temesvár helyett Arad felé jő, s ott a három sereg találkozik, míg a negyedik (az orosz) három állomásnyira elmarad tőlük?

Azonban ez illuzióját a vezérnek hamar lerontá Nyáry.

— Amde a déli sereg ezalatt folyvást távozik és pusztul.

— Az én intézkedéseim szerint közelednie kellene. Egyébiránt, ha én sietek, ismét nem érünk czélt. Mihelyt egy kis lélekzethez jövünk, megint elbizottak fogunk lenni. A mi uraink nincsenek még eléggé megijedve.

— Az ön megérkezte határozó lenne. Miért időzött annyit Tokajnál? miért nem jött mindjárt Tisza-Fürednél keresztül?

— Azért kerültem Tokaj felé, hogy Kazinczy hadtestét vonjam magamhoz. A mint az országgyülés fővezérnek kinevezett, rögtön intézkedtem, hogy a szélylyelhányt hadseregek, a mik együtt 110 ezer főre mennének még, siessenek velem csatlakozni, és még eddig egyetlen egy dandár sem jutott el hozzám; úgy látszik, mintha másfelől valaki az én parancsaimmal épen ellenkezőket osztogatna. Kazinczyra két napig vártam, ő tizenötezer emberrel elmaradt, s én vesztettem két napot; Dembinszky pedig 40 ezer emberrel oly irányt vett, melyből azt látom, hogy inkább tőlem siet, mint felém.

— — — — — — — — — — — —

V.

Estebédnél együtt találtam Görgeit egész táborkarával. Sebesült fején keresztül fehér pontos kék selyem kendő volt kötve. Voltak, a kik később ezt is árulási jelenségül számíták be neki, mert e kendő a pétervári udvar szineit viselte.

Ott ült az asztal egyik szegletén, a hol épen hely jutott számára, környezete demokrát rangtalanságban ülte az asztalt körül.

Ott volt Piller, kit még Komáromból ismertem, mint Bakonyi segédét, most alig ismertem rá, övig érő fekete szakállától; ott ült Leiningen, szép szőke, komoly ifjúdad arcz. Izmos, életerős termetéből még félszázados élet reménye igérkezék.

Görgei maga mellé ültetett, s tréfálva kérdezé, hogy mitől ijedtek meg az uraságok olyan igen Aradon?

— Úgy gondolom, hogy vagy az osztrák, vagy az orosz seregek közeledésétől.

— Ha az oroszok volnának közel, régen elfogták volna őket, az orosz ravasz.

— Megbocsát ön, ha kiváncsiságom indiskrétté tesz. Azt hallottam, hogy ön a zsolczai csata után egy pár pisztolyt kapott emlékül, melyek egyikére az volna felírva: «Görgei Arthurnak, midőn körülfogott seregeit csodás vitézséggel megmenté, emlékül, halálos ellensége, Paskievics.»

— A tárgy igaz; hanem már látszik, hogy sok poéta kezén ment keresztül. Pisztolyokat kaptam e napon, de semmi verseket hozzá; nem is Paskievics herczegtől.

S ezzel inte egyik segédének, hogy mutassa elő a hozott fegyvereket.

Három pisztoly volt, antikszerű ezüst veretes agygyal, egyik drótcső, franczia mű, a másik kettő Lazzarino.

— Azért, ha a csatában találkozunk, saját pisztolyainkkal is megöljük egymást, — szólt Görgei, ismét félretétetve a halálos ajándékot.

— Mennyi lehet a seregek létszáma, — kérdezém, — mik most közvetlen az ön vezénylete alatt vannak?

— Nagyon megfogyott, — válaszolt erre elkomorultan Görgei. — Csaták és szökések igen leapasztták.

— Szöknek is az ön táborából? — Kérdém elbámulva.

E csudálkozásomra Leiningen közbeszólt.

— Mit gondol ön, mennyi maradozott el tőlünk, mióta Komáromot elhagytuk?

Nagyot akartam mondani: «ezer?»

— Nyolczezer.

— Hallatlan! mi növelte ennyire e számot?

— Sanyarúság, éhség, elkényszeredés.

Egy ezredes vágott itt közbe:

— Hallgasson ön meg egy esetet: — Miskolczon innen egy krumpliföldben két közvitézt látok meglapulva, mindkettő az előttünk menő hadtesttől maradt el. Ismertem a zászlóaljukat: derék verekedők voltak. — Egyik feküdt a földön, a másik guggolt és foghegyen rágta — a nyersburgonyát, mit akkor tépett fel a földből. Én rájuk kiálték, hogy csatlakozzanak a sereghez. A melyik feküdt, annak nagy okai voltak, parancsomra nem ügyelni, a másik vad, elkényszeredett tekintettel néze fel rám s nyöszörögve mondá: «hagyjon itt, ezredes úr, úgy sem messze mehetnék már.» — Én nem hajtottam kértére, hanem újból ráriadtam, hogy költse fel a másikat is, és álljon a sorba! — «Költhetem már ezt: — válaszolt erre keserüen a honvéd, — egy órája, hogy meghalt éhen, én is mindjárt mellé fekszem.» Leszálltam hozzá. A földön fekvő már hulla volt, az élőnek odaadtam megmaradt profuntom darabját, s lovagoltam odább. — Ilyen ellenség is van ám a csatában.

— Valót beszél. — Mondá rá a vezér.

Nehány percz mulva egy szalontai gazda jött a vezérhez, panaszkodva, hogy a katonák elhordták a kerítését tüzelőnek.

— «Elhordták», — kérdé a vezér keserű iróniával; — ez nagy disciplina volt tőlük; másutt ott gyujtották meg, a hol találták s úgy feküdtek mellé. Ne haragudjék érte, jámbor hazafi, három nap óta veri már őket az eső, s még «ebben az esztendőben» nem háltak fedél alatt.

A panaszttevő elkotródott. Fogalma sincs arról békés tűzhelye mellett ülő embernek, hogy a nyomor nem tanult loyalis lenni.

Vacsora után egy fiatal művész, kit Görgei nagyon szeretett, s mindig magával hordott, vétte elő nyirettyűjét, s hatalmas varázs hangokon húzta el az akkor legkedveltebb népdalokat: «Talpra magyar!» «Ég a kunyhó, ropog a nád», — azután még azt, melynek az a refrainje, hogy «Éljen a magyar». Olyan szépen húzta, hogy nekem a szivem facsarodott el a gondolatnál, hogy talán egy hónap mulva már a dalokat majd nem lesz szabad énekelni; keményszivű urak megbüntetik érte még azt is, a ki dallamaikat az utczán fütyörészi.

— Hiszi-e ön? — szólt e mélázásom közben Görgei, — hogy ez a gyerek valaha európai hírű művész fog lenni?

Olyan kedvem volt akkor, hogy semmit sem hittem.

Pedig ebben igaza volt Görgeinek, mert az a nyirettyűs fiú abban a piros bársony bluzban Reményi Ede volt.

Az orvos jónak látta figyelmeztetni Görgeit, hogy ideje volna sebét beköttetni.

Mintha most is látnám azt a hosszú mély sebet. Valahányszor kisértetbe jövök, hogy a kárhoztatás kövét felemeljem az egykori fővezér feje ellen, mintha mindannyiszor e sebet látnám, e meg-megnyiló, vércseppekben felelő sebet, és a vezér fájdalomtalan, csukott ajkát mellé, és mintha előttem állana az a kemény tekintetű szempár most is és mondaná: «látod, neked ez jobban fáj, a ki nézed, mint nekem, a ki érzem».

Orvosa Orzsovenszky, egy magas barna fiatal férfi, nagy gonddal ápolá a sebet, mely még akkor tört csontokat is vetett ki, s azt mondta nekünk, hogy az a sebe Görgeinek még nem szűnt meg halálos lenni.

Be jól járt volna vele!

VI.

Másnap délben indult tova Görgei hadteste. Az eső folytonosan szakadt, a ki az ottani utakat ismeri, képzelheti, mivé lettek azok, három napi esőzés után?

A városból pusztult a nép jobbra-balra a szerteeső falvakba. Az nap már semmi, de semmi élelmi szert sem lehete kapni, még kenyeret sem; a lakosok elrejték azt, hogy a nyomban levő orosz seregnek legyen mit előadni, nehogy a várost boszúból elpusztítsák.

Egy muszka hadi-fogolylyal találkozám, kit egy «hadi költő» barátom vezetgetett karon fogva. A fogoly valami herczeg fia volt (van az oroszoknál elég) s jól beszélt francziául, értett németűl is. Csak mosolygott, midőn a hadipacsirta szokott enthuziasmusával hegyestül-völgyestűl odaajánlotta Muszkaországnak Magyarországot és a forradalmi seregeket.

— Nekünk ti nem kelletek, — felelt nagy őszinteséggel, — nem kell országotok; ha ti még most sem tudjátok, hogy miért jöttünk ide? az rátok nézve szomorú dolog.

Poéta barátom odasúgta fülembe: hogy ne igen hallgassunk a fiatal emberre, a ki külömben jó fiú, — de hiszen arról ő muszkalétére nem tehet, hogy a politikából egy szót sem ért.

A hadtest tova vonult Arad felé. Az egész magyar seregben ez volt a legszebb hadtest, a III-ik és a VII-dik. Semmi sem mutatta rajta az ellenség elől futó sereget. Rendben, tömegben vonult elől a huszárság; utána hét ágyú, a nyolczadik vetágyú, azután a gyalogság, oldalt egy-egy markotányosnő kétkerekű talyigájával, utána ismét egy lovas üteg, a tüzérek ötével sorban fennültek az ágyúszekéren, a kanócz kézben volt; jöttek a vörös sipkások, megfogyott, de mindig hős csapat; utánuk ismét ágyúk, az ágyúk után huszárok fehér csákókkal; ismét daczosképű, robogó gyalogság, a manszwörthi viadorok, a hatvanharmadik zászlóalj; leghátul a legjobb lovasütegek, és a Hunyady-huszárok kerek, vörös szalagos és tollas kalapokkal; azt beszélték róluk, hogy ezeknek van legtöbb szenvedélyük a kozák lándsákkal vitába keveredni. Fedezetnek voltak hagyva.

Követte a sereg vonulását, oldalt és utána a minden rendű menekvők és maradozók szomorú csapata, rendetlen tömegben lepve el erdőket, mezőket, s bujkálva szerte a kukoriczaföldeken.

A dinnye akkor ért; a rendetlen, kiéhezett zagyva csoportok neki estek az egészségtelen tápláléknak, a környék, melyen átvonultunk, úgy tűnt elő a felszeldelt és elszórt dinnyéktől, mint valami csatatér, a hol iszonyú sok lekaszabolt emberfő van elszórva.

Másnap érkezett meg a sereg Aradra.

Egy és ugyanazon szálláson voltam Nyáryval Aradon, melyben Csányi és Görgei voltak. Csányi szobája Nyáryéra nyílt, Görgei az emeleten lakott.

Semmi hang, semmi szó el nem kerülheté figyelmemet, a mi az utolsó napok alatt, e szobákban mondatott; most is oly rettenetesen jelen van előttem minden alakja e soha ki nem törülhető emléknek, mintha az multtá lenni soha nem bírna.

Az általános hit, melyben katona és nem katona megállapodott, ez volt: visszavonulni a Dunántúlra s Komárom előtt foglalni újra állást. Klapka diadala már ekkor tudva volt; a hid még a mienk volt, melyen Kmetty átjött a Dunán, külömben is volt a sereggel egy teljesen felszerelt hidkészlet. Egyébre nem gondolt senki.

Még azon este, hogy Aradra érkezénk, jött Görgeinek egy futárja Debreczenből, az orosz fővezértől. Beszélte, mily kitüntetéssel fogadták az oroszok eleinte, a vele volt huszárokat aranyakkal, rubelekkel ajándékozák meg, sőt maga Rüdiger tábornok kisérte el az előőrsökig, s ez így ment — egész a fővezér, Paskievics hadiszállásáig, ott azonban már igen hidegen bántak vele és semmi jóval sem bíztatták. Pöltenberg tábornok, ki szintén parlamentaireűl küldetett, még nem érkezett vissza.

11-én reggel a magyar kormány férfiai egy okiratot szerkesztettek Csányi szobájában, mely felszólitás volt a kormányzóhoz, hogy a hatalmat tegye le Görgei kezébe. Az okiratot aláírta legelől Csányi, s egy óranegyed mulva Aulich.

A többi minisztereket is hivatták.

Megjelent nemsokára Vukovics s szintén aláírta. Valamivel későbben jött Szemere.

Csak az ő arczán nem látszott meg az a gondolat, a mitől bennem majd szétszakadt a szív.

Eléje adták az iratot: «mi ez?» kérdezé.

— Olvasd és írd alá. — Szólt hozzá Csányi.

A miniszterelnök olvasá és mosolygott; de oly keserűen és fagyosan.

— Nincs rá szükség, hogy aláírjam, hárman vagytok már alatta, az okirat érvényes, elküldhetitek.

És nem írta alá.

A felszólitási oklevelet azután összehajtogatták, lepecsételték s beküldték a várba.

A beszélgetés közömbös tárgyakra tért át. Hideg vérrel mondogatta minden ember, hogy holnap talán sokkal kevesebben leszünk, hogy most már igazán szemközt áll mindenki a halállal. Még ekkor a «halál» neve alatt mindenki a csatát értette.

Csányi sajnálkozott azon, hogy az utóbbi napok eseményeiről nem vitt naplót.

— Tehát az előbbiekről vittél? — kérdezé Szemere.

— Még pedig kommentárokkal! — viszonzá Csányi, szúró-tekintettel Szemerére, kivel sok ellenkezése volt.

— Én magam nem írtam naplót; — szólt Szemere; —

az eseményekre azért tisztán emlékezem, igen jó emlékezőtehetségem van.

Azzal vette kalapját: Isten hozzádot mondott a társaságnak s indult kifelé.

Én az ajtó mellett álltam; mikor mellettem elhaladt, odafordult hozzám s elég fennhangon ezt mondá:

«Bizony elvesztette Görgei Magyarországot.»

Most is előttem áll a mosolygó arcz, mely e szavak után egy percz mulva eltűnt előlem; maig is emlékezem e keserű mosolyra, egy férfi mosolyára, ki azon perczben hazát, vagyont, családot, jövendőt elveszített, kinek még csak útlevele sem volt, hogy meneküljön, sem félretett pénze, hogy másutt megéljen, sem családja jelen, hogy attól búcsút vegyen, csak mérhetetlen büszkesége: nem sírni akkor, midőn «ennyit» elveszített.

VII.

A következő nap egy perczre sem találkoztam Görgeivel; csak annyit hallottam, hogy Csányival együtt a várban vannak, a kormányzóval értekezni.

Délben Dániel képviselőnél voltunk ebéden Nyáryval és Kiss Ernővel, midőn Új-Arad felől erős ágyúzás kezdett hallatszani; arra átmentünk mind a Maroson, s még láttuk a csata végét, mely Nagy Sándor hadteste és a császári hadseregek között kifejlődött. Egyes kiáltások az ellentáborból, mint «vivát Jellasich» áthatottak hozzánk, hogy az ágyúzás megszűnt.

Estefelé a másik két hadtest is megkezdte átvonulását a Maroson; honvédtisztek, asztalraterített térképről értekeztek a holnap reggeli csataterv felől, mely Haynau seregét Görgei és Dembinszky seregei által két tűz közé szorítandja.

Késő este jött vissza Csányi Kossuthtól. Tizenegy óra volt. Azért tudom ilyen pontosan az órát, mert életemnek ez volt legrettentesebb forduló pontja.

Mondá, hogy a kormányzó mindennemű hatalmát letette Görgei kezébe, s a fővezér, ki most már diktátor, azonnal rendelkezéseket tőn, hogy csapatai induljanak Dembinszky seregével egyesülni, a mi kezdete lesz egy talán oly hosszú csatának, a milyen volt a Hort és Iszaszeg közötti. Tehát holnap kezdődik a végső eldöntő harcz.

A végső eldöntő harcz!

Ez volt az első megnyugtató eszme, a min lelkem két hónapi hánykodás után megnyugodott.

Tehát holnap kezdődni fog.

Mindenki lefeküdt a háznál, a gyertyákat eloltogatták, én a földön feküdtem leteritett gubámon s hallgattam az ablakunk alatt szakadatlanúl folyó robajt; a csendben, dobszó nélkül vonuló hadsereg lépteinek moraját.

Nincs dajkamese, nincs dallam ennél altatóbb! A hős fiúk indulnak a csatába!

Így gondolám ki magamban: most e halk, együtésü léptek moraján csendesen elalszom; majd mikor aztán jönnek a nehéz ágyúk, azoknak dübörgésére fölébredek; egy kard van a fejem mögé támasztva, azt felkötöm, felöltöm köpenyemet, s észrevétlenül kisuhanok az alvó házból, odasorakozom a tüzérség közé; — ott is érek még valamit.

Ez oly boldog, olyan nyugalmas gondolat volt, hogy ott a kemény földön elszenderedtem rajta.

... De mielőtt e nehéz, dübörgő ágyúk jöttek volna, egy kéz ébreszte fel, mely vállamat érinté. Feltekinték, s Nyáryt láttam magam előtt, felöltözve; a gyertya ismét égett a szobában.

— Öcsém, be édesdeden alszol; — mondá Nyáry, — Dembinszky serege szét van verve; — vége mindennek!

Milyen álom, és milyen ébredés!

A halálra ítélt ébredése ennél nem iszonyúbb, ki családja körében álmodta magát, s kit azzal ébresztenek fel, hogy vár a halottas szekér!

E pillanat emlékeinek leirását megtagadja tőlem a sziv, megtagadja a kéz; annyit mondhatok, hogy ez beillik «kóstolónak az örök kárhozatból!»

VIII.

Egy sebesült tiszt érkezett a temesvári csatából, ki e hírt hozta, melyet később Guyon tudósitása megerősitett. Guyon, ki a rossz híreket nem szokta nagyítani, tudósítá a kormányt, hogy Dembinszky serege tökéletesen szétveretett. Kmetty Lugoson védte túlnyomó erő ellen a sereg maradványainak menekültét, Mészáros és Vetter törökföldre indultak, segédeik visszajöttek Aradra.

Ütközetről e percztől fogva senki sem beszélt.

Csak az volt a kérdés: merre lehet még menekülni?

Nyáry azt mondá barátainak, hogy maradjanak együtt s várják be nyílt homlokkal, a minek meg kell történni, legalább ne essék rajtuk az a szégyen, hogy a nemzet képviselőit kukoriczák közt, mocsárokban fogdossák össze, mint egy szétszaladt guerilla csapatot.

Csányi hidegvérrel ajándékozá el értékesebb holmiait, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, a kikről azt hitte, hogy túl fogják élni. Midőn Nagy Sándor fájó sarkasmussal mondá előtte: vajjon közölünk hányan válnak meg a fejüktől? «Mi ketten bizonyosan» felelé rá az öreg honfi, komolyan, hideg vérrel.

Mikor pisztolyait osztogatta, én kértem, hogy adjon nekem is egyet.

Szemembe nézett, s azzal haragosan elutasitott:

«— Tedd, de ne mondd...»

Én nagyon elszégyenlettem magamat, hogy arczom elárulta, mire gondolok s kimentem a szobából.

Kiss Ernő utánam jött s megfogva karomat addig beszélt hozzám, míg kibeszélte fejemből azt a sötét gondolatot, a mit már homlokomon lehetett olvasni.

Ő volt az, a ki rábeszélt, hogy kedvem legyen, újra kezdeni azt a megsiratott drámát, a minek élet a neve; ő volt az, a ki arra a határozatra birt, hogy meg ne adjam magamat sem a sorsnak, sem embernek, sem a halálnak, s nem bántam meg, hogy ezt tettem és köszönöm neki a föld porában azt a szót, a mi sorsomon határozott.

— Onnek neje is van . . .

Nőm Gyulán maradt el tőlem, odáig minden nyomorúságon átkisért; elhatározám, hogy visszajutok hozzá, ha lehet.

Este nyolcz órakor érkezett meg Pöltenberg Paskievicstől. Az orosz fővezér utolsó válasza volt: «Föltétlen megadás.»

Ez volt az utolsó elvesztett reménység.

S mintha a sors tréfát akart volna üzni az eltiportakkal, épen akkor érkezett meg a «Messenger» angol lap azon száma, mely a britt országgyülésen tartott beszédeket közli a magyar ügyek fölött.

Csalhatatlan gyógyszer, — egy halott számára.

IX.

Az aztán következő jelenetek csak másolatai a negyednap előttieknek.

Ugyanazon tanácstalan készülődés, csak hogy nem azon tréfás alakok többé, hanem a szomorúság, a kétségbeesés tragikus képei.

A férfiak, kik találkoztak egymással, álöltözetekben, elmásított arczczal, nem nevettek most egymásra, hanem sirva fakadtak, egymásra borultak, úgy váltak el. Sokan nem is látták egymást többet.

Az utczán mindenki búcsúzott egymástól.

Legnagyobb ellenségek, politikai antagonisták, egymást föltalálva, kiengesztelten nyújtának kezet, — épen mint egy elsülyedő hajón. — A képviselők, kik elhatározák ott maradni, ott ültek sorban a piaczon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, a puszta földön, búsan, szótlanúl.

Nekem a római senatus jutott eszembe, mely a Gallusok jöttekor a forumon sorban ülve várta be az ellenség bosszúját.

Este felé kiszedték a Maros hídját, mely a várat a várossal összekötve tartá, az egész hadsereg visszavonatott; a vár védelmére rendelt sugárágyúk, miknek Temesvár alúl kellett volna megérkezniök, ezentúl oda be nem juthattak. Másnap az útban találkoztunk velök.

Hajnal előtt nem lehetett a hadseregnek megindulni, mert a menekvők szekerei oly sűrű tömegben torlottak meg a városból kivezető széles főutczán, hogy azok közt utat nyitni teljes lehetetlenség volt.

E várakozás alatt találgatta mindenki jövendő sorsát. Legtöbben azt hivék, hogy az Szibériában fog végződni.

Csányi nagy lemondással jegyzé meg:

— Bizony nehéz lesz már ilyen öreg embernek, mint én, hozzászokni ahhoz, hogy megkancsukázzák.

Egy fiatal rokona járt vele, azt biztatta, hogy hagyja el, ne kisérje tovább balsorsa elé. Hanem az ott maradt vele s nem tudom hová lett.

Ez utolsó estén családapák leveleket írtak otthon levő szeretteiknek, s azokat menekülni készülő fiataloknak átadták; némely levél soká nedves maradt.

Aztán az iratokat, mik másokat bajba keverhetnének, égették el; mindent akép, a hogy egy öngyilkolásra készülő szokta tenni.

Éjfél után két órakor jelenté a vezérnek a Hunyady-huszárok egyik tisztje, hogy az út megnyílt, azzal szekérre ültek mind, s indultak Világos felé.

Túl a Maroson látszottak az osztrák seregek elszórva csillámló őrtüzei.

Simánd felől, a szürkület ködében, kivehetők voltak az orosz előőrsök dárdahegyei.

X.

Még azon éjjel az egész hadsereg átvonult Világos alá. Annyi fájdalom közt legjobban fájt az ellenszenv, a mit honvédeink nyiltan mutattak a polgári osztály bajtársai iránt.

Nem mondhatom, hogy az ellenszenv igaztalan volt.

A jó katona, ki annyi csatában tette ki magát a halálnak, ki azzal a tudattal pazarolta vérét, tűrt nyomort, sanyarúságot, hogy mindezen áldozatot hona boldogságáért hozza; — most minket okolt, hogy ez áldozatok eredményét belviszálkodásaink, egymás iránti féltékenységünk porba ejté.

Úgy szégyenlettem magamat a porfedett vitézek előtt.

A következő napot már nem vártam be Világoson.

Még egy szomorú emlékkel nehezebben jöttem el onnan, mint mások.

Ottlétem nehány órája alatt egyike legjobb barátaimnak, a pesti vészbiróság elnöke, ki nem véritéletekkel, hanem bölcs kegyelmezéssel tünteté ki magát, egyike a legmagasabb szellemeknek, tiszta fő, igaz hazafi és becsületes ember: Molnár József, — főbe lőtte magát.

És senkisem kivánta el tőle ezt az útját a férfias szabadulásnak! sietnem kellett e helyről.

A mik ezután történtek Világoson és Aradnál, azoknak körülményei ismeretlenek előttem.

Mint történt az, hogy Görgei nem volt képes legjobb barátait, köztük Csányit, ki úgy viselte magát hozzá, mint édes apja, megmenteni?

Azt sem teszem kérdésbe, hogy nem vonúlt Világos helyett inkább Komárom felé? a merre nagyon elzárva nem lehetett az útja, midőn Haynau Lugoson, Paskievics Váradon volt. Komáromban legalább emelt homlokkal beszélhetett volna, nem a czár lábainál fekve. Ez hadtudományi kérdés, s ahhoz én nem értek.

Nem volt czélom Görgeit sem menteni, sem vádolni.

A világosi katastropha nem a mi ügyünk, hanem a világhistóriáé. Egész Európa feleljen arról; nem mi!

Ha volna törvényszék, mely e kérdésben itéljen, kit kellene mentenem, kit kellene vádolnom?

Azokat a honfiakat-e, kik évtizedek nyomorát, csalódásait, epesztő vágyát hordozzák szivükben a hontalanság üldöző kínja mellett?

A hadvezéreket-e, kiknek még síremlékkel is adósok maradtunk?

A lengyel vezért-e, ki csak dicsőséget írt hazánk évlapjaira, s csak sebeket vitt el innen magával?

Azt a férfit-e, kinek nagyravágyása az volt, hogy hazáját tegye nagygyá?

Vagy azokat, kik kimondott elveikért férfiakként kiszenvedtek, de meg nem törtek?

Vagy azt a népet, mely áldozni meg nem szünt, s melyet a szenvedés honától el nem tántorított?

Vagy azt a közkatonát, ki húszszor rohant a halálba e szóval: éljen a haza! s kiejté kezéből fegyverét, midőn azt mondták neki, hogy «meghalt a haza?»

Van-e nekünk szükségünk e vádakra? kell-e itt itéletet kérnünk?

Nincs-e igazolva a történet előtt sorsunk fordulata e szókban: «két világhatalom keze súlyosúlt rájuk, s ők kevesen voltak».

Csak egyikét is e világhatalmaknak azóta sem bírta leverni két másik hatalom: csoda-e, ha a mi ifjú erőnk összetört egy óriás előtt?

Szorúlt-e a magyar név dicsősége arra, hogy ily kétségbeesett harcz kimeneteleért egy embert áldozzon föl? Egy embert, ki legjobb vitézeinek egyike volt, mint hadvezér és mint közkatona.

Én nem találok semmi gyönyört, annak, mi nagy volt, elgázolásában. Fáj rálépnem arra, a ki elesett – és olyan magasról esett.

Ha valaha, úgy ma nincs ideje a rekriminátióknak.

Ha kimondta a magyar nemzet azt, hogy ez évében az Úrnak, a magyar nemzet fiai között nincsen párt, nincs testvérkülömbség, nincs osztálybüszkeség; nincs elvviszálkodás, nincs fajgyűlölet; (1861.)

Ha a magyar nemzetben volt bátorság kimondani azt, hogy 1861-ben nem ismer a magyar nemzet a multak miatt száműzöttet, fölségsértőt, elitéltet;

Akkor legyen a magyar nemzetben sziv és ész, kimondani azt is, hogy 1861-ben a magyar nemzetből a multak miatt nincs vádlott, nincs elitélt, nincs hazaáruló!

FELTÁMADUNK.

Legmagasabb, legédesebb gondolatja az emberi szívnek: feltámadás! Istentől adott vigasztalásunk, halálfölötti győzelmünk, hadd pihenjen meg rajtad e napon az én lelkem.

Egy mulandó ember akarja magát oltalmadba ajánlani, ki eltemetett sokat, a mi rá nézve drága volt, igen sok és nagyon megsiratott halottakat s gondol az Idvezítőnek példájára, valahányszor halottaira gondol.

Jőjjön ide az, kinek megsiratott halottja volt, (kinek ne lett volna?) és nézzen velem együtt az égbe, és tanuljon olvasni annak végtelenségéből.

Jőjjön ide az, kinek az elmult évek emlékeiben gyásznapjai vannak eltéve, kinek bánat nyomja szivét, ki visszahozhatlanok után sóhajt és mondja el áhitatos lélekkel magában:

«Feltámadunk».

Egy szép, egy vigasztaló példáját mondom el előttetek a feltámadásnak.

Nem igen régen történt, hogy a nemzetnek egy nagy költője meghalálozott, az ég visszavette őt tőlünk, mintha mondta volna, minek tinektek a dicsőség dalnoka többé? a költőt eltemettük, megsirattuk, sírján megtapostuk a földet, és azt mondtuk, hogy meg van halva. Özvegye valóban özvegy, árvái valóban árvák, de senki sem annyira özvegy és árva, mint maga azon nemzet, mely dalnokát el tudta feledni és érte nem hevült.

És ime, a sírban fekvő dalnok kinyújtá jobb kezét koporsója alól, hogy megvédje árváit, hogy megáldja nemzetét, hogy felköltse az elkésett lelkesülést a szivekben, s ihletes szava reszket által sziveinken: «feltámadunk».

A költő árva leányát egy jó hírű nevelőintézetbe akarták adni. A nevelő nem fogadhatá őt el, mert a növendékek határozott száma be volt már nála töltve. És ekkor az intézet növendékei, a kis gyermeteg leánykák oda mentek nevelőjükhöz és sírva ajánlák neki, hogy megosztják lakásukat, ágyaikat, falatjukat a költő árva gyermekével; testvérei, édesei lesznek annak, és gondját fogják viselni...

Nagy tanúság, biztató jel van e szóban.

A gyermekek, a leánykák gyenge szava hirdeté minékünk, hogy jobb, nemesebb ivadék következik mi utánunk, mint mi voltunk; gunyhókban és palotákban jó keresztyént, jó hazafit, jó honleányt nevelnek mindenütt...

Feltámadunk.

Az én szivemet is tetszett a Mindenhatónak szent akarata próbakövéül kiválasztani.

A csendes családi életben kerestem boldogságomat mindig és mindig meg is találtam azt ott. A sorsnak tetszett családunkat úgy szét szórni, hogy minden testvérem külön városba jusson. Szétvált érdekek, újra kezdett élet még messzebb távolítottak bennünket, mint a hosszú mértföldek. De volt egy közös helyünk, egy közös gondolatunk, a melyben mindig találkoztunk: egy jó édes anyánk. A midőn hivatal, lekötő munkakör, nehéz körülmények megengedik, itten szoktunk összejönni az ősi födél alatt, melynek minden zuga gyermekboldogságunkra emlékeztet vissza. Az ilyen találkozásokat hónapokkal elébb szoktuk tervezgetni; s örültünk előre neki, úgy számítgattuk előre a napokat, úgy készültünk reá.

A feltámadás boldog ünnepére tűztük ki azt ez évben: a mint a határidő közeledett, megsűrűdtek leveleink, izeneteink egymáshoz, nehogy elfelejtse, ne hogy elmulaszsza valamelyikünk azt a napot, melyen találkoznunk kell...

és valóban találkoztunk is . . . anyánk koporsója mellett.

A mi óhajtva várt örömnapunkat választá ki az Úr fájdalmas látogatása napjául. A boldog, életvidám, mosolygó ajk helyett egy hallgató, hideg arcz fogadta csókjainkat, s ezentúl nincs többé helye találkozásunknak, mint két egymás mellett levő sírhalom.

Feltámadunk! bizony feltámadunk!

De én azért még is úgy szeretnék ott azon két sír között arczra borulni, és kisírni magamat, és ne tudna arról senki semmit; csak az Úr, az örökkéélő Úr, a ki minden tavaszi füszálban azt suttogja nekünk:

«Feltámadunk, bizony feltámadunk.»

AZ ÉN SZINPADI ÉLETEM.

Minthogy tartok tőle, hogy ezt a részét a biografiámnak senki sem fogja megírni, hát megirom magam.

Nekem is volt életem a «deszkákon», én is rajongtam az előfüggöny titkaiért.

A legelső színi előadást kicsiny híja, hogy három esztendős koromban nem láttam.

Kis diákok rendeztek előadást, ha jól emlékezem rá, a bátyám is köztük volt; mert a produktiónak épen a mi szobánkban kellett volna végbemenni. Vitézi darab lett volna az; de siralmas lett annak — nem is a vége, de mindjárt a kezdete. A kurtina két egymással szemközt álló almáriom sarkaira volt keresztül kötve, azok közül az egyik olyan kettős pohárszék volt, a melyiknek a felső része lejár: az pedig felül tele volt rakva eczetes és tintás üvegekkel. Hát a mint a kurtinát a zsineggel felhúzták, a nagy igyekezetben bumszti! lefordúlt az egész pohárszék, be a színpadra: eczetes üveg, tintás üveg a theatristák nyaka közé. Persze, hogy ezzel a csattanós kezdettel vége volt az előadásnak. Hanem a kritika, azt hiszem, hogy nem maradt el.

Ez a scéna mindig eszembe jut, mikor a «Szigetvári vértanuk» utolsó jelenetét várom: no most jön az almáriom-esés, eczetes üveg, tintás üveg hullás! Csak hogy én azt jobban rendeztem, mint a bátyám; mert a végére csináltam a darabnak az almáriom-beesést, nem az elejére.

Így mult el egy hajszálon, azaz hogy egy zsinegen, hogy nem három esztendős koromban láttam meg az első szini előadást.

Hanem negyedfél esztendős koromban.

Már ekkor csakugyan elvittek a szinházba. Muszáj volt, nem maradtam el a kedves édes anyámtól, akárhova ment; színházba is el kellett vinnie. Víg darab volt az, de még vígabb lett attól, hogy én belekiabáltam a darabba, s a mi megtetszett a beszédből, mind utána mondtam. Egy felkiáltásomra jól emlékezem. «Oh asszonyok! asszonyok!» Furcsa az, hogy ez még most is eszembe jut. Még az is, hogy valaki egy pogácsát akart adni, hogy elhallgattasson; de én nem engedtem a véleményem szabad kimondását egy pogácsával megvásároltatni; a mi elég fontos adat megvesztegethetlenségem bebizonyítására. — Hanem többször nem vittek el a theatrumba.

Csak később, mikor már iskolába jártam, jutott az a feledhetlen élvezet osztályrészeműl, hogy elmehettem arra az előadásra, a mit a kollegium nagy termében rendeztek a «belső emberek». Csokonainak «Gerson du Malheureux» czímű darabját adták. Pápay uram, a káplán volt a tiszt, Harmati uram, a kántor, volt a kisértő lélek, s Szarka János urambátyám (akkoriban a legszeretetreméltóbb fiatal kedélyű úr Komáromban) — ő volt a tréfás czigány. A közönség őtet tapsolta elő legtöbbször; Pápay urammal pedig nem volt megelégedve, azt mondták róla, hogy akkurát úgy játszik, mintha prédikálna.

A harmadik szinpadi előadás már — a sajátom volt.

Sajátom a színpad, a színmű és a társaság. Conjugista diákok voltunk; Benke Kálmán (meghalt a mult évben), Vörös Benő (most ügyvéd), Goda Sándor (elesett mint huszár), Szikra Ferkó (meghalt élte virágában), meg magam. Ez volt a társaság. Tíz éves volt köztünk a legöregebb. A színpadot kocsiszínben állítottuk fel; kulisszákat is magunk festettünk. A színdarabot én írtam. A czíme volt «Hohenheimi Fridrik, vagy a meggátolt gyilkosság» szomorújáték öt felvonásban. Meg akarja abban egy gonosz nagybátya minden módon gyilkoltatni az unokaöcscsét, hogy vagyonát örökölje; de őrködik a fölött egy kegyes remete, s végre kiderűl, hogy az a meggyilkolandónak elveszett apja, a gonoszság kiderűl, az ártatlanság diadalmaskodik, a gonosz intrikus maga eszi meg a megmérgezett ételt, a mivel az öcscsét el akarta veszíteni. Mind benne volt ez abban a darabban. El is játszottuk mi azt szépen. Nem is volt semmi egyéb baj, mint hogy Vörös Béni a remete szerepét, egy álló helyében, mind az öt felvonásra valót végig elmondta. Az se lett baj; aztán még egyszer el kellett neki mondani — felaprózva.

Minket aztán megdicsértek s nem vertek meg.

Innentűl aztán hosszú idő telt bele, míg újra színpadot láttam. — Kecskeméten jogász voltam már akkor. Műkedvelő társaságot ütöttünk össze; előadtuk a főiskolai könyvtár javára először a «Szerelem és champagneit», azután egy másik darabot, minek a neve nincs már a fejemben, hanem azt tudom, hogy én egy Selicour nevű bonvivánt játszottam benne. Igazán mondom, jól játszottunk! Olyan pompás komikust, mint Sas volt, olyan ügyes szerelmest, mint Zabolay Pista, olyan szeleburdit, mint Hartman (később Keményfy), igazi szinészeknél is ritkán látni; magamat nem dicsérem, mert az nem illik; de mit szóljak primadonnáinkról? Az egyiket, egy gyönyörű festői mintaképnek való karcsú alakot, a ki a menyasszonyt játszotta, kiváló kellemmel és női finomsággal, az előadás után rögtön nőül kérette gróf B. olasz nevű chevauxlegers kapitány; de nem adhattuk hozzá, mert a szép hölgyalak szinte jogász pajtásunk volt. Szegény Gál Józsi! Ha leánynak született volna, milyen hamar úrrá lett volna; de mert férfinak született, nagy észszel, leleményes mechanikai talentummal, még most is más szolgálatában keresi kenyerét. — A harmadik előadásunk Kotzebue «Zűrzavara» volt. Ott már én voltam a primo amoroso. És abban már igazi delnők voltak primadonnáink. Az én hódolatom tárgya Simonyi Antal nagyhírű pesti fényképész nővére volt. Tele szinház, taps és koszorú volt elég. Mire nézve saját magunk hetilapot is adtunk ki — előfizetés nélkül! — s abban magunk iránt kellő elismeréssel viseltettünk.

Mily nagy lehetett a siker, a melyet kecskeméti színpadi szerepléseimmel arattam, azt onnan is meg lehet itélni, hogy mikor a «Hahó tekintetes karok és rendek» czímű híres kortes verset elszavaltam, a hallgatóság közt jelen volt Petőfi többek előtt kinyilatkoztatá, hogy ezt a verset rajtam kívül csak egy ember tudja még jobban szavalni az egész országban: — ő saját maga. S nem rég találkoztam egy kecskeméti polgártárssal, a ki egyszerre visszaemlékezett a nevemre; «Ahán, az a ki a «Hahó tekintetes karok és rendek!»-et szavalta 1841-ben». — Azóta nem hallott felőlem semmit.

Negyedik szinpadi föllépésemnek már a pesti nemzeti színház volt tanúja.

Ah! az nagyszerű előadás volt.

Olyan drámát sem azelőtt nem adtak soha, sem ezután nem fognak adni soha.

1848. márczius tizenötödike volt.

A nép széttörte lánczait, a nemzet felszabadítá a földet és a szellemet. A minden halottak föltámadásának napja volt ez! Cenzura nélkül jelentek meg a lapok; népbizottmány vette át a közrendre felügyelést; s a souverain nép óriási tömegben vonúlt át Budára, kiszabadítani börtönéből a sajtó martyrját Táncsicsot, s úgy hozta haza Pestre nagy diadallal, mint egy hőst.

A friss szabadság új borától mámoros volt minden lélek.

A nemzeti szinház is kitett e napon magért. Színre hozták a cenzura által rég eltemetett nagyszerű Bánkbánt s ingyen előadást nyitottak a közönségnek.

Képzeljen valaki ilyen látványt! Ingyen előadás, Bánkbán, szabadságtól idvezült, örömtől ittas nép, a szinház minden zuga tömve; szép hölgyek és kufárnők, elegáns úrfiak és mesterlegények összekeveredve, és valamennyien oly sárosak, mint a kik egész nap barrikádokat ostromoltak.

Aztán megzendült a Rákóczy induló. Még csak ez hiányzott! az embernek kedve támadt az egész publikumot sorba csókolni. Aztán felhúzták a függönyt; a nemzeti színház egész személyzete teljes díszben állt a szinen s rá kezdé a «Hazádnak rendületlenűl»-t. Drámai tagok is énekeltek, ki hogy tudta. Utoljára a publikum is együtt énekelt velük. Végig az egész szózatot. Dehogy lehetett aztán szó Bánkbánról. Elébb kivánhatott volna egy kétségbeesett népszónok csendet a Niagara zuhatagtól, mint ettől a lelkesedésében határt nem ismerő közönségtől. Nem kellett annak se Bánkbán, se Peturbán; nem volt türelme őket kihallgatni. Abba kellett hagyni a darabot. Ekkor Egressy Gábor, a nagy nap egyik hőse, arra az ötletre jött, hogy kiállt a színpadra, fekete attilában, görbe karddal az oldalán s elkezdé szavalni a Petőfi lángszavú versét: «Talpra magyar, hí a haza!» Erre egy kicsit elcsendesültek a karzatok; de mikor oda ért Egressy, hogy «kárhozottak ősapáink!» lekiált egy hang a kakasülőről: «ha kárhozottak, maradjanak a pokolban». S azontúl nem tudom én mit szavalt Egressy Gábor, csak azt tudom, hogy minden ember kiabált, én is kiabáltam; de a magam szavát sem hallottam. Végre kitalálta a felizgatott közönség, hogy mi kell neki? — «Lássuk Táncsicsot!» S azzal elkezdte a lelkesült nép hangoztatni Táncsics nevét. Táncsicsot akarták a színpadon látni. Hasztalan volt minden józan ellenvetés; hogy szegény Táncsics most odahaza van a családjánál, pihen, ne háborgassuk; nem is illik, hogy egy nemzeti martyrt most ide a színpadra czepeljünk, mint valami híres koncertistát s az itt hajtogassa magát a publikumnak. — Nem használt semmit. — A nép Táncsicsot akarta, s addig nem mozdúlt a helyéről, míg azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak e derültté lenni fenyegető befejezésétől?

Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről; hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának mellvédére a népet haranguirozni; elveszett még Vasváry szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kisérte meg a tengercsillapító szónoklatot. A közönség a szinházat szétbontani készült.

Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit fel kell öltöztetni Táncsicsnak s bemutatni helyette a színpadon, a mi nagy sérelem lett volna a nép jóhiszeműségén.

Ekkor nekem egy mentő gondolatom támadt. Felmegyek a színpadra, s szólok a néphez a prosceniumból.

S azzal térdig sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt czilinder kalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus karddal felrontok a színpadra.

Ott találkoztam legelőször is Laborfalvy Rózával, ki saját nemzeti színű kokárdáját vette le s azt keblemre tűzte, azzal léptem a publikum elé.

Hanem ez aztán hatás volt!

Mit beszéltem, azt nem tudom; hanem, hogy kihallgattak, az áll; s hogy azután szép csendesen és lelkesülten haza oszlott a publikum, nem követelte többé, hogy Táncsicsot a színpadra hurczoljuk, az is igaz.

Tehát ezen színpadi föllépésem teljes sikert aratott. Föllépti díjam volt amaz emlékezetes nemzeti színű kokárda.

Azontúl aztán megint sok ideig visszavonúltam a művészi pályáról.

Nem jó világ járt akkor ott, mikor még az öreg színigazgató Simoncsics is azt a vigasztalást adta a panaszkodó Szigetinek, hogy «jobb is lesz már, ha maguk végkép felhagynak azzal a szinészetytyel!»

A hatvanas évek mozgalmas napjai szólítottak ismét vissza.

Horvát testvéreink éheztek; ezúttal nem mi ránk.

A magyar főrend megemlékezett a magyar irodalomról; ezúttal nem a hírlapkauczió eltörlésének leszavazása által.

A főrendi urak és asszonyságok elhatározták, hogy fényes színpadi előadást fognak tartani horvát testvéreink fölsegítésére a nemzeti színpadon, képletekkel, énekkel és szavalmányokkal, mikben csak urak és úrhölgyek és írók veendnek részt.

Volt biz abban egy kis politikai demonstráczió is. Az utolsó budai basa azt mondá rá, hogy «das war eine fein gesponnene Intrigue!» de nem lehetett megakadályozni; mert horvát testvéreink valóban éheztek s mi valóban fel voltunk értük lelkesülve.

Minden szereplő gróf, herczeg, grófnő és herczegnő volt; csak egy csizmadia volt a társaságban, magam egyedül.

Képzelhetni, milyen nehéz dolog lehet egy ilyen főrendü szinész társaságnál rendezőnek lenni. Eleinte én kisértettem meg; de nagyon hamar átláttam, hogy nem értek hozzá. Akkor erélyesebb kezek birkóztak meg a feladattal; gróf Andrássy Manó vette át a rendezést és oly erélylyel kezdte dirigálni a méltóságos főurakat és úrhölgyeket, hogy azzal még Ürményi Miksa barátom is meg lett volna elégedve, a ki pedig kétszáz huszárt kommandirozván egy időben, nagyon jól tudja, hogyan kell egy szintársulatot eldirigálni. Hanem aztán Andrássy Manónak meg épen nem fogadtak szót. — Elvégre is a szinháztól kellett egy ahoz értő szinész embert felkérnünk, hogy jöjjön oda parancsolni: annak aztán szót fogadtunk valamennyien, s lett nagyszerű előadásunk, közkivánatra ismételve rangunkhoz illően felemelt belépti díjak mellett.

Én szavaltam Szilágyit és Hajmásit. Ennél nagyobb kaliberű szavalmányt nem engedett a censura a budai várlak és czitadella ellenében elsüttetni, és magyaráztam Zrínyi Miklós a költő verseivel a tableaut, melyben gróf Zichy Manó, mint Zrínyi, megesküdteti a magyar aristokracziát, hogy az utolsó csepp vérig nem fognak ezentúl máskép beszélni, mint magyarul. Olyat sem látott a publikum soha, ezután se fog látni soha.

Azonban horvát testvéreink még nem voltak egészen kielégítve; ők soha sincsenek egészen kielégítve; a vidéken is kellett a számukra rendezni jótékony előadásokat.

Ugyanazon év nyár elején Székely Imre hirhedett zongoraművész és Várady Antal barátaimmal Kazinczy Gábor látogatására indultunk el. Első este Tarnaőrsön szálltunk meg báró Orczy vendégszerető házánál, kinek fia, s bájos leánya az esti társalgást kitünő művészi cziterajátékukkal tették még élvezetesebbé. Másnap együtt mind felmentünk Egerbe.

Hát a mit legelőször meglátok Egerben, az egy nagy szinlap, azon olvasható: Horvát testvéreink javára nagyszerű szinielőadás; a sok éneklő és szavaló között ott áll feketével a fehéren: Jókai Mór szavalja az «Egy akol egy pásztort». Tudtom és hirem nélkül!

Hisz ez valóságos orozva felléptetés!

Ez persze Orczy Bódog munkája volt, a ki ezúttal nem fogott bennem Macsivánszkyt, hanem kaptam tapsot és bukétot sokat, a mit hajlandó vagyok művészi előadásomnak beszámítni, mert a mi magát a verset illeti, az valami hallatlan ostobaság: az van benne, hogy Magyarországon minden párt egyetért, minden nemzetiség kezet fog, minden osztály egybeolvadt, minden vallásfelekezet egymást gyámolítja. Próbálja most ezt valaki eldeklamálni, tudom, hogy kifütyölik! Nekem pedig még az érsek is tapsolt! Majd adna most a pásztorbottal, csak beszélnék neki az «Egy akolról».

Azután még egyszer debutiroztam a szinpadon, még pedig Gyulai Pál barátommal együtt — az írói segély-egylet javára. Valami regény-félét olvastam fel, s ismét csak jeles előadásomnak tulajdoníthatom, hogy Pál barátom a felolvasásom után a helyett a vers helyett, a mit el kellett szavalnia, nem egy kriminális kritikát rántott elő ellenem a zsebéből, a mit elismerem, hogy megérdemlettem volna. Hanem hát szép előadásom van, azt Toldy Ferencz is elismeri. Gyulay nem is tud mással levágni, mint azzal, hogy a feleségem tanít meg szavalni; ha pedig Jókainé játszik, olyankor azt mondja, hogy a baloldal rendezte az ováczіót.

Nem akarok dicsekedni balatonfüredi vendégszereplésemmel a Szeretetház javára. Jótékony czél volt: én gorombaságokat mondtam a publikumnak, az megéljenzett érte, köszönöm. A mit a jobb kéz tesz, ne tudja meg a bal.

S minthogy ez a jobboldali intézmény javára történt, nem tanácsos vele a baloldal előtt dicsekedni.

Utolsó szinpadi föllépésem most volt Budán, egészen tudtomon kívül. Minden gáz egyszerre kialudt; nekem csak az jutott eszembe, hogy a nézőtér sötétben maradt, s ott két fiatal nő-rokonom ül a zártszék sorban, s azok most kétségbe vannak esve, s azzal kaptam a legelső gyertyatartót s kiléptem vele, hogy világosságot csináljak. — Azért is megtapsoltak. Hiába: a világosság terjesztését mindenkor főfeladatomnak tartottam.

Hanem ez volt utolsó fellépésem s már most visszalépve a megérdemelt nyugalomba, ezentúl pihenek babéraimon.

A CSENDES ÉVEK TÖRTÉNETE.

Azokról az évekről fogok megemlékezni, a miket se költő, se történetiró nem méltat figyelmére, a mikről a professzorok a kathedrából nem prelagálnak hallgatóik előtt, a mikről az apák a kandalló mellett nem mesélnek fiaiknak. Mert a fényes, hős tettekkel teli, pánczélban és lovon járó esztendőknek akad elég történetirója, hős költője; hanem azokkal az alázatos, rongyokban és mezitláb járó esztendőkkel, a mikben nem történik semmi nagy dolog, nem örömest foglalkozik valaki. Kell ahhoz valami undor a ragyogás iránt, a hogy Hugo Viktornak egy hőse a «századok legendájában» mondja: «annyit láttam a dicsőségből, hogy vágyom már a szemétre».

Ime a história nélküli évek szemétdombjáról egy batyú rongyot szedtem össze. Mit akarok vele csinálni? Azt, a mit a rongyokból szoktak: tiszta papirt — kimondatlan igazságok számára.

Mi vezetett erre az eszmére? A legközelebb lefolyt idők politikai küzdelme.

Egy eszme volt népszerű Magyarországon, egy nagymérvű háború megkezdése a keleti kérdésben.

Nem titkolom, hogy én egyáltalában békebarát vagyok de különösen óhajtom a békét az osztrák-magyar monarchia számára, legeslegkülönösebben pedig a magyar nemzetnek, melynek a rendes emberi és bölcsészeti okokon kivül még saját különös érdekei vannak, hogy legalább egy emberöltő időn keresztül engedjen magának megpihenést.

Mint a közzé tett adatok bizonyitják, a legközelebbi hadjárat Oroszországnak kétszázezer halottjába került eddigelé, azok között tizennyolczezer csak, a ki a téli táborozásban megfagyott; s ha még csak halottak volnának, a kiket el lehet temetni; de azonkivül kétezerötszáz millió rubelébe, a mi megmaradt élő adósságnak és enni kér. Ennyi halottba nekünk is került volna ily mérvű hadjárat, s a mi a pénzáldozatot illeti, ha az osztrák-magyar szállítmányosok önzetlenségét számításba veszszük, legalább annyi forintunkba, à hány rubelébe az orosznak. Valljuk meg az igazat, hogy nem volna irigylésre méltó helyzetük azoknak az osztrák és magyar pénzügyminisztereknek, a kik most egy kétezerötszáz milliós új teher kamataival megöregbült költségvetéssel jönnének elektrizálni a tisztelt házakat.

Azonban hát a háború alatt, a dicsőség mámora közt, a lét és nem lét fölötti küzdelem óriási izgalmaiban se pénzzel, se vérrel nem törődik senki. A parlament, a közvélemény, mely béke idején a zsugori apa szerepét viszi a jólnevelt kormány ellenében, háború idején a tékozló fiú szerepét veszi át, kezébe adja a kormányának a bankóprés rúdját, s elveszettnek tartja azt a hónapot, a melyen a távirat nem hozott olyan hírt, hogy tizezer ember elesett valahol. A dicsőségért semmi ár sem elég magas.

S ha benne volnánk a harczban, bizonyára én is azok között lennék, a kik szóval és tettel, a kik vérük utolsó cseppjével és vagyonuk végső maradványával is diadalra törekesznek juttatni a zászlóra kitűzött ügyet.

Háború alatt bölcsnek lenni — hazaárulás.

Hanem a háború előtt beszélni arról, a mi a háború után következik, — ez még talán nem az.

*

Két korszakot tekintettem keresztül, mely egy-egy az osztrák-magyar monarchiára nézve fényes eredményű nagy hadjáratra következett. Az egyik a hét éves háború, a másik az első napoleoni hadjárat nyomában érkező kor.

Értekezésem nem históriai mű, csak társadalmi irányú czélzatos elmélkedés; azért ez összevissza hányt adathalmaz nem is formál nagyobb igényeket, mint annak a bebizonyítását, hogy a nagy hisztórikus éveknek a dicsőségét az utánok következő csendes esztendők mily szertelen nagy hanyatlással szokták fizetni.

Hogy ezt a hanyatlást felfoghatóvá tegyem, a háborút megelőző korszaknál kell kezdenem.

A szatmári békekötésre következett tartós békekorszak alatt Magyarországon jóllét és bőség uralkodott.

Tanuskodnak erről az azon időből fenmaradt hagyatéki összeírások és végrendeletek, mik oly gazdagságot, pompát és heverő készpénztömeget mutatnak ki, a minőt a szomszéd Németországban lehetett csak találni.

S ez a jóllét nemcsak az előkelő nemesi rendnél volt meg.

Azon időben egy Batthyányi gróf azzal dicsekedhetett, hogy van neki ezer olyan jobbágya, a melyiknek mindegyike képes ezer forintot készpénzben lefizetni.

Az érczpénzen kivül azonban még nagyobb gazdagsága feküdt a magyar falusi gazdának a marhaállományban. Ez volt az ő kincstára; a mező volt a takarékpénztára. Az ökör készpénz számba ment s reálisabb számtani ábra volt, mint az angol font sterling, s az indus lak rupia; a hazai törvény meghatározta az ökör és arany közötti viszonyt, mert némely büntetés ökörszámba ment. A nőrabló bírsága volt tiz ökör. Jómódú gazdák, kik fiaikat a németországi egyetemekre küldték ki theologiát tanulni, a szükséges tartáspénzt és tandijt nem tallérokban, hanem gőbölyökben küldték meg nekik, s ez nagyon czélszerü volt, mert ilyen négylábú pénznek, mire Augsburgba megérkezett, már ázsiója volt. Azért bátran lehetett volna ezt a «pengő pénz» mintájára «bőgő pénz»-nek nevezni. Azonban a magyar épenséggel megfordította az elnevezést: neki a «marha» szó volt a kedvencze; s épen az arany és ezüst ékszereit nevezte «arany és ezüst marhának».

Egy krónikás adoma legjobban meg fogja világítani ezt a boldog korszakot.

A szatmári békekötés után Magyarországnak akkori egyik legnagyobb jobbágyközségét, Hód-Mező-Vásárhelyt, Schlick osztrák tábornok kapta donáczióba a koronától.

Egy óriási nagy község harminczezer lakossal, mely akkora területtel bir, mint egy kis herczegség, a magyar alföldi rónán, melynek földje egy ölnyi mély televény s trágyázatlanul is husz magot ád a legszebb aczélos buzából. Hanem akkor még nem volt a Hód vize kiszárasztva, Tisza és Hód minden esztendőben eláraszták a rónát, azért gabona-termelésre, a miből a földesúr dézsmát szedhet, nem volt az annyira alkalmas, mint marhatenyésztésre. A derék Schlick tábornok rájött rövid időn, hogy ez az ő roppant urodalma neki semmit sem jövedelmez. Pörlekedni pedig nem szeretett a jobbágyaival. Azt mondta nekik, hogy szivesen eladná őket negyvenezer forintért, ha találnának valakit, a ki megvegye. A város elöljárói erre fölkeresték az akkor legnépszerűbb magyar grófot, Károlyi Sándort, s felszólíták, hogy vegye meg őket Schlick tábornoktól a kinált áron. «De nekem nincs negyvenezer forintom!» mondá a gróf. «Hát hiszen mi adjuk hozzá a grófnak a pénzt!» mondának a küldöttek. «De hát akkor inkább váltsátok meg magatok számára magatokat!» — «Hogyan? hogy mi nekünk ne legyen földesurunk? ne legyen, a ki pártunkat fogja, ha valami bajba jutunk? Nekünk földesúr kell.» S megvetették magukat a saját negyvenezer forintjukon Károlyi Sándor gróffal. Száz év mulva a mezőváros aztán ugyanazon grófi családtól másfél millió forinttal váltotta meg magát az úrbériségből.

Az új földesúr azonban rövid időn ugyanazt a tapasztalatot tette, a mit Schlick gróf: hogy az ő nagy uradalma neki semmit sem jövedelmez. Mert ajándékozni, azt szeretett a régi magyar; de fizetni: ez nem volt kellemetes szó előtte. Kivált rendesen, minden évben, bizonyos napon fizetni: ezt a legkeservesebb ünnepnapnak tartá, a mi a kalendáriumban előfordul.

Egyszer aztán lement hozzájuk látogatóba Károlyi Sándor gróf. A vásárhelyiek nagy lakomát rendeztek a tiszteletére: nem hiányzott abból a híres vásárhelyi lencseétek sem, melybe csak azt a részét teszik a sertésnek, a mi a §-hoz hasonlít. Az volt pedig a szokás, hogy asztal fölött az előkelők sorba eldalolták a maguk nótáját, s azt a társaság mind utánuk tartozott dalolni.

Végre a grófra került a sor: «Kend is danolja el a maga nótáját gróf uram».

Megtette, poharat emelt, s szép csengő hangjával rázendíté:

«Minden gazda ád egy ökröt!
Biró uram kettőt!»

Utána énekelték szépen. S ez volt a kontraktus. Ha pergamenre lett volna irva, hét pecséttel ellátva, tán nem tartották volna meg; de a mit egyszer utána énekeltek, annak aztán urának is álltak. Másnap ötezer tulok volt összehajtva az új földesúr számára. Mai világban egy kerek millió! De hol van az a Wertheim-láda, a mibe ezt el lehet tenni? Arról is gondoskodtak a jó vásárhelyiek. Kiszakították a határukból egy tizezer holdas parczellácskát az új földesúr gulyájának legelőül, azt is odaajándékozták hozzá. Jelenleg e helyen van Magyarországnak egyik legszebb mintagazdasága.

Ez volt a legmagasabb tiszteletdij, a mit valaha énekhangért fizettek a világon. S hogy ezt Magyarországon fizették, bizonyitja, hogy apáink gazdagok voltak s — tudtak élni.

*

Az ökörrel való adózás különben régi magyar szokás volt. A székelyeknél királyfi születésekor fordult az elő, a mikor «ökörsütés»-nek nevezték azt. Minden székely gazda egy ökröt adott ajándékba a királynak, s a királyfi nevét odasütötték az ajándék oldalára.

Az emlitett kor öltözködési pompáját nemcsak a magyar főnemességnél, de a magyar földmíves népnél is számos egykorú feljegyzések bizonyítják. Étkezésük pazar volt és izletes. Egy parasztlakodalom leirásánál két tele oldal alexandrinusok megirására lelkesíté fel az egy időbeli magyar poétát a népies konyhaművészet.

Mária Terézia trónraléptével egyszerre vége lett az országos idillnek.

Soha igazságtalanabb háborúval ország meg nem támadtatott a czivilizált Európában, mint monarchiánk akkor. Fél Európa indított hosszú, erőfeszített hadjáratot egy ország ellen, mely századokon védbástyája volt Európának, a czivilizácziónak, a keresztyénségnek, mely előharczosa volt a szabadságnak, a reformácziónak, a felvilágosodásnak, a melyet, a míg szét volt darabolva, egyesült erővel törekedett Európa helyreállítani, s melyet, a midőn helyre volt állitva, ismét össze akart törni. Egy vezéreszme nélküli hadjárat volt az, melyben monarchiánk népei, midőn a trónt védték, az örök igazságot s a legszebb emberi jogokat védték meg. Hét esztendeig tartott a hadviselés s fenmaradásunk tanusítja, hogy ránk nézve dicsőségesen.

A történetiró krónikánk legfényesebb lapjainak nevezi azokat, a mik e hét évet örökíték.

Mi azonban lapozzunk tovább s kérdezzük meg, hogy e méltán kivívott, e hősi módon megérdemelt, ez elkerülhetlenül reánk erőszakolt dicsőség mibe került?

A hét éves háború bevégezte után a szorosan vett Magyarország népessége lefogyott hét millió kétszáznyolczvan ezerre, tehát felénél kevesebb a mostani lélekszámnak. Ebből a valódi magyar ajkú nép tett két millió ötszázezeret, a magyar nemesség lélekszáma volt ebből 162 ezer. Volt ezerkétszáz elhagyott falu, a mi pusztává sülyedt le.

A «vitam et sanguinem pro rege nostro» komolyan lett beváltva.

S a megfogyott nép szegény volt.

Magyarország összes adója három millió kétszázezer forint volt.

Az állandó hadseregtartás miatt azt Mária Terézia kormánya az 1764-iki országgyülésen fel akarta emeltetni négy millióra.

Egy kicsiny kis millióeska, még nem is egész millió! Mi az? Mai nap még csak arra sem volna elég, hogy egy ellenzéki szónokot kis negyed óráig érdekessé tegyen. Akkor négy hónapig elharczoltak fölötte, s nem volt kormánypárti, egyet kivéve, mind ellenzéki szónok volt. Az alsó tábla követei egymással versenyeztek a nép nyomorának rémséges leirásában, s a kik még fölülmulták őket, azok a papi követek voltak. A nép már templomba sem tud járni, mert nincs ruha a testén; minden szónok a háború miatti általános kimerültséget adta a nyomor indokául; a királyi leiratok maguk is elismerik az országos inséget, de viszont azok is a háborúval indokolták az adófelemelés kényszerűségét, minthogy a hadviselésre 200 millió államadósság lett fölvéve. Utoljára a követek égre emelt kézzel esküvének meg, hogy az ország népe egy forinttal több adót sem bir elviselni, úgy, hogy mikor elvégre a felső tábla közbenjárásával a kormány leszállt egész háromszázezer forintig a követelésével, hogy ezt az összeget is elfogadhassa az alsó tábla, kénytelenek voltak a papi követek az országgyülésen ünnepélyesen felmenteni a követeket a kimondott esküjök alól. Háromszázezer forint miatt!

De hát csakugyan nagy pénz is volt az akkor.

Egy mérő buza ára volt két forint, egy akó jó boré egy forint s minthogy itt magyar forintot kell mindig érteni, a mi a mostani számítás szerint harminczöt krajczárt tesz, tehát hetven krajczárért vesztegették a bánsági buzát s harminczötért a budai bort. 1787-ben még alább szállt a búza ára: 1 forint 30 krra.

S milyen volt maga a forgalomban levő pénz is? A Terézia tallérok és a körmöczi aranyok, a byzantinusok és az erdélyi farkasfogas aranyok külföldön vándoroltak, idebenn maradt a mindenféle alakú és értékű réz és kevert érczpénz, az apró babka, dénár, bécsi garas, poltura, fillér, a mik között nagy úr volt a greschli, fiatal korában ezüst szinű, kopott korában veres; s mindez a pénznem sűrűn keverve hamisított pénzekkel, mert hiszen sokkal jutalmazóbb fáradság volt a pénzt csinálni, mint keservesen megérdemelni; verte is boldog, boldogtalan, lakatos, czizmadia, juhász, rézöntő, s maig is eldöntetlen jogi kérdés maradt, hogy a nagykőrösi kolompáros czigánynak a pénzei hamisaknak tekintessenek-e, miután ő azokat a saját képére és nevére készítette, nem a császárára. Később bankó czédulák is jelentek meg a piaczon, minden érczalap nélkül. Ezeknél még a hamis pénzt is szivesebben látták.

De legalább hát, ha ilyen olcsó volt a buza, bor, s ilyen kevés a nép, annak a kevésnek ugyan volt bősége ételben, italban?

Dehogy volt! Épen ellenkezőleg következett. A munkás kéz megfogytával a dúsgazdag Kanaán is meddővé lett. Egyik inséges év a másikat követte, Ausztriában úgy mint Magyarországon. A míg Bécsben napirenden voltak a «kenyér rebelliók», a míg a sok evést-ivást a szószékről «peccata germanorum» czímmel bélyegezték meg, a míg a jó páter Tarhemmer nem csak a szószékről prédikálta a bécsi népnek az ételtől-italtól való tartókodást, de példaadásul ki is vitette magának a temetőbe az ebédjét, a vizben főtt gombóczot, hogy lássa a nép, a papja is hogy bőjtöl: addig Magyarországon az inséges esztendőre egy rémületes boszorkányvilágítást vet a tornamegyei emberevők elleni proczesszus. Sokáig híre volt, hogy itt laknak az európai kannibálok.

A mellett az elnyomorodott föld népét Magyarországon nem csak a csekélynek látszó államadó nyomta. Nem számítva a földesúri szolgalmakat, robotot, dézsmát, füstpénzt, az egyháznak fizetett kilenczedet: ott volt rajta még a mindenféle czímen szedett subsidium, dica, datia contributio, annonarium, trigesima, domestica és bellica cassa, katonatartás, a terhes lucrum cameræ, a hol még nyest volt, ott fennállt a «mardurina», a hol bort termesztettek, a «zuluzma» és végre a sexagesima. Ez utóbbi igen mulatságos megadóztatási forma volt. Minden embernek: nemesnek és parasztnak megbecsülték az összes ingó birtokát, s a kinek az értéke a hat rénes forintot meghaladta, az annak egy hatvanadrészét tartozott az államnak készpénzül lefizetni. Volt olyan község, a hol a telkesgazda az államadójához hatszorta nagyobb pótadót fizetett mindenféle czímeken, a mi pedig mind nem fordult az ország, a község, az emberiség javára, hanem szétolvadt az elöljárók kezei között. Mert mikor legnagyobb az inség a népen, olyankor legszabadabb az erkölcstelenség, a huzavona. A koldustarisznyából legjobban lehet lopni. S ez az erkölcstelenedés a falusi birótól elkezdve felment egész a legfelsőbb hivatalkörökig.

Hanem azért volt eszeveszett fényüzés a fővárosokban. Őrjöngő divat, a nők léghajó nagyságu, bufándlinak nevezett szoknyákkal, drótból font vertugadinokkal, messze úszó selyem szalupokkal; toronymagasságú hajfonadékok, pánczél alakú vállfűzők; a férfiak tarka selyemruhákban, maguk is kifestve fehérre, pirosra, a hajuk befehérítve liszttel s hátul táskába fonva; s míg Magyarországon ötven tallérért egy uradalmat lehetett venni falustól, a bécsi gavallér nem sajnált ötven tallért egy szép hollandi tulipánért szívhölgye nevenapjára kidobni; s hogy a szédelgés se maradjon el: divatba jött a más országból már rég kiküszöbölt aranycsinálás őrjöngése. Magas állású főurak vesztegették a rájuk bizott közpénztárakat alchymiai műhelyek s az azokat kezelő csalók fentartására. A magyar testőrség pénztárnoka 86 ezer forintot változtatott így füstté a rábizott pénzből aranycsináló műhelyekben.

Ekkor emelkedett ki e ködlepte világból korának legfényesebb alakja, II. József császár.

Nem szólok róla, mint uralkodóról; a politika ki van rekesztve értekezésemből. Ő és nagy eszméinek egy része (nem mindannyi) egy századdal megelőzték a maguk korát; de mint nemzetgazdász épen jókor érkezett.

Ez a csodálatra méltó alak, a ki kölcsönzött fényt elutasítva, mint az álló csillag, önmagától ragyogott: külső megjelenésével saját eszméinek megtestesült alakja. Egyszerű, himzéstelen, paszománnélküli zöld kabátjában, tollatlan kalapjában, közönséges vadászhoz hasonló, csak szemeinek tekintete árulta el benne az uralkodót, azoké a sajátságos kék szemeké, a mikről a divatvilág a Kaiseraugfarbe kelméket elnevezte: azoké a szemeké, a mik oly kegyteljesen tudták a titokban rejtőző nyomort felkeresni, mint a magasban pompázó bűnt lesujtani. A pompás divatbohóczok között egyszerűsége hirdette, hogy ő az, a ki mindenkinek fölötte áll. József a trónra emelte fel a takarékosság polgári erényét. Krónikairói emlegetik azt az egy pár csizmáját, a melynek a szára eredetileg vissza volt hajtva, de a sok fejelésben, a hogy alul elfogyott, a hajtás fölfelé gyüretett s úgy viselte azt tovább. A kabátjának a könyökein is láthatta akárki a rávetett foltokat. S az ágy, a melyen a monarchia uralkodója nyugodott, soha sem volt mással megtöltve, mint szalmával: a fosztott kukoriczahéj lukszusát engedte meg néha magának. Asztala oly egyszerű volt, mint egy polgáré, még annál is egyszerűbb, mert viznél egyebet nem ivott soha. Táborozás közben maga megcsinálta magának a rántottát. Kaziniczy Ferencz feljegyzé róla, hogy egy nyilvános ebéden, a mit Magyarországon a tiszteletére adtak, a felhozott tokaji bort pohárba tölté, felemelte, keresztül nézett rajta, azt kérdé: «iste est vinus tokajinus?» S arra érintetlenül visszatette az asztalra.

Nagy gravamen! Már az is, hogy a tokaji bort masculini generis czímezte, mert mi magyarok azt tartjuk, hogy «quale vinum, tale latinum!» de kóstolatlan hagyni azt a pohárban, valóságos uralkodókegymegtagadás.

S a hogy maga az egyszerű viselethez ragaszkodott, azt követelte, hogy ezt az alattvalói is kövessék. Kiadta a szigorú ruharendet, a melyben minden rangfokozatnak meg volt szabva a maga divatja, a mi szerint öltözni tartozik. Aranycsipkét csak a herczegeknek volt szabad viselni, a bároknak, nemeseknek meg volt határozva, milyen széles ezüst paszomántot hordhatnak a kabátjaikon: egész a kontár mesteremberekig kiterjedt a ruharend gondoskodása. Nem seperhették a szakácsnék selyem sleppekkel az utczát. Tollat a kalapjaikon csak a rangbeli nemesek viselhettek és a nemzeti szinház tagjai: de ez utóbbiaknál a hölgyeknek sárga, piros, vagy kék kötényt kellett a ruha fölött viselniök. Különösen üldözte a császár a halhéjas vállfüzőket. A mely kisasszony az audienczián ilyen pánczéllal jelent meg előtte, attól azt kérdezé: «Melyik kürazir-ezredben szolgál maga?»

A «haszontalan árúknak» külföldről behozatalát már a magyar törvények is megtiltották a közvetlen megelőzött korszakban. II. József e tilalmat megerősítette. Mai nap ezen a czímen, csak a «nürnbergi árúk» rovata alatt csak maga Magyarország 150 millió forint árúczikket fogyaszt el. S egyéb czikkekkel együtt 500 millió körül jár a behozatal. Akkor csak «egy» millió volt a behozatal. S ez is be lett tiltva. Az arany és ezüst kivitelére az országból még a magyar törvényhozás halálbüntetést szabott; II. József alatt a gabonakivitel is be lett tiltva. Az idegen borokat is kitiltotta az országból. A saját pinczéjében talált nagy mennyiségű Cap-vidéki veres borokat mind szétosztatta a kórházakban a betegeknek.

A vágómarha-kivitel eltiltása végre szomorúan tanuskodott róla, hogy a nagy kincses ládája Magyarországnak: a «bömbölő pénz» takarékperselye, a mező is, hogy megnéptelenedett. A dicsőséges évek árát még a baromnak is meg kell fizetni. Bécsben és Prágában, a miatt, hogy minden beteg vágómarhát felhasználtak, valóságos pestis ütött ki az alsó néposztályok között.

Hogy a pénz értékét emelje, II. József a Mária Terézia korából fenmaradt papirpénz huszonkét milliónyi összegét, a mit atyjától örökölt, kemenczébe dobatta s elégetteté. Ez saját országának hozott áldozat volt.

A közpénztárakat szigorú ellenőrzése alá vette, s előkelő sikkasztókat, nem tekintve magas állásaikra, családi fényes neveikre, Bécs piaczán a pellengérre állíttatott.

A fölösleges hivatalnok-sereget szélnek eresztette s a ki fizetése csekélysége miatt panaszkodott előtte, annak azt mondá: «menjen ön csak Engelhez ebédelni!»

Engelnél Máriahilfben abban az időben hat krajczárért lehetett négy tál ételt kapni.

A katona sorsa sem volt valami fényes. Egy huszár és más lovas katona havi zsoldja volt százötven krajczár.

Hogy a munkaerőt szaporitsa, II. József a tömérdek szerzetest, apáczát mind, a ki csak nem közoktatással, vagy betegápolással foglalkozott, kiüzte kolostoraikból, vagyonaikat elkobozta s azt köznevelési alappá tömegesíté.

II. József takarékossági hajlamát, különösen épen a szerzetes rendek irányában, egy adat világítja meg, a mit egy hajdankori irott jegyzetgyűjteményben fedeztem fel, s mely tudtomra még nem volt napvilágra hozva. A ráczkevei sziget a magyar királynőknek házassági ajándékul az ország által átadott kelengye volt ősidőktől fogva. A királynő jezsuita gyóntatója, kiről azt jegyezte föl a történet, hogy a királynő gyónási titkait Rómába küldözte a rend főnökének, egy napon azt kérte a királynőtől, hogy engedje át a jezsuitáknak azt a «kis» Ráczkevinek nevezett dunai szigetet «káposztás kertűl». A kegyes királynő beleegyezett a kérelembe s a jezsuiták már közel voltak hozzá, hogy Magyarországnak egyik legszebb édenkertjét elfoglalják, mely egy nagy várost és hét falut számlál, a midőn II. József, ki már együtt-uralkodó volt, megtudta az alkut. A királynőnek volt egy kedvencz bohócza, magyar születésű és protestáns. Ezt bizta meg a vakmerő impetrálók letromfolásával. A bohócz azt mondá a jezsuita-küldötteknek, hogy a donatióhoz egy föltétel van kötve: oldják meg elébb, mit jelent ez a négy betű a Megváltó keresztfája fölött: INRI.

Azt pedig álmukban is megtudták mondani: «Jesus Nazarenus Rex Judæorum». — «Oh nem úgy van!» szólt a bohócz; ez a négy betü azt jelenti: «Jesuitis Non datur Raczkeviensis Insula». S nemsokára aláirta a királyné a jezsuitáknak egész birodalmából való számüzetését. II. József utánuk küldte a többit is, harminczhat ezer szerzetes és apácza lett visszaadva a világnak.

II. József tilalmat vetett a szerencsejátékra: ő maga soha nem kártyázott; az volt a szava, hogy az uralkodó, a ki játszik, a népei pénzét vesztegeti.

S hogy a földmívelő munkáját megtisztelje, ő maga kivette a pór kezéből az ekét és mint egykor Hunyady Mátyás megtanította udvaronczait kapálni, II. József megmutatta főnemeseinek, hogyan kell barázdát szántani.

De nemcsak a betevő falat, a kenyér és hús hiányzott az országban, a munkás kéz hiánya miatt, még a fainség is beköszöntött. Az erdőgazdag Ausztriában és Magyarországon nem volt épületnek való deszka és gerenda, úgy, hogy II. József császár egy időben kényszerítve érzé magát még a halottakra is kiterjeszteni a fényüzés tilalmát. Mert az ember még halálában is hiú! Nemrég napjainkban egy magyarországi nagy városban levő Societé des entreprises funebres kénytelen volt liquidálni, mert a halott uraknak az a gyászos szokásuk van, hogy még holtuk után is szeretnek tehetségeiket meghaladó adósságot csinálni: de a fizetésről aztán hallani sem akarnak. II. József megtiltotta a koporsóban temetkezést, s a pompához szokott császárváros megérte azt a rémlátványt, hogy utczáin egyszerű zsákba dugva szálliták örök nyugalomra a túlvilág utasait: a mi csaknem lázadást idézett elő.

S a mi a fényüzésnek legfőbb és örök tárgya marad: a női szépség, az érezé meg a nagy reformátor drákói szigorát. Azoknak a szép hölgyeknek, kik férfi kiséret nélkül mertek végig menni a belváros népesebb utczáin, a templomjárást kivéve, semmi mentség nem adatott. A ki imádságos könyvvel a kezében, szemeit szépen lesütve haladt végig a Grabenen, az megmenekült; ellenben rögtön elfogta a rendőrség és deportálta — Temesvárra. Ott nagyon hidegek lehettek a férfi szivek, hogy miattuk ezt a várost tartották a tűzveszélyes keblű hölgyek Szibériájának.

Az inség börzeárfolyamában a szellemi terméknek is megtaláljuk a lajstromát. Festményekért, a mik a császári Burg számára készültek, kapott egy művész tizenöt aranyat. Mit szólnának ehhez mostan Makart, Munkácsy, Matejkó? A szinművészet díjazását megtaláljuk herczeg Grassalkovich számláiban, ki a pozsonyi színtársulatot, az akkori hírlapok által főúri bőkezűségnek nevezett segélylyel, hetenkint húsz forinttal jutalmazta; ebből kellett kiállítani a ruhatárukat és díszleteiket. A bécsi császári protekczió alatt álló National-Theaterben a legmagasabb fizetés volt 1200 forint, s a karinthiaikapu színháznál minden igazgató megbukott, még a franczia társulatoké is. Az irodalmi termények még ezen a lépcsőfokon is alúl következnek. Az egykorú hiteles adatok szerint egy nyomtatott ivért kapott az író egy forint negyven krajczárt. Az igaz, hogy Engel vendéglőjében ezért három hétig lakomázhatott. De ez csak a német írókról szól, s azoknak is csak azon fajtájáról, mely gúnyiratok készítésével foglalkozott. Ez volt a divatirodalom. Volt kiadójukat Wucherernek hívták. Nomen et omen. A pasquillirodalom többnyire a császár személye körül forgolódott. A hogy más uralkodót a hizelgés aranylegyei donganak körül, úgy zümmögtek II. József körül a csúfolódás darázsai. A nagy szellem tűrte azt. Engedett mindent kinyomatni maga ellen. A sértett önérdek, a kielégítetlen nagyravágyás, a kolostorából kiüzött henyeség, a vallási fanatismus, a nemzeti féltékenység, a sértett nemesi büszkeség mind oda kölcsönzé fullánkjait a gúnyirodalomnak. A kiadó házakat épített belőle, s az írósereg élődött a neki jutott morzsákon. Egyszer aztán a császárnak az a jó ötlete támadt, hogy az ellene írt gúnyiratokat utánnyomatta s harmadrész áron árultatta, mint a kiadó: a begyült összeget pedig kiosztá a szegények közt. Erre a kiadó megbukott; a pasquillírók elenyésztek, s helyükbe jöttek nemes czáfolatírók, a kik nem dolgoztak honoráriumért.

Ily fényes sorsban azonban csak az osztrák írók részesültek, a magyar tudós dolga az inség csendes esztendői alatt még ennél is alantabb állt.

Egy ilyen tudós példányképét állítja elénk Kazinczy e korból Kalmárban. Nemzetek hagyományaival és régészetével foglalkozott, e miatt sokat kellett utaznia. Az útra sót és eczetet vitt magával, s a hol erdőn, mezőn olyan növényt talált, a mi megehető, elővette a sót, eczetet és megebédelt. Télire Budára jött fel lakni, ott kapott ingyen lakásúl egy kerti filagóriát; — s minthogy azt nem lehetett fűteni, de ha lehetett volna is, nem volt mivel: tehát tele tömte azt szénával, maga beült a széna közé, hogy meg ne fagyjon, s így írta tovább a munkáját — nemzete dicsőségéről.

II. József minden téren le akarta küzdeni népeinek fényűzési vágyát az általános vagyoni hanyatlás közepett. Talán nem lesz érdektelen feljegyeznünk róla azt az adatot, hogy a drága hollandi tulipánokkal való szédelgést is ő buktatta meg. És hogyan? Ő hozta be Egyiptomból azt az eddig ismeretlen szerény kis virágot, mely egyszerre leverte trónjaikról az eddigi növénykirálynékat, s mely még most is kedvencz dísze, gyönyörűsége mindenkinek, a fejedelmi díszkertektől kezdve a napszámos ablakában kitett cserépig: — a rezedát. Ez II. József ajándéka. S ha minden alkotása elmúlik is, ez a kettő fentartja a nevét örökké: a vallásszabadság és a rezedaillat.

Még egy óriási nagy eszméje volt II. Józsefnek. Ő Magyarország számára meg akarta nyitni a világkereskedést. Hiszen ugyanakkor, a midőn a mi népünk nyomorral küzdött, Európa más nemzetei jólétnek, bőségnek örvendtek. Ő kitalálta az okát.

Ugyanaz az erős akarat, a mivel I. Péter czár Szent-Pétervár alkotásával egy ablakot akart nyitni birodalmának Európába, buzdítá II. Józsefet, hogy országának ajtót nyisson Európába. Már készen állt a nagy hajózható csatorna terve, mely Budapestet összekösse az Adriai tengerrel; készen volt a pénzösszeg, mely e merész terv kiviteléhez szükséges: hatvan millió, azon időkben rengeteg nagy szám: s mi volna most az ország, ha ez akkor létesült volna? — Mindenki ellene mondott. Nem értették meg. A magyar nem akart kereskedő lenni, rőffel, fonttal a kezét beszennyezni, nem akart az idegennek utat nyitni az országba. A béke hadjáratához nem lelkesült fel senki. Jobban tetszett annál a török háború. Vettünk aztán magunknak azon a hatvan millión tengeri csatorna helyett dicsőséget — (nagyon keveset) — betegséget és ragályt — (nagyon sokat), — mely az ország szinét-javát ismét megtizedelte, s magát a nagy uralkodót is magával ragadta.

Mi meg aztán csináltunk igen szép népdalokat tovább is arra a nótára, hogy «Nem bánom, hogy szegénynek születtem!»

Szép nóta, de nem igaz . . . . .

*

Alig három esztendeig engedte a sors pihenni a monarchiát a török hadjárat után. Bekövetkeztek a nagy európai hadjáratok a franczia köztársaság, s majd a franczia császárság ellen.

A hadjáratok históriai eredményéről könyvtárak vannak írva, én csak a hétköznapi, nem harczoló emberek történetéhez járulok nehány vázlatos vonással.

A hadjárat alatt az egész ország egészségtelen vízkóros bőséget érzett.

Özöne volt a pénznek, aranynak, ezüstnek, a félforintnak keresztelt rézpénznek, de különösen a bankóczédulának. Kétszáz forint volt egy pár csizmának az ára, száz forint egy mérő búzáé. A kinek csupán csak bankjegy volt a zsebében, száz forinton alúl meg nem ebédelt a vendéglőkben.

A piaczra került nagy pénztömeg óriási szédelgést idézett elő. Magyarországnak sem lehetett abból kimaradni.

Ez ideig azonban Magyarországnak nem volt igazi kereskedő osztálya. Magának a magyarnak kevés hajlama van ehhez. Egyetlen töredékét, a székelyt kivéve, a spekuláczióhoz nem ért, a nyereség elkapatja, a veszteség elcsüggeszti: nincs hideg vére hozzá. A semita népfajt még akkor mindenféle törvény korlátolta, hogy nagyobb szabású kereskedelmi osztálylyá nőhessen fel. Meg volt tiltva a héber népnek boltot nyitni, árúczikkekkel házalni, bizonyos terményeket vásárolni és eladni, földet, házat épen nem vehetett, s adósságok behajtásánál igen sok kivételes bizonyítékokra volt kötelezve.

A napoleoni háborúk alatt aztán fejlődött ki egy valódi magyar kereskedelmi osztály, mely az üzletet, a pénzforgalmat egyszerre magához ragadta. Nem voltak ázsiai fajrokonaink; görögök voltak, valóságos macedoniai bevándorolt ivadék: hanem azért mégis a legtökéletesebb magyarok. Az egyedüli népfaj, mely rövid időn nyelvét, szokásait, viseletét, erényeit és hibáit úgy elsajátítá a magyarnak, hogy semmi idegen nem maradt rajta. Ők magyar nemesek lettek, együtt tanácskoztak apáinkkal a zöld asztalnál; együtt harczoltak az inzurrekczióban s összeházasodtak a magyar nemesi családokkal. Sok magyar úri család ivadékaiban most is hellen vér folydogál.

Gyönyörű népfaj volt! Azokkal a klasszikus metszésű nemes arczélekkel, azokkal a lángoló szemekkel, azzal a szénfekete hajjal, olajbarna arczszínnel, a min a hölgyeknél, a keleti hő vér karniol szine tört keresztül. Minő szoborszerű alakok! Minő szép öreg emberek és matronák!

Ők pénzt is hoztak be magukkal s annál értékesebbet: eleven, vállalkozó észt. Még kiváló költők és tudósok is támadtak közülök itt mi nálunk s Aiskhilos és Euripidesz utódai Árpád nyelvén gazdagíták a litteraturát.

De különösen kitüntek kereskedelmi, vállalkozói tehetségeik által. A kereskedés nagy lendületet vett az egész országban s az mind az ő kezükben volt.

A milyen gyorsan látta Bécs és Budapest a hetvenes évek elején a korzókat, a körutakat emelkedni, ép oly gyorsan támadtak a század elején nagyobb forgalmú vidéki városainkban a legdíszesebb házsorok, egész utczák, a miket a görögök építettek, ráczutczája lett minden városnak. S úgy építették a házakat, mint a kik örök időkre alkotnak. A vakolatot víz helyett vörös borral keverték, s csarnokaikhoz márványoszlopokat hozattak. Aztán a saját utczáikban saját templomokat építettek, pompás keleti díszben, tele szent képekkel; karcsú tornyaik rézfedele messze ragyogott a gazdag aranyozástól, büszkén emelve a kettős keresztet és harangjaik hangja legcsengőbb volt a városban, a harangöntéskor az olvadt ércz közé szórt tömérdek ezüst tallértól; czifrára festett tölgyfahajóik végig járták a Dunát, Pozsonytól Orsováig, hátrészeiken aranyba festett szent alakokkal. Milliomosok voltak közöttük.

Olyan világ volt, hogy a pénz berepült az ablakon.

A hagyomány emleget egy kalmárt, a ki a hadjárat útjába fészkelve be magát, naponkínt annyi tömérdek pénzt vett be, hogy este felé, mikor tele volt vele a véka, egymásra dobálva arany, ezüst, fekete bankó, restellt a szétválogatással vesződni, kivitte azt az udvarra, s mint a gabonát a szérűn, megszeleltetété; a polyvát, a bankót félrehordta a szél egy rakásra, a jó mag az arany, ezüst egy garmadába hullott; akkor aztán neki álltak seprűvel, lapáttal, így tömték zsákokra.

Én még láttam ezt az embert, gyermekkoromban, húsz évvel később. Ő volt a legrongyosabb koldus a városunkban.

A dicsőség évei elmultak; következtek a csendes évek. Minden jólétnek, a mit a hadviselő pazarlás, mint egy varázsálmot előbűvölt, egyszerre vége lett. Az emberek álmodták csak, hogy gazdagok voltak. A pénz, a mivel álmukban tele szedték a keblüket, nem volt pénz, hanem csak pozdorja; — elolvadt ez a jól bezárt vasládákban, a közpénztárakban is. Árvagyermekek, úrfiak, kisasszonyok, kik a városház egyik ajtaján bementek, mint százezeres örökösök, a másikon kijöttek, mint rongyos koldusok.

A gabonának az ára leszállt egy forintra. Még azon is alúl szállt. Ismertem azt az öreg földesurat, a ki ispánjával együtt felvitetett a tokaji vásárba ötszáz mérő tiszta búzát eladásra. Délben kérdé az ispánjától, hogy kérik a búzát? — «Két huszasért!» — «Öntesd valamennyit a Tiszába!»

S aztán egyik éhbalál-esztendő a másikat követte. A földbirtok értéke ázsiai fogalmakra szállt le. A kinek volt, iparkodott megszabadulni tőle, hogy a terhét ne viselje. Hogy csak egy adatot hozzak fel, a miből az általános viszonyokra lehet aztán következtetni, a Kállay-családnak volt egy nagy osztatlan birtoka, tizenötezer hold egy tömegben, azért e század harmadik tizedében fizettek következő haszonbért: száz forintot ezüstben, tizenkét darab nyusztbőrt és egy pár piros csizmát; s kellett rá húsz esztendő, a míg a legkedvezőbb helyen fekvő birtok holdjáért megadták az egy forint haszonbért.

És a milliomosok hová lettek? Az a szép, délczeg, magyarrá átidomult görög faj, mely vagyonszerzésben s annak a fényes felhasználásában úgy kivált az Árpád-ivadék közűl? — Kérdezzük meg a róluk elnevezett utczákat. A kik ezeket a díszes házakat építették, azoknak az ivadéka már nem lakik ottan. Elmultak jobbadán. Az elszegényedő gazdag embernek az ivadéka is ki szokott veszni. Némely városból annyira kivesztek, hogy a fényes templom ott áll évről-évre kinyitatlan. Az aranyozott torony még messze ragyog a napfényben, hanem az ezüsthordó harang nem csendül meg több görög húsvétra s a küszöb előtt buján zöldül a fű. — Megölték, eltemették őket a csendes évek, ők ennek a láthatatlan harcznak a halottai. Csak a földbirtokosok, a gazdálkodók maradtak meg közülök. Kár értük. Derék emberek voltak.

Irányzatos mű volt értekezésem; előre megmondtam, hogy az lesz.

Figyelmeztetni akartam a földbirtokost és a kereskedőt, a kinek van mit elvesztenie, hogy mekkora mélység van alattunk, a hová alászállhatunk, ha ők is úgy akarják.

Nem a hadjárat alatt szoktunk elvérzeni; hanem a hadjárat után. Azért «caveant populi!»

Ha elkerülhetetlen, ha az ország jövője, biztossága, ha a nemzeti becsület, ha a korona méltósága követeli, nem fogunk visszariadni sem a háború alatti, sem a háború utáni elvérzéstől. S a mily híven beváltották apáink jelkiáltásukat: vitam et sanguinem pro rege nostro, mi is oly igazán fogjuk azt beváltani. De ha az uralkodó bölcsesége talált módot életünket és vérünket megkimélni, akkor is az övé legyen az. A történetíró pedig jegyezze fel, hogy a ki a história legzivatarosabb korszakában így keresztűl vezette a legsulyosabb válságokon a maga népét, hogy jövendőnk reményét, népünk virágát, apáinál jobb sorsra hivatott fiatalságunkat fel nem áldozta, s országczímerünk becsületét még is ki tudta vívni: az nyerte meg a legfényesebb hadjáratot.

Ezt az igazságot kivántam felírni arra a tiszta papirlapra, a mit a csendes évek rongyaiból kallóztam össze.

MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE.

(1867.)

«Ipsis Idibus Martii!»

Ugyanazon hang, ugyanazon fény, ugyanazon szinek, a mik tizenkilencz év előtt.

A hang egy üdvkiáltás: «éljen a haza, éljen a király, éljen a szabadelvű alkotmány» — a fény egy jobb jövő reményének sugára: — a szinek az ország szinei, — minden házon, minden zászlón, miként akkor.

A külömbség csak az, hogy akkor ifjak voltunk, most pedig vének vagyunk. Nem csak mi, kiknek az akkori idők izgalma elrablá éjjel álmainkat, hogy nappal kétszeresen visszaadja; de vénült velünk együtt az egész nemzet, s a földrész bajai meg vannak érve.

Akkor azt hittük, hogy már most meg van nyerve minden s nekünk nem kell egyebet tennünk, mint örülnünk és ismét örülnünk, s közbe-közbe mindenkit keblünkre ölelnünk, mert hisz az egész világ jó barátunk.

Azóta megtanultuk, hogy az embernek van egy biztos jó barátja, kire mindig bizton számíthat — és az saját maga.

Azt is megtanultuk, hogy ennek a mi egyetlen jó barátunknak tehetsége is van annyi, a mennyi épen elég arra, hogy rajtunk segíthessen.

De minthogy ennek a mi jó barátunknak minden tehetségére szükségünk van, tehát arra kell ügyelnünk, hogy az tehetségeit se használatlanúl ne hagyja, se gondatlanul el ne fecsérelje.

Nagy diadal, de' még nagyobb feladat, ha egy nemzet saját magának visszaadatik.

A mik az 1848-ki márczius 15-ike után történtek, azok feltárják előttünk a feladatot, mely az 1867-ik márczius 15-ike után vár Magyarországra.

Akkor talán több erővel, most talán több bölcseséggel fogunk hozzá.

Magyarország világtörténelmi feladatának nehézségei azóta igen megnőttek, de helyzete kedvezőbb lett most azáltal, hogy jelenleg magának a trónnak, magának Ausztriának érdeke, egész művelt Európának kivánalma az, hogy Magyarország feladatát megoldhassa, s ha oly közel nem talál is minden eszközt, mint akkor, de az akadályoktól sem kell annyira félnie, s azt is tudja már, hogy önmagában mit bír?

Halaványabb az öröm külfénye 1867-ik márczius 15-én, mint tizenkilencz év előtt volt; mert ez évben nem ajándékozhatott a nemzet a népnek, miként 1848 márczius 15-én oly sokat, — mindent, — a szabadságot, a szabad földet, a jogegyenlőséget: szabadság, szabad föld, jogegyenlőség már ma megvan, csak hogy mind a három megterhelve közös kötelességekkel, nehéz tartozásokkal; ámde azon önbizalom, mely keblünkbe visszatér, nagyobb ma, mint volt akkor: mert az 1867-iki márczius 15-ike azt mondja nekünk: hogy a magas eszmék, a mik 1848-ik márczius 15-én születtek, nem voltak halandó ábrándok; 19 nehéz év eltemetve tartá őket; és ők kitörtek sírjokból, s visszavívták magoknak az életet.

E halhatatlan eszmék összeköttetésben állnak hazánk örök életével, ezek biztosítják európai lételét; ezek tették dicsőségessé multját, megtörhetetlenné néma akaratát, ezek vezérlendik diadalra munkás törekvését.

A mi nekünk 1867-ik év márczius 15-én lelket ád, ez épen az a gondolat, hogy annak már tizenkilencz éve, midőn dicső jelszavainkat zászlóinkra kitűztük, és azok ily hosszú idő alatt sem multak el, még most is élnek és élni fognak.

Midőn elbuktunk is, azt mondánk, nincs veszve minden, az eszmék halhatatlanok; a korszellem nem számít emberekkel és évekkel, hanem nemzetekkel és századokkal. És ime még megadatott érnünk, hogy a korszellem két évtized mulva föltámadásunkra adott jelt, mert az eszmék, a mikért elbuktunk, szentek voltak és igazak.

Ne feledjük el, hogy ez eszmék, mik Magyarország alkotmányát újra feltámasztták, miket 1848-ki márczius 15-ikén zászlóink hirdettek, ezek voltak: «Szabadság, — egyenlőség, — testvériség».

E három szóban most is benne van Magyarország minden feladata.

Azért 1867-diki márczius 15-én méltán emelhetjük áhitattal arczainkat a kopott zászló rongyaihoz, önbizalommal rebegve: «in hoc signo vinces».

HUSZONÖT ÉV MÚLVA.

(1873.)

Mi történt az első «Talpra magyar!» kiáltás után? annak a hagyományát úgy tudja már minden ember, mint a bibliai történeteket.

De mit csináljunk ennyi talpra állitott magyarral? A talpra állt embernek ellenlábasai is támadnak.

Volt lelkesedés, áldozatkészség, testvérszeretet, bűnbocsánat, jobbágyhűség, honszerelem, bátorság, s az mind ezen az egy napon született.

A huszonöt év előtti napok dicsősége nem melegíti már szívemet; de az eredmény a hideg önbíráló előtt is örökké nagy marad: «a nép felszabadítása a jobbágyság alól».

Azért ne beszéljünk arról többé, hogy szép, ragyogó, dicső nap volt márczius 15-dike: ismerjük el, hogy «szükséges nap volt!»

Szükség volt egy napra, mely félretaszítsa a törvényhozás ócska klepsidráját, s egy lökést adjon az időnek, mely a nemzetet évtizedekkel előbbre vigye. Szükség volt, hogy rögtön rendkívüli nyilvánulás által szakítson a nemzet a mult balfogalmaival, hogy egyszerre jusson erejének tudatára. Előtte állt a galicziai példa, hogy mire képes egy elnyomott nép, ha azt az absolutismus véres eszközéül akarja használni? A lengyel gyász a mult év tanulsága volt, s nem lehetett tudni, hogy ugyan az a hatalom enged-e még egy évet a magyar nemzetnek a deliberálásra?

Sietni kellett: — és aztán követelni egyszerre mindent, a mihez a nemzetnek joga van, a mi életének föltétele, És követelni azt egyhangulag.

S az egyhangú követelés sikerült, győzött; csak hang volt; nem követte vér, mégis diadal termett nyomán. Az országgyülés elfogadta azt, a mit a pesti közpiaczok zászlóikra írtak, s a király szentesítette, a mit az országgyülés elfogadott.

De nem ment ez olyan simán.

Húszezernyi néptömeg hullámzott Pest utczáin, a sajtó tettleg felszabadíttatott, a népvezetők sajátkezűleg nyomtatták ki a pesti 12 pontot: «mit kiván a magyar nemzet?» s Petőfi költeményét: «Talpra magyar, hi a haza!» s a városházára sereglő népsokaság Rottenbiller polgármester elnöklete alatt megválasztá a közbiztonságra felügyelő bizottságot; benne volt Nyáry Páltól Sükey Károlyig minden hirhedett név. A népnek tetszett a kezdet. «Eljen a forradalom!» Kaptunk nemzeti színű zászlókat, felkötöttük balkarunkra a nemzeti szalagokat (az enyim most is megvan, még akkor gyöngéd kezek által egy falevélre hímzett 1848-al rámába téve), de mit tegyünk tovább?

Könnyű más városnak forradalmat csinálni, tudja hogy mit tegyen? Legelőször is elkergeti a kormányát, körülveszi a parlamentet; de hol vegyünk mi kormányt és parlamentet, mikor a kanczellárunk Bécsben van, a parlamentünk pedig Pozsonyban?

A nagy óriás pedig, ha egyszer fölébredt, tenni akar.

A népbizottság, hogy némi autorizácziót adjon a mozgalomnak, elhatározá, hogy a sajtószabadság tárgyában egy küldöttséget indit meg Budára a helytartótanácshoz, a nép kivánatainak tolmácsolására. De ahhoz a küldöttséghez húszezer ember csatlakozott.

Délben egy levelet kaptam, melyen egy kiszolgált császári tiszt volt aláírva (később szomorú emlékezetű alak, mint hirhedett feladó — utoljára öngyilkos) ebben az volt velem tudatva, hogy az általunk csinált parapluie-forradalom nem ér semmit. Fegyver kell a nép kezébe. Ott volt aztán egy egész strategiai terv. A jövő éjen tíz helyen meggyújtani a várost, a támadt zavarban megrohanni a Neugebäudet, ott a gyenge helyőrséget lefegyverezni, az ágyúkat elfoglalni, azokkal a Károly-kaszárnyán rést töretni, azt megostromolni. Az üllői kaszárnya felől torlaszokat emelni, a lovasság elé tört üvegdarabokat hinteni, az olasz katonákat haranguirozni, egy pár generálist kezesül letartóztatni stb. stb., hogy én nekem a hajam szála mind az ég felé állt bele. Még akkor volt.

Sietve hivattak Rottenbillerhez, még nem is közölhettem senkivel a borzasztó haditervet. Ott találtam nála a tüzérség főparancsnokát Budáról. A kis köpczös úr szörnyű haragos képet mutatott, azt mondta, hogy ő be nem ereszt olyan nagy népsokaságot Budavárába, mint a mennyi bevonulni szándékozik. Ő becsukatja előttük a kaput. Rottenbiller figyelmezteté, hogy ez nagy baj lenne a kapura nézve, mert azt akkor bizonyosan betörnék. — «Akkor én össze fogom önöket kartácsoltatni!» kiáltá a vitéz alezredes.

Erre én azt mondám neki: «Azt teheti ön, hanem ha mi kiejtjük a kezünkből a háromszínű zászlót, akkor majd jön utánunk más, a ki a vörös zászlót emeli fel.» S azzal megmutattam neki a kapott haditervet, eltakarva az aláírást.

A becsületes főtiszt azt mondta ennek felolvasására, hogy «ez nem tréfa» s aztán ő kezdett el bennünket kérni, hogy csak vezessük hát okosan a népet, majd ő is rajta lesz, hogy semmi baj ne történjék.

Ez volt Budavár második vérnélküli bevételének (először a törökök foglalták így el) genesise, melyhez a hadi tervet mi hárman csináltuk: Rottenbiller, a tüzér alezredes, meg én; bármennyire igyekezzenek is e körülményt a historikusok agyonhallgatni.

A diadal tökéletes volt, nem csak felmentünk, de vissza is jöttünk Budavárából, s a sajtószabadságon kívül lehoztuk az irodalmi működésért tömlöczbe zárt Táncsics Mihályt.

Táncsics maradt e nap hőse, őt hoztuk olyan diadallal Pestre, a minővel az angolok II. Károlyt Londonba, a francziák I. Napoleont Párisba, sőt a minővel csak Schwartz Gyula vagy Szilágyi Virgil diadalmenetei a fővárosban hasonlíthatók össze.

A következő évforduló már Debreczenben talált bennünket összpontosítva.

Valami buzgó hazafinak az az ötlete jött, hogy 1849. márczius 15-én valami méltó ünnepélyt kellene rendeznünk Debreczenben. (Odakinn «a havon» épen rendezték azt javában Klapka, Görgey, Dembinszky, Perczel, Damjanics és még valami 180,000 honvéd fiú!) Az indítványra Pálffy Albert azt az ötletet mondta: «ha meg akarjuk ünnepelni márczius 15-két en famille, csukjuk be Táncsics Miskát.» — Szegény jó öreg barátom, derék becsületes hazafi volt mindig, tele jó szívvel, jó akarattal; de fatuma volt, hogy igen furcsa ötletekkel tudta mindig kifejezni fáradhatlan honfiúi buzgalmát.

Kiittam én ezt a serleget egészen, a budapesti mámorító habjától kezdve egész a világosi seprűjéig.

A világosi sötét éjszakán együtt voltam Nyáryval, Csányival és Kiss Ernővel: egy szobában háltunk.

— Mi el vagyunk veszve, — mondá Nyáry; — Magyarország elbukott. De a mit társadalmi téren kivívtunk, a nép felszabadítása, az örökké fenn fog maradni, s mi nem hiába vesztünk el.

És ez márczius 15-ikének az emléke: élő emlék. Tizenöt millió ember szive tartogatja azt.

Huszonöt év! Egy század negyedrésze! Kimondani is sok, hát még átélni! Hát még úgy átélni, a hogy mi éltünk! Annyi országos csapás, rémület, iszonyat, küzdelem, hiú remény, kétségbeesés, elfásulás, újra ébredés, újra lefekvés, veszteség, megpróbáltatás után!

Márczius 15-ke tegnap (huszonöt év előtt,) és ma (huszonöt év után!).

A kezdete magas komikum, a vége mély tragikum.

Egy csoport gyermek, ki belekap a sors gépezetébe, egy csapat poéta, ki politikát csinál, s aztán tízezrei a csatatéren elesett hősöknek, koszorúzott alakok a bitófán.

És mégis dicső nap volt ez! Mert a népet ez szabadítá fel, s a nemzet millióit ez tette honpolgárokká, a verejtékük által áztatott föld uraivá.

Minden buzakalász, melyet Magyarország földje terem, 1848. márczius tizenötödikének emlékét dicséri, a hogy a néphit szerint minden egyes buzaszem hegyére oda van nyomva a «Patrona Hungariae» szent képe.

A nagy eszme nagy áldozatokat követelt. Sokat vesztettünk vérben és vagyonban. De a veszteségek legérzékenyebbike: eltemetett nagy férfiaink.

Széchenyi István, Teleky László, Nyáry Pál, politikai nagy fájdalmaik elviselhetlen terhe alatt törtek össze. Szemere, Bajza, lelkük szétbomlásával előzték meg testi halálukat. Petőfi lánglelke és Vasvári honszerető szive ismeretlen csatamezőkön tüntek el kortársaik közül; a márczius 15-iki nap ifjai közül legtöbb panaszatlan keserveit megnyugtatta már a sírban, martyrjainknak síremlékeit faragja már az utókor, s Batthyányi Lajos nagy alakjára suttogva mutat a csak sejteni tudó ivadék; elmult a fénynapok hivatott alakja, István nádor, elfeledve, s huszonöt év óta van élőn eltemetve egy koronás alakja a márcziusi napoknak, V-ik Ferdinand király.

Bizony nagy ára volt e napnak! De a győzelem, mit meghozott, még e nagy árnál is nagyobb.

E naptól számítja felszabadítását a magyar nép.

Áldva legyen azoknak hamva, kik e nap diadaláért áldozatul adták oda magukat.

MAGYAR KÖLTŐK SORSA.

(1854.)

Kedves hazámfiai, kik csendes örömmel nézitek, mint virul fel lassankint édes hazai nyelvünk, kik tetsző dicsekedéssel halljátok, mint emleget bennünket a külföld költőinkről, iróinkról, s ti is elégedetten mondjátok egyikre is, másikra is: «ez a mienk!» halljátok meg néhány együgyü szóból tőlem: mi a magyar költők sorsa? mi az élete, mi a halála azoknak, kiket Isten arra hívott el, hogy lennének a költészet felkentjei a magyar nép előtt?

Nyolcz esztendeje annak épen, hogy Pestre jöttem, a hazai műveltség középpontjára, hol tiszteletemnek annyi tárgya volt együtt s nem volt lelkemnek forróbb óhajtása, mint azon közbecsülésnek csak egy kis részét is valaha kiérdemelhetni, melyben költészetünk dicső bajnokai részesültek.

Egy ifjú barátom állt mellettem e pályán, oly idejű mint én, de akaratra, szenvedélyre erősebb; ki mint költő halhatatlan nevet szerzett magának s senkitől nem segítve, senkitől nem vezetve, a csillagok magasságáig vitte nevét, onnan hullott alá, épen mint a csillag, melyről senki sem tudja, hová esett?

Az én pályám nem volt annyi küzdéssel összekötve, engem jó tanácscsal, jó akarattal fogadtak mind kortársaim, mind idősebb koszorús íróink, s ha valamit haladtam azóta, nekik köszönhetem.

Ma egy hete jöttek ezek a gondolatjaim; a múzeum termében hangverseny adatott egy elhunyt magyar költő árváinak segélyezésére.

Garay, Vörösmarty, Bajza, Czakó, Nagy Ignácz. Ők voltak a legelsők, kik őszinte szeretettel, pártolva, védve emeltek magukkoz.

Garay maga a költői szüzesség, az erények dalnoka, tiszta nemes lélek; a ki egyszer is beszélt vele, lehetetlen volt, hogy meg ne szeresse. Ő nem ártott soha senkinek, szeretett mindenkit, békíteni tudott háborgó ellenfeleket, s olyan jó, kedves férj volt otthon, olyan gyöngéd atya gyermekei között: máskép nem is lehetett őt látni az utczán, mint vagy egyiket, vagy másikat vezetve kezénél fogva. Csekély fizetése volt, szűkölködött is sokat; de gyermekeire nagy gondja volt, s tudott munkálkodni értök.

Munkálkodni! de hogyan munkálkodni! Reggeltől estig valami csekély hivatal foglalta el: nappal igen ritkán dolgozhatott kőltői művein, mert óráira fáradságos munka volt szabva. Tehát éjjel dolgozott. Tizenkét esztendeig folyvást három órakor reggel kelt föl dolgozni, s mikor a szemközt levő paloták függönyeit félre vonták az ablakról, már akkor Garay egy munkában kifáradt, hogy hozzáfogjon a másikhoz. Később, midőn e megölő életmóddal fel akart hagyni, már nem teheté: a három órai harangszó elverte szemeiről az álmot és soha többet nem tudott azon túl nyugodni, — költői képzelet csengő bongó tündérei kiszólították az ágyából, és írt, mint a ki siet; — mert rövid az élet.

A mult év tavaszán találkoztam az utczán egy tapogatódzva haladó férfival, kit egy kis gyermek vezetett. Merően, homályosan tekintő szemein meglátszott, hogy ő nem lát engem. De én megismertem őt. Garay volt. Megszólítám. Szavamról megismert. Mosolygott, kezemet megszorítá, üdvözölt. — E mosolyban, e kéz hideg szorításában, e hang lehelletében már benne volt a halál. Kérdezém tőle: hogy van? Rekedt, sípoló hangon válaszolt: «még tavaly csak egy krajczárt értem, már most érek két krajczárt».

És nevetett hozzá, hogy a köny kicsordult a szememből e szomorú nevetésre.

Ezt a tréfát azután sokszor elmondta még, midőn egészsége felől tudakozódtam: hol két, hol három krajczárra becsülte magát. — Most már gyémántokat érsz jó öreg barátom, most már el vagy temetve. — Meg kelle halnod, hogy bebizonyítsa a nemzet: mennyit értél neki?

Vörösmarty nevére emlékezem ezután. Akadunk néha az életben emberekre, kikről az a gondolatunk támad: mint szeretném, ha ez az ember apám volna! Vörösmarty ilyen; egy neme a fiúi érzelmeknek az, a mit ifjabbkorúak láttára érezni kénytelenek. Az a tiszteletreméltó szelid arcz, mely aranytisztaságú jellemét tükrözi vissza s lelkének hajthatlan ereje mellett, annak kedves szelídségét mutatja. Ki ne ismerné a magyar hősköltemények dalnokát? ki ne olvasta volna az ősök harczait, miket Vörösmarty költészete elénk varázsolt, hogy szinte reszketni érzők alattunk a földet és haragtól reszketni keblünkben a szivet, midőn őt olvastuk? A harczok költőjének arczát én nem tudom úgy képzelni, hogy haragudjék. Soha sem látta őt senki haragudni. Midőn legelőször megismerém, boldog házassága első éveit élte; apró gyermekek játszottak térdein; elbeszélgettünk az írók pályája felől, ő kedélyesen mondá: «más nemzet írói vénségükre megnyugosznak babéraikon, nekünk nyugalomra tán szalmazsák sem jut». Irodalmunk feje, összetartó kapcsa, családatyja volt ő. Szigorúbb sors most falun kényteti élni. Szántani, vetni kell a költők patriarkájának. Ámde azért ő buzgón dolgozik most is, nevét újra meglátandja ragyogni a magyar közönség. — Midőn kezeitekbe fogjátok venni e műveket kedves honfitársaim, gondoljatok reá: a ki azon ifjú tűztől szikrázó sorokat írta, annak hajfürte ősz! és annak hajfürtei a nemzeti dicsőségen fáradozásában őszültek meg s jutalma nem volt e fáradságnak . . . .

Bajza ifjabb életkorra nézve Vörösmartynál. Igen sok köszönni valója van Bajza irányában egész irodalmunknak, ő maga egy új korszakot teremte abban, és olyan korszakot, melyre sóhajtva gondolhatunk vissza ma is.

Küzdött sokat, tömérdeket írt, munkái által köztisztelet tárgya lőn az egész hazában. Sokáig minden irodalmi vállalat élén lehete őt látni; józan elméje, tudományos müveltsége, magas költészete eszményképpé avatták őt. — Négy év óta hírét sem hallani. Hová lett? kérdi néha egy-egy ismerőse; — a felelet egy sóhajtás. Néha találni az utczán egy férfit csendes, halk léptekkel ballagva, szemöldei mozdulatlan homloka elejére összevonva, szép, kifejezésteljes szemei merően maga elé szegezve; rendesen egy szép, halavány, szelid arczú ifju vezeti. Ez Bajza és gyermeke. Emeljetek kalapot előtte és haladjatok el mellette csendesen. Ő nem ismer senkit; nem ismeri önmagát sem. — Ez a költők sorsa!

Ki volt Czakó? Legjobb szinműíróink egyike. Sokat írt és igen jó munkákat, igen sok dicsőséget aratott. És midőn már sok munkát írt, és sok dicsőséget szerzett, egyszer az történt, hogy nem volt képes keresményéből az életfentartásra legszükségesebb költségeket fedezni. Pedig munkái mindenütt diadalt arattak a kerek hazában. És szerzőjük éhezett. Gazdag és előkelő család fia volt. Atyját egy szerencsétlen szenvedély tette tönkre. Az aranycsinálás tudományát iparkodott felfedezni, erre elköltötte egész vagyonát, s fia a nyomornak, inségnek lett általadva. Atyja nem találta fel az aranyat, de ő feltalálta azt, a mi az aranynál becsesebb: a költészet ihletét. Gyönyörű műveket írt. Ki lesz valaha nálánál jobb? Egyszer elkérte kölcsön pisztolyaimat; mint mondá, gyakorlás végett. Otthon lement a pinczébe, s meghagyta házi gazdájának, hogy ha lövéseket hall odalenn, ne zavarodjék meg, mert ő gyakorolja magát; másnap visszaadta fegyvereimet, azt mondva, hogy nem jók, mert három deszkát nem hat át a lövés. Egy este együtt mentünk haza a vendéglőből. Útközben azt mondá: «Meglássad, én meg fogom magamat lőni.» És másnap főbe lőtte magát. Egy esteli mulatság dija megmenthette volna Magyarország legnagyobb költőinek egyikét. De ki gondol arra? Kérditek, hol van eltemetve? Tudja az Isten! Halála után két évvel már a sírjára sem lehetett akadni; az is elpusztult, elenyészett, sírkövet sem emeltek neki s fejfáját feltüzelték, — és ez a magyar költők sorsa....

Néhány év előtt jó kedve lehetett a magyar olvasó közönségnek. Vidám mulattató könyvek jelentek meg, miken csaknem agyon kaczagta magát az ember: «Torzképek, Menny és pokol, Magyar titkok, stb.» mind oly egészséges jó kedvvel fűszerezve. Minden szinpadon megfordult nem egyszer, de számtalanszor a «Tisztújítás», melynek mulatságos jeleneteiből nevetve nyert tanulságot és okulást a nép. Ezeket mind Nagy Ignácz írta. Víg ember lehetett ugy-e bár, a ki az egész országot így meg tudta nevettetni? A mióta én ismerem, soha még csak mosolyogni sem láttam. Mindig ugyanazon szomorú arczczal lehetett őt látni íróasztala előtt, és sehol másutt, mint íróasztala előtt. Látta-e őt valaha mulatni valaki? tánczvigalmakban, víg társaságokban? Régen lehetett az, nagyon régen. Isten igen jó családdal áldotta meg őt: kedves, példás hűségű nővel, jó atyával és anyával, kik betegsége hosszú éveiben szüntelen körüle voltak; egyik oly áldott szelid lélek, mint a másik. E családért fáradott ő egész életén keresztül. És munkásságának lett áldozatja ő is. Már nyolcz év előtt oly roskatag volt, hogy egyedül nem tudott járni. Mindig neje karján lehetett őt látni, ki elvezette őt a szinházig, Garay lakáig; mert e két kedvencz helye volt a jó öregnek, s ha összejött a két beteg sorvadozó költő, fellelkesültek talán egymás lelkének lángjától, s beszéltek a jövőről s gondolták magukban, melyikük fog elébb elmenni?

Garay ment el elébb. Tudni lehetett már évek óta, hogy haldoklik, mégis megdöbbentő volt halálának hire. Nagy Ignácz előtt el akarta azt titkolni családja. Szegények, nem gondoltak rá, hogy a hirlapokból úgy is meg fogja azt tudni. Ez nagyon leverően hatott rá. Már akkor hat hónap óta nem volt kinn a házból. Garay elment az ősz hulló leveleivel, Nagy Ignácz érzé talán, hogy az ő jelszava a tavasz fakadó bimbói?

Az ő eszméje volt e hangverseny az elhunyt költő barát árvái számára. Ő akarta azt rendezni.

Még két nap előtt nála voltam. Vidám terveket csináltunk a jövő felől. «Már most én is örömmel kezdek ujra a munkához», monda ő, kezemet megszorítva.

Már ekkor egy év óta nem volt kinn a szobából. Hivtam, hogy jöjjön ki a budai hegyek közé lakni, ott jobb a levegő. — «Mindenesetre ki kell mennem a szabadba. Csak a tavasz jöjjön», mondá ő; és ki is ment nemsokára, a meleg tavasz virágai közé — a sírba.

A Garay emlékére tartott hangverseny napján kivette munkás kezeiből a tollat az Isten halvány angyala, a halál; és monda néki: pihenj meg. E hymnusz helyett, melynek hangjai e helyről ég felé törnek, más éneket, más dalt hall ő már odafenn!

Jó családja, az áldott, szelid lelkek, a hű nő, ki egész életén át betegét ápolta, a roskatag apa és a kegyes anya, ki oly örömest váltotta volna őt meg önnön életével, oly szegényen, oly gyámoltalan maradnak itt, mint minden magyar költő családja . . .

Körülem magasztos, szomorú énekhangok zengnek az elhunyt költő tiszteletére; lelkemen pedig az a gondolat borzong végig: menjek-e én is tovább azon az úton, melyen Garay elment, melyen járt Vörösmarty, Bajza és Czakó, melyen bevégezte futását Nagy Ignácz? Vagy megforduljak innen s felkeressem az ősi barázdákat, és szántsak és vessek és elrejtsem magamat úgy, de úgy, hogy soha hiremet se hallja senki? . . . .

MAGYAR SZINÉSZET A LEGRÉGIBB IDŐKBEN.

(A legöregebb szinészek egyikének jegyzetei után.)

A legelső kisérlet magyar szinészet alapítására 1790-ben siralmasan ütött ki. Ernyei igazgatása alatt egy csoport írástudó ember Pesten szinielőadásokat kezdett mutogatni, de nem volt kinek: egy ideig tűrték a választottak a dicső nyomoruságot, azután szétoszlottak s látott kiki puhább kenyér után. Magyarországon még akkor az úri rend németül, a középrend diákul beszélt, a köznép pedig a medvetánczoltatást és kötélmászást tartotta komédiának. Nem volt se publikum, se mæcenás, se ujságíró, a ki őket összetrombitálja.

A kis Erdély megelőzött minket, ott már az új század első éveiben szinházat építettek, s a magyar szinészet első ébredésének ünnepét oly előadással ülték meg, melyben minden szerepet Erdély legelső családjaiból született ifjak és hölgyek játszottak. Ezzel mutatták meg, hogy a komédiajátszás nem gyalázat.

Erdély főurai még többet is tettek; alkottak egy szintársulatot, mely állandóul fővárosukban játszék; azokat, a kik e pályára vállalkoztak, megbecsülték; asztalaikhoz ültették, vélük társalogtak, mulatságaikba meghivták, s oly tiszteletben részesíték, mint kitünőbb vendégeiket; hogy a közönség is tanulja őket becsülni.

Volt Erdélynek egy nagy fia, a kinek nevét minden gyermek ismeri már: báró Wesselényi Miklós.

Mind tudjuk, hogy Wesselényi milyen hatalmas büszke úr volt és mégis nem restelt a szegény szinész-had gyámolitója lenni, annak apró bajait elintézni, velük türelmesen haladni a töretlen pályán s őket gyöngéd figyelmével buzdítani. Azt is tudjuk, hogy Wesselényi szerette a paripákat, e kedvencz szenvedélyére kincseket pazarolt el; hanem azért a hazai művészetről nem feledkezett meg nemes ménei kedveért, mint ezt mások tették; hanem éveken keresztül pártolta és fizette az első szinésztársaságot, hogy szükséget ne lásson, a ki a hazai múzsáknak áldozik.

Benke József, kinek irataiból ezeket merítém, akkoriban Kolozsvárott tanult, s ügyvédi pályára készült; a szinészi állás oly becsben kezde ekkor állani, hogy a fiatal jogtanuló elhagyta érte eddigi pályáját s szinész lett.

Első fellépése sikertelen volt; megbukott vele. De a vágy sokkal nagyobb volt lelkében, hogysem az első bukás által elhagyta volna magát riasztani. Elhatározta magában, hogy tanulmányozni fog. De hogyan és kitől? Bées messze van, másutt nincs mit tanulni. Az ifju szinész tehát elment Bécsbe. Megtette az utat gyalog Bécsig; odafenn hivatalos uraknál másolgatott nappal, úgy szerezgetett pénzt az esteli előadások látogatására, egypár zsemle volt mindennapi eledele; de egy nap sem maradt el a szinházból.

Nyolcz hónap mulva tért vissza Kolozsvárra, akkor mint tanult gondolkozó szinészt alkalmazták első fizetés mellett.

1805-ben már harmincz tagra növekedett az erdélyi szintársulat, ekkor megvillant az eszme erdélyi nagyjaink agyában, hogy e művészi köpűből talán rajt lehetne ereszteni a testvér Magyarországba, mely ott is megkedveltesse a szinészetet.

Murányi Zsigmond, Kemény János, Kántor Gerzson, Németi Sándor, Magyar György, Simonfi György, Andrád Elék, Szakács Teréz, Németi Julia, Nagy János és Benke

József vállalkoztak e merész útra, mely akkoriban nem volt csekélyebb vállalat a pólusi expedicziónál; olyan hidegnek látszott még Magyarországon a klima azon időben a művészetre nézve.

E kisded társulat a Pesten szétoszlottak vezérét Ernyeit hivta meg igazgatóul s így indult meg harmincz darabból álló könyvtárral s rongyos ruhaszerrel 1806 május 6-kán Zsibóról. Wesselényi ellátta őket utiköltséggel s megbiztatá, hogy ha valahol nyomorba jutnak, tudassák vele és kisegíti őket.

Még ekkor nem mertek messze menni az anyai háztól; gyönge raj volt; a legelső virágos fára leszállt: az a virágos fa pedig volt Debreczen.

Ott maradtak egész nyáron: nemcsak a nyár volt pedig meleg, hanem a debreczeniek szive is. Szinházuk mindig tele volt, akár vígat játszottak, akár szomorút; fizetésük kitelt bőven s félév alatt fényes ruhatárt szereztek; belekerült 1500 forintba!

El is maradtak volna ott tovább is, de Wesselényi rájuk parancsolt, hogy még beljebb menjenek az országba, hirdessék tovább az igét.

Menniök kellett Szegedre.

Hogy elbámultak a mi jó szinészeink, a mikor Szegedre érve, azt mondák nekik, hogy mindenkinek előre el van már rendelve ingyenszállása, még pedig nem kell ám alatta kalodát érteni, hanem valóságos úri házakhoz szállásoltattak, s azután még napról-napra egyik vendégségből a másikba vitték őket; boldog volt, a ki az utczán elfoghatott egy szinészt 's vihette ebédelni magához; s prenumeráltak rá, ha el volt igérkezve máshová, ha holnap nem, holnapután. Úgy hogy — leirni is vakmerő gondolat — a szinészek egyik hónapról a másikra benn felejtették a fizetéseiket a pénztárban; míg végre az igazgató azzal fenyegette őket, hogy a ki rendetlenkedik és hónap végével tisztességesen ki nem veszi a fizetését, annak a pénzéről ő nem számol. — Volt pedig az első szerelmes fizetése akkor 30 bankó forint, a primadonnáé huszonnyolcz, s nem tudták mire elkölteni!

Szegedről áprilban megint visszament a társaság Debreczenbe.

Ekkor kezdett szóba jönni, hogy országgyülés lesz Pesten, s hogy ott be kellene mutatni magát a magyar szinészetnek.

Ernyei, ki már egyszer kóstolta ezt a keserű poharat, csak nagy biztatásra vállalkozott rá, hogy a pesti német szinház igazgatóival, Sándi és Czibulkával alkuba ereszkedjék; a derék urak átengedtek a magyar előadások számára hetenkint két napot, szerdát és pénteket, miket bőjtös napoknak hivnak mind a naptárban, mind a szinházi heti rendben, mert akkor legkevesebb közönség jár; és az előadások jövedelméből negyedrészt tartottak meg maguknak.

Május 8-án lépett fel e társulat a dunaparti szinházban, «A virtus próbaköve» czimű darabban. Ez a mű csakugyan próbaköve volt az ő virtusaiknak. Az országos küldöttek féltek ez előadástól, s annál nagyobb volt örömük, midőn az kielégíté őket. Maguk a német szinészek is méltánylandónak találták a magyarok összevágó gyors játékát és készültségét.

Később e hetenkint kétszeri bőjtös előadás nagyon szegényül kezdé táplálni a múzsák választottait, mely idő alatt régi pártfogójuk Wesselényi ismét ezer forinttal segélyezte őket.

Hiába, Pestnek nem volt Wesselényije; a kik az itteni szinészétet pártolásuk alá vették, nem voltak elég gazdagok, hogy buzgalmukat sikeressé tegyék; Darvas Ferencz helytartói tanácsos, Mérey Sándor, b. titkos tanácsos, Kanyó fiskális, Kulcsár István, végre Vida László derék hazafiak neveit kell elsorolnunk, kik mind maguk megerőtetésével ápolták e fagyos országban gyökeret nem verhető virágot; végre Pestmegye gondnoksága alá jutott, az azontúli viszontagságai ismeretesebbek.

Laborfalvi Benke József 1815-ben elhagyta a szinészi pályát; 1820 ban megházasodva, miskolczi tanár lett, ott megőszült és meghalt a mult évben; miután tizennégy gyermekét elébb eltemette. Csak kettő maradt élve. Ezek közül az egyik Laborfalvi Róza.

NÉPSZOKÁSOK A MAGYAR SZINÉSZEK ORSZÁGÁBÓL.

Nem hibáztam a czímben; egy külön népről beszélek, melynek életmódja, lelki világa, szenvedélyei, szokásai eltérnek a többiektől; egy olyan saját országról, melyben esztendőkig lehet utazni, mint Afrika belsejében, s új dolgokat beszélni a látottakból, hallottakból.

Én, ki e sajátságos országban, mint turista, több esztendőn át voltam szerencsés utazni, feljegyeztem nehány emlékezetre méltó dolgot e kis respublika belső életéből, mely, úgy hiszem, fogja annyira érdekelni közönségünket, mint az útleirások a kafferek között.

Már a belső elrendezése is sajátszerű a szinészek népének. Lycurgi törvényeik egyaránt kötelezik a legnagyobbat, mint a legkisebbet; nincs olyan kedvencze a társaságnak, nincs olyan jó barát a társaság között, a kinek hibái, mulasztásai büntetlen maradnának; a bíróság pedig saját kebelükből választatik; még pedig nem a leghatalmasabbak, hanem vegyesen kicsinyek és nagyok közül; a kardalnok hoz itéletet az első hős és a primadonna mulasztásai fölött; a királyné, ki két perczet késett a próbán, megjelen a kardalnok előtt, ki ugyanakkor a lándzsatartót játszta, s az első hősnek nem volt elég, hogy megöletett a színpadon, hanem még azonfelül meg is büntettetik, a miért az ügyelőnek nem fogadott szót, hogy kiment volna, mikor hívták. A színpadon künn büszke hősök, koszorúzott művésznők, a színfalak között engedelmes alattvalói az ügyelőnek, rendezőnek, a kik künn az udvaron azután ismét szives tisztelőik, bizalmas barátaik, vagy lekötelezett hiveik, a hogy a körülmény hozza. És ez Aræopag itéleteit más világbiróság elé vinni tilos; a kit mire ott itélnek, azt semmi befolyás meg nem másítja; abba még az igazgató sem szólhat bele. S az ilyen itéletekért haragudni nem is szokás; a vádlott egy kicsit lármáz, míg el nem itélik, azután egy kicsit nevet, s azután — megint jó barátok lesznek: birák és elitéltek. A büntetés mindig pénzbe megy, s a birságok a nyugdíjintézet pénztárába folynak. A halálbüntetés el van törülve: ez csak a színpadon járja; idekünn semmit sem számít.

Legszebb vonása e kisded népnek az egymáshoz való ragaszkodás, mely szerint mindenki bele tudja magát élni a közös érdekekbe, s bármennyire szemközt álljanak is a magánosok életkérdései: az egyetemes főérdek, a kis országocska jobblétének kérdése, mindenkit egyaránt hevít, ingerel, vagy csüggeszt; a ki ez érdekek ellenében áruló, a ki színfali híreket hord szét, a ki más társaságot keres, s övéit megveti, a ki hírlapokba viszi panaszait, s társaira uszítja az ujdondászatot, annak aztán megkeserült az élete; az üvegszobában lakik, melynek minden titkát keresztül-kasúl látják, azt minden lépten-nyomon ellenző ösztön fogadja, míg vagy meg nem tér, vagy meg nem törik. Ellenben hű ragaszkodást tapasztal társai részéről, a ki szorgalom, ügyszeretet, feláldozó tehetség, türelem által magát kedvessé tevé; — például: valaki elkésendő a próbán jelenetéről, már csak négy percze van: talán nem is tudja, hogy itt kellene lennie; ha kedves személyről van szó, akkor észreveszik távollétét; színházi szolga kész érte szaladni, két percz oda, két percz vissza; a vétség megelőztetik: a várt személy pontosan ott terem; de ha nem kedves személy, nem törődik vele senki, nem futnak érte; ott a fekete tábla, ott a színház törvényei; az ő dolga volt magára vigyázni, senki sem köteles őt megóvni.

Egy igen eredeti és jellemző vonást rajzolhatok ide a színészvilág társas mulatságairól. Mint igen régen tudjuk, a mi színészeink ezermesterek. A zeneszerzéstől és a drámaírástól kezdve le a czipővarrásig minden szépművészetnek akad itt képviselője. Legközelebb hatan ismertebb színészeink közül egy zenebandává alakultak, mely néhány hónap alatt annyira vitte tudományát, hogy versenyt muzsikál akármelyik czigánybandával. E banda hivatása a kölcsönös felderítésre van szánva. Lehet-e ennél kedélyesebbet kigondolni? Tizenkét részvényes tag kötelezi magát névnapjának megülésére, kölcsönös részvéttel járulván a legszükségesebb kiadásokhoz, s a vidám, fesztelen mulatságokat füszerezi a czigányos egyenruhába öltözött banda, míg a jókedvű ifjabb tagok, felváltva a zenét, mulatságos produkcziókkal derítik fel a társaságot; a komolyabb férfiak költőink verseit szavalják: az olyan mulatság, a minőt semmi nagy úr meg nem szerezhet magának, mert a humort nem adják pénzért; így csak a színészek tudják sokszorozni egymás örömeit.

Hát mikor bánatuk van, midőn valakit balszerencse ér, a társas szellem akkor még erősebben tud nyilatkozni köztük; ha egy szinész megbetegszik, azt mindenki siet látogatni; ha szegény, összerakják forintjaikat, hogy könynyebben viselhesse a gyógyítás költségeit, és midőn egy ízben szó volt róla, hogy egy hosszasan betegeskedő tagnak a betegség idejére fizetése levonassék, az egész társulat testületileg tiltakozott ellene.

S midőn néha egy-egy polgára e kis népnek eljátszsza azt a jelenetet, a mit Ristorinál legtöbben bámultak: a meghalás szkénáját, még pedig Ristorinál is hívebben, mert nem is ébred fel utána, akárhogy kiáltoznának is neki fuorát: akkor a hű sorsosok ismét családgyülést tartanak, ha a megholt nem hagyott maga után semmit, eltemetik saját költségükön, gyász-éneklők, zenészek, halotti kíséret, mind kitelik saját népségükből; s az elhunyt jelesnek, kiről elfeledkezett a világ, a mint letünt a világot ábrázoló deszkákról, ismét az ő áldozataik gyüjteménye emel szerény temetői szobrot, mint emelt legközelebb Bartha emlékének, nem kéregetve idegen földön, nem dicsekedve vele idegenek előtt.

Mindezeket pedig nem ok nélkül jegyezgettem fel: óhajtanám, hogy mások is megértsék. A szinészek közt uralkodó társas szellem, szives kedély, közérzület példája vajha irodalmi köreinkre is lenne hatással; a hol élünk, mint a széthullott kéve, kiki önmagának; három ember nem jön össze, a ki egymásnak igaz barátja volna, s ha kiki önmagát nem szeretné nagyon, elmondhatná, hogy senki sem szereti. Mi nem szeretjük azt, a kinek jó dolga van köztünk; elfeledjük azt, a kinek rosszúl megy a sorsa; a kisebb gyülöli az erősebbet, a nagyobb megveti a gyöngét, épiti a chinai falat minden osztály maga körül, s nem bocsát magához és nem közeledik; még az elhunyt dicsőbb pályatársak magasztalásában is kevesebb a holtak iránti kegyelet, mint az élőknek tett szemrehányás; pedig bizony ránk is illik a költő mondása: «Ha ölnyi téren hírem és magam bőven tanyázunk, mért e hosszas út? . . .»

TÖKÖLI EMLÉKÜNNEP ÚJVIDÉKEN.

(Augusztus 29-én.)

E század első felében egy tehetős szerb úr minden vagyonát nemzete boldogítására hagyományozta.

Neve Tököli Sebő, a néphagyomány szerint ivadéka dicső emlékű szerencsétlen fejedelmünknek, kinek hamvai Iz-Nikmid temetőjében nyugszanak: oly idegen földben!

Tököli Sebő alapítványából támadt a pesti szerb növelde és a Maticza Szerbszka irodalmi intézet; ezeknek köszöni első kézből a magyarországi szerb nép értelmisége kifejlődését.

Ugyan e Tököli Sebő, ki egy magyar kivándorolt ivadéka, mint «bevándorló» jött be egykor «édes hazájába»; nem feledkezett meg a kötelességekről, melyek a hon irányában a «fogadott fiút» is kötelezik; több hagyományai között a debreczeni reformált tanodánál, s a magyar tudományos akadémiánál is örökíté nevét alapitványaiban; ez utóbbinak két ezer pengőt hagyván.

És hagyott mind a két testvérnépnek egy minden kincsnél drágább intést, melyet jó lesz ereklyeként tartogatnunk; a midőn azt mondá, hogy e két nemes népnek csak a művelődésben szabad egymással versenyezni, s magyarnak és szerbnek csak segélyre, de tusára nem nyújtani ki kezét. — Vajha sohasе lennének szavai elfeledve!

Ez évben a boldogemlékű honfi halálának napját nagy ünnepélylyel szentelé meg a szerb értelmiség Újvidéken, s erre a Maticza Szerbszka egylete által a magyar tudományos akadémia is meghivatott, mely meghivást annyival nagyobb készséggel fogadá, minthogy az akadémia is megdicsőült hagyományosai közé tartozik.

A küldöttség elnöke, báró Eötvös megbetegedvén, nála nélkül kényszerültünk útnak indúlni, az akadémia részéről hárman: Toldy Ferencz, báró Podmaniczky Frigyes és én; a hazai sajtót Urházy György képviselte.

A gőzös Pestről is nagyszámú vendéget vitt már magával, kik a Tököli-ünnepélyre szándékoztak, e szám azonban éjfélig egész logarithmussá nőtt, a midőn minden állomásról érkező szerb küldöttségek a hajó minden lakható részét megtölték.

Ott voltak a szerb nép nevezetességei minden politikai szinezetben, a kik Bécs, Pest, vagy Belgrád felé fordulva szoktak elaludni és fölébredni.

Ott találkozánk Csernovics Péterrel és Stratimirovics tábornokkal. Hogy Csernovicsnak nem kell a keresztnevén kívül egyéb czímet adnom, az az ő érdeme.

Az egyik asztalnál egy bécsi, egy prágai és egy ujvidéki úr vitáztak azon, hogy melyik leend a kettő közül a szerb vajda? A kérdés így volt felállítva: vagy a bécsi kormány kandidál s a szerb közönség választ a nevek közül, vagy a szerb kongresszus kandidál s a bécsi kormány választ azokból vajdát. Igen sajnálom, hogy e humorisztikus ötlettől meg kell fosztanom élczlapjainkat.

Mi pedig azalatt a hajó farában vitatkoztunk azokról, a mik jönni fognak. — A tábornok igen nyájas, közlékeny ember: ha úgy kezünkben volna hatalom és tehetség, a hogy nincs, nem mondom, hogy nagyon meg ne férhetnénk egymással.

Csernovics nyilt, egyenes, mindenen keresztültörő jellemét mindenki ismeri, s ez az, mi a szerb köznép előtt annyi varázszsal bir. Az elmult kongresszus alkalmával, midőn a városba megérkezett, a csajkások csoportostul fogták körül s hangosan üdvözlék: «Mit ér az üdvözlés», — mondá Cs., — ha nem látom várostokban lobogni a magyar zászlót?» — «Kitűznők, de tiltva van», felelének azok. — «Akkor bocsássatok, ti nem vagytok szerbek, a mit a szerb szivében jónak hisz, az megcselekszi, s nem kérdi, mi lesz azután?» Ezzel ott hagyta őket s később fölment Ph. tábornokhoz, ki ott királyi biztos volt. Panaszlá, hogy a magyar nemzeti zászló kitűzése tiltva van. — «A katonai végvidék nem Magyarország, felelt a tábornok, az osztrák tartomány.» — «Pedig én mégis azt hiszem, hogy ki van tűzve valahol a nemzeti zászló.» — «Azt nem merné megpróbálni senki.» — «Én mernék rá fogadni.» Fogadtak s azzal az ablakhoz léptek, és ime már akkor ott lobogott a palota előtt a piacz közepén levő kút fölött a magyar nemzeti zászló. A tábornok elébb haragudni akart, azután elmosolyodott; «legyen tehát ott az «ön» kedveért.» — E vonás is eléggé jellemzi azon viszonyt, mely Cs. és a szerb nép között fűződik.

Késő estig elvitatkoztak közügyeink felől; végre Cs. féltréfával azt mondá a tábornoknak: — «Fogadok kétszeres tétbe, hogy ön be fog menni a Reichsrathba.» — «Én meg abba, hogy ön megy be.» — «Ez ellen pedig százat teszek egyre.» — A csipős esti szél átjárt bennünket, a tábornok fogfájásról panaszkodott, melyet semmi szer sem bír gyökeresen meggyógyítani. — «Rossz fog ellen hilft kein octroy, tábornok úr, mondám, — csak Gewaltmassregeln.» — «Igaza van: no arra fogadok is, hogy ez a fogam nem megy be a Reichsrathba!»

De vajjon a többi bemegy-e?

Éjfél után három órakor érkezett meg Ujvidékre a vendégekkel túltömött hajó. Az ünnepély rendezői ott vártak bennünket; egy zenekar felváltva a szerb néphymnust s a Rákóczy-indulót hangoztatá a kiszálláskor.

De túldörgé a zenét a lelkesült «zsivió» és «éljen» kiáltás, mely felriadt, midőn Csernovicsot megpillantá a nép. Képzelhetni azok ragaszkodását, kik egész éjszakán át ott vártak a parton a szokottnál két órával később érkező hajóra, hogy legnépszerűbb emberüknek egy éljent kiálthassanak.

A Pestről jött küldöttség tagjait kocsikkal várták és vitték szállásaikra; csupán Cs. nem jutott hozzá, hogy kocsira üljön, mert őt a lelkesült nép körülfogta, s úgy kisérte zeneszóval szállásáig; — én már rég ágyamban feküdtem, míg odakünn folyvást hangzott a «zsivió» és a szerb hymnusz zenéje.

Szállásra a város egyik legtiszteltebb férfiához, a szerb nép kitünő jogtudósához Hadzics úrhoz jutottam, ki hat évig lakván Belgrádon, a szerb nemzet törvénykönyvének kidolgozásával örökité nevét. Deák Ferencz, mint igazságügyminiszter, osztály-főnökséggel kinálta meg s b. Eötvösnek is régi ismerője.

Mindenki nagyon sajnálta, hogy Eötvös nem jöhetett el, ő rá különösen vártak.

Mindenki emlegette őt, mint a nemzetiségi határozat volt szerkesztőjét, s szerette volna őt bővebben felvilágosítani, mert e határozattal — Ujvidéken legalább — nincsenek megelégedve.

Most szóljunk az ünnepélyről.

Ujvidék egy szépen emelkedő város, mely a forradalom alatt elpusztult; mint tudjuk, a bán innen akarta megostromolni Péterváradot, s a várból halomra lőtték. Azóta hamvaiból újra emelkedék s főutczája kétemeletes házsoraival bármely metropolisnak díszére válnék; igaz ugyan, hogy még a külső utczák nagy része most is romban hever, s a város egy kerek millió adóssággal bír.

Tizenhatezernyi lakosának mintegy fele szerb, s ez a tehetősebb része; a többi katholikus s mindkét protestáns, azok közt az ezeren felül haladó református atyafiak a legszegényebbek, még szentegyházat sem voltak képesek eddigelé építtetni, a mivel a legkisebb református falucska is bír, s el kell csenevészniök, ha hitsorsosaik buzgalma nem segít inséges állapotukon.

Kilencz órakor indultunk az óhitüek templomába, ott találkozánk még Ignjátovics és Branovacsky képviselő társainkkal, ismerős arczaik amaz emlékezetes múzeumi napokból, mint rokonaik képei tüntek elénk. Mégsem egészen idegen helyen járunk!

Épen tizenkét óráig tartott a szent mise, és a megdicsőültérti gyászáldozat; a lithurgia szent énekeit, miknek búskomor dallama szüntelen a szerb népdalok és hősköltemények melodiáira emlékeztet, egy gyermekhang által énekelt hosszú ábrándos dal végezé, melynek bár szavait nem érthetők, de panaszló, búsongó menete mindvégig meghatóan bilincselé le figyelmünket, míg a szerbek elragadtatva hallgatták azt.

A templomból a városház udvarára tért az ünnepély, mely szerb nemzeti szinekkel volt feldiszítve, egy fülkében Tököli Sebő olajba festett arczképe állt, s az arczkép előtt eneklék a néphymnuszt, szavaltak költeményeket s végül Szubotics szerémi alispán tartott beszédet a szerbek s magyarok közti egyetértésről. Egy püspök, a péterváradi kormányzó-tábornok s néhány magyar díszruhás földesúr, Aradváros küldöttei, élükön Török Gábor polgárnagygyal, képezék velünk együtt a páholyok közönségét, míg az udvarra nyiló ablakokat Ujvidék szépei foglalták el.

Két órakor 150 terítékű lakoma tartatott, melynek igen érdekes toasztjai közül a legtöbb a szerbek és magyarok közötti egyetértésre volt köszöntve, azok közül Branovacsky, és Ignjatovicsé magyar nyelven, az akadémiai küldöttekével együtt. Olyan szép volt: osztrák tábornokokkal sorba koczintanunk — — «a szerb és magyar egyetértés örökké tartására.» Ittunk a horvátokért is: e toasztot Sztratimirovics mondá; azután a «nagy szerb testvérekért» a Száván túl; így aztán apródonkint a bosznyákokért, montenegritákért, s azoknak vitéz fejedelméért, harczaik dicsőséges kimeneteléért; a püspök és a tábornokok ez utóbbi toasztok után eltávoztak.

Valóban oly hosszú volt az ebéd, hogy nehéz volt végét várni: kénytelenek voltunk szomszédainktól búcsút venni, hogy időnk legyen átrándulhatni Karloviczára, a patriarkához, ki betegsége miatt nem jelenhetett meg az ünnepélyen.

Két kocsin mentünk; az egyiken Csernovics és Podmaniczky, a másikon Toldy és én. Utunk keresztül vitt az emlékezetes hidfőn és Pétervárad kapuin; annak katonás egyformaságu utczáján, mindenütt katonaőr, katona-vámszedő, sétáló katona, pipázó katona, hidon, utczán, ablakokban, a sötét kapuboltozatok alatt s különös volt látni, hogy e katonák mind üdvözlék Csernovicsot; — határőrök voltak; — még a vámszedők sem állították meg kocsiainkat a hidon.

Karlovicz egy regényes, zöld szőlőkkel beültetett dombláncolat völgyében fekszik, honnan kettős tornyu metropolitán temploma messzire kitünik. A patriarka még ugyanazon egy emeletes palotában lakik, melyet Csernovics ősapja építtetett e czélra száznegyven év előtt; ugyanazon jellemzetes alacsony ablakok, a tetőnek egész a földszin padmalyáig aláhajlása, miáltal az emelet összekeskenyül, belül a mély és vastag boltozatok, mind, a hogy ezt a legtöbb őskori szerb épületeken látni.

A patriarka rögtön fogadott bennünket, a mint bejelentetének: ott ült olvasó szobájában egy szögletbe fordított asztal előtt, igen egyszerű régi székek, asztalok képezék butorzatát, miken becses kötésű imakönyvek voltak a legértékesebb tárgyak. Ő maga négy gyertya mellett a legujabb hirlapokat olvasá.

Rajasics patriarka egy hetven éves ősz; piros eleven arczszine, ép fogai meghazudtolják korát s beteges hirét, hosszú ezüstfehér haja, mely kétfelől vállára borul, s övig érő kéthegyű ősz szakálla valóban oly alakot mutatnak benne elénk, minőnek a hajdankor patriárkáit képzeljük. Ő maga is azt mondja, hogy egész a szivéig ép még, de azon alul nem a maga embere többé. Folytonos hashártya-görcsben szenved, mely legkisebb mozgásra elviselhetetlenné súlyosul.

Hanem ez nem gátolá abban, hogy igen élénk beszélgetést folytasson velünk. Szinte két óráig voltunk nála, s azon idő alatt rendesen ő vitte a szót, kétszer is felkeltünk, hogy jőjünk, ujra leültetett. Azokban, a miket beszélt, igen sok tanulságos volt, s a mellett részemről különös élvezetem volt az én barátom Podmaniczky Frigyes diplomatai tapintatának, s Toldy Ferencz barátom politikai egyenességének bámulatában, magamra nézve igen alkalmasnak találván annak a szerepét az egész expediczióban, a ki hallgat és hallgat (qui tacet et audit).

Este a város ki volt világítva, — a német urak házait kivéve, — nekünk «pestieknek» szokatlan tünemény, kiknek nemzeti ünnepélyek estéjén nem lehet megtudni, melyik ház birtokosa visel német nevet? Az ünnepnap fáklyászenével végződött.

Másnap visszajöttünk, búcsúlátogatásainkat megtéve szives házigazdáinknál, s a szerb pártok vezetőinél, s még azon éjjel Kikindára szekerezve, szombaton reggel Pestre érkezénk. Az éji utazás, mint szokta, most is megtöré egészségemet, mit előre is tudtam, de mégis nagy nyereségnek tartom ez út tapasztalásait, s eltűröm értük katarrhusomat.

Megtudtunk egyet, a mi felől eddig talán kétségben voltunk. Két szerb pártot lehet felismerni: egyik az, mely magát a magyar alkotmány alatt, a megyei autonomia mellett mindig boldognak érzi, mely áldozni a hazáért serény, mely a mienk volt s lesz; mely bizik bennünk és szeret; — és egy másik, mely nem egyenjoguságot, de felüljogosítást kiván. Mi csalárd játékot az utóbbiakkal nem űzhetünk; mi nem tehetjük azt, a mit tesznek talán mások, hogy a horvátot a szerb, a szerbet viszont a horvát, román és német fölötti supremacziával kecsegtessük, hogy egy és ugyanazon földdarab birtokával Horvátországot és a Vojvodinát igérjük kiegésziteni, hogy egy és ugyanazon széken üléssel a zágrábi érseket és a patriarkát biztassuk, csakhogy ideig óráig czéljainkat elősegítsék. Mi jogot, igazságot kinálunk mindenkinek, s bárha később is, de mindenki meg fog hozzánk térni.

Annyi kétségtelen, hogy a testvérnemzetek nagy része, különösen köznépe és birtokos értelmisége, az, a mit hazafipártnak szoktunk nevezni: ez a mienk. E derék, e nemes pártot nekünk, történjék bármi a közeljövőben, végezzenek mások a testvérnemzetek nevében szomoruságunkra másként, elhagynunk, vagy föláldoznunk soha sem lesz szabad.

A KIRÁLYI ESTÉLYEN.

I. BUDÁN.

Kétezerötszázan voltunk meghíva, s megjelentünk kétezeren. Hogy a többi ötszáz is miért nem jött el? azt nem tudom. Azt láttam, mikor Madarász hatalmas filippikáját végezte a jubileum ellen, akkor nyomták a kezébe a meghivót a királyi estélyre. Nem tudom egész bizonyossággal, hogy ott volt-e?

A lépcsőn találkoztam az én kedves barátommal és hajdani fogolytársammal, gróf Zichy Nándorral. A bejáratnál szokás szerint huzakodni kezdtünk, hogy melyikünk bocsássa a másikat elől? — «Te főrend vagy.» — «De te vagy az elsőrendű gonosztevő!» — «Igaz, hisz ebben a rendben ballagtunk a tömlöczbe is.» — N... barátomnak egy államgazdászati czikke miatt. — Boldog idők voltak azok! Mikor elloptuk a tömlöczből magát a profuszt s kinn a svábhegyen olyan jót tettünk magunkkal, egy két palaczk siller mellett, hogy alig találtunk vissza porkolábostól a tömlöczbe. A generális meg azalatt oda ment, meg akart bennünket látogatni, aztán nem talált senkit, aztán összeszidta a platzkommendánst. A platzkommendáns aztán, mikor megkerültünk, feljött hozzánk, félóráig anekdotázott, s akkor azt mondta: «el ne felejtsék önök, hogy én most önöket megdorgáltam.» — Csak egy hónapig tartottak e szép napok, a többire amnesztiát kaptunk. Most azt hallom, hogy gr. Z... N.-ral az akkor elengedett 11 hónapot, mint pénzügyminiszterrel akarják leületni. Igazán sajnálni fogom, mert derék ember s nekem igen jó barátom.

A királyi teremben aztán összetalálkoztunk a hajdani generálisunkkal is, a platzkommendánsunkkal is s igen örültünk, hogy egymást ujra látjuk.

A királyi elfogadó terem bizony nem igen nagyszerű terem, hosszú és keskeny; de jó az nekünk; mert legalább kénytelenek vagyunk egymáshoz közelebb simulni. Nekem az a szerencse jut, hogy csupa püspökök közé kerüljek. A társaság legmagasabb férfia (nem a király, hanem Apponyi Albert képviselőtársam) azzal üdvözöl, hogy: «megkérdeztem már Sennyeitől, vajjon jól kitaláltad e titkos intenczióit a «Hon» vezérczikkében?» «No, és bizonyosan azt felelte rá, hogy «tökéletesen.» — «Kétséget sem szenved.»

De ime egy igazi király is közelít. A zongorakirály Liszt. Egyszerű fekete kabátban, melyet három nagy csillag diszít a mellén, a nyakában pedig egy hosszú lánczra függesztve csüng valami negyven érdemrend. Úgy hiszem, egész Európa ott van.

Már most én miről kezdjek el beszélni ennyi főpap között? Elkezdem szidni a tanfelügyelőket. S ime olyan egyetértés támad egyszerre közöttünk, mint a paradicsomban.

A terem lassankint megtelik, a hőség afrikai; s minden ember prémes mentével a vállán. Két-három ifjú képviselő, a ki azt képzelte, hogy itt táncz lesz, fekete frakkban állít be közénk. No, azok kikapnak a miniszterektől. «Hiszen nem a ti számotokra volt az odaírva a meghívókra, hogy «vagy fekete frakkban»; hanem a horvát képviselők kedvéért.»

Fényes egyenruhák, magyar díszköntösök, stikkolt titkos tanácsosi frakkok, lilaszín papi palástok sűrű tömege között útat nyit egy-egy honvédtábornok, lángszínű dolmányában. Andrássy Gyula adomázik; könnyű neki: övé Európa s az nem kér enni. Egyszer aztán hangzik az ajtónállók, rendezők botkopogtatása, megnyilnak az ajtók a királyi lakosztály felől, s a mi ekkor történik, az leírhatlan, mivelhogy mi, kik a terem közepén állunk, nem látunk semmit.

Egyszer aztán jön a belügyminiszter a tömegen keresztül úszva; int egyikünknek, másikunknak. Szó nélkül megértjük. Ketten-hárman a koalíczióból egymásnak vetjük a vállainkat. Tisza Kálmánt közreveszszük. Simonyi Lajost előre bocsátjuk réstörőnek; hol könyökkel, hol könyörgéssel kivergődünk a tisztásba s felállunk a félkörben, mely ő felségeik körül eleven falként képződött.

A király honvédezredesi egyenruhát visel; a királyné fehér selyem öltönyt ezüst hímzetekkel; sötétszőke haja egyszerű fürtökbe szedve s gyémánt diadémmal átszorítva; válldereka gazdagon ékítve brilliánt virágokkal, mig nyakáról smaragd és gyémánt rivière folyik alá, diónyi nagyságú gyémánt csüngőben végződve. De ékszert és gyémánt hímzetet csak addig lát az ember a királynén, a mig távolról látja. Mikor szemben áll vele, a kristályok minden tüze láthatlanná lesz az ő tekintete előtt. Először is a magyar szó igen szépen hangzik a királyné ajkairól, azután nemcsak az ajkai beszélnek, de minden vonása beszél; különösen a szemei. Szemeinkkel is hallgatjuk, mit beszél. Tekintete elhomályosítja még koronája fényét is; nem a királynét látjuk benne, nem a nőt, hanem a nemtőt. Ezt mindenki mondja: ez közvélemény, tehát nem hízelgés. Hozzám e szavakat mondá ő felsége: «Régen láttam már önt.» Hódolattal viszonzám: «Én pedig mindig magam előtt látom felségedet, azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat felségednek átnyújthatni». — «Ön azóta is sokat dolgozott.» — «Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.» — «S ön mentül többet ír, nekem annál többet kell olvasnom.» — «Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.» — «És ön mindig dolgozik?» —

«Ez az élet rám nézve.» — «Akkor ön boldog ember.» — «Ma valóban az.»

A királyné kegyteljesen beszélt Tisza Kálmánnal, Simonyi Lajossal, Keglevich Bélával és azután másokkal, a kiknek többször is jut alkalom a királyi trón fényénél melegedni. Mi az egyes sugarakat is feljegyezzük, a mi nekünk és barátainknak jut belőle.

Még azután abban a kiváló szerencsében is részesültem, hogy ő fensége József főherczeg, a magyar honvédsereg főparancsnoka lépett hozzám e szavakkal: «Én most egészen a jövő században élek, minden nap azt olvasom.» — «Rettegek, ha arra gondolok, hogy müvemet ily kiváló katonai tehetség veszi birálat alá.» — «Sőt én nekem épen a hadászati dolgok tetszenek benne legjobban. Én egészen hiszem, hogy valamikor fel fogják találni a repülő gépet s az teljesen megváltoztatja a mostani hadakozási rendszert.» És azután ő fensége oly kimerítően elbeszélgetett a magyar litteraturáról, hirlapokról és írókról, mint akár egy akadémikus. Lapjainkat pedig minden nap olvassa, mint a hogy az akadémikusok nem.

A királyné körüljárta már a cerclet s még egy embert akarna látni: Liszt Ferenczet.

Azt is előkeresik valahonnan a labyrintból.

A nagy maestro, míg áthalad a félkörön, elveszít a nyaklánczáról egy érdemrendet, egy gróf felkapja s utána siet vele; Liszt rá sem ügyel, mit neki az az egy érdemrend? észre sem fogja venni, hogy hiányzik a sok közül.

S aztán a nagy maestro azt a barátságot teszi meg velem, hogy épen mellém áll, míg a királynéval beszél; a miért én hálából elengedek neki egy rossz élczet a fölött, hogy francziául beszélt vele.

Ezzel végződik a cercle, a királyi pár visszahúzódik, a vendégsereg az étterembe siet.

Hajdanában a szultánoknál azt volt a mérlege a kedvencz sereg, a janicsárok jó, vagy rossz kedvének, hogy a feltálalt «piláfot» siettek-e elfogyasztani, vagy otthagyták? Meg lehet nyugtatva ő felsége: úgy még janicsárok piláfot soha el nem pusztítottak, mint az ő hívei. Az egyik pohár bordeauxi, meg a másik között azt az adomát hallottam, hogy a király azt kérdezte Ivánka Imrétől, hogy micsoda párthoz tartozik most?

— Én mindenben Ghyczy Kálmán után megyek. — De hát ha Ghyczy Kálmán a képviselőház elnöke talál lenni, akkor hová megy ön? — (Nem tudom, hogy úgy volt-e?) Féltizenegykor oszlottunk szét; a királyi palotától a Györgytérig, hol a hatszáz kocsi közül kiki keresheti a magáét, jó hosszú sötét út vezet. A sötétben mellém kerül egy hozzám hasonló fekete dókás egyszerű alak. Ez csak Kerkápoly lehet. Megszólítom.

— Rá sem ismernél az emberre, a mióta nagy úr lettél; bezzeg, a mig szegény miniszter voltál, csak megláttál.

— Még szegény miniszter vagyok. Még nem vagyok nagy úr; de az leszek nem sokára.

— Dehogy! Hiszen jönnek már a bizalmi szavazattal.

— Későn jönnek. Már most csinálják jobban, a kik jobban tudják. (Megmondta, hogy kik; de nem árulom el.) Azzal elváltunk. Ő ment haza gyalog.

Szegény miniszter!

II. BÉCSBEN.

Háromezerötszáz vendég, a kik közül minden ötödik mágnás, minden tizedik tábornok, minden ötvenedik egykori vagy mostani miniszter, és minden századik ismerős. A nemzeti díszruhák s katona egyenruhák, rendjelmezek, paszomántos frakkok, papi talárok egész tömkelege, a miben a sporadiee felmerülő polgári fekete frakk úgy tünik fel, mint a ragout levesbe esett légy. És mindez behintve a világ mindenféle országainak rendkeresztjeivel és csillagaival. Tökéletes Kis-Európa. Magyar beszéd, német szó, franczia, horvát, cseh, lengyel, olasz diskursus egymással tőszomszédságban. A vendégsereget három külömböző kapun és lépcsőn bocsáták be s esti fél tizenegyig a hölgyek el voltak különítve a férfiseregtől.

Mi, fegyvertársammal, R—y Gidával épen legelsőknek érkeztünk a várba. Hanem aztán meg volt érte az a jutalmunk, hogy a termeket kényelmesen végignézhettük. Egyszerűek azok és mégis mennyi pompa! Minden falat remek gobelin szőnyegek takarnak, a monarchia történetét megörökítők. Különösen érdekes az a kép, a melyen Erdély meghódolása, a törökök kiűzése után, van ábrázolva. Őseinknek az egykorú irók által emlegetett viselete, sajátszerű, két oldalt kiborotvált s középen üstökös feje, ruhaszabásai, archæologiai gyönyör tárgyai lehetnek.

Csak a főétekfogó mester ő excellentiája volt még a teremben, a ki kegyes volt számunkra kinyittatni azokat a termeket, a mikben az ünnepelt uralkodó párnak átadott üdvözlőfeliratok vannak elhelyezve. Egy negyeddel később már nem lehetett volna azokat a nagy tolongástól leírni. Én azonban ide is magammal hoztam a zsurnalisztát s a legnevezetesebbeket följegyeztem az elválhatlan könyvecskémbe.

A legelső helyen állanak a mieink: a magyar országgyűlés képviselőházáé, azután jön a püspöki karé, s azután a főrendeké. Valljuk meg az igazat, hogy ezek a legszerényebb külsejüek. Pótolja a jó szív, a mi adta.

Mert a mi utánuk következik, az valami pompa! Felírtam vagy kilenczvenet.

A fiumei album, rubinokkal és almandinokkal kirakva.

A cseh nemesség albuma, rubinokkal és smaragdokkal s közepén ezüst dombormű-csoportozattal.

Mindjárt mellette a szerajevoi album, a csillagos és félholdas czímerrel zománczban.

Az alsó-ausztriai felirat nagyszerű faragott paliszander szekrényben, ezüst ékitménynyel; fenn egy művészien alkotott szoborcsoportozat tömör ezüstből, egy angyal két népviseletű gyermekkel.

A bécsi kereskedelmi kamara albuma, tömör ezüstlappal.

A morava felirat ezüsttáblával, a sarkain topázokkal és kryseprazokkal kirakva.

Következnek a maltai rend, a karinthi nemesség, az osztrák püspökség, Boczen, a németegylet mindenféle szinű: veres, fehér, fekete, zöld, aranyos és ezüstös albumai, a mik egyszerűbbek.

Szép kiállítása van az alsó-ausztriai városok albumának miniatur porczellánfestményekkel.

Azután jön a cseh jegyzői kar albuma, arany táblával; a prágai gazdasági egyesület, a Görz és Gradiskai album.

Ekkor látunk csak egy, a mienkhez hasonló hengeralakú tokot, a miből Alsó-Ausztria fölirata van kigöngyölítve, csakhogy ez arany-abroncsokkal van ékítve.

A horvát-szlavon album ezüst-táblával.

Következik a bécsi ünnepély-bizottság nagyszerü medaillonja ezüstből, Budapest város arany-medaillonja mellett. Amaz művészibb kivitelű.

Igen szép szekrény a tüzkármentő társulatok feliratáé ébenfából, ezüst ékítéssel, szoborművekkel.

Megint jön egy ezüst-henger, a styriai.

Azután a budapesti album, Zágráb albuma, drágakövekkel, a krakkói egyetemé, a sziléziai ezüstlappal, a a troppaui, szintén olyan, a brünni, olmüczi, morva, salzburgi ezüst-aranynyal, a felső-ausztriai ezüst; azután ismét egy remekmű.

A linczi album, melynek lapja egyetlen fafaragvány, művészi vésmunka.

Czernovicz város albuma ezüstlappal.

Prága város albuma fafaragványú borítékkal.

A bécsi urakházáé, aranyszegletű bársonytok. Krajna, fekete;aranynyal. Adelsburg, Zára, Grácz, Krakkó albumai.

Itt megragadja a figyelmet a pápa két ajándéka. Az egyik saját arczképe, Szoldatics hazánkfiától festve, a másik pedig egy régi remekmű: mozaik kép, a «madonna del grand duca e del viaggio», a hajdani toskanai nagyherczeg tulajdona, ki azt minden útján magával hordta s mindig szobájában tartá, az eredetije Rafael műve a palazzo Pittiben.

Azután jön a horvát-szlavon szekrény.

Majd a lembergi album ragadja meg figyelmünket, melynek lapján művészi festményben van föltüntetve Galiczia egész néptypusa: elől három szép parasztleány oldalt parasztok, egy nemes úr s (fatális véletlen) a nemes úr háta mögött a zsidó, a háttérben várak, lengyel és ruthén templomok, Koszak Gyula festménye. A szekrénytok ébenfa.

Azután megint dalmata, ausztriai, s egy sereg cseh album, míg ismét megállít bennünket egy ismerős: a berlini magyar-egylet igen izléses albuma, közepén ezüstpaizsra írva a magyar hódolat.

Az Enns alatti hódoló felirat szekrénye fehér elefántcsontból.

Azután Tyrolé ébenfából és puszpángból, csupa faragvány, minden ércz nélkül. Ezzel ellentétben Bécs városáé, tiszta ezüstből áttört mű, miniatur zománczfestményekkel.

A Währingi album ezüstangyalok domborműveivel, s ismét egy bécsi album elefántcsontból, miniatur-festményekkel, az osztrák Lloyd-társulaté miniatureökkel porczellánon, s a legegyszerűbb: a hadastyánoké; a tornaegyesületé korállékitéssel, Ischlé fafaragványokkal, Trieszté aranysarkakkal, s Dél-Tyrolé rámában s a sorrendbe elhelyezve Ebensee és még egy csoport minden tok és album nélkül. (Azt hiszem, ezek is ép oly drágák, mint a smaragddal kirakottak.) Egy terem közepén pedig áll az Alpes-egylet virágasztala, virító havasi virágokkal elmésen földiszítve.

Mire ezeket végignézve, a termekbe visszatértem, már nem lehetett mozdulni a vendégtömegtől. És már akkor a trónterem is nyitva volt. Egy a budai várlak trónterméhez hosszaságra hasonló, de szélességre két akkora oszlopzatos csarnok, a háttérben feldiszítve gyönyörű virág csoportozatokkal. Két ölnyi magas arabesk, kaméliák, rhododendronok, ritka szép daturák, aphelandrák, jazminok, mind tele virággal, fehér, piros, zöld; egész erdő. Mind a mi szineink. A virágok a mi szineinket hordják, ezt nem csinálhatja utánunk a német!

És hozzá ez a tarka mozaik, csupa férfiakból. Legtöbb a lengyel és a legfényűzőbb is. Bárha R . . cs képviselő kollegámnak a mente-kötője is tizennégy ezer forintot képvisel; de Cs . . . y herczeg gyémánt solitair gombjait félmillióra becsülhetni. S a tömérdek katonai egyenruha, vegyítve a maltai lovagok lángpiros és arany, s a német rend lovagjai fehér ezüstjelmezeivel, a püspökök violaszín talárjaival, a diplomaták aranyhímzésű öltönyeivel, a mik közül egy sajátszerű pár válik ki a szemlélő előtt. Elválhatatlanok ők, pedig ellentétek. A szerajevói polgármester és a főpap. Amaz mohamedán, feje körül a hét rőf halotti lepel turbánná tekerve, ó-török kaftánban, emez franciskánus főnök, durva szőr csuhában, török fezzel a fején, magyaros bajuszszal az ajka fölött.

A teremben a hány gyertya, annyi ember melegíti egymást. Afrikai hőség van. Végre lehetetlen tovább mozdulni többé s még valakit látni, a hozzánk szorítottakon kivül. A véletlen egy régi ismerőssel zár össze; regényíró és zsurnaliszta kollega, tele érdemrendekkel a keble. Ez mindenkinek a nevét sorban meg tudja mondani. Csak hogy én meg azt sorban mind el tudom felejteni.

Végtére is akármilyen fényes társaság legyen is, ha csupa férfiakból áll, szomorú társaság az. Czifra virágedény virág nélkül. S a hőség kezd Nabukodonozor kemenczéjével vetekedni. Itt-ott kezd egy-egy titkos sohajtás hangzani: «buffet!»

Most végre megkondul a jelt adó kamarásbot: az uralkodó pár jön a belső termekből, hol a diplomatákat, püspököket és a hölgykoszorút fogadta; a három elemet, a mi a világot kormányozza. A férfi tengerben egy kis meder nyilik, a melyen átkigyózhat az ember faj szebbik neme (nem a püspököket értem) s ez, mint az Amazon folyamról írják, hogy még a tengerbe ömölve is messze megtartja a kék szinét, igy vonul keresztül a tarka tömegen, csupa fehér és halavány színü öltöny; keresztül a trónteremen, s végig az albumok termein s onnan megint vissza.

A fényes menet elején a felséges uralkodó pár, a király olyan könnyű, délczeg léptekkel, mintha még most is főhadnagy volna, s a királyné «nilus-szín» öltönyében, virágokkal és gyémántokkal ékítve, oly szendén, mint menyasszony korában, s utánuk valamennyi osztrák-magyar főherczeg és főherczegnő, az öregektől kezdve a tizenkét évesekig és az oldalrokonság nagy számú csoportja. Itt senkivel sem állnak meg beszélni.

Az én érdemrenddús német kollegám kezdi csábító szavakkal rajzolni előttem a buffet mahomedi paradicsomának gyönyörűségeit. Én nem állhatok ellent; azt hiszem, hogy nagyon jól tudja itt a járást, ő legjobban elvezet. Hiszen nem mondhatom, hogy nem jó helyre vezetett volna. Nagyon is eltalálta. Nyolcz egymásból folyó szoba volt csupa udvarhölgyekkel tele, a kik ott már vacsorához letelepültek. Egy festői kétségbeejtő látvány. Tengere a selyemnek, fellegei a csipkének, tejútja a gyöngynek és gyémántnak s örvénye a szépségnek! A monarchia előkelő világának minden szépsége és nevezetessége együtt, kép csupa fényből, minden árnyék nélkül. S nekünk ezen a tengeren kellett végig eveznünk. A nyolczadik szobában aztán tudtunkra adták, hogy az átjárás el van zárva a férfi-buffethez, vissza kell fordulnunk s még egyszer átvitorlázni ezeken a tündérgrottákon, a mik egy más világ lakóinak szolgálnak rejtekül.

Soha boszúságért ennyi hálával nem tartoztam valakinek, mint úttévesztő vezetőmnek!

Végre aztán a végtől-végig gobelinekkel rakott korridorokon keresztül (a miket egyedül irigyelt a császári Burgtól a czár) eljutunk a hajdani álarczos bálok termeit képező redouteba, a hol a férfiak étkező helye van berendezve, s van szerencsénk Simonyi Ernőt Schmerling lovaggal egy asztalnál pezsgőzni látni, a kik közül az első azzal teszi magát ismeretlenné, hogy egy szót sem szól, az utóbbi pedig veres admirali egyenruhát visel; s kérdezősködésünkre, hogy vajjon a paragrafustengeren folytatott tengeri ütközetek emlékére hordozza-e azt? azt a választ kapjuk, hogy ez bizony a prágai lövészegyesület ezredesi egyenruhája.

Végre a magyar miniszterek is megjelennek, az elmaradhatlan bosnyák kérdés kiséretében; s nem sokára élő szemeivel meggyőződhetik a világ, hogy a bosnyák mahomedánok megeszik a sonkát s megiszszák a pezsgőt, és így a pacifikáczió tökéletes; a mi felől mi soha sem kételkedtünk.

Aztán sietünk haza s a mit a mai gyönyörnap után (a mi fölér egy ütközet fáradalmaival) kivánunk a felséges uralkodó párnak, az legelső sorban: «nyugodalmas jó éjszakát.»

AZ UDVARI BÁLRÓL.

Míg a nagy márványteremben a tűzvérű fiatalság járta a czigányzene mellett az andalgót és a friss magyart (hibásan csárdást), az alatt a királyné, a főherczegnékkel és udvarhölgyeivel félrevonult a «fehér terem»-nek hivott palota-osztályba theázni. A tánczteremben kizárólag a hölgyvendégeket fogadta. Nehány férfi vendég figyelmeztetve lőn, hogy keresse föl a fehér termet, ő felsége theázás után ott fogadja el őket; azok között volt Tisza Kálmán, Tisza Lajos, gróf Nádasdy Ferencz, Bánffy, a tánczrendező és Jókai Mór. A királynő a jelenlevők mindegyikével hosszasabban beszélgetett, — kizárólag magyarul, — Jókai Mórt azzal szólítá meg, hogy «nagyon régen nem láttam önt», mire önkénytelen volt az író válasza: «nekem pedig úgy tetszik, fölségedet látva, mintha az évek visszafelé folynának; fölséged arczán népeinek imája látszik, a kik örök fiatalságot könyörögnek az égtől.» (A királyné valóban elragadó, bájos jelenség volt mai nap, délczeg, de ideges termetével, azzal a leányos mosolylyal arczán, azzal a hasonlatnélküli ragyogással szemeiben.) A királynő arról tudakozódott, hogy micsoda művön dolgozik J. most? — mire a kérdezett elmondá, hogy egy új regényének a tárgya az Endre királyunk vezérelte keresztes hadjárat a szent földön. Ennek a folyamatján a Thábor hegyének a történetét is adnia kell, mely hegy háromszáz évenkint egészen átváltozott, más emberek, más istenek lakhelye lett, s azokkal együtt más növényzet is diszlett rajta, míg a mostani alakja pusztaság, rom és bozót, Istentől, embertől megfosztott magány; a milyennek azt Rezső főherczeg útleirása rajzolja, a mit a regényiró kénytelen volt szóról-szóra átvenni, hivatkozással. A királyné azután kérdezte tőle, hogy a nyarat hol szokta tölteni? — Füreden. És akkor elmondatta magának a Balaton és vidéke szépségeit; érdekelten kérdezősködve a részletek felől: milyen meleg szokott lenni a Balaton vize? egészséges-e a lég? a vidék? S fölemlíté, hogy egyszer neki is ajánlották, hogy töltsön ott egy fürdő évadot, de akkor ez elmaradt. — Talán bekövetkezik még! «Ha a fölséges asszony meglátná egyszer a Balatont, úgy megszeretné, hogy mindig visszatérne hozzá.» — «De mikor Gödöllő is olyan szép!» — mondá a királyné, s egész elragadtatással beszélt a gödöllői szemptemberi napok gyönyörűségéről, mennyire szeret az ottani várkastélyban tartózkodni, a minél csak a budai királyi lak kedvesebb. — «Kár, hogy olyan szűk» — mondá J. — «Hogy volna szűk, mikor itt van az a gyönyörű várkert a tövében; a mihez hasonló semmi királyi palotának nincsen; itt örökké szabadnak érzi magát az ember. S hát még ez a fölséges kilátás, a mi még nagyszerübb a Gellért ormáról!» A királyné több ízben fel szokott sétálni a Gellértre gyalog s onnan gyönyörködik a felségesen elterülő alföldi róna látképén és az ifjú főváros palotasorain. Ezek az ő mosolygását ragyogják vissza. Mennyit köszönhet ennek a szívnek minden, a mi másfél évtized óta e látkör alatt kiemelkedett! «A viszontlátásig!» ezzel a szóval bocsátá el a királyné az irót.

A szomszéd teremben egy udvarhölgy, a ki legtöbbet élt a királyné környezetében, megismerteté az irót az uralkodónő életrendszerével. Talán húsz év előtt a királyné olyan nagy beteg volt, hogy az orvosok már lemondtak az életéről, ekkor egy régi öreg bajor orvosa, családjának házi barátja, jött oda hozzá. S azt mondá: dobjon ki a felség minden orvosságot az ablakon; tiltsa ki az orvosokat a házából, hisz azok ölik meg; kezdjen új életrendet: menjen a szabad levegőre, lovagoljon és gyalogoljon jó időben, rossz időben, attól meggyógyul. A királyné rászánta magát a heroikus kurára s ime a veszedelmes kórtünetek egyszerre elmultak, egészségesebb lett, mint valaha volt. Attól az időtől fogva változás nélkül követi ezt az életrendet: az a paripái lába alatt dobogó avar az ő orvosa, a szabad levegő a gyógyszertára, a merész, fáradságos testmozgás az a csodaelixir, mely arczának hajadoni zománczot, tagjainak aczélerőt kölcsönöz; keveset eszik s csak húsfélét, este kilencz órakor már aludni megy s reggel hét órakor már künn van a fák alatt, télen, nyáron, jó időben és esőben. Azért, a kik a magyar királynénak hosszú életet s egészséget imádkoznak, ne sajnálják tőle ezt az egyetlen ártatlan gyönyört, mely az ő életének és egészségének titka.

A fehér terem második osztályában a koronaörökösné, Stefánia főherczegasszony, szintén kegyes szavakat váltott a magyar íróval, kinek már akkor Rezső főherczeg elmondá, hogy nem sokára Damaskusba fognak utazni; a beszélgetés leginkább ez út körül forgott; aztán áttért a mostani udvari bálra, melyre a főherczegnő megjegyzé, hogy valóban meglepő az az összhangzatos pompa, a mit a magyar díszruhák festői változatossága kölcsönöz ennek a tánczvigalomnak. Az író sem tagadhatta meg magától, hogy ennyi tömegben csoportosult női és leventei délczeg szépség láttára, költői lelkesülésében e szókra ne fakadjon: «Bizony fenséges asszonyom, ezt nem csinálja utánunk Bécs!» A fenséges asszony mosolygott rá; talán meg is bocsátott érte.

A TRÓNÖRÖKÖS PÁR ELFOGADÁSI NAPJA BUDAVÁRÁBAN.

Ezerhatszáz ember volt együtt a nagy trónteremben. Az ország küldöttei minden megyéből, városból, főpapok, aristokráczia, tekintélyek, népszószólói; ész, birtok, befolyás; a nemzet szinének, javának válogatottai egybegyűjtve. Nubiai forróság az atmosferában. Az ember nem lett volna meglepetve, ha, a kiket bemenni látott fehéren, kijövet szerecseneknek látta volna.

E sorok írójának kedvezett a gondviselés. Csak két deputáczióba voltam hivatalos, az egyik a fővárosi képviseleté, a másik a magyar tudományos akadémiáé. Mind a kettőnek külön fogadtatás volt rendelve, az elsőnek az általános fogadások elején, a másiknak a végén, nyájas, hűs, európai éghajlatú termekben. Holtig magasztalója leszek ezentúl minden udvarmesteri hivatalnak.

A magas elfogadási ünnepély a fővárosi küldöttséggel nyittatott meg. A melléktermeken keresztűl körüljártuk a nagy tróntermet, s az attól harmadik teremben délfelől lettünk felállítva félkörben, oldalvást az asztal, melyre a főváros ajándéka, a hazai ötvösművészet remekműve, volt elhelyezve. A tulsó oldalon a zágrábi küldöttség foglalt helyet, szintén elhelyezve egy asztalon magával hozott ajándékát, egy kövekkel kirakott arany diadémot. Mi csak egy mentekötőre gondoltunk: a zágrábiak koronán alúl nem vágyódnak.

Tisztelet mind a kettőnek!

Rövid várakozás után hangzottak a pálczikárok koppantásai, s a kétfelé nyilt szárnyajtókon keresztűl előlebegett a várt tünemény.

Valóban tünemény volt, ifjú férje karján, a költők álma megelevenülten; karcsú tündértermetén az ősmagyar hölgyviselet: fekete bársony vállfűző, arany csipkékkel, elől szélesen kifűzve gyöngysorokkal, rózsaszín csokros ujakkal, hasonló halvány rózsaszín öltöny hullámzik alá, hosszan utána arany csipkézettel, szőke göndörfürtös fején fejedelmi pompával eszményített magyar főkötő, az elmaradhatlan csokorral a tetején. A gyöngysorok fényüket veszitik keble hevétől, s a hova kék szemeinek sugara tekint, öröm tavaszodik minden arczon. Egész tekintetében elragadó bűbáj, rózsa arczán boldogságtól ragyogó mosoly, őszinte tiszta kék szemeiben egy szeretetteljes fenkölt lélek kisugárzása. Finom ajkait még eddig csak mosolyogni láttuk. — Az is sokat mondó volt. — De hát mikor megnyiltak, mikor az a mi édes nyelvünk szózata kezdett elzengeni rólok! Mit mondott? szép volt-e? azt másutt olvassátok, én csak azt tudom, hogy hogyan mondta. Mintha minden szava a sziven keresztűl jött volna, mintha mindig közöttünk élt volna, mintha semmi más nyelvet nem ismerne a mienken kivül: a közvetlen érzés melege érzett egész beszédén. Azt hiszem, oly száraz vagyok már, hogy semmi meg nem olvaszt, s csak akkor kezdtem megbocsátani áruló könyjeimnek, mikor azt láttam, hogy az a többi férfialak is mind a szemeit törülgeti e szavak után. József nádor unokája tudja azt, hogy őt itt mily mélységesen szeretik. És Rudolf trónörökös tudja azt, hogy ez a mélység tele van azzal a mesés kincscsel, a mi annál több lesz, mentől többet vesznek fel belőle!

Az üdvözlések után következett a fővárosi ajándék átadása.

A minden nemzeti dicsekvés nélkül remeknek mondható ékszer-csoport valóban meglepé a trónörökös-párt. Stefánia főherczegnő igazán nőies, gyermeteg kiváncsisággal vizsgálta össze annak egyes darabjait, kiszedette a mentelánczot belőle s megmagyaráztatta magának, hogy azt hogyan kell viselni; nem titkolta el örömét, forróan köszönte, kedves ajándékul fogadta.

Harsányúl, kitörően éljenzett a főváros; nekem összeszorította valami a torkomat.

Azzal átléptek a mellékterembe, s onnan a trónterembe.

«Isten vezessen!» suttogám magamban. «Mert ez bizony nagy és nehéz út lesz. Itt még csak a főváros volt: most következik az egész ország. Mi még csak pohárral töltöttük elétek az üdvözlő nemzet szeretetét; ott tengerszámra találjátok azt fel s azon vitorlázni lehet!»

Nincsen ott sorfal, emberspalier, nincs kikerített cercle: egy megmozdíthatlan embertömeg az egész, fő fő mellett; nincsenek rendcsináló kamarások, nincs etikettre figyelmeztető udvarmester, egy miniszterelnök és egy zászlós úr az egész kiséret, mely útat vág az élőbirodalmon keresztül a trónörökös-párnak s a három kisérő udvar-hölgynek, akkora útat, a mekkorát az önkényt szétváló férfikeblek nyitnak jöttük elé; összezáródva előttük, utánuk.

Én kívül maradok; — odabenn a trónteremben semmi hivatalom; — várom itt biztos menedékben a szállingozó akadémikusokat s azalatt számítgatom magamban a helyenkint fel-felhangzó éljenzés topografiájából: «most odafenn járnak Zemplénben . . . . most a Tiszavölgyi vármegyékbe jutottak el . . . most útaznak a szép Erdélyen át . . . azután fel a Dunamentén: . . . már visszafelé jönnek; itt vannak ismét a határon . . .» Egy udvari inas, a kinek a szárnyajtót felnyitni hivatása, a kulcslyukon keresztül figyeli, hogy itt-e a percz az ajtónyitásra? — Sohse nézd barátom . . . Meghallod te azt majd mindjárt arról a nagy szóról, a mi következni fog.

Másfél óra telt el ez idő alatt.

Előbb egy szép gyermekarczú fiatal kamarás jött ki az ajtón, olyan hevülten, mint a ki a csatából érkezett meg, jelentve, hogy vége van a körjáratnak, s azzal szétnyiltak az ajtók.

Dehogy volt még vége. Az ajtóban is körülfogták a főherczegi párt még újabb csoportok, azok között régi ismerősök, a kikkel meg kellett állani beszélgetni, feleségét bemutatni, kezeiket megszorítani; a hány lépés, kétannyi kézszorítás, még egymás vállán keresztül is, és benn a teremben a falrengető éljen s ezernyi sastollas kócsagos kalpag lobogtatása ... Épen úgy, mint akár csak egy képviselőválasztási gyűlésen, a hol a «tisztelt jelölt» egyhangú megválasztatása kétségtelen.

Végre kilépnek ismét a csendes, hűs terembe, a hol, hogy még hűsebb legyen, tizenkét akadémikus áll félkörben, magas megérkezésükre várva.

A királyfi arcza most is ragyog a mosolytól; de valóban a verítéktől is. — Hódító hadjárat nem jár a nélkül — s ez az volt. — Ha még ő fensége egykori uralkodása alatt is lesz háború, a mitől őrizzen Isten, s annak a döntő csatájából diadalmasan fog visszatérni, a mit adjon az Isten! hiszem, hogy akkor is vissza fog emlékezni, hogy a május 19-iki diadalnap még ennél is melegebb volt.

Hanem a trónörökösné arczán meg sem látszott a fáradság, oly szelíd, oly derült, oly elbájoló volt, mint a nagy «tűzpróba» előtt.

És itt következett a mai nap legnevezetesebb, legmagasztosabb jelenete. Több, nagyobb mindannál, a mi a nagy teremben végbement.

A magyar tudományos akadémia elnöke, átadva üdvözletét a magas trónörökös párnak, elmondá azután, hogy ez a magyar tudományos társaság a trónörököst, mint tudóst, mint írót, a tudományok emberét megválasztotta tiszteletbeli tagjának, s fölkéri ezennel, hogy dicsőítse meg jelenlétével a hazai intézetnek félszázados örömünnepét, mely ittléte alatt fog megtartatni.

A trónörökös válaszát el kell olvasni, mit e felhívásra adott. Egy szó ne legyen ahhoz hozzáadva, ne legyen belőle kifeledve. Elfogadta a meghívást, megköszönte a megválasztatást, büszke reá, hogy a magyar tudományos akadémiának megválasztott tagja lehet, s megigérte, hogy az örömünnepi gyűlésre eljövend.

S ez volt a mai nap hallott nyilatkozatok legnevezetesebbike.

Ti uraim, a nemzet képviselői üdvözöltétek őt, mint egykor leendő atyját hazánknak, mi üdvözöltük őt, mint addig is e nemzet kebeléhez tartozó testvért, s ő azt viszonzá, hogy büszkén fogja viselni addig is a polgárkoszorút, mit számára polgárérdem szerzett. — S a «honpolgár» lehet legalsó czím, de a többi mind ezen nyugszik . . . . . Nagyot gondolunk utána, s elfeledünk éljenezni, a szó kevés ide . . .

FOGADALMI TEMPLOMFELSZENTELÉS ÉS SZINHÁZI DISZELŐADÁS.

A bécsi lapok kivétel nélkül mind a tegnapelőtti főpróbákról tudósítanak: magán az ünnepélyen egynek sem volt szemmel látó képviselője jelen.

És bizony ez nagy hiba. Mert azon, hogy Haydn miséje hogy lett elénekelve? a néptánczok hogy lettek eljárva? nincs mit megörökíteni; ez csak a háttér: az ünnepély maga az, a minek az összbenyomása és egyes momentumai olyanok, a minőket egy negyed-század csak egyszer hoz a szemlélő elé s a mik érdemesek rá, hogy egy író, egy költő fantáziájával versenyt fussanak s azt kifáraszszák.

Hanem hát az udvarmesteri hivatal nem hívhat meg ilyen ünnepélyekre másokat, mint a kik udvarképesek. Még a kiknek ezen czím alatt voltak is jogos igényeik, úgy hallom, hogy valami háromszázan lettek visszautasítva a diszelőadásból. Van apprehenzió! Csakhogy háromszáz aranykulcsosnak a lármája mind együtt sem ád olyan nagy hangot, mint három ujságiróé.

Ezen segíteni lehetne. Hogyan? Hát csak úgy, a hogy mi segítettünk magunkon. Minden párt beválasztotta a hirlapiróit a képviselőházba s ezáltal azok előtt egyszerre megnyiltak az udvari szárnyajtók. Megfoghatatlan, hogy a cizlajtáni képviselőházban egyetlen egy lapszerkesztő sem foglal helyet. A pártok hanyagolják-e el a hirlapírókat, vagy a hirlapírók a pártjukat, vagy mind a ketten egymást? Az eredmény az, hogy a napi sajtó épen ott nem lehet jelen, a hol valami egyéb is volna leírni való, mint a puszta ceremonielle, a szabályra kimért egymásután következése a programm számainak, a konvencionátus nyilatkozatok és válaszok, s divatlapszerű leírása a toiletteknek.

Mert azt csakugyan egy negyedszázad látja egyszer, mikor a Habsburg család összes tagjai és rokonságai együtt egy hosszú csoportban végig vonulnak előttünk; élükön egy igazán szeretett uralkodó párral. Az ünnepelt férj arcza a boldogságtól ragyog, az ezüstmenyasszony tekintete átszellemülten tekint az ég felé; s a sorfalat a templomajtótól az oltárig nem katonaság képezi, hanem hetven püspök! teljes templomi ornátusában!

Hiszen katonasorfalról is gondoskodott a szertartás rendezője. Hanem a hol magyar és lengyel deputáczió van jelen, ott a ceremonia nem soká marad úr, a szegény katonákat úgy körülfogta az üdvözlő gyülekezet, hogy azok egészen elvesztek benne. A hozzám legközelebb álló őrmester három magyar miniszter, meg két országgyűlési elnök által volt cernirozva. Az egyik volt a bécsi Reichsrath elnöke Rechbauer, a kit az igazán «amabilis» konfuzió a mi csoportunkba hozott.

Irtak már le templomi ceremoniákat ennél sokkal fényesebbeket. A Vatikán fénykorából elég van feljegyezve kifárasztó pompájával. De itt épen a ceremónia helyére lépett kedély a feljegyzésre méltó. — A két ország minden népeinek képviselői egymással kölcsönösen ismeretséget kötve, közelbe hozva, összekeverve; még az egyháznagyok is, a mint az ünnepélyes körmenetben végig vonulnak a tömeg között, mosolyogva intenek üdvözletet honfitársaiknak, magyar a magyarnak, lengyel a lengyelnek, horvát, cseh, a maga honfitársának. Egy pillanatra elfeledik az eget s eszükbe jut a haza. Ezt nem látják a loggiák soha!

És azután az a díszelőadás a szinházban!

Ki beszélne itt sokat a színpadról? Szép volt minden.

Kiki jól énekelte és tánczolta a maga nemzete dalait és tánczait. Még a magyar szakaszt sem lehetett úgy elmesterkélni, hogy azt ne kellett volna rá mondanunk, hogy még is csak «legszebb a világon a magyar!» De hát kinek jutna eszébe az előadást kritizálni? Minden jól ment. Az «An der Donau» szerzőjének, Saar kollegánknak a versei is szépek s a Burg-színház első tagjai által kellő hangulattal szavalva; — hanem aztán az a látvány, háttal a színpadnak fordulva, a mi leirhatlan. Alant a parkette első zártszék-szakasza, a hol mi is helyet foglalunk, túlnyomó tömegben megrakva a «fehér néppel», a mi ezúttal nem «hölgyeket» jelent, hanem tábornokokat, fehér egyenruhákban, tarkítva magyar díszöltözetekkel s a huszártábornokok lángpiros dolmányaival. Keresztek, csillagok özöne a hadászat kitünőségeinek mellén. A második parketten a küldöttségek csoportjai, az álló helyeken hátul csupa bécsi egyenruhák.

És aztán az a négy páholysor egymás fölött végtűl-végig rakva a szépség és a drágakövek pompájában ragyogó hölgysereggel. A női báj ezerszeres sokszorosításban mint egy prizmán keresztűl látott tündérkép, melyben minden fő koronát visel, s a keblek hava, mint az alpesi hó, úgy világítja be a termet: tiszta, mint az alpesi hó; — a nőerény tündököl alá!

S a hol egy-egy sötét odu szakítja félbe a tündöklést, ott megint olyan férfiak ülnek, a kiknek a szelleme ragyog szét az országban; miniszteren, nagyköveten alúl egy sincs. A földkerek minden nemzete képviselve van itt, mögöttem két japáni uraság ül, azokon túl egy török, meg a bosnyák polgármester.

S még odafönn a legfelső karzaton is csillognak az érdemrendek. S ez csak a ráma. A kép maga középen.

A középső nagy téres páholyban az ünnepelt uralkodó pár, gyermekeitől, családtagjaitól környezve; míg a többi nagyherczegek a két színpad melletti udvari páholyt töltik meg családjaikkal együtt.

A vendégsereg igazán vendég itt. Az udvari cselédség minden oldalon frissitőket, csemegehalmazt hord körül s a szellemi tápon kívül édességekkel is regalirozza a néző tömeget.

Taps nincs az egész előadás alatt.

Hanem a mint egy helyen a színpadi mentő e szavakat ejti ki, az uralkodó felé fordulva: «üdv neked!» arra rögtön, mint egy varázs-ütésre felugrik helyéből az egész néző tömeg, zártszékről, páholyokból, s hátat fordítva a szinpadnak, mindenki az urakodó pár felé fordul s felzendűl egy olyan óriási üdvriadal, a minőt sohasem hallottam életemben. S ezért az egy momentumért kellett volna ott lenni mindazoknak, a kik a nap eseményeit megörökítni hivatvák; mert ezt nem elég egy embernek leírni, ezt tanubizonysággal kell erősíteni a napi krónika minden leírójának; ennek a hatását visszaadva versenyezni kellene mindenkinek, a kinek szó adatott; mert ez olyan jelenet volt, a minőt nem lehet előre kicsinálni, a mire nem lehet összebeszélni, a mit még sejteni sem lehet, hogy egy egész csendben ott ülő ünnepi tömeg egy rövid pillanatban, széttörve minden etikett, ceremonielle bilincseit, a maga ösztönéből hangot adjon a szive érzésének s mint egy ember forduljon üdvriadallal uralkodója felé. Senkisem menekülhetett meg a nagy jelenet mély benyomása alól.

Bizony mondom, hogy a közelemben ülő egyik szélsőbali deputátus kollegámat is hallottam «hoch»-ot kiáltani! Nem árulom el, hogy melyik volt? — Lehet, hogy gyermekei vannak otthon. — Legalább gyanítom, mert czukedliket rakott a mente zsebébe.

Nagy kár volt, hogy ezt a tüneményt rajtam kívül más nem írta le. Rólam azt fogják mondani, hogy álmodtam — és hízelkedem.

Pedig kétezer emberrel történt meg.

LISZT HANGVERSENYE.

Általában, korrajzi tekintetből, megjegyzem, hogy a zene nálunk nem liberális tantárgy. Petőfi annyira unmusikalisch volt, hogy a szinészetet csak azért hagyta el, mert énekelnie is kellett volna: «dejszen fürészelhet ön azzal a hegedűvel a fülem mellett!» mondá Szabó karmesterének, ki erővel be akarta tanítani valami népdalra, — nem megy abba egy hang se bele; — Bajza népszerűségének egyik alapja az volt, hogy az operát nélkülözni tudta; — Gál József elbeszélése, a «Zeneember», a zenekedvelők karrikirozásával kapott országos hírre. Deák Ferenczet, Ghyczy Kálmánt nem látta senki annyiszor a színházban, a hányszor üstökös csillagot az égen, s a ki nem hallotta még Kerkápoly minisztert énekelni, az nem hallott semmit, olyan nincs több. Én voltam oly szerencsés. A ki nálunk zongorázni tud, az abba a hírbe keveri magát, hogy lutheránus; a puritán kálvinizmus még az orgonának is útját állta, ez emlékezetes mondattal: «minek a templomba a duda?» S Magyarország leghíresebb nagy államférfiának egy emlékezetes költségvetés alkalmával ezen szavait jegyeztem fel: «utolsók a komédiások».

Tehát nálunk zenéhez érteni nem liberális dolog; én sem értek hozzá.

Pedig hát a zene a «világnyelv». Magyar írónak, magyar szinésznek keskeny birodalma van; de a zeneművész az egész világnak szól, s midőn a művelt világ Liszt Ferenczet a zenevilág királyává koszorúzza meg, az egész nemzetünkre nézve koronázási ünnepély, mely hazánk autonomiáját bizonyítja.

Egy napon egy levélkét találok asztalomon, tisztelt barátom Orczi Bódogtól, melyben tudatja velem, hogy Dunkl úr nagyfontosságú hazai ügyben kiván velem értekezni.

Mi lehet az?

(Vasútügy. — Nemzeti bank.)

. Nem az volt.

Dunkl úr vasútjai a legvékonyabb síneket használják a világon, a miket zongora húroknak neveznek, azokon szállítja ő szét a világba, (a Rózsavölgyi és Társa zenebankár konzorczium czége alatt), a hazai zeneművészet terményeit s importálja a külföldét. Ez a tisztelt nagyczégbirtokos azzal a propoziczióval lépett elém, hogy minekutána Lisztnek van egy nagyszerű zenekisérete Bürger Leonorájához, azt pedig Ábrányi Kornél lefordította magyarra, nem volna-e hajlandó Jókainé azt a balladát Liszt kisérete mellett elszavalni?

Elbámultam! Jókainé épen a konyhára adott ki. — «Hát értesz te még ehez?» — kérdezém tőle. — «Megpróbálom». — Felelt rá az asszony.

Az igéret után következett, hogy a szavalmányt és a zenekiséretet össze kellene tanulni a két együtt előadónak. E végett Liszt meglátogatott bennünket. Egyedül jött. Olyan igénytelen volt megjelenése, hosszú ősz hajával, egyszerű fekete öltönyében, hogy a házmesterné azzal fogadta: «csak jőjjön bácsi, — majd én bevezetem».

Azután bevezette hozzám, — én pedig Jókainéhoz.

Hajh, bizony huszonöt éve már annak, hogy ugyanazon deszkákon találkoztak. A viszontlátás igen szivélyes volt. Liszt mentette magát, hogy még mindig nem tud magyarúl, Jókainé megfeddte, hogy hát miért nem tanult meg? Liszt erre megfogadta, hogy rögtön hozzá fog, és nyelvmestert fogad. Ez igérete egy tanú által hitelesíttetve bekönyveztetett.

Hanem hát mi lesz addig? Mi lesz Leonorából? Liszt nem tud magyarúl, Jókainé pedig nem tud a zenéhez. Hogy fogják ezek egymásnak megmagyarázni, hol álljon meg a szavaló, hol engedje a zeneművészt egyedül játszani; hol hagyja abba a zenész, s engedje a szavalót beszélni? s aztán meg hol működjenek egyszerre, szavalva, zenélve? Hogy emelje a zenekiségethez a szavaló az indulatkitörésben a hangját, hogy tompítsa a zeneművész a kisértetes elbeszélésnél a zongora húrjait?

(Valaki azt ne higyje, hogy azért, mert zongora van házamnál, én magam tudok zongorázni: a kis leányom tanul rajta).

Maig sem értem én, hogyan volt? de kétszer fél órai próba után, hol Liszt magyarázta Jókainénak: «most itt jön az asszonyok örömzaja! itt a menyasszony kétségbeesik; — itt dobog a halálparipa; — itt a rémek tánczolnak, itt ropogva sülyed el a halott lovag; itt a szellemek danája!» majd meg Jókainé magyarázta meg Lisztnek: ez a mondás magyarúl mit jelent? Hogy a második próba után azt mondám nekik: «no lám, két leczke alatt Liszt megtanult magyarúl, s Jókainé megtanult zongorázni!» Semmi sem könnyebb ennél.

Következett a hangverseny. Ha bekötött szemmel vittek volna a hangverseny termébe, s ott vették volna le a szememről a köteléket, s azt kérdezték volna, hol vagyok? azt mondtam volna: «Bécsben». A nagy terem a Hungáriában tömve volt rám nézve idegen alakokkal, fényes hölgykoszorú, urak, bálnak öltözve, főtisztek és nagyszámú főurak (azok miatt még hihettem volna, hogy Bécsben vagyok). — Úgy, hogy mikor gróf Festetics Leó és báró Augusz Antal régi jó ismerőseimet a múlt időkből a sokaságból kiválni láttam, örült a szivem igazán. A zenekedvelők egylete egy más regió lakossága, a kik közé én, mint Klimius Miklós estem «fel» valahonnan.

A hangverseny művészi részéről nagyon keveset is írok le; csak annyit, a mennyit értek belőle: a hatást. A többi közreműködő urak és úrhölgyek, Mihalovics, Dunkl, Jael és neje művészi előadásaik nézetem szerint a legtökéletesebbet nyújtották e nemben. Dunklné asszonyság igen szép érzéssel és csinos dalokat énekelt. Hanem azt azután, a hogy Liszt bánik a zongorával, azt szavakkal leírni nem lehet. Mikor ő arra a sok fogú szörnyetegre ráteszi a kezét, az megszünik zongora lenni; valami élő csoda lesz belőle, mely haragjában fenyeget, mint az apocalypsis réme ledörg reánk; azután meghunyászkodik a rém s elkezd beszélni lágyan a szív mély titkairól, miknek számára szó nincsen; megfogja a holdsugarakat s a csillagsugarakat s azoknál fogva közelebb húzza hozzánk az egész mennyboltot; azt hiszem, most mindjárt felrepül, (hisz azért Flügelpiano) hanem aztán mikor rágyújt megint a harczi indulóra s elkezdi magyarázni Széchenyi Imre riadóját: akkor meg azt hiszszük, hogy a kerekes gép most mindjárt neki gördül, s oda kartácsol a . . . . majd kifecsegtem, hogy hová?

Liszt zenéje nem csak gyújt, — de melegen hagy . . .

Most azután csak a közönségről akarok még szólni.

Ez az idegennek nézett közönség, melyben tíz ismerős arczot nem láttam, minő lelkesedéssel fogadta a mi magyar költészetünket és művészetünket. — Annak a magyar művészetnek és költészetnek a kedvéért hogy átalakította az egész arczulatát magyarrá. A hangverseny után a terem újra tömött lett a lakomára ottmaradtakkal, s az áldomások magyar szóval, magyar szívből hangzottak. Becsületes német hazafiak elővették magyar szavaikat, azokban tolmácslák érzelmeiket, az egész zenekedvelők ünnepélye oly magyar jellemet öltött, hogy én most már igazán nem hiszem, hogy — Pesten vagyok. Az Isten tartsa meg őket!

A MÍG A TERMŐ RÜGYBŐL KÖRTE LESZ,

VAGY MENNYI MINDENKINEK VAN BELESZÓLÁSA A SZEGÉNY KERTÉSZ DOLGÁBA.

Van nekem egy igen szép növésű körtefám. Entztől vettem. Ha azt mondanám, hogy feljegyzettem a nevét, mikor elültettem, hát senki sem hinné el, azért nem is mondom. Megvallom, hogy nem tudom, minek híják? Minthogy legszebb növésü a többi közt, különös kegyeletben részesült nálam, a mi abban áll, hogy minden évben szorgalmasan megmetszettem. A franczia is «favorit»-nak nevezi azt, a mit gondosan metél, csakhogy ő «bajuszt» ért alatta.

És ennek a fának egész biografiájával szolgálhatnék, ha valakinek úgy kellene, mint nekem: mikor még csak négy ága volt, mikor lombosodni kezdett, mikor egy ágát letörte a szél, mikor azt helyrenőtte, mikor egy gyűrűs hernyó jegyajándokát megleltem rajta, mikor az iloncza szivart tekergetett a fiatal hajtásaiból stb., hanem ez nem mulattatna senkit.

Csak ott kezdem, mikor legelőször észrevettem rajta őszi megmetszéskor, hogy termőrügyek mutatkoznak a bogokon. Oh! az micsoda kertészatyai öröm; az első termőrügyet észrevenni az általunk ültetett fán. Megszámláltam, hány van rajta? Épen száz volt. Ujra megszámláltam: akkor a kabátom szárnyával letörtem róla egyet. Oh hogy megsajnáltam azt az egyet. Azon gondolkoztam, nem lehetne-e visszaragasztani? Milyen kár! Ebben a rügyben már benne van az egész körte, nem is egy, de legalább hat. Kétségtelenül szagos és czukorizű; husa mint a vaj. És letörött. Azt az egy rügyet lenyomtattam valami könyvbe, a fán csak 99 maradt.

Tavaszszal ujra megnéztem a kis fát, megvolt mind a 99 virágrügy, szépen duzzadt, fejlődött, kifakadt; egy reggel a déli felén levő minden virág kitárta keblét, másnap nagypéntek volt, éjjel jött egy két fok minuszszal fütyülő szellő, attól reggelre minden olyan virág a fámon, mely már ki volt nyilva, szépen elfagyott, csak az maradt meg, mely elég türelmes volt bimbóban maradni. Tehát maradt már most csak ötven virág a fámon.

No hanem ezt aztán meg is őriztem.

Reggel, délben, este őrjáratot tarték gyilkosai ellen és azok voltak sokan.

Először is jött a szürke skarabéus. Ennek a barátomnak az a szives készsége van, hogy bebuvik a virág kelyhébe s onnan a jövendő gyümölcs embryóját tisztára kiszedegeti. No ezt nem csodálom, valami édeset talál benne, s az jól eshetik neki. Daczára a sürü razziáknak, mégis elpusztította virágjaimnak husz perczentjét.

A mint ennek a szezonja lejárt, akkor jött a lilaszinü orrmánybogár. No már hogy ennek mi passziója telik abban, hogy a gyümölcsnek a szárát ollójával lecsikkentse? azt csakugyan nem értem, pedig mindennap rajta kaptam egy párt in flagranti. Ez megint elpusztította reményeim 20%-ét.

No már a bátyját, az aranyos szárnyú orrmányt becsülöm, mert alig hogy az öcscsét elvitte az ördög, mikor már a gyümölcs nagyobbodni kezd, ez következik a nyomában, jő egy hosszú fúróval, belefúr, a lyukba tojását teszi, a gyümölcs megrothad és leesik, s úgy táplálja kikelendő kukaczát. Ennek van értelme. E rhinchites anyai szeretetének megint áldozata lett körtéim 20%-je.

Ha jól tudok számitani, akkor már csak 25 körte volt a fámon. Hanem azok nőttek gyönyörűen, a héjuk vastagabb volt már, mint hogy a rhinchitesz vékony fúrója fogott volna rajta, s én már számítgattam magamban, ebből kettőt elküldök Girókutinak, kettőt Entznek, kettőt a «Vasárnapi Ujság» szerkesztőjének, kettőt megdetermináltatásnak áldozok stb. stb. stb. Ekkor nekijő egy nagy szél, lever belőle tizenkettőt.

Maradt aztán tizenhárom. Ominózus szám.

Azt mondtam, hogy az orrmánybogár fúrója nem fog a kemény őszi körtén? De fog ám a rózsabogár harapófogója. Mert a kegyes természet mindenféle vágó, szuró, feszítő eszközökkel látott el különféle fenevadakat, hogy a hol az egyik elvégezte, ott kezdhesse a másik. Ime, nem maradt több körtém a fán hatnál.

Százból hat! Egészen törvényes kamat.

Ezek aztán megértek. Szépen pirosodtak, megnőttek, gyönyörüség volt rájuk nézni; akkor egy szép napon nekik esett a darázs, olyan szépen kirágta a belsejüket, hogy háromnak csak a héja maradt.

De már az utolsó hármat nem engedem! Mit csináltam? Krinolint csináltam a megmaradt körtéknek tüllszoknyából, mindeniket odavarrtam a fához, hogy azt se jégeső, se zivatar le ne verhesse, se semmi ártó bogár meg ne támadhassa.

Egy reggel, mikor felkelek, nézem a fámat, hát nincs rajta több krinolin, csak egy, hanem épen akkor repül el róla egy sárgarigó. Reggelire megzabált belőle a gazember kettőt. No megállj, gyere vissza! S még azt irja a rigóról Entz, hogy férget eszik! eszik bizony azt, a mit a féreg meghagyott.

Már most nincs több egynél. Hogy biztositsam ennek az egynek az életét?

Azt tettem, hogy egy kis sodrony-kaliczkát akasztottam a fára, abba helyeztem el a körtét. Na ehhez már most még a madár sem fér.

Sajnálom, szerkesztő urak, ebből az egyből már önöknek nem küldhetek, mert azt holnap leveszem a fáról, sorba adom a családom tagjainak szagolgatni, azután három napig mindig szagolgatjuk, akkor nevem napja lesz, annyifelé vágom, a hányan megköszöntenek, s azt mindenkinek fennen magasztalni kell. Ez úgy lesz.

Az ám.

Az utolsó körtémet kaliczkástól ellopta az éjjel valami becsületes ember.

Erre a féregre nem is gondoltam.

*

Most már — negyven esztendő mulva kiegészithetem ennek a körtefának az életirását. Most is meg van: minden évben gazdagon terem, pompás, jóizü gyümölcsöt százával. Bizonyosan megsúghatta neki Domora, a kertek védistennője, hogy mit irtam róla ezelőtt negyven esztendővel!

BÁLVÁNYOS VÁR A TRÓNÖRÖKÖS FŐHERCZEGI PÁRNÁL.

A «Nemzet» hasábjain jelent meg egy regényem a régi székely-magyar világból, mely iránt (tárgyánál fogva) Rezső főherczeg érdeklődött. Sajátkezüleg irt leveléből, miket egy iró kollegámhoz intézett, tudtam meg, hogy óhajtaná ezt a székely történetet olvasni, a mint kapható lesz. Annálfogva kedves kötelességemnek tartottam ezt a regényt a megjelenése előtt magam elvinni a főherczeghez, ki azt kegyes volt ma elfogadni, a fenséges asszony jelenlétében.

Mióta legutoljára volt szerencsém a főherczegi párral találkozni, meglepőnek kell találnom a változást, mindkettőnek alakján, arczulatán. Rezső főherczeg, a kinek a megjelenése pár év előtt, bármennyire kordiális és bizalmas volt is, valami katonás levente modort tüntetett fel, most a szivélyességnek egész addig az érzelmes fokozatáig közelít, mely elfeledteti a trónrahivatott ifjut s a bizalmat kinálja cserébe. Rezső főherczeg «ma» fiatalabb, mint két év előtt volt. Stefánia főherczegnő pedig, a ki akkor egy gyermeteg menyasszony volt, ma valódi eszményképe a nőnek. Arczáról sugárzik a boldogság.

Milyen volt az öltözete? azt nem tudom. Azt hiszem fekete, és fénytelen. Én csak az arczát tudtam meglátni. Ilyennek festené ihletett müvész a jobb idők reményének nemtőjét.

Fényes, nagyméltóságú úri tisztelkedők között, egyedül magam a hétköznapi polgári ruhában, átnyujtottam a magam fegyverét, a könyvet Magyarország egykor leendő uralkodójának, elmondva neki, hogy ez arról a népről van irva, mely a magyar földnek legrégibb lakója, a székely, s melyhez a főherczeg annyi szeretettel ragaszkodik, s mely azt a szeretetet bizony megérdemli.

Ekkor azután beszéltetett magának a főherczegi pár általam a székelyföld természeti fenséges szépségeiről, annak népéről, magas müveltségéről igen hosszasan, élénk kedvet mutatva annak színről-színre megismeréséhez.

Rezső főherczeg ekkor azt kérdezte tőlem, hogy ez a regény a székely tájszólás szerint van-e irva? Én mondám ő fenségének, hogy a magyar nyelvben nincsenek olyan idiómák, a mik irodalmi külömbséget okoznának. «De mégis vannak egyes szavak, tájszólamok, a mik sajátságosak,» mondá Rezső főherczeg.

Ekkor aztán be kellett vallanom, hogy biz ebben a Bálványos-várban is sok olyan szó és mondás fordul elő, a mi még a lexikonokban sem található, mivelhogy nekem a kor hangulatához kellett ragaszkodnom, s mellőznöm nem csak minden idegen szót, de még az ujabbkori fogalmakat is. Annálfogva ő fensége, mikor ezt a regényt olvasni fogja, erősen gyakorolhatja magát az uralkodók legfőbb erényében, a türelemben. Nekem ugyan szándékom volt ő fenségének ehez a regényhez egy extra ősmagyar vokabulariumot mellékelni, ha egyenes felségsértésnek nem tartanám, feltenni a magyar trónörökösről, hogy nem tud valamit, s a művemet «in usum delphini» előkészíteni; de ha mégis akadályokra találna benne, kegyeskedjék csak egy akkora kis Futtakit, mint a kisujjam, hozzám küldeni, rögtön menesztem fel a szittya szótáramat.

Ezután azt kérdezte a főherczeg, hogy hányadik kötet regényem ez már? Mondám, hogy a kétszázötvenedik.

Óh, mi kedves volt az őszinte meglepetés hangja a bájos főherczegnő ajkain erre a szóra! «Biz ezt elolvasni is sok, nem hogy megirni.» «S ezeknek nagy része németre is le van fordítva?» «Valami száznetven kötet.» «És francziára is?» «Valami tizennégyféle nyelvre.» «E szerint ön korán reggeltől késő estig mindig dolgozik?» mondá a főherczeg. «Nem én. Csupán délelőtt irok. Minden munkámat elébb a fejemben dolgozom ki egészen, mikor már leülök azt papirra tenni, csak a készet irom le.» «De mégis sokat kell önnek kútforrások után járni, tanulmányozni, utazni. Azonkivül még az országgyülésen is van feladata.» «Most már kevesebb, mint az előtt, a szónoklatok küzdelme most már a gyakorlati feladatok megoldásának adott helyet.» Ekkor azt kérdezte ő fensége, hogy ismerem-e Brankovich magyar irót? «Igenis, ő fordította fenséged keleti utazásai leirását, ismerem a művet mind a két nyelven, jól van lefordítva.» «Brankovich tehetséges iró?» «Igenis. És hirlapszerkesztő.» «Úgy tudom, hogy szélső bali.» «Fenséges uram, mondám, nálunk még a szélsőbal is a loyalitásnak a mintaképe, s a mit minálunk szélbalnak neveznek, az Francziaországban konzervativnak is megjárná. Nálunk minden párt hű és becsülésre méltó.» «Igaz!»

Ekkor ő fensége ujra visszatért a székelyekre. Egész kedvteléssel hallgatta, a mit felőlük beszéltem.

— Ön többször járt a Székelyföldön?

— Többször bejártam azt költői tanulmányozásból. Székely leány a feleségem is. A képviselői mandátumot is egy székely kerületből nyertem, a mellettem való székely kerület választotta meg Tisza Kálmánt is képviselőnek.

Ekkor aztán beszélt a főherczeg Tisza Kálmánról.

Én sem maradtam adós a felelettel a főherczegnek, elhiheti akárki.

Azzal végezte, hogy «csak az Isten tartsa meg őt mi nekünk sokáig!»

Végül azt mondva: «igen szépen köszönöm önnek ezt a kedves ajándékot, el fogom olvasni», szivélyesen kezet szorított velem, (szegény magyar fakó poétával) a legszeretettebb, a legünnepeltebb trónörökös pár. Az Isten tartsa meg őket mi nekünk sokáig!

EGY NAP ARANY JÁNOSNÁL.

Akkor még nagykőrösi professzor volt az öreg. Aztán nem is volt még öreg. Gyulai Pál, Salamon Ferencz, Tompa Miska, Ballagi, Mentovich, Losonczi László, én magam is, mind fiatalok voltunk, egyikünk sem tudóstársasági tag. Szilágyi Sándor pláne még csak «vad-malacz» volt.

Az elsőt nem panaszképen, az utolsót nem gorombaságul mondom, hanem hogy hát mivelhogy nem voltunk tudóstársasági tagok, tehát valamiféle társaságnak csak kellett lennünk, annálfogva még Petőfi találta ki azt a nagyon megtisztelő czimet a számunkra, hogy «vaddisznók». Degré, Lauka nagyon jól emlékezhetnek rá, hogy ezt a czimet valódi büszkeséggel viseltük. Arany János azonban a még akkor nagyon fiatal Szilágyi Sándort a felserdülés (illetőleg felsüldülés) reményében egyelőre csak «vad-malacznak» fogadta el.

Tehát egy szép őszi napon meghíttak bennünket, pestieket, a nagykőrösiek egy kis vidám mulatságra.

Az volt ám a tanári kar! a fiastyúkban nincs annyi csillag, mint akkor Nagy-Kőrösön volt, s egyszer a sok okos ember közül egy azt a legnagyobb okosságot követte el, hogy örökölt valami félmilliót. Nem vonom vissza a kifejezést, valóban elkövette ez okosságot, mert vannak emberek, a kik bolond fővel örökölnek, de ő rászolgált a magáéra a tudományával.

Ez úgy történt, hogy lakott a külföldön egy magyar születésű, de görög vallású úri ember, a ki műkincsei gyüjteményéről messzeföldön nevezetes volt és a mellett több, mint milliomos. Régen elszakadt azonban hazulról és sem ő nem gondolt itthon maradt rokonaira, sem azok ő rá. Nem is szándékozott a végrendeletében róluk megemlékezni. Egyszer híre megy a hirlapokban, hogy a nagykőrösi kálvinista kollégiumban megválasztották a görög orthodox hitű Tomory Anasztázt matheseos professzornak. Az öreg milliomos meghallja ezt a hirt: hisz ez az ő unokaöcscse! Nagy eset ez! Hogy a tősgyökeres, kemény nyakú nagykőrösi kálvinisták egy görögöt emeljenek fel a kathedrájukba! Akkor ennek nagyon derék embernek kell lenni. A mint hogy az is volt. Erre a milliomos rögtön új végrendeletet ir, s minden vagyonát Tomoryra és annak a testvéreire hagyja; maga egy év mulva meghal, s azzal a gyönyörű szép örökség három derék magyar családot emel fel egyszerre a boldogok sorába; s mindez köszönhető nem a véletlennek, hanem a tudománynak.

Persze, hogy az a + b magyarázásnak egyszerre vége szakadt. Tomory barátunk megmaradt ugyan régi kollégái jó barátjának mind e mai napig; de a kathedrától elbúcsúzott, s az ő «kitoló kásá»-ja képezte a titulus bibendijét a mi nagykőrösi dinomdánomunknak.

Hajh bizony pedig már akkor ő volt az utolsó görög Nagy-Kőrös városában. Kivesz mindenünnen a városainkból ez a derék macedon faj, a mely olyan igaz jó magyar volt. Üresen maradnak azok a szép rácz templomok, a miket a virulás korszakában építtettek. A nagykőrösi görög templom nem volt valami szép, se nem nagy, valljuk meg az igazat, hogy kicsiny volt. Miután gazdája nem volt, a városra maradt; a város meg nem tudott vele mit csinálni, utoljára kiadta haszonbérbe. Tomory kivette azt és aztán imitt-amott ellakogatott benne.

Már most hát csak azt is meg kell vallanom, hogy bizony mi a gazdátlan templomban ültük meg ezt a búcsúlakomát. De nem volt az a templom puszta: előtte való nap Mentovich kipingálta a falait mindenféle képekkel, de azt maig sem tudnám megmondani, hogy azok miféle bibliai jeleneteket ábrázoltak? Ellenben mulatságosak voltak.

Mulattunk bizony mi, és pedig igen jól. Rendkivüli dolgok történtek. Hallottam Ballagit énekelni és láttam Gyulai Pált tánczolni. Kivel tánczolt? Velem, ő volt a kisasszony. Csupa férfi-társaság volt, a czigány pedig húzta, tehát tánczolni kellett, nekem felváltva hol Gyulai, hol Salamon Ferencz volt a tánczosnőm. Akkor még a lapok nem irták ki a bálkirálynők neveit, azért jegyzem azt fel utólagosan a história számára. És Gyulai szemembe mondá (ha csak most el nem grünwaldozza a szavát), hogy soha se látott jobb magyar tánczost nálamnál. Tompa összecsókolt minden embert, s Mentovich Losonczy Lászlót imádta, hogy mondjon el egyet a verseiből, a mit az sehogy sem akart elkövetni; ebből gondolhatja mindenki, hogy micsoda jó bor lehetett az a nagykőrösi idei termés.

Csak egy conviva maradt meg komoly, csendes szemlélőnek, Arany János. Ő hozzá voltunk Tompával meg Ballagival éjszakai szállásra rendelve, hát neki meg kellett tartania az egész tájékozási tehetségét, hogy legyen valaki, a ki a többieket haza vezeti a templomból.

A nagykőrösi lágykeblű aszfalt rég elenyésztette azokat a nyomokat, a miket a mi lábaink ez éjszakán hazáig rajta hagytak (ilyen háládatlan a világ!), hanem az én emlékemben még most is édesen duzzadoz az a jó puha ágy, a mibe kedves háziasszonyunk minket, hazatérő korhely népet lefektetett, s a miből Ballagi minden félórában felránczigált bennünket, mikor már aludni kezdtünk, hogy elbúcsúzzék tőlünk, mert ő már megy a vasutra. Utoljára is lekésett róla.

Mi még egy napot ott töltöttünk Tompával a vendégszerető baráti háznál s ez emlékezetes nap volt.

Arany János azzal a biztatással csalt ki az odumból (mert nehezen mozdultam ki Pestről, még akkor a policájnál bizonyítványt kellett rá venni, hogy jó járatban való ember az ember, ha Nagy-Kőrösre akart utazni s visszatérett megmotozták a vámnál), tehát gyönge oldalánál fogta meg a poéta-kollégát, azt mondta, hogy van neki egy kis leánya, a ki egy humorisztikus novellámból csinált egy vígjátékot, és azt maga el is játszsza.

Gyönyörű, kedves gyermek volt, mintha most is előttem állna még, rózsapiros arczára, nagy eleven szemeire s arra a mosolytvalló ajkra olyan jól emlékezem. Még azt a kort élte, a miben a leányt gyermeknek híják; de a mikor már szabad neki egy olyan bolondos novellát elolvasni, mint az én «Örmény és családja» czímű mesém, (a mit a censor tett meg «rácz»-ból «örmény»-nek, ő tudja miért?)

A kis Juliska egy kis szépen-kérésre, egy kis atyai felhatalmazásra, s egy kis anyai biztatásra ráhagyta magát venni, hogy előadja közös vígjátékunkat, még pirosabbra gyulladt arczczal. Bámulatos volt annyi genialitás abban a gyermekben. Ötféle szerepet kellett játszania, egy vén laméntáló fösvényt, egy boltoslegényt, egy pálinkaszomjas kocsist, egy naiv, szelid hajadont, aztán meg egy pajkos, cserefendi leányt, a kit az apja «Minczuczkának» hivogat és kényeztet. Mind az ötöt úgy adta, hogy csupa megenni való volt. Különösen a vén Gerguczot, a maga ráczos kiejtésével, a ki a Minczuczkát «arányus leányum»-nak szólítja. Az előadás köztetszést aratott s az összes játszó-személyzet általános tapsviharban részesült.

Ettől fogva, ha összejöttünk Aranynyal, nem is kérdeztem másképen, mint hogy «mit csinál a szép kis Minczuczka?» Mintha most is előttem látnám!

Hát még az hogyne látná őt maga előtt örökké, a ki a Toldi szerelmé-ben újra meg ujra maga elé teremti őt; mintha a helyett, a ki testben eltünt előle, az álomalakját akarná érczbe önteni?

Biz az már mind tegnapelőtt történt.

Másodszori látogatásom Aranyéknál ez év Petőfigyülése napjára esik. Csak huszonöt év van a kettő között. És még milyen huszonöt év! Egy napját sem kivánnám vissza! Örömök, kétséggel megkeserítve, de előre rettegett bajok, s közbe változatosságképen egy-egy véletlen veszedelem.

Megirta Toldi szerelmé-t. Egész világ üdvözölte a művet és iróját. Én is fölkerestem levelemmel Aranyt. Arra meg ő irt hózzám egy kedves baráti választ, a melyet én sokkal kedvesebbnek tartok, mint hogy nyomdafestékkel be hagyjam kormozni. Beszél benne a muzsákhoz való viszonyomról, s hogy elébb megőszül még a parókám is, mint annak vége lesz.

Tehát a Petőfi-társaság tisztelgő küldöttségét kellett hozzá vezetnem. Aztán szónokolni a társaság nevében. Hiszen a budgethez lehet szónokolni, de hogy lehet Aranyhoz és nekem?

A mint benyitottam az ajtaját, egyszerre ott állt előttem megint az «arányus leányum», a szép piros, lángszemü Minczuczka.

Hajh, nem ő: ez már a «kis idegen». Ez a szép Juliska leánya. Bizonyosan olyan jó leány, mint az volt.

De hát én azt mit tudhatom, a ki a tegnapelőtt és a ma között huszonöt évet átaludtam?

Minden diktió kiment a fejemből.

Nem tudtam én Aranynak semmiféle felköszöntést mondani.

— Látod, mondám neki, olyan régen nem láttuk egymást, hogy még azt sem tudod, hogy már csakugyan megőszült a parókám is.

Mosolygott, azzal a jószivü ravaszságával.

— Azért irtam a levelemben a parókádról, mert tudtam, hogy így hiúságból nem adod ki az ujságban.

S aztán nem tudtam, csak hallgatni és nézni.

Hatalmas az idő!

Fehérre festi a sötét hajat
S sötétre festi a fehér szivet.

De a szellem hatalmasabb!

Fehér hajnak, sötét szivnek visszaadja az eltünt fiatalságot.

Tartson még sokáig!

AZ ÉN KORTÁRSAIM.

Előre bocsátom, hogy az, a mit itt elmondok, csak vázlatos töredéke egy valaha megirandó s egyszer talán napvilágra jövendő műnek.

A mit most bemutatok belőle, az csak össze-vissza hányt emlékhalmaz, a miket művészi kéz nem rendezett.

Arra akarok visszagondolni, hogy minő hatása volt a magyar közéletre annak az irodalomnak, melyet 47-től 48-ig «fiatalnak» neveztek. Rövid ifjuság!

Olyan rögtöni volt annak keletkezése, mint a milyen meglepően összetalálkozó volt vele egyidejüleg a régibb irodalmi matadorok pályakörének bevégzése.

Vörösmarty, nagy művei bevégezte után, alig szólalt még meg, egy-egy nagyobb nemzeti mozzanat által hangra keltve, évenkint egyszer az irodalmi téren; Bajza letette a tollat s szinházigazgató lett, Nagy Ignácz nagyhatásu fővárosi életképei után egészen elhallgatott, Gaál falura vonult s nevelősködött, Kuthy ragyogó tolla belefáradt nagyszerűnek kezdett Hazai rejtelmeibe, Garay lantja hangját veszté, Eötvöst nagy históriai regénye óta elvonta a politikai küzdelem, s maga a politikai irodalom is elveszté legelső hőseit: Kossuth lelépett a hirlapirodalomról, s Széchenyi István, a mint nagy antagonistája eltünt, nem tudott hogyan harczolni egyedül.

Kossuth nem kapott az akkori kormánytól engedélyt új lapra, s a Pesti Hirlap, mely az ő szerkesztősége alatt ötezer előfizetőig vitte, a tudós, de szárazon doctrinair

Szalay László alatt leszállt ezerháromszáz előfizetőig, s Széchenyi maga jellemzé helyzetét, midőn azzal fenyegették, hogy nagy népszerűsége után közel van hozzá, hogy macskazenét kapjon, ő pedig azt felelte rá: «Nem tesz semmit, eddig Sárvári Széchényi Istvánnak híttak, azontul Charivari Széchenyi lesz a nevem.»

A színirodalomban Szigligeti népszínművei tünnek fel ez időben, mint egy önálló korszak, mely követőiben egész iskolává nőtte ki magát, de neki is legelső művei, mik e korszakra esnek, maradnak örökké fiatalok s túlélik utódaikat.

A gazdag költői erű Jósika is hosszú szünetet tartott, mintha kimerült volna, s csak egyszer szólalt meg egy kisebb műben, s sok év kellett rá, hogy muzsáját felköltse.

Kemény Zsigmond első műve készen volt már fiókjában, de még kiadatlanul. Ő átugrotta az ifjú irodalmat s mint veterán iró állt elő egyszerre.

Az ebben a korszakban feltünt új tehetségekből alakult az a csoport, melyet ifjú irodalomnak nevezünk, Petőfitől, ki legelőbb jött, Arany Jánosig, ki legutóbb tünt fel.

Ezeknek voltak kortársai: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré, Obernyik, Bérczy, Pákh Albert, Tompa, Kerényi, Lisznyai, Irinyi, Frankenburg, Bogdán Lajos, Vahot, Pompéry, Czakó, Emődy, Dobsa, Vasváry, Csernátony, Kaziczy Gábor, Sárossy, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Berecz, Bulyovszky, Oroszhegyi, Xantus, Losonczy, Szilágyi, Vajda, Adorján, Kecskeméthy, Ludassy Mór, s majd kifeledtem magamat, én is.

A később támadtakat Szász Károly, Tóth Kálmán, Vadnay, Szathmáry korszakából azért nem zavarom e korszak emberei közé, mert ők még a mi időnkben gyermekek voltak.

De mi már mind végzett emberek voltunk. Kérem! Petőfin kivül az elszámláltak legnagyobb részének zsebében volt az ügyvédi diplomája. De csak a zsebében.

Bogdán Lajost kivéve, pert sohasem folytatott egy is, pedig mind ügyvéd volt.

De bocsánatot kell kérnem, egyet mégis csak folytattam én is. S minthogy az én életiróm ez egyetlen peremet szives volt felemlíteni, de nem helyesen értesülve, nehogy az utókor félrevezettessék, inkább elmondom magam az egész történetét első és utolsó ügyvédi működésemnek.

Tehát a Nagy Komló tulajdonosa, a ki serfőző volt, indított kárpótlási pert a Nagy Komló korcsmárosa ellen, azon vád alapján, hogy bérlője, a korcsmáros, édes ételeket ád fel a vendégeknek, a mire azok aztán inkább kivánnak bort inni, mint sert, s így a serfőző sere nem fogy elég mennyiségben. Én voltam a korcsmáros ügyvédje. Én tehát megesküdtettem hat jurátust és tíz mesterlegényt, mint kompetens tanukat, arra, hogy édes ételre épen sert kiván az ember inni, ámde a felperes ügyvéd megesküdtetett tizenkét jurátust és husz mesterlegényt arra, hogy az édes ételre bort kiván az ember. Persze hogy mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert? mind arra, hogy ki ihatnék bort? tanut annyit lehetett kapni, a hány seres és boros pohár van a világon. Végre itélet alá került a processus. Az első biróság azt itélte, hogy édesre bort kell inni. Vesztettem, de nem csüggedtem. Megappelláltam. A királyi tábla jobb izléssel birt, ott a sernek itélték oda az igazságot. Győztem. Hanem akkor az ellenfél megfelebbezte a perét a hétszemélyes táblára. Akkor aztán megharagudtam: «Nem bánom igyatok sert, akár bort, én jóllaktam, nem veszekedem tovább!» És soha többet engem a magisztrátus nem látott.

Elhatároztam, hogy iró leszek és semmi más.

Ez sokkal könnyebb és sokkal nehezebb volt akkor, mint most.

Könnyebb volt azért, mert az életmód mesésen olcsó volt akkor. Talán el sem fogják hinni, ha elmondom, mi költségem volt kezdő iró koromban. Hat forintot fizettem egy butorozott szobáért havonkint Szigligetinek: ő volt a házi gazdám. Öt forintért kaptam pompás ebédet, egy forintért kiszolgáltak, reggelizni nem szoktunk, vacsora helyett pedig valamennyi fiatal iró pajtás velem együtt egy tejes boltba járt és tejet, vajat ozsonnázott, a mi került három forintba (havonkint).

Ennek a tejes boltnak a gazdáját Depscher uramnak hívták és annál én bölcsebb politikust nem ismertem. 1847-ben felakasztott a falára három arczképet: Széchenyit, Deákot és Klauzált, még most is ott függ mind a három, soha sem cserélte fel őket.

Hanem a tejétől milyen tüzes álmok jöttek reánk!

De hogy el ne veszítsem a fonalat (az álmokról majd később), e szerint 15 forintból uri módon lehetett akkor megélni.

Hanem az volt a baj, hogy ezt a tizenöt forintot volt nehéz megkeresni irodalmi úton.

Akkor nem volt ám 194 lap Pesten, hanem volt két olyan politikai lap, a melyikhez magára tartó irónak lehetett szegődni.

Az egyiknek kellett két rendes munkatárs, a másiknak három. Volt három divatlap is, de azok közül az egyik anathema alá volt vetve, abba nem lehetett irni, a másik kettő honorált, de szűken. Petőfi kapott egy versért öt forintot, nekem az első novellámért adott Frankenburg harminczat.

Hanem enyhíté a kezdet terheit az akkori öreg irók, a koszorúsok patriarchalis szivessége irányunkban. Azok nem nézték le, nem ignorálták a fiatal irodalmat.

Vörösmarty maga volt az, ki a még ismeretlen Petőfi első kötet verseinek kiadását az ellenzéki körnek ajánlotta, s mert az ellenzéki körnek pénze nem volt, Tóth Gáspár derék magyar szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére.

Az én legelső regényemet maga Nagy Ignácz vitte el Hartlebenhez s el is adta neki háromszáz hatvan forintért, s akkor találkoztunk életünkben először. És midőn első színművem a drámabiráló bizottmány előtt megjelent, annak két tagja, Vörösmarty és Bajza nem restelték a fáradságot, összeülni velem, tanakodni annak hiányai fölött, hogyan lehetne rajta igazítani. Akkor a kritikát előre adták ki, nem utólagosan, s mikor színművem színpadra került, a jó öreg kritikusok dehogy mondták róla azt, hogy megbukott, pedig én tudtam, hogy úgy volt; biztattak, hogy ne féljek semmit, majd jobbat irok eztán. Szigligeti, a kinek versenytársa akartam lenni, meg épen a házához fogadott, s mikor halálos beteg lettem, úgy ápolt családjával együtt, mint a saját fiát. Öreg drámairó kezdő drámairót! Furcsa idő volt az.

Még a censorok is kegyelettel voltak hozzánk. Soha se törült ki az én munkámból censor egy lényeges sort sem, s mikor az öreg Rezetának nem tetszett Petőfinek egy verse, a censor könyörgött neki, hogy inkább megadja az árát, csak hagyja ki a versei közül. Ki is hagyta azt Petőfi gyűjteményéből, pedig egy korábbi censor elébb már keresztül eresztette azt egy divatlapban.

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy «fiatal Magyarországot» «öreg Magyarország» ne pártfogolta volna.

De hadd mutassam be elébb fiatal Magyarországot, a hogy az egyes alakok huszonöt év előtti képei előttem révedeznek. Hadd simítom le hajokról az ősz derét, arczaikról a kor barázdáit, némelyikről a szemfödél hamvát. Van olyan is, a kinek a csontjait úgy kell ismeretlen földön összekeresgetnem.

Óh mi szép fiuk voltak!

Csengery Antal, halavány arczával, sűrű szemöldével, izomteljes homlokával, Széchenyi István arczának ifjabb kiadása. Ő nála szoktunk összegyülni esténként 47 őszén és telén. Ő volt közöttünk az igazi grand seigneur, a «Pesti Hirlap» szerkesztője, mely vezetése alatt ismét felemelkedett a Kossuth alatti közkedvességre.

Ő maga főzte és töltögeté vendégeinek a theát, s tudott nekik mindig themát adni, a miről vitatkozzanak, a bel- és kül-politika, a társadalmi eszmék, a világirodalom, a nemzetgazdaság teréről. Kiki vitatta a maga álláspontját, a miben erősnek érezte magát, s a társalgás sokoldaluvá lett. Különösen a szépirodalom és szinművészet képezték a viták legfőbb tárgyát, mikben Csengery maga mutatott legtöbb jártasságot. Figyelmeztette a költőket oly tárgyakra, a mik költői kidolgozásra méltók; több beszélyem tárgyát én is tőle nyerém, minők Perozes, Shirin. A nemzeti szinház is állandó vita tárgya volt. Ebből keletkeztek Czakó levelei, mik nagy senzátiót keltettek akkor. Megvolt az antagonizmus a dalmű és a szavaló művészet között, amazért Irinyi, ezért Petőfi tört lándzsát, a dráma hívei ismét két pártra szakadtak: Egyik Egressyt, másik Lendvayt csodálta, s érdekes volt a verseny a két művész s irodalmi pártfelei között. Tapsonczok még akkor nem voltak, de voltak műbarátok.

Ott ült Czakó, soha nem mosolygó barna arczával, komor erőteljes alak, akkora öklökkel, mint másnak kettő, s beszélt a Sakuntaláról s a hindu irodalom remekeiről.

Irinyi, a szellemdús világfi, férfiasan délczeg alakjával, a ki oly sebesen tudott magyarul beszélni, mintha francziául szólna, örök disputában a komoly Emődyvel, ki alapos meggyőződéseiből nem engedte magát a gyors politikai partisan által kiveretni.

Pálffy Albert szép, nyulánk, elegáns alakja, választékos mozdulataival, mintha előttem állna most is: mindig finoman, de mindig csipősen szólt; barátai gyöngéit szemben kigúnyolta, de hátok mögött védelmezé őket.

Pákh — az első találkozáskor még szép, szőke ifjú, kinek arczán a gunyor és a jóság volt egyesülve — ő volt a Pesti Hirlap hirhedett négyszöge, e jel alatt ujdonságiró, a mi azon időben hatalom volt; csak úgy szórta a többiek beszéde közben az élczes aperçuket.

Az életvidám Bogdán Lajos, ki a publicistica és jogirodalom terén működött, s szintoly sokat tapasztalt utazásaiban, mint Irinyi, s szintolyan szép fiú volt: hármas ok a rivalitásra.

Itt folytak a szellemi tornák a kor nagy kérdései fölött, s a hevült vita csak akkor csendesült el, ha Petőfi egy-egy újabb költeményét olvasta fel. Gyönyörűen tudott szavalni — húsz ember előtt, bizalmas társaságban, bár szinésznek és szónoknak nem volt nagy.

Hogy Petőfi alakját leirjam, kissé messzebb kell kezdenem. Mikor Pápán találkoztam vele legelőször, az egy sáros, esős időben történt, egy sikátorban jött rám szemközt, kopott kurta köpönyeg halavány arcza elé húzva; mindig olyan nagy, rohamos léptekkel járt, mintha valakit űzne, s nem szokott a szemeivel keresni senkit. Egy diáktársam rákiáltott: Hová, bús hazafi? Nem felelt semmit; félre taszított az utjából s odább ment.

Az iskolában mindig a legutolsó padban húzta meg magát s élczeket csinált a Tabula Cebetisre s az előadó tanárokra. Csak egy tanárát szerette, Tarczy Lajost: annak egy kis leánya halt meg, a kinek temetésénél egy gyászdalt olvasott fel; ekkor hallottam legelőször szavalni.

Volt Pápán egy önképző társulatunk: abban szavaltunk és saját műveinket felolvastuk, jutalmakat is tűztünk ki a legtöbb költői művekre, s azokat más tanodákban levő tudós tanárok itélték oda.

Ez önképző körben legelső szavalási föllépése volt Petőfinek Vörösmarty «Szózatában».

Csakhogy ő azt a nagy nemzeti buzdítót nem úgy szavalta el, a hogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérossy Zebulon: árvavármegyei kiejtéssel.

A tréfa kellemetlen benyomást tett. S azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere. Az ez évben kitűzött három költői jutalmat Petőfi, Petrich és én nyertük el.

A másik évben már Kecskeméten találkoztam vele, akkor már elhagyta az iskolát s szinész lett. Ábrándja volt a szinpad s Shakspere volt az ideálja. De se hangja, se alakja nem volt szinpadra való.

Halvány szikár arcza letörölhetlen dacz kifejezését hordta magán mindig, semmi más árnyalat fölvételére nem volt képes; rendbeszedhetlen sűrű haja felállt az ég felé; orra római szabású volt, de kissé hegyes; szemei bátrak és szögezők, homloka nyilt, ajkai szépek; csak mikor nevetett — és nevetése olyan volt, mint egy kínzotté, még a hangja is hozzá — olyankor tünt ki egy a sorból kiálló hegyes fog felülről, mely valami dæmoni kifejezést adott arczának: mikor megboszantottam valamivel, ezzel a hegyes foggal szokta a fejemet megszúrni. Kecskeméti szinész korában jöttek ki legelső költeményei a szépirodalmi lapokban. Akkor ő húsz éves volt. A nap minden üres idejét együtt töltöttük és építettük fellegvárainkat. Én egy verses drámát irtam az akadémiai nagy jutalomra, ő azt barátságból lemásolta. «A zsidó fiú», első művem, keze irásával jött be az Akadémiához. Most is megvan.

Mint egész modorában, úgy külviseletében is szerette Petőfi a geniális különösséget.

Frack- és czilinderviselő kor volt az. A nemzeti szellem néha-néha egyet vonaglott az uralkodó divat ellen. A feltörő lángelmék még új divatokat is adtak a kortársaknak. Kecskeméti diák koromban Kossuth öltönyét utánozták, azt a bő lobogós ujjú attilát, kihajtott fehér inggallérral, zöld posztóból, piros selyem béléssel. Úgy jártunk mind.

Petőfi is kezdett magának új divatokat. Egyszer Csokonai prémes mentéjét vevé fel, s viselte világ bámulatara; másszor eszébe jutott virágos atlaszból varratni attilát, hozzá mondvacsinált hallatlan formájú, pörge, de még sem pörge kalapot tenni fel, úgy hogy Pálffy egyszer azt mondá róla: «Mikor ez a Sándor elénk jön, mindig van rajta valami, hogy az ember vele álmodik.» Csakhogy ez a különczség ő neki mind illett, mert nem kérkedett vele, nem tolakodott: az az ő izlése volt, nem erőtette senkire.

Ő volt az az egyetlen ember, a kinek soha czilinder a fején, frakk a testén nem volt és a ki soha operába nem ment.

Gyűlölt minden éneket s a dalműveket üldözte. Még engem is úgy elriasztott az operától, hogy évekig laktam Pesten s még nem láttam egyet sem; s mikor egyszer Irinyi erővel bevitt «Fra Diavolo»-ba, nem mertem Petőfinek e kihágást bevallani. A szinészetet is azért hagyta ott Kecskeméten, mert igazgatója, Szabó, azt követelte, hogy tanuljon énekelni. Egyetlen egy dalt hallottam tőle énekelni, a marsellaiset, azt is csak félig, azt is rosszul. És még egy különczségére volt büszke Petőfi: arra, hogy se tudóstársasági, se Kisfaludy-társasági tagnak meg nem hagyta magát választani. Többször fölszólították, és ő mindannyiszor azt válaszolta, hogy vissza fogja utasítani a megválasztást.

De hadd mutassam be sorba többi kortársainkat is.

Degré eleven kedélyű, tüzes, fegyverfogható férfi volt, novellái a szalonok sima padkoczkáin játszottak, s szeretni szerelemből, verekedni becsületből a közéletben is olyan jól tudott, mint regényhősei.

Obernyik, a jeles drámairó ellenben igen szerény ifjú volt, szelid hajlamokkal és nemes ambitiókkal; modora ugyanaz a komoly pedáns kálvinista első eminensé, a mit a tanodában elsajátított. Tűzbe nem szokott jönni; de szilárdságára mindig számíthattunk.

Bérczy Károly alakja finom előkelő szabású volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol.

Mi többiek mind francziák voltunk. Bérczy pedig annyira angol volt, hogy csak angol irókat tanulmányozott, angol mértföldekben beszélt; s mikor egyszer kétségbe vonta valaki azon állítását, hogy egy szini előadás hat óra hosszat tarthatott, azt felelé rá: «Én angol órákat értettem.» Mint novellairó a lélektani buvárlók közé tartozott.

Pompéry úrias magatartása elárulá a Pegazus sportsmenét. Lyrája, prózája mindig oly kifogástalan csínnal dicsekedett, mint toilletje, s a szépek szalonjaiban nem kevésbbé kedvelt vendégek voltak költeményei, mint szerzőjök.

Lauka humorizált. Neki is jutott egy provinczia Európából, ő spanyol volt. Spanyol nyelvtant tanult, spanyol irókat tanulmányozott, spanyol humort használt s financziáinak rendjében is örökös spanyol állapotokat követett. Álnévül is spanyolt vett föl: don Gunárosz! Mindenki a legfidélisebb czimborának tartotta.

Berecz Károlyt is az ifjú irodalomhoz számitottuk, bár Lisznyay azzal boszantotta, hogy ő, még mint iskolás fiú, kezet csókolt neki, mikor Bereczet már mint költőt bámulta. De ez nem igaz.

S itt következik a kicsiny dolgokban nagyszerű s a rettenetesben tréfás Lisznyai. Eredeti alak: vékony czingár legényke, hősi taglejtésekkel; bendeguzi méltóság az arczán; egyszer divatosan fodrozott hajfürtökkel, jaquemar keztyűvel, de hozzá pitykés világos kék, delivörös hajtókájú Viktória-dolmányban; másszor meg párisi divat szerint kicsipve, de borzasan és nyakkendőtlen s fokossal kezében. Kisebb baja soha sincsen, mint halálos betegség, s kevesebb pénzre soha sincs szüksége, mint ezer pengőre. De azért pénzt nem kér senkitől, s ha ő jutott hozzá, szétosztja mindenkinek, a ki tartja a markát. Hangja éles és rikácsoló, s még hozzá egészen palócz kiejtésű, úgy, hogy mikor megszólal, nevetni kénytelen a hallgatója a legkomolyabb szavain is. Hanem a hahota őt nem zavarja meg; folytatja, a mit elkezdett, olyan éles hangon, mint a trombita, s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfeledi tréfás modorát, palócz kiejtését, s tapsol neki. Nagyokat mond, képtelenségeket. Egyszer Petőfinek azt mondta egy szép költeménye fölötti elragadtatásában: «Te eget eszel s isteneket hánysz!» Hanem a mit mond, azt a képtelenséget is érzi, s nem lehet rajta kételkedni.

Több kortársunk, ki nevezetes helyet foglalt el az irodalomban, távol volt Pesttől, s így azokról mint csoportunk kiegészítő részeiről úgy kell szólnom, mint egy «hors d'oeuvre»-ről, mely szorosan vett tárgyamat, a fiatal irodalom befolyását az akkori közéletre csupán közvetve egészíti ki.

Tompa, a lelkész, a szép kedélyű, jószívű, martiális termetű férfi, a népregék koszorús költője, falun lakott, csak nagy ritkán jött fel Pestre, vagy pedig együtt követte Petőfit költői utazásaiban. Mindkettőnk legbensőbb barátja volt. Emléke legédesebb előttem most is.

Kazinczy Gábor szintén falun lakott, s csak néha jött fel közénk, a midőn elragadott mindenkit gyönyörű szellemdús beszédével, melylyel férfiasan szép arczvonásai összhangzottak. Mi kár, hogy nem tudott úgy irni, a hogy beszélt.

Dobsa, a lovagias, geniális drámairó, azon években mint szinpadi sokat igérő jelenség tünt fel s aztán eltünt Párisba.

Vahot Imre sokoldalú tehetségével magára állt s csoportunkkal csak eleinte volt összeköttetésben. Szép és eredeti zamatú humor volt munkáiban, mik közül több vígjátéka ma is fentartja hatását, valamint szép magyaros alak volt ő maga is, délczeg mazurtánczáról a tánczvigalmakban ismeretes. Az ő lapjában is volt egy pár apróbb művem közölve, mikor még névtelen, ismeretlen iró voltam, s azért neki hálával tartozom.

Sárossy valahol megyei tisztviselő volt s csak később ismerkedtünk meg egymással: akkor még jó kedélyű s boldog családos életet élő férj volt.

Bulyovszky a legcsinosabb fiuk egyike volt akkor, s elmés tárczaczikkeket irt Jules Janin modorában.

Oroszhegyi kis termetű, ragyás kalmuk arcz volt, s mikor először találkoztam vele, épen sárgaságban szenvedett: olyan volt, mint egy czitrom. Ez nem volt prókátor, hanem orvos. Ez nem politizált, hanem kis leánykákat tanított s nem irt verseket, hanem tudományos értekezéseket. Ki hitte volna, hogy ő belőle válik mindnyájunk közül az önálló guerilla vezér?

Közülünk vált ki Kecskeméthy Aurél is. Nagyon szép gyerek volt, vidám, könnyűvérű fiú. Elmés gunyora nem kimélt senkit, még saját magát sem. Nagy szenvedéseken át vezette őt a világba az élet, s ezek taníták meg tagadni mindent és kikaczagni mindent.

Xantus volt természettudósunk, hogy semminek hijával ne legyünk, s már akkor az exotikus földek utáni vágyai vonzák. S Szénfy volt zenetudósunk; Szilassy Géza, a szelid szótlan ifjú, nagy ismeretekkel biró műitészünk és zenebirálónk, maga is kitünő festő és zenész.

Külön állt tőlünk Hiador, kinek műveiben sok valódi költészetet kellett felismernünk, s első drámai kisérleteiben is erő és tehetség nyilatkozott; de a ki lehetetlenné tette magát az irók közti társas életre, egy Szigligetivel folytatott kellemetlen polémiájával ugyanazon históriai tárgynak mindkettőjök által drámai alapul felhasználása fölött.

S meg kell még említenem egy magányosan álló portentumot, ki nem tartozott senkihez, semmi irodalmi csoporthoz, sőt semmi nemzeti irodalomhoz, ő maga büszkén vallván be, hogy három nemzetnek irója: a németé, a francziáé és a magyaré; a németben irta a «Grosse Fibel»-t, a francziában a «Comédie Infernale»-t, a magyarban az «Egy magyar királyt», «Brutus és Lucretiát» és a «Világ szinjátékát»: német nevén Bernstein, franczia nevén Hugó Károly, s az magyarban is jó, mert franczia.

Sajátságos alak, nagy bozontos fejjel, alacsony termettel, prófétai rendetlen szakállal; soha sem beszél másról, csak magáról. Ő tudja azt, hogy ő a költők fejedelme; meg is mondja mindenkinek, nem utazik incognitó, s megvárja az illő hódolatot. Csak az kár, hogy ez a magyar nem igen tiszteli a fejedelmeit, s még kárabb, hogy olyan rossz adófizető. Egyszer azt mondta Henszlmannak: «Der Schiller, der war ein Versemacher; der Goethe, der war ein Dichter; aber ich bin Poet!» mire aztán Henszlmann mondott neki valami furcsát. Drámáiban valósággal sok erő és tehetség nyilatkozott; tetszettek is; igaz, hogy azoknak a nyelvét elébb Egressy igazgatta át egészen; de némelyikben aztán a rendkivüliség a furcsaságig fokozódott. Legutóbbi drámájáról, a «Báró és Bankárról» Emődy felfedezte, hogy az egészen egy franczia novellából van készitve, szóról szóra átvett párbeszédekkel, mely után Hugó corioláni haraggal hagyta el a hazát s elment a volscusok földére.

És miután az ifjú irókat bemutattam, kik velem egy korszakot éltek, hadd mutassak be egy veterán irót is, ki szintén közénk tartozott: Szemere Pált.

Emlékezünk e jó patriarchis alakra, ki fülére lehúzott téli sipkával, lábain téli botosokkal, járt az utczán, s otthon megszámlálta szemenkint a kávét, mit reggelijéhez megőrölnek, nehogy egy szemernyivel több coffein jusson teje közé; de ki a költészet világában örök ifjú merészséggel kalandozott mindnyájunk túros hátú szárnyas paripáján. Ez egyszer megfogott bennünket az utczán s azt kérdé Petőfitől: «Hány esztendős ön?» — «Huszonkettő.» — «Hát ön?» kérdé tőlem. «Én is huszonkettő». — «No én meg hatvankettő vagyok, hát legyünk per tu pajtások.»

S azontúl mindig velünk tartott. A forradalom után irt is egy hosszabb verses szatirát az akkori állapotokról, «Dithramb Argyrus» czim alatt. Mikor azt felolvasá Kazinczy Gábornak, azt kérdezte tőle: «No hát értetted-e?» Kazinczy baráti kegyelettel viszonzá: «Értettem!» Mire Szemere Pál haragosan becsapta kéziratát: «Hazudsz: nem értetted! hisz én magam sem értem egészen.»

A két éves korszak vége felé szaporodott meg ifjú phalanxunk hat új alakkal; ezek: Arany János, Vasvári Pál, Csernátony Lajos, Vas Gereben, Vajda János és Sükei.

Mennyi külömböző alak, s mily önálló irói egyéniség mindegyik!

Arany János, falusiasan egyszerű kinézésével, hosszú fekete bajuszával, nyugodt tekintetével, melyből a mélyen érző költő s az öntudatos művész szellemét csak az látja ki, a kinek magának is érzelme, szive ébren van. Otthon oly nyájas, és csak otthon boldog. Falun lakik, nem tud felőle senki. Egyszerre tünik fel, mint a meteor, de nem tünik le, mint a meteor, hanem ott marad álló csillagnak. Első ragyogó megjelenése az irodalom egén a méltó vetélytárs Petőfit nem hogy megdöbbentette volna; mint igazi nagyság, nem félt az egyenlő nagytól: a legjobb barátok lettek, s ha versenyeztek a hírért, az mind a kettő hírét csak növelte. Nem azzal versenyeztek, hogy egymást behomályositsák, hanem hogy egymást túlragyogják.

Vasváry Pál fiatal jogvégzett volt: ifjú athletai termet, szép római arczéllel, erős vonásokkal, merész orral és szelid kék szemekkel. De mikor beszélt, arcza lángra gyuladt, s szónoklatát kezdték Kossuth ékesszólásához mérni. Mint iró a bölcsészet és társas életi eszmék fejtegetésében tünt ki.

Csernátonyt nem szükség lerajzolnom: ő épen olyan fiatalnak néz ki most is, mint huszonöt év előtt; egy haja szála ki nem hullott, meg nem őszült, s nagy rágalmat követnék el rajta, ha azt állítanám, hogy irmodora akár hajdani erélyéből, akár érzelmei merész kifejezéséből vesztett.

Mint a ki örökké együtt lakott velünk, úgy esett közénk Vas Gereben, abban a pillanatban mindenkinek jó barátjává idomulva. Piros arczú, veres szakálú, kék szemű, jó kedélyű gyerek volt; tele adomával, minden tréfára kész. Művei a magyar népéletet tükrözték vissza egészséges humorral, tiszta érthető nyelven, s hajlott egy kissé a szatirához is. Oly véletlenül tünt is el a negyvenhetes év végén. Ez is egy kis humoreszk. Valami összekoczódása volt egy ifjúkori barátjával, s az irói becsület azt kivánta, hogy megsértőjét hívja ki és verekedjék meg vele. Meg kell lenni. Hozzám jött a párbajhoz pisztolyt kérni. «Nekem van egy, mondám, de ez dupla pisztoly, hogy lőttök ezzel?» — «Hát majd úgy, hogy először az egyik fél lő az egyik csövével, aztán ha az nem talált, a másik lő a másik csövével.» — «Biz az jó lesz.» Pár óra mulva hozzák a hírét, hogy Vas Gereben keresztül van lőve a karján. Oda sietek hozzá. Fekszik s bekötött karját jeges vizzel borogatja, ingén lyuk a golyótól. Én egészen sajnálkozva hagytam el szegényt. De nem voltak olyan jó keresztyének Degré és Lauka, pedig hiszen pápisták; nem hittek neki, levették karjáról a köteléket, még a flastromot is levették, s nem volt biz annak semmi baja. Párbaj sem volt. E miatt szegénynek nem volt maradása itten Pesten, hová csak a későbbi mozgalmas év hívta ismét vissza. Jó fiú volt, én szerettem. Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, a kit ismert, nekem is; de én szivesen adnék neki tízszer többet, csak élne még; s úgy hiszem, más ismerőse is úgy van vele.

Vajda János valódi eszménye a fiatal óriásnak: erős, de még kamasz években növekedő termet, és épen olyan múzsa. Tud gyöngéd lenni, tud lángolni, majd meg epés, maró, mintha két külömböző ember volna benne egyesülve. Egyik vonásában dölyfös bojár, másikban felgyürközött sansculotte, harmadikban igazi költő. Keverve a gyöngy a makkal! Talentuma mindenesetre szokatlan nagyságú, erős, kölcsönözetlen. És a mellett szilaj.

És most végül kiemelkedik közülünk egy sajátságos alak. Mikor a czilinder kalapja emelkedik fölfelé, véghetetlen magasságú, fenyőegyenes, keskeny karimás kalap, azt hiszszük, ez egy angol; mikor az arczát meglátjuk, fakó bajuszával, benyomott állával, fiatalon rezes képével, szinevesztett hajával, azt mondjuk, ez egy kozák; mikor utána következik a vézna alak, behorpadt mellkassal, előre eső vállakkal, egyik kezének hüvelykujját gomblyukába akasztva, mintha maga magában kapaszkodnék, azt mondjuk, ez egy kretin; s mikor megszólal, rettenetesen dadogva, akkor nem tudjuk, hogy kicsoda; hanem ha végre megértjük, hogy mit beszél, akkor azt mondjuk rá, ez egy genie! Ez volt Sükei Károly. Fia a bukaresti magyar protestáns egyházat megalapított nagy missionárius lelkésznek, kora ifjúságában egy gonosz hátba ütés miatt örökre dadogóvá téve, de fejében egy eleven encyclopædia. Nincs a világon tudomány, a mit ne tanult volna: nyitott könyv, vagy apokryph, incunabulák és unicumok, szóról-szóra a fejében. Ez nem elég. A mely külföldi és hazai költőket szeret, azoknak minden művét könyv nélkül elmondja. A mit azok magok is rég elfelejtettek, a mi elveszett, nincs többé: az ő fejében megvan. Az egyszer hallott művet képes lediktálni évek mulva. És a mellett emelkedett költői kedély. Egy kötet költeménye, a «Hulló csillagok», a hazai remekművek közé sorozható. Cynikus és idealista!

Örökké jellemző az a mondata, a mivel egyszer Pulszkynak megfelelt a 48-as forradalom napjaiban.

«Mmmmmost olyas idők járnak, a mmmmikor nem kkkkkkkkkkell hallgatni az okos emberekre!

Arany igazság! Bár ne hallgattunk volna rájok!

Még egy irótársamat kell idesoroznom: a 48-as év végén s 49 közepén az Életképeknél és Pesti Hirlapnál meg az Esti Lapoknál munkatársamat és segéd-szerkesztőmet, Ludassy Gans Móricz urat, volt magyar belügyminiszteri osztálytanácsost s jelenleg bécsi házi urat, nagyságos belső titkos tanácsost és kétszeres milliomost. Én voltam szerencsés őt a magyar irodalomba bevezethetni.

Legutoljára jövök én magam, s hadd legyen szabad elmondanom, hogy hol jártam.

A mint az irói pályára léptem, legelőször is elfogott Frankenburg szinbirálónak. Nem értettem hozzá. Mindenkit agyba-főbe dicsértem neki. Rögtön elcsapott. Helyette felfogadott a jó öreg Helmeczy újdonságirónak harminczöt forint fizetéssel, s ott segítettem a Jelenkort megifjítani három hónapig Királyi Pál barátommal, ki főfő szerkesztő volt. Akkor Frankenburgnak, holmi kormányi cselszövény következtében, le kellett mondania az Életképek szerkesztéséről s felmennie Bécsbe; az Életképek szerkesztését én rám ruházta át s ezzel önálló szerkesztővé lettem.

Még egy szót az akkori irók életmódjáról és élhetésmódjáról. A legnagyobb honorárium volt ívenkint 16 forint; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet, 5 forintot. Heckenast, Emich, Hartleben, Geibel önálló munkáknál egy kötet prózát 150—180 frttal díjaztak, de azt előre fizették. A hírlapoknál működő irók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi díjam a Jelenkornál volt 35 forint, s a híres □ a Pesti Hírlapban, Pákh, elején 40 forintot kapott. Petőfi első művei közül a «Helység kalapácsa» 40 forint tiszteletdíjt aratott, a «János vitéz» már százat, s két kötet összegyűjtött verseiért Emich ötszáz forintot fizetett neki. Petőfi azt a pénzt is szülőinek adta. Ő maga igen takarékosan élt: a bordalaiban megénekelt mámor költői phantásia csak. Meszely bor volt az egész még akkor is, a mikor már telt miből. S inyenczsége abból állt, hogy minden nap este csigabigát evett a Sperlben Várady Tóni nagy borzalmára, a ki testi-lelki barátja volt. Egy szobában laktak. Ott irta Petőfi költeményeit, alá s fel lépkedve a szűk téren s egy tallérral hajigálózva a levegőben. Felettök lakott valami korhely kártyás, a ki rendesen éjfél után szokott haza jönni s akkor kezdett el járkálni nagy dobogva, mikor Petőfi aludni akart. Váradynak volt hegedűje, Petőfi aztán felkölté Váradyt: «Tonele, hegedüld meg azt az embert!» A meghegedült ember odafenn káromkodott, hanem aztán csak inkább lefeküdt ő is, hogy békét hagyjanak neki. Egyedüli szenvedélye volt Petőfinek a billiárd, hol nagy ügyességre vitte; s szeretett vívni is. Chapontól tanult; hanem az nagyon boszantá, hogy van valami olyan tér, a hol őt is megveri valaki, s ha nagy tisztelője, Várady Tóni kifárasztá s sarokba szorította, akkor két kézre kapta a kardot, s rúgott-vágott kézzel-lábbal.

De most térjünk megint az előzményekre vissza.

Három szépirodalmi magyar lap volt akkor: a Pesti Divatlap, Életképek és a Honderü.

A Pesti Divatlapot Vahot Imre szerkeszté, s az volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers nyakas modorával, jó gyomrot feltételező élczeivel, kezdő iróival s Petőfi költeményeivel.

Az Életképeket Frankenburg szerkeszté, maga is kitünő magyar prózairó, s a ki a legtöbb tehetséges irót tudta lapja körül egyesíteni. Ő neki dolgozott Kuthy Lajos is.

Kuthy nem tartozott a fiatal irók közé többé, ámbár mindig szerette a legfiatalabb nemzedéket maga körül gyűjteni.

Gyönyörű nyelven irt, ragyogó phantasiája volt, és a mi legfőbb, a főúri körök kedvencze. Szép férfias arcz, fekete hajjal, nagy lelkes szemekkel, rokonszenves hanggal, melylyel szellemdús társalgását minden szívbe behízelgé, és a mellett tökéletes gavallér.

Soha sem láttam én azóta sem olyan elegánsul butorozott szállást, mint a milyenben Kuthy elfogadott bennünket Petőfivel. Ó volt az irodalom grófja. Hetenkint irói estélyeket adott.

Hanem egyszer Petőfi megsértette Kuthy hiúságát, s azzal a szokott estélyek elmaradtak.

Kuthy felment Pozsonyba Batthyány gróffal s aztán nem érintkezett fakó irótársával többet.

Ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában: az irói társulati terv.

Miért minekünk mindig másoktól függnünk? Egyesüljünk egy czélra mind s adjunk ki magunk egy közlönyt. És aztán kötelezzük magunkat egy évig nem irni sehova, mint egyedül saját közlönyünkbe.

Tizen irtuk alá e szerződést: Petőfi, Pálffy, Degré, Obernyik, Pákh, Bérczy, Tompa, Kerényi, Lisznyai és én.

Ez volt a «tizek társulata».

Csupán egyet hagytunk ki a számításunkból; azt, hogy abban az időben a lapkiadáshoz engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedélyt, s egy évre terjedő fogadalmukkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem irhattak sehova.

Ezt a helyzetet bölcsen felhasználta Frankenburg, s egy lekötelező felhivásban meghivta lapjához a tizeket, tért nyitva nekik, hogy irodalmi működésöket folytathassák. Kilenczen elfogadták a meghivást, csak Obernyik nem. Ő puritán szigorral úgy fogta fel a dolgot, hogy egy évig saját lapjában kötelezte magát mindenki irni csupán, máshova nem, ha tehát ily lap nem jöhet létre, tartozik egy évig hallgatni.

A többi elfoglalta a tért s a fiatal irodalom együttes erővel kezdte meg működését.

De nem csak azért volt az fiatal irodalom, mert tagjai ifjú emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifjú és merész volt egész irányzata politikai, társadalmi, költészeti téren, elütő az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.

A politikai irodalomban Csengery, Szalay, Eötvös, Irinyi, Emődy, Pákh a parlamenti kormányzat s a magyar centralisátió elvharczát indították meg, támogatva a sociális kérdések szabadelvűséget követelő feladataitól: örök váltság, úrbériség eltörlése, népfenség, közteherviselés, jogegyenlőség, vallásszabadság, önálló nemzetgazdaság, honi ipar és kereskedelem emelése, mind meg annyi tárgy volt az új korszak jelezésére, s az új eszmék áthatottak a szépirodalomba is. Azé a franczia iskoláé, mely Lamartinetől Hugo Victorig s Dumastól

Berangerig mindent magában egyesített, a mi eszmében szép, kivitelben merész, érzelmekben megragadó, a mi a szivet heviti, a mi a lelket fölemeli. A franczia irók (azok a régiek) nemes rajongásai, erős meggyőződése, dicső ábrándjai magukkal ragadták mindazt, a ki ifjuságot s nemes ábrándokat bir.

Valamennyien francziák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Berangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemökben francziák.

Petőfinél valódi kultussá fejlődött ki a franczia-imádás. Szobája tele volt aggatva nagybecsű kőmetszvényekkel, miket Párisból hozatott s azok a 89-iki forradalom férfiai voltak. Danton, Robespierre, Saint-Juste Marat s egy nő, madame Roland. Ezekkel társalgott mindennap. Még szakálát is francziásan hagyta meg s ebben követték a többiek is: Télfy, Irinyi, Czakó, `Lauka, Kecskeméthy, mind csupa franczia szakált hagyott, csak én nem, mert nekem még semmilyen sem volt.

Hanem azért a legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéenek így mutatott be: «Ez valóságos franczia regényeket ír magyarúl».

Valóban azt tettem. Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkívüli.

Hanem ha puszta utánzás lett volna a dolog, úgy az hamar parodiává silányult volna. Csupán oly nagy lángész, mint Petőfi, kisértheté azt meg, hogy egy, a magyarra nézve oly idegen, természetétől távol álló modort, eszmejárást oly hamar meghonositson. A nyelv bűbája s az önteremtő költészet hatalma volt vele. Oly erőt tudott a magyar nyelvben-fölfedezni, a minőről azelőtt senki sem álmodott. S az erő hódít.

Hogy a merész irány felzavarta maga körül természetes ellenségeit, az várható volt.

A költészetben a pedáns formák tisztelői, az æsthetikai antiquáriusok, mint Császár, Hazucha, rendszeres támadást intéztek az új eszmék hirdetői ellen; a konservativ körök kedvencz lapjában, a Honderüben Horváth Lázár salonképes élczekkel s Zerfi alacsony személyeskedésekkel fordult az új irány ellen, mely a léha, fecsegő, hízelgő, nyavalygó, piperkőcz irodalom ellenségeül állt elő, s az erős nemzeti lendület szelének a német elem is útjába igyekezett állni, új lapot alkotva, mely a német elemet képviselje Magyarországon. Sőt a konservativ gyülde még egy konservativ fiatalság megalakítását is megkisérté a szabadelvű ifjú Magyarország ellenében.

Az ifjú irodalom nem riadt vissza a támadástól; éles polemiák keletkeztek, mikben Petőfi vad szenvedélye s Pákh attikai humora felolvasztták, porrá morzsolták az olyan lágy ellenfeleket, a minők Császár és Hazucha s a mögöttük álló æsthetikai marodeurök voltak; kivált midőn egyszer Császárt arra vitte a nemesis, hogy ő, a kritikus, szintén darabot írjon, melynek csatányos bukását a Pesti Hirlap négyszögös irója tette klasszikus birálatával még emlékezetesebbé. A Honderü, szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt; tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt, az olyan piszkolódóval pedig, mint Zerfi, igen röviden bántak el. Degré kurucz gyerek volt; elégtételt kért tőle, s midőn azt megtagadta, adott neki egy fricskát, a mitől aztán a konservativ irodalom hőse úgy eltűnt, hogy addig elő sem jött, a míg mint vörös republikánus nem mutathatta be magát. Az ifjú irodalom magas eszméi keresztülvitelében a fegyvertől sem ijedt meg; az elvek tollharcza közé a párbajok kardcsattogása s pisztoly durrogása is vegyült, s egy napon Irinyi ad majorem populi gloriam a konservativok lapszerkesztőjének, Vidának karját keresztüllőtte párbajban, az administratori rendszeren összeveszve vele.

Végre a «Deutsches Element in Ungarn» szerkesztője, Kertbeny Károly Mária, Pákh Albertben és Petőfiben olyan két kalapácsra talált, hogy itt hagyta az elementet és kivándorolt Németországba, megörökítve elébb Pákh Albertnek egy hirhedett humoristikus novellájában.

Ez utóbbi igaztalanság volt, Kertbeny nem érdemelte a bántást, s azt Petőfi is megbánta s azt nekem bevallá, és Pákh igyekezett később jóvá tenni. Kertbeny aztán azzal állt boszút, hogy oda kinn Németországban folytonosan írt, beszélt, izgatott a magyar irodalom mellett; száz lapba és önálló brochurebe küldötte a magyar irók műveinek magasztaló ismertetését, s különösen Petőfi műveit tízezernyi példányban honosítá meg Németországon; s még most sem tesz egyebet, mint félholtan, betegen, szegényül, nyomorogva, ingyen dolgozik, küzd a magyar irodalom terjesztésével; hordja hirlapokhoz, műitészekhez, könyvárusokhoz a magyar irók műveit, életrajzaikat, a nélkül, hogy valaki azt mondaná neki érte, hogy «köszönöm»; s ha adatai néha hibásak, annak egyszerű oka az, hogy mikor valami adat iránt kérdezősködik nálunk, mi olyan indolensek vagyunk, hogy még csak nem is felelünk neki rá.

A mi pedig a gyűldei konservativ fiatalságot illeti, az az eszme meglelte méltánylását Petőfinek ama hirhedett versében, mely így kezdődik: «Ti fekélyek a hazának testén!» s dicstelen végbukását abban a fáklyás-zenei siralmas jelenetben, melyet a hontmegyei főispán tiszteletére improvisált a pesti közönség. Azóta sem látott a világ fáklyás macskazenét.

Az ó-kor eszméi, politikusai, litterátorai, kritikusai le voltak győzve, s csak az volt a kérdés, hogy önként el akarnak-e vonulni, vagy bevárják, hogy kergesse őket valaki.

Ekkor Frankenburgot felhívták Bécsbe, a lapszerkesztésről le kellett mondania. Ő engem választott utódjának s azontúl az Életképeket az ifjú irodalmi erők segélyével én szerkesztettem.

Akkor egy szállást tartottunk Petőfivel. Nem küzdöttünk már szegénységgel: nekem lapom volt, s ő eddigi összes verseit eladta Emich Gusztávnak kétezer forintért. Tarthattunk már három szobás szállást. De hogy minek volt nekünk kettőnknek három szoba? azt majd később mondom el.

Most egy katastrophánál kell megállnom, mely társaságunkat súlyos csapásként érte.

Társadalmi gyűlhelyünk még mindig a mindnyájunktól becsült Csengery lakása volt a mostani Pálffy-féle házban; ugyanott volt Landerer és Heckenast nyomdája, a hol a Pesti Hirlapot nyomtatták.

Egy délután Czakó, a nagyhatású drámák költője, oda megy Csengeryhez, ki épen akkor segédszerkesztőjével, Emődyvel értekezett a lap berendezése felől. Czakó leül a pamlagra s leveszi a falról Csengery czéllövő pisztolyainak egyikét. Emődy figyelmezteti rá, hogy az meg van töltve. Erre Czakó azt mondja, hogy: «Én ezzel a pisztolylyal húsz lépésnyiről ellövök egy huszast». Nem ügyeltek rá, s csak a gyutacs-csattanás hangjára fordultak felé. Igen, csak a gyutacscsattanást lehetett hallani, mert a pisztolydurranást Czakó feje fogta fel: a szájába vett fegyverrel agyán keresztül röpíté a golyót. Soha sem tudta meg senki e borzasztó tettének indokát. Vele egy nagy jellem s egy kitünő lángelméjű drámairó veszett el. És ez esemény után vége szakadt a Csengerynél tartott társas összejöveteleknek.

Itt most egy hézagot hagyok vázlatomban, melyet majd későbben fogok betölteni, miután nem tartozik szorosan felvett thémámhoz az, hogy minő hatással volt az ifjú magyar irodalom, különösen a hölgyközönségre. Azt mindenki tudja, hogy a hányan e phalanx ifjai közül megnősültek, mind irodalmi érdemeikkel szerezték meg a feleséget, s a kik agglegények maradtak, magoknak tulajdonítsák, minek válogattak olyan sokáig.

Petőfi többször tett körutat az országban, s a merre járt, mindenütt örömmel fogadták, s a hol lángoló verseit szavalta, ott mindenütt tüzet-lángot hagyott maga után.

Egyszer aztán a tűzzeljátszásnak az lett a vége, hogy megházasodott s haza hozta Szendrey Juliát. Ezért volt a három szobás szállás. Egy volt az enyim, egy Petőfiéké, előszobát és ebédlőt közösen használtunk; együtt ebédeltünk, de vendéglőből hordattuk az ételt: Julia nem táplált gazdasszonyi hajlamokat.

Ez időtől fogva az Életképek munkatársai is megszaporodtak egygyel. Petőfi Julia is írt bele: nőkről a nőknek. Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjeével: néha excentrikus, de mindig szellemdús.

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arczszine, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összhangzás; a mellett rövidre nyirott hajat viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főkötő helyett egy nemzeti színű csigaalakú phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főkötőről: hát hogy tetszik?

— — — — — — — — — — — —

Most következnek az álmok, a mikről fentebb Depscher uram tejéről emlékezve beszéltem. Sárkánytej volt az; oda ne menjetek, ifjak, inni belőle.

Csodálatos a poézis hatalma! Tejet inni s bordalt irni tőle; lenni osztrák-magyar cenzurázott poéta s irni a világszabadságról, magyar nemzeti nagyságról.

És a hatás nem maradt el. Petőfi költeményei — a Kard és a Láncz, a Dalaim, az Isten csudája, A bilincs, Véres napokról álmodám, A magyar nemzet, Egy gondolat bánt engemet — mindenütt rokonszenves lángra gyulaszták a sziveket, s az egy Szigligeti népszinműveivel többet tett Budapest nemzetiesítésére, mint minden törvényczikkelyünk. Felébreszték a nép iránti szeretetet. Fölemelték a népiest a költői régiókba. Mi többiek is hordtunk egy-egy követ ez épülethez, mi is szóltunk egy hangot e költői nemzetébresztő hajnalriadóba.

Egyszer a hajnalodás alatt azt álmodta a világ, hogy Európa megifjodott.

Márczius 15-ike volt: Attila halálának napja, Julius Cæsar halálának napja. . .

Európa egyik szélitől a másikig zengett e szó: népszabadság.

Fenn Pozsonyban az ország rendei tanakodtak a reformokon. Nehéz munkájok volt: az önzés egész tábora kapaszkodott kezeikbe-lábaikba.

Egy adoma maradt fenn ez időből. Batthyány Lajos egy hangversenyen találkozott István nádorral; a főherczeg kérdezé tőle: hogy állnak a kilátásaink az ország-gyülésen? mire Batthyány azt felelte: «Nagyon jól, fenséges uram, megverjük a pecsovicsokat, csak úgy zúg!»

Pálffy Albert barátom nagyon jól fog emlékezni erre az adomára, mert azon Csengery-féle estély után, a hol azt hallottuk, együtt mentünk haza, s ő olyan hangosan, a hogy tüdeje birta, kiáltá végig a csendes utczán e szókat: «Éljen ötödik István király!»

No de ez régen volt, talán nem is igaz. Csak egy tanú van rá s azért fel nem akasztanak senkit.

Az ország rendei tehát verték a konservativ urakat, csak úgy zúgott; de azoknak meg nagyon erős bőrük volt: tűrték.

Segítsünk rajtok egyet.

Pozsonyban a parlamenti kormány iránti törvényjavaslat készült, de fenn volt akadva a felső tábla ellenállásában.

A párisi népmozgalom pedig széles gyűrűkben kezdte fölverni az alsó néptengert.

Itt lenn Pesten a szabad elvek bajnokai az ellenzéki körben szervezték az országos ellenzéket. Irinyi tizenkét pontban formulázta az ország kivánalmait. Azokat az ellenzék elfogadta. De nem tudott velök mit kezdeni. A higgadt öregek fel akarták azokat küldeni az országgyülésnek, a még higgadtabbak csak az ellenzéki pártnak.

Ekkor jön a híre a Bécsben kitört forradalomnak.

Nem lettünk volna méltók az ifjú-kor hevére, ha ez a hír fel nem villanyozott volna bennünket.

Négyen voltunk együtt dohányutczai szobámban: Petőfi, Vasváry, Bulyovszky és én. Társaim rám bízták, hogy fogalmazzam a pesti tizenkét pontot a néptől érthető alakban; Petőfinek egy költeménye volt készen e napra. És aztán előre! kiáltá Vasváry, s a mint a tőrbotjával előre sújtott, a tőr kirepült pálczahüvelyéből, mintha mutatni akarná az utat.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol irótársaink szoktak összegyülve lenni. Engem feltoltak az asztalra, hogy olvassam fel: «Mit kiván a magyar nemzet». Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzém, hogy végzetes szó az, a mihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá fel halottföltámasztó költeményét: «Talpra magyar, hí a haza! itt az idő, most vagy soha».

S most hová innen? Oda, a hol ifjú tűz van: az egyetemre.

Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjúság buzdító riadala mellett, kinek nevében a vállakra emelt Vidacs János felelt a felhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk censort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzdítóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi irótársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a nemzeti színház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

«Ej, uraim! kiálték a közönségre, lehet, hogy egy óra mulva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?»

S arra minden esernyő eltünt a fejek fölül.

De eltüntek még a kalapok is abban a pillanatban, a midőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: «Ime a szabad sajtó legelső nyomtatványa!»

A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabadsajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság, ifjú pályautódim!

Eszembe jut, hogy az alatt, a míg a tizenkét pontot szedték, felhivattak a nemzeti kaszzinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt s ett egyike a legkonservativabb uraknak — a kire mindenki rá fog ismerni, ha azt mondom, hogy neki volt a legnagyobb hasa a kaszinóban — azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk fel egyet: a papi jószágok elvételét. «Úgy-e bár, mondám, azért, hogy a 13-dik ponttal megbuktassuk a többi 12-őt? Köszönöm a jó tanácsot!»

Nem feladatom a márcziusi napok történetét e helyütt megírni; csupán az ifjú irodalom hatását a közéletre vettem thémának. Azért csak az ide vonatkozó adatokra szorítkozom.

A sajtót még aznap szabadnak nyilvánitá a helytartó tanács, s a lapok már censura nélkül jelentek meg, de nagy óvatossággal.

Hanem a főrendek oda fenn Pozsonyban még mindig nem akartak róla tudni, hogy mit kiván a magyar nemzet.

Ekkor írt Petőfi egy verset, mely e sorokkal kezdődik:

«Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?
Nem viszket-e egy kicsit a nyakatok?»

végződik pedig így:

«Vasvillára velök, azután szemétre!
Ott egyék őket kutyáink ebédre!»

S a mi a kettő között esett, az valami irtózatos dæmoni költészet! Pokol sötétjén átvillámló pokoli tűzsugarak!

Mikor ezt a verset az irói körben, az úgynevezett közvélemény asztalánál felolvasá Petőfi, én azt mondám neki: «Égesd el ezt a verset!»

Ő szemembe nézett egy perczig, gondolkozott. Nem volt szokása soha megbánni, a mit tett, kitörülni, a mit leirt: hanem ekkor fogta ezt a lapot, a lámpa fölé tartá, s a rettentő költemény lobbot vetett.

De azért nem veszett el nyomtalanul. Valaki a jelenvoltak közül megírta azt Pozsonyba, a mi emlékében ragadt belőle, s ott egyszerre elterjedt az a hír, hogy Petőfi negyvenezer fegyveres pór élén áll a Rákoson s Dózsa Györgyöt utánozni készül.

E remegés órájában lép be Széchenyi István az egybegyült főurak közé, s e szavakkal kezdi üdvözletét:

«Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?»

A főrendek még aznap egy szó ellenvetés nélkül elfogadták a követi tábla határozatait.

Hanem Petőfi verse után sokat kutattak még. Egyszer Kuthy is oda jött hozzá s össze-visszahányta Petőfi iratait, s nagyon példálózott a versre, de nem tudhatott ki semmit. Az meg volt semmisítve. Még Petőfi hagyatékában sem található fel; egyedül Sükei tudta, ki egy hallásra megtanulta azt, ő pedig meghalt.

Csodálatos idők következtek azután. A megindult mozgalom túlnőtt mindnyájunkon.

De nem akarok a politikai mozgalomról beszélni, csak az irodalomról beszélek.

A mozgalom első napjai fényesek voltak; diszes közönség, urak, polgárurak, úrhölgyek kisérték zászlóinkat; mindennap népgyülést tartottunk a múzeum terén s ott a lépcső mellvédén állva tartottunk szónoklatokat a néphez.

Hanem egy napon a mellvédi szónok állványt elfoglalva találtuk új emberektől, a kiket soha sem láttunk, a hallgatóság tömegét megtarkítva olyan alakokkal, a minőnek létezéséről addig fogalmunk sem volt: rongyos, sáros, vad kinézésű emberek, botokkal kezeikben, késekkel csizmáik mellett, ordítozó, bőszült tömegek. Ezek nem a mi embereink! Ez a reactio csőcseléke.

Szónokuk, kiben sokan megismertek egy helytartósági hivatalnokot, (nevét nem akarom megörökíteni), ugyan szép dolgokat beszélt.

Szerinte minden eddigi népvezető áruló; a legelső teendője a népnek az, hogy gyújtsa meg négy végén a várost s aztán foglalja el a kaszárnyákat!

Szerencsére a nép józanabb része túlnyomó volt s nekünk sikerült a veszedelmes izgatót leszónokolnunk a helyéből; hanem ekkor azt mondám Petőfinek: «Barátom, a vasvilla ellenünk fordult, itt nem rendezünk többé tollal és parapléval, ide kard kell».

És aztán kötöttünk kardot.

Karddal járt minden ember az utczán, a diákok az iskolába, a szinészek a próbára. Vendéglőbe, kávéházba, mindenüvé magunkkal vittük a kardot. Petőfinek volt egy olyan széles pallosa, a mivel sétálni szokott, hogy azt már guillotinnak csúfolták. S hogy a kardnak megfelelő jelvényünk is legyen, óriási veres tollakat tűztünk kalapjaink mellé; toll nélkül nem járt senki az utczán; nemzeti szinű csillagnak pedig mindenki keblén kellett lenni, a kinek gyöngéd összeköttetései voltak, annak a nemzeti czimer hímezve a kokárda közepére. Nekem volt egy ötszinű is, veres, zöld, fehér, kék és aranyszinű, az utóbbiak az erdélyi uniót jelképezvén. Utóbb puskát is akasztottunk a nyakunkba, a nélkül reggelezni sem ment az ember.

De hát meg volt ennek a maga haszna.

Az említett reactionárius zagyva csőcselékkel még sokszor volt találkozásunk a kormánynélküli napokban, a midőn heteken keresztül egyedül a nép által választott biztossági választmány kormányzá a fővárost. Titkos izgatóik elő-előuszíták a szurtos, gyanús, napfénykerülő hadat rejtekodúiból, s majd a terézvárosi zsidók kirablására bőszíték fel, majd a budai katonai kormányzónak adattak macskazenét, s ilyenkor a kardos, puskás iró és proletár sereg mindig jó szolgálatokat tett, visszakergetve medrébe a piszkos áradatot.

A legzajosabb napunk volt márczius 30-án. A késő este megérkezett gőzös utasai azt a hírt hozták, hogy a dynastia megtagadta az ország kivánalmainak teljesítését. A késő éj daczára elterjedt a rossz hír, s éjfélfelé megteltek az utczák zsivajgó tömegekkel, mik mind a városház felé tartottak s elfoglalták annak bejáratait, lépcsőit. Én a bizottságban voltam akkor s rögtön siettem haza a rossz hír vételéről Petőfit értesíteni. Ő már lefeküdt akkor. Én nemzetőri fegyveremért siettem, s az alatt Petőfi Julia utánam jött és kért, hogy ne engedjem férjét elmenni velem, ő retteg az életeért. A veszély perczében mégis erősebb volt nála a hitvesi szerelem, mint a honleányi dicsvágy. Nekem igen könnyű volt Petőfit otthon marasztanom, csak az egyetlen közös kapukulcsot kellett magammal vinnem, mely addig közös cselédünknél állt s azután abból a házból ki nem jöhetett senki. Petőfi az ablakból kiabált utánam, s kitagadással fenyegetett, ha ki nem bocsátom, de én abból persze nem hallottam semmit. Útközben találtam Vasváryt, Irinyit, Oroszhegyit, s még több irótársamat, kik szintén fegyveresen a városháztérre siettek; a nép ingerült volt reményei meghiúsultán, s mindenütt a «fegyverre» kiáltás hangzott. A szabadság-tér közepén az új belügyminiszter: Szemere kisérté meg a népet lecsillapitani. Azt ki sem hallgatták: az általa alkotott sajtótörvények óta, miket nehány nappal elébb épen azon a téren égetett meg a nép nyilvánosan, ő nem volt népszerű ember. Azután Nyáry kezdett el beszélni, de egy fékevesztett csoport veres zászlóval a kapunak rohant ordítva: félre kell verni a harangokat s kitűzni a veres zászlót!

A toronyhoz vezető lépcsőt csak egy maroknyi fiatal nemzetőr védte; azok között álltam én is; a mellettem állót Fekete Tóninak hívták. A felfelé rohanók között megismertem a minapi népszónokot a muzeumtérről. De szuronyaink hegyénél nem jöttek tovább, visszavonultak meghunyászkodva, s az alatt Nyáry és Klauzál lecsendesíték a feltámadt tömeget, előadva, mit felelt az országgyülés a királyi leiratra, s ez megnyugtatott mindenkit. És más nap jött a hir, hogy a király minden kivánatát megadta a nemzetnek, és akkor illuminatio fényében úszott az a város, melyet egy nappal elébb egy hajszálon mult, hogy fel nem gyujtottak.

Mikor szállásomra visszatértem, azt mondám Petőfinek: «Barátom, a mi tollunk bevégezte dolgát, most a szurôny missiója kezdődik». Úgy is lett.

A magyar fiatal irók szerepeltek még azontul is, mint férfiak, mint politikai párthivek, mint katonák, de irói küldetésök megszünt.

Voltak igen szép ábrándjaink, a mik csak költői kedélyekben fogamzhattak; de valljuk meg, hogy biz azok csak ábrándok voltak.

Ilyenek voltak a testvéresülési ünnepélyek.

Mi összehívtuk a szerb, a román, a horvát fiatal irókat; kölcsönös fogadást tettünk velök, hogy elnémítjuk a testvérgyülölet hangjait hazánkban s a közös szabadság érdekében egyetértve működünk ezentúl.

Szép gondolat volt. Poéták voltunk! — Másképp rendezte azt az élet.

Meghívtuk a bécsi fiatalságot Pestre, s azok el is küldték hozzánk üdvözlő deputatiójokat, mi sorba csókoltuk valamennyit. Nagy díszebédet rendeztünk tiszteletökre. A küldöttség egyik vezérszónoka kitünő ifjú volt, mindig versben beszélt, s ha párbeszédet kezdett vele valaki, minden szavára kadentiát mondott. Ebéd fölötti toasztjai mind alexandrinusokból álltak. Mikor a bankett elnöke: Patay József e költő képessége fölött a német szónoknak méltó bámulatát fejezé ki, az megmagyarázta neki a dolgot, hogy az igen könnyű:

Ist der Reim nicht gegenwärtig,
So ziehe ich meine Dose,
Nehme d'raus eine Prise,
Und der Vers ist sogleich fertig.

Mi is küldtünk fel hozzájok viszont egy küldöttséget, melynek szónoka a mi tűzvérű költőnk: Vajda János volt, ki tartott is egy olyan szép német beszédet a glacis-n felállitott bécsi nemzetőr polgártársaknak, hogy azoknak a kommandánsa, gróf Hoyos, kardot rántott s le akarta vágni a szónokot, hogy az ő nemzetőreinek ne hirdessen ilyen veszedelmes dolgokat.

És azután jött a szurony missiója, s az elvitte a poétákat: kit erre, kit arra, kit a csatatérre, kit a politika mezejére, a hol egyformán meg lehet halni a költőnek.

Csoda-idők voltak azok.

Petőfi, a fiatal férj, elhagyta ifjú nejét, hogy a csatába menjen, s az a nő, ki fél év előtt még remegő szívvel tartá vissza férjét egy utczai riadalba elegyedéstől, most maga küldte férjét a csatamezőre és maga is kisérte őt útjában. Degré, Kerényi, Lisznyai, Dobsa, Vasváry, Xantus, Vajda, Kecskeméthy, Egressy a harcztérre siettek. Oroszhegyi guerilla-csapatot vezetett: még a beteges, dadogó Sükei is felköté a kardot s bandukolt a Vérmezőre a többiek után.

A fiatal újoncz költők, kik még szerelmes verset irtak tegnap, Szathmáry, Tóth Kálmán, Vadnai, gyerekek, kiknek arcza még az anya könyétől nedves, siettek a harczba és velök együtt az országnak összes litterátus fiatalsága; kiürültek a tanodák, még a zárdák növendékei is fegyvert ragadtak, s a zirczi barátok kolostorában maga maradt a vén guardián. A literatura ment legelől vérét elpazarolni. A kik pedig itthon maradtak, azokat elnyelte a politikai Asztaroth, ez az emberáldozatot követelő szörny.

Bajza politikai lapot szerkesztett; Vörösmarty politikát szedett színbe; Szigligeti politikát dramatizált; Egressy kormánybiztosnak ment; Pálffy «Márczius 15-ike» czímű lapot szerkesztett Csernátonyval, melynek mottója volt: «Nem kell táblabiró politika»; Kemény, Csengery, Kuthy, Pompéry, Jósika, Bulyovszky kormányhivatalokba léptek; Vas Gereben kormány-néplapot adott ki, s mi többiek mind politikát verseltünk, politikát novelláztunk, politikát vezérczikkeztünk, vagy néha politikai küldetésekben próbáltuk, hogy nem akad-e a nyakunk a kötélben, mint mikor egyszer Csernátonyval az ostromlott Bécsben jártunk, a mit majd máskor mondok el.

A közönség pedig azon kezdte, hogy nem olvasott semmit. Nem kellett annak egyéb, mint a falragaszok.

Úgy, hogy annak a csaknem egyedüli szépirodalmi lapnak, melynek 1848 első felében még másfél ezer előfizetője volt, midőn azt a második félévben az ország legnépszerűbb költőjével, Petőfivel együtt szerkesztettük, leszállt az előfizetői száma 400-ra.

Sőt megtörtént, hogy Petőfi, a haza kedvencze, az országgyűlési képviselő-választásnál mint jelölt egy nagyon egyszerű polgártárs ellenében saját szülőföldjén megbukott, mi kedélyét még ingerültebbé tette. Győztes ellenfelét, ki őt hírlapban megsérté, ki is hívta párbajra, Pálffy és én voltunk szekundánsai, de biz a táblabíró úrnak a párbaj nem kellett. Azt mondta, hogy ökölre kimegy, de pisztolylyal nem jó tréfálni.

Nem kellett a költészet többé. Még a tábori danákban is inkább a közkatona csinálta verseket danolták, mint Petőfi vagy Arany remek riadóit.

Utoljára minden munkatársam elhagyott; egyedül maradt mellettem segédszerkesztőm, Ludassy Gans Mór, kiről utóbb bebizonyult, Pulszky szavait idézve, hogy: «nem olyan nagy költő, mint a milyen nagy szerző».

Az 1849-ik év eleje aztán ezt az utolsó pislogó lángot is elfújta s Magyarországnak nem volt irodalma többé. Küldetését bevégezte ez irodalom; mehetett meghalni. Nem akarom elmondani itt, hogy mi lett a szétzüllött költő-csoportból. Az nagyon hosszú volna, és nagyon szomorú.

Bevégzem visszaemlékezéseimet egy kevesek előtt ismert adattal, mely tanúbizonyságául szolgáland végső állításomnak, hogy a fiatal irodalom, mely az 1848 márciusi napokig csalhatatlan befolyást gyakorolt a hazai közszellemre, e napok után már csak viszhangja volt az őt túldörgő közhangulat tengerzajának.

Mikor már le volt aratva a véres mezőn minden, akkor eszébe jutott egy közvádlónak a rémuralom korszakából a magyar irodalom is. Nevét nem mondom meg. Rajta van a multakra vetett fátyol. Ez a kegyelmes úr harminczkét magyar irót ajánlt a vértörvényszéknek kivégeztetésre. Ezek voltak: Vörösmarty, Bajza, Szigligeti, Petőfi, Arany, Csengery, Pálffy, Degré, Lisznyai, Szalay, Irinyi, Táncsics, Emődy, Gyurmán, Egressy, Vasváry, Sárossy, Csernátony, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Bulyovszky, Oroszhegyi, Losonczy, Vajda, Szász Károly, Szemere Miklós, Tompa, Orbán Pető, Erdélyi János és Jókai Mór. Egy egész komplet album. S ha ajánlata elfogadtatik, pedig akkor jó idő járt rá, a közönség szépen beköttethet bennünket mind egy csoportban. De ekkor előállt egy másik kormányi ügyvéd. Ezt már megnevezhetem: Kossalkó. Ez egy hosszú, több ives elleniratban bebizonyitá, hogy a felsorolt írók együttvéve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai, azok nem üldözendők. Ennek a következtében lett megszüntetve a 48-iki magyar irók politikai üldöztetése.

Volt pedig abban az időben Magyarországnak két politikai lapja és egy szépirodalmi lapja; azoknak is parányi közönsége; irói bujdosásban, számkivetésben, emberektől üldöztetve vagy a föld alatt; az élők bénult kedélylyel, vesztett reménynyel, Istentől és az egész világtól elhagyatva, csak keblök ihletétől nem.

És mégis újra kezdtük a szétzúzott művet.

És mégis . . . és mégis mozog a föld!

A SZELLEM MEGHAMISÍTÁSA.

A mai kor írói igazán boldogok. Az ő Minervájok oly fegyverzetben szökhetik elő apja fejéből, a milyenben kigondolták. A régibb időkben úgy léphetett csak ki Minerva a szabad levegőre, a hogy a cenzura uniformirozta. Legtöbbször a fegyvert is le kellett tennie, ha nagyon éles volt, s pajzsán a Meduzafőnek kellemetes arczjátékot kellett mutatnia, hogy senkit meg ne ijeszszen.

A cenzor életnek és halálnak ura volt; bizonyos tárgyakról említést sem volt szabad tenni: vallásról, szabadságról, a szabadságharczok eseményeiről, ha néha igen kellemetes modorban, a kicsinyeket szelidítgetve s a nagyoknak hízelkedve.

Gyakran jött azután az író abba a helyzetbe, hogy a kegyetlen cenzorral elkezdett alkudozni. Néha egyetlen szó miatt megtagadta a cenzor a «typis admittitur»-t.

A «gonosz barát» adomája historicum. A cenzor kiigazította azt «gonosz prédikátorra». A «barát» ugyan azt jelenté, hogy «amicus», de hijába! a közönség azt is érthetné alatta, hogy «monachus». S az nem lehet gonosz: a prédikátor az lehet.

Petőfinek el kellett engednie munkáiból egyik erőteljes versét:

> Megvetésem és utálatomnak
> Méltó tárgya, ember a neved.
> A természet söpredéke vagy te,
> Nem király a természet felett.

A cenzor is ember volt, s ezt a kollektiv nótát az emberiség nevében sehogy sem akarta elfogadni.

Kuthy Lajos sok tekintetben geniális «Hazai rejtelmei» el voltak tiltva a kinyomatástól e phrasis miatt: «Ha a bibliaként Isten azt mondta az embernek, hogy: «Arczod verítékével szerezd kenyeredet», az még csak embertelenség volt; de mikor az ember mondja azt embertársának: «Arczod verítékével szerezd a más kenyerét», az már istentelenség». A cenzura blasphemiát talált benne — alkalmasint abban, a mi az emberről volt mondva — s Kuthynak más phrasist kellett helyébe tenni.

Vörösmarty egyik legszebb költeménye: «Egy rabszolga keserve Pompejus sírján», eredetileg: «Míkes keserve Rákóczy sírján»; de napvilágot csak ily etiquette mellett láthatott.

Lisznyay török-tatár versei mind a magyar-osztrák thémáról vannak írva, fogoly Balassájának keservei az 1849 utáni időket zengik.

Magam is tudnék a hamisításról egyet-mást bevallani. Két novellámat kényszerültem Magyarországról áttenni kit Spanyolországba, kit Mexikóba, s alakjaimból spanyol hidalgókat s rézszínű indiánokat csinálni, a kikre azután az idegen ruha s idegen bőr nem is illett semmiképen. Sőt megtörtént egy négyfelvonásos darabommal, melyet az én kedves barátom, a cenzor nem akart megbuktatni, hogy tehát minden ki legyen expiálva, még egy vég jelenést csinált neki.

Be is fűtöttem vele.

Mennyi ideig kellett a közönséget a fehér sorok közt olvastatnom! még most is megérzik a tollamon ez a félénkség. Hányszor segített ki Róma és Graecia, ha egy kis szabadság-eszmére kellett hivatkoznom; s hányszor laktam meg azt a jó Chinát, mikor hazai viszonyokra kellett példálózni.

Hiszen tudjuk, hogy egyidőben a «Pesti Napló» hirdetett (FK) vezérczikkezője, ha valami igazat akart elmondani itthon, beült Schleswig-Holsteinba, s úgy tett, mintha Dániának beszélne.

A cenzura kényszeríté az írót saját írói egyéniségének meghamisítására.

Senki a hamisítás által többet nem szenvedett, mint a mi Csokonaink.

Az a Csokonai, a kit a nyomtatás elénk állít, egy könnyűvérű, néha mámoros, gyakran szerencsétlen szerelmes, sokszor hízelkedő, egy-egy korszakában pathetikus filozóf; és mind ez egyesült is benne, kivált élte vége felé, mikor a sors kereke lejárta. De hát az ifjúság lángja hol maradt.

A költők nem voltak-e szabadelvűek akkor? nem rajongtak-e korukat messze meghaladó eszmékért? Oh igen. Csakhogy azokat a lángokat a cenzura koppantója szép óvatosan eloltogatta.

Hanem a hová azután a cenzura veres ónja el nem hathatott, a magánosok írott gyűjteményeiben, ott most is megkaphatjuk Csokonainak, fájdalom önmaga által, kényszerűségből, a nyomtatásban meghamisított költeményeit a magok eredetiségében, a hogy azok a költő meleg szivéből születtek.

Mily kicsinyes volt az akkori cenzura akadékoskodásaival!

A Béka-egérharczban például a nyomtatásban ez van:

E közben a rút habokat
  Mindinkább kezdi nyelni;
Mord! Rettung! kiáltja sokat,
  Senkit sem hall felelni.

A kéziratban pedig ez:

E közben a feldult habot
  Mindinkább kezdi innya;
Nincs Compostelli Jakab ott,
  Sem Sennis Katalinja.*

---

* A vízbe esettek védszentjei.

Másutt ugyanazon költeményben a cenzor «egy ott hevert ladikot» markoltat fel a hőssel, mi a kéziratban így áll: «egy rozzant Nepomukot». Toldy kiadásában már ez utóbbira van visszaigazítva; de Nepomuk szent nevéből még mindig csak két betű áll ott, a többit a cenzor megtartotta magának.

Erős világot vet Csokonai egyéniségére a «Konstantinápoly» czímű költemény, mely atyám írott gyűjteményében két részre szakítva fordul elő; az utóbbinak czíme «A vallás». Ez is a törökkel takarózik a nyomtatott kiadásban, s maga elé teszi Konstantinápolyt, melyhez pedig se iránya, se irálya nem illik; amaz pedig pajkos szatira, emez pedig egy emelkedett philosophi költemény, mely kezdődik egy új invocatióval.

S a mi fő, a nyomtatásban ki van hagyva belőle az a stropha, mely kétségtelenné teszi, hogy biz ez nem csupán a török vallásra vonatkozik. Az egész így szól:*

Denevér babona, bagoly vakbuzgóság,
Meddig lesz körmöd közt a mindenhatóság?
Míg ülsz a királyok koronáján, kincsén,
A vitézek karján, a népek bilincsén?
Míg az emberi nem hajdan a természet
Együgyű keblében nyugva heverészett,
Nem emelte még fel kiáltása szavát,
Hogy keresd a vak éj fiainak javát:
Boldog volt a világ; *a hit és a szentség*
Nem volt a legszörnyűbb gonoszokra mentség;
Állott a természet örök építménye,
Állt az emberiség legszentebb törvénye;
De mióta annak sok romlást szenvedett
Oldalába raktad bal madár fészkedet:
Azóta számodra rakja a lenyomott
Érzelem aztat a sok fényes *templomot*;**
Azóta adja ki a kenyért házából,

---

* A dült betűkkel közlöttek azok, a mik a nyomtatásban ki vannak hagyva.

** «Templomot» helyett a nyomtatásban ez áll: «pagodot».

Kikapván éhhel holt kicsinye szájából,
A szent névre vágyó balgatag anya is,
Hogy tudjon mit vágni a dervis foga is.
Sok bolond kiadja utolsó fillérét,
S letészi a mennynek árendáját, bérét,
Hogy mikor az oltárt építik számodra,
Kecskeszőrt vihessen ő is oltárodra.
Nappali álmodban látsz ezer álmokat,
Éjjel a népek közt huholod azokat.
Jőj ki a nappali fényre, hadd láthassunk,
Mennyei képedet látván, imádhassunk.
Te a vak homályban rakod a templomot
És onnan igéred a paradicsomot;
Csak bétolongjanak hozzád a moséba,
Az észt és a virtust hagyod a kordéba'.
Hát már ha valaki bőjtölget pénteken,
Hogy éhhel s mezítláb jár a szent helyeken,
Olyan nagy érdem-e egy két liturgia,
Hogy azzal az ember legyen Isten fia?[*]
Hogy paradicsomba' és mennybe részt vegyen,
Szükség, hogy skeleton és zarándok legyen?
Különben nem lehet idvezült törökké,
Ámbár emberséges ember volt örökké.
Egy paradicsomot csak magának tetet
Minden nemzet s abból kizár más nemzetet.
Természet! emeld föl örök beszédedet:
Mindenek hallgatni fogják törvényedet,
S a kézzel fogható setétség eltűnik,
Az éjnek madara huholni megszűnik;
Egy jóltevő világ a mennyből kiderűl,
S a sok kigondolt menny mind homályba merűl.
Ah ti, már is abból fakadt indulatok,
Nyelvemre harsogóbb hangokat adjatok,
Emelkedj' fel, lelkem! előre, képzelem!
Mint kiált fenszóval egyet az értelem:
Azonnal a setét kárpitok ropognak,
A szívről az avult kérgek lepattognak;
Tárházát az áldott emberiség nyitja,
Édes fiainak sebeit gyógyítja;
A szeretet lelke a földet beteli,
Ember embertársát ismét megöleli;

---

[*] Ez már csak nem a töröknek szól?

Eloszolnak a szent és panaszos hangok,
Boldogító érezezé válnak a harangok;[*]
Azzal sok száz embertárson segítenek,
A min most egy czifra tornyot építenek.
Siess, késő század! jövel, oh boldog kor!
Én ugyan lelketlen por leszek már akkor,
De jöttödre vígan zengem énekemet,
Vajha te csak egyszer említnél engemet,
Úgy e bajos világ bár rémítne tőle,
Nemes utálással halnék ki belőle.

Ez magyarázza meg azt az üldöztetést, a miben Csokonainak a saját felei által is részesülnie kellett; azért maradt örökké vesztett híre: mert hiszen semmi sem könnyebb, mint egy költőt a társadalom ellenségévé dühíteni.

Egészen nagynak és fenköltnek engedi pedig láttatni Csokonait az a verse, melyet a «hadról» ír. Ime a kézirat szerint annak befejezése. Az eleje a had borzalmait festi, a vége pedig ez:

Minden rendet feljár a szörnyű setétség
Ijesztő ködébe' a félelem s kétség;
A kirántott kardok csillámló ligete
A néző szemekre fényes homályt vete;
A halálnak sok száz czifra mészárosa
Áldozatjainak nyakait csapdossa;
Örül, mikor látja, hogy embertársának
Vérecsepjei dühös karjára omlának:
Hízik az előtte fetrengő jajától
S tiszteletet kiván gyilkos szablyájától.
Meg ne itéljetek, emberek, ha kérdem:
Ez-e a valódi virtus és az érdem?
Melyért nagy híre lett sok gyilkos hóhérnak,
Pennáján az őtet dicsérő Homérnak.
Hát már a gyilkosság, szent egek, isteni
Dicső virtus? annyi embert öldökleni?
Az ártatlanoknak felkonczoltatása,
A szelíd városok s faluk feldulása
Olyanok-e, melyek által lehettenek

---

[*] A harangokat a török vallás nem ismeri.

Sok száz gazemberek hérók és istenek?
Ha valaki megöl egy embert magába',
Függesztik a Hámán szellős ablakába;
De a kik ezt sok száz ezrekkel cselekszik,
A nép még azoknak nevével dicsekszik:
Azt kerékre teszi, a neve pirata;
Ennek örök márvány oszlopot irat a.
Bár hazánk is, melynek minden krónikája
Még eddig csak ilyen hentesek táblája,
Adna már ezeknél egy szebb matériát:
Így írhatnék én is dicsőbb históriát.

Minő magas eszmejárás, s minő merészség kellett ahhoz, hogy azon időben, midőn minden nép ittas volt a vértől s harczi dicsőségtől, egy költő így arczába merje vágni a világ hatalmasainak az ő megérdemlett itéletöket.

De nem is olvasható ez az itélet nyomtatásban, mert a nyomtatásban így végződik a vers:

Nem írhatom tovább reszkető kezemmel,
Az irtózás elhal képzelődésemmel.
Te, szelidebb Múzsa, fuss el e scénáról.
Ne gondolkodj ilyen gyász matériáról!
Vannak Helikonnak csendesebb rózsási,
Hol zúgnak az édes örömnek forrási:
Itt pengesd az estvén ezüst-lantocskádat,
Elvetvén borzasztó hadi trombitádat.
Mert ha egy dalomat Rózsi helybe' hagyja,
Nagyobb vagyok, mint egy Tamerlán hadnagya.

Minő esés ez! Minő foka a megaláztatásnak kellett ahhoz, hogy egy költő szárnya annyira letörjön, hogy azt a dalt, melyet mint sas kezdett, a királyok és hérosok feje fölött csattogva, mint szerelmes veréb végezze, verébnéje előtt fetrengve a porban.

A felszabadult kor valóban tartoznék költőinknek azzal, hogy most, midőn lánczok nem terhelik többé a szellemet, szolgáltatna nekik igazságot az által, hogy keresné fel munkáikat meghamisítatlan eredeti szövegeikben s mutatná be szellemöket ez ő eredeti tisztaságában.

PETŐFI ÉS ELLENSÉGEI.

Harmincz esztendő után! a mikor már az egyik por, a másik csillag: lehet róluk így együtt beszélni.

Az alatt a rövid meteorfutás alatt, a mit az ő életpályája rajzolt az égen, de sok ellensége volt! Ha nem támadt magától, keresett magának.

Igazán olyan volt, mint a gyémánt, a mely mindent megsért, s magát csak gyémántporral engedi köszörültetni. Még a jó barátnak is csak poralakban volt szabad megjelenni előtte, hogy csiszolni engedje magát általa.

Mikor Budapestre felkerültem, az első, a kivel Petőfi megismertetett, Pákh Albert volt; még akkor nem tudtam róla sokat: Pákh aztán közelebbről mutatta be magát: «én vagyok az a veszett kutya, a kit Petőfi megénekelt». Hozzá volt intézve az a vers: «Isten veled, te elpártolt barát! Veszett ebként, ki szivem megmarád...»

Valamikor az életrajz-író meg lesz akadva, hogy micsoda catastrophát keressen e kifakadás háta mögött? Apróság volt az, valami olvasni elvitt könyvön zördültek össze — levél útján. S Petőfi, a milyen könnyen lobbant szeretetre, olyan könnyen a haragra is, az utóbbit csak a férfiakra értve. Már ekkor ismét jó barátok voltak Pákhkal.

De korábban is tudta már, hogy mi az az ellenség? Szinész korában nagy harczai voltak a rendezővel, a kit Almásynak hívtak: onnan tudom, hogy Almásynak hívták, mert az egész társaságnál csak az egy színházszabó fogta Petőfinek pártját, annak panaszolta el nehéz tusáit a zsarnoka ellen, s a derék szabó igazat adott neki: «ha mégis gróf Almássy volna!» Az a harcza volt vele ugyanis, hogy ő mindig drámában szeretett volna játszani, a rendező pedig a népszínműveket kegyelte, (akkor támadt a «Szökött katona», «Két pisztoly») s azt akarta, hogy Petőfi is énekeljen, természetesen a chorusban. Az pedig rettenetes volt, mikor Petőfi énekelt. A ki ő tőle hallotta azt, hogy «Három alma meg egy fél», annak nem kellett többet abból az almából egy gerezd sem. Semmi érzéke nem volt a dalhoz, az operát úgy gyülölte, hogy soha egy dalmű előadásán nem volt, s később is csak olyankor fogott a dalláshoz, a mikor azt akarta, hogy szobatársa menjen el már hazulról. Már pedig Almásy úr nézete szerint a szinésznek énekelni is kell, annálfogva Petőfit minden délelőtt odaállították a karba, s hogy jobban a fülébe menjen a nóta, Almásy (egyúttal karmester is) odaállt melléje a hegedűvel, úgy mortifikálta órahosszant a betanítással. «Dejszen fürészelhet az úr az én fülembe azzal a nyirettyűvel! mondá Petőfi: azért én még sem tanulom azt meg!» E miatti gyülölete kiterjedt Németire is, a ki népszínmű-énekes volt s a közönségnek jobban tetszett, mint ő. «Azt az embert én egyszer megölöm!» mondá nekem több izben, úgy hogy én azt hittem Németiről, hogy az maga Claude Frollo; — pedig a legjámborabb ember volt a világon.

De még korábban is kellett Petőfinek ellenségeinek lenni. Még az iskolából hozott el egynehányat magának. A mint az első költeményei megjelentek, természetesen rögtön ott volt a sarkukban a kritika. Egy lapban kegyetlenül lerántották Petőfit álnév alatt, megtagadtak tőle minden talentumot s a verseit mind leócsárolták. Erre ő visszavágott egy éles ellenbirálatban, melynek végsorai így szóltak: «Fogadjátok hazám legszebb erényű ifjai hódolatom tömjénét». A ritkított betűkből e két név jött elő «Szeberényi» — «Dömjén». Hajdan iskolatársai voltak, riválisok a képzőtársaságban, azokra gyanakodott. Pedig valószínű, hogy mind a kettő ártatlan volt benne: az igazi czikkíró soha se jött elő magát felfedezni. Az idei országgyűlési vitákból emlékezhetnek, a kik figyelemmel kisérték, arra a piros arczú evangelikus pap képviselőre, a ki élczes beszédével oly derült hangulatba hozta a házat: erről hitte azt Petőfi, hogy ő nyitotta meg ellenségei hosszú sorát. Tudniillik a kritikusokét.

Mert hosszú sor lett abból.

Császár Ferencz, Hazucha, Zerfi, — kritikusi hypochondria, pedáns æsthetikuskodás s a féltalentum irígykedése összefogott, hogy megsemmisítse azt a lángészt, a kit nem kötöttek az ócska formák, a ki nem tanult senkitől s azt írta, a mit érzett. Aztán volt akkor egy szépirodalmi lap, a Honderű, szerkesztője Horváth Lázár, a kinek az a törekvése volt, hogy a magyar irodalmat az arisztokratikus körök szalonjaiba bevezesse, a miket Petőfi gyűlölt; ő meg a pusztát, a kunyhót, a csárdát népesíté meg költészete eleven szellemeivel; aztán az, a mit ő dalolt, szívből jött, földre talált; míg amazoknak a zengeménye csinált dolog volt, sehol sem éledt meg. Természetes volt a kettőjük közötti összeütközés. De Petőfi már ekkor nem volt egyedül, tábora volt és organuma: hadjárat volt az, az egyik fél megsemmisítésével végződő. — S mintha az önként jövő ellenség nem volna még elég neki: egy pár vidékről feljött czelebritást, a kik barátilag közelítettek hozzá, kíméletlenül leélczelt, azok között volt Szemere Miklós is, az aztán revancheul írt egy persiffláló verset Petőfiről a Honderűben, a melynek ez volt a refraineje:

»Az ebrudon kidobott Marczi
Zöld szerkesztője én vagyok!»

Tudniillik, hogy volt Petőfinek egy népszínműve «Zöld Marczi», a mit ő maga jónak látott az előadás előtt visszavonni. No azért nem haragudott meg Szemere Miklósra, tetszett neki is az ellenpoéma, s nevetett rajta, ha azontúl úgy hittuk, hogy «Marczi Zöld».

Hanem annál keservesebben rájárt a rúd Horváth Lazira.

«Pedig aranyával fizetted egykor költeményimet». Ez a refrainеja annak a versnek, a miben Petőfi ezt az ellenségét megörökíté.

A harcz utoljára egész a puskaporig ment.

Horváth Lazi azt irta, hogy a «Honderü» Széchenyi István tetszését is megnyerte, a ki ezt a calembourgt csinálta rá «Hunterri» (vadászparipa). — «Az bizony, Honte des rues» (utczák szégyene), viszonzá rá a Pesti Divatlap, Petőfi orgánuma. A mire aztán Horváth Lazi egészen kijött az úri kontenanszeából, s minthogy a magyar szótár nem ad elég goromba kifejezéseket, németül irta, hogy az egész «Pesti Divatlap» valamennyi munkatársával együtt «ein Lumpengesindel von Gemeinheiten». Ebből aztán párbaj lett, lövöldöztek, egészségesek maradtak; az ügy befejeződött, hanem egymás között még sokáig az volt a titulusunk, hogy «Lumpengesindel von Gemeinheiten», a mi Petőfinek olyan nagyon tetszett, mint némely embernek a «belső titkos aranykulcsos tanácsos».

Végre egy neutralis téren felszólaló, de mindig incognito maradt derék kritikus vetett véget a Petőfi elleni hadjáratnak, közé gázolva az egész ellenséges hadnak. A hosszú czikkben számtalanszor előfordult ez a kifejezés: «Császár és hasonmásai». Petőfi akkor épen otthon volt az apjánál s felolvasta előtte a neki teljes elégtételt szolgáltató czikket. Végig hallgatta a jó öreg korcsmáros, (ki már akkor büszke volt a kitagadott fiára) s azt mondta rá, «úgy kell, az angyalát annak a hasonmászó Császárnak!»

Igy tette ellenségévé Petőfi Kuthy Lajost is, kinek szintén sok jutott abból az eredetiségből és genialitásból, a mi Petőfinél kincs maradt, csakhogy ő azt mind aprópénzre váltotta fel. Nála az irói genie csak eszköz volt, czél a gyors emelkedés. Ő volt az irodalom divatarszlánja: elegáns szállást tartott s hölgyek körüli hódításaival szeretett dicsekedni. Egy télen «jour fix»-eket adott, az írótársakat maga körül gyűjtve, s ott igen élvezetes estéket töltöttünk kedélyes médisance között. Egyszer azt kérdezte Kuthy Petőfitől: «Ugyan te Sándor, szerettél-e már életedben úgy nőt, hogy pénzedbe ne került volna?» a mire Petőfi rögtön visszavágott neki ezzel az ellenkérdéssel: «ugyan te Lajos, szerettél-e már életedbe úgy nőt, hogy annak ne került volna pénzébe?» — Néhány nap mulva staatsvizitet tettünk Kuthynál, Petőfivel. Alig léptünk be hozzá, le sem ültetett, azt mondta: «rosszkor jöttetek, barátim, épen egy szép hölgynek adtam légyottot, arra várok, jöjjetek máskor!» — No csak ez kelletett Petőfinek, hogy őt valaki elutasítsa, mikor látogatóba megy hozzá! A legközelebbi jour fixen a theázás közben kiki elmondta, hogy mi új munkán dolgozik? «Én most egy regényhez kezdtem, mondá Petőfi, a minek a czíme «a magyar Rinaldo Rinaldini», téged tettelek meg a czímszerep hősének!» — Ez Kuthynak szólt. — Arra ez büszke önérzettel kelt fel az asztaltól s vállára veregetve Petőfinek, azt mondá: «édes öcsém, nőjj te még egy kicsit, ha engem ennek vagy amannak meg akarsz tenni!» — S több jour fixen nem voltunk nála. — Hozzá is fogott Petőfi a «magyar Rinaldo» megírásához, hanem aztán nevezetesebb dolgok jöttek közbe, a mik töredékben hagyták a megkezdett szatirát. Csak 1848 tavaszán találkozott ismét Kuthyval; akkor ezt a pozsonyi országgyülésből küldték le hozzá azzal a titkos megbizással, hogy kémlelje ki Petőfit, mit forral a most megindult mozgalomban (márcziusi napok voltak). Az a hír járt Pozsonyban, hogy Petőfi égy nagy pórlázadást akar megindítani, s az urak ellen egy II. Dózsa Györgyöt készül eljátszani. Kuthy szokásos szeleburdiságával össze-vissza kérdezősködve, mintha csak szórakozottságból tenné, elkezdett Petőfi íróasztalán az iratok közt hányni-vetni, mire Petőfi egész nyugodt sarkasmussal ezt mondá neki: «tudod kedves barátom, jöjj hozzám máskor, most a feleségemre várok, a kinek légyottot adtam». Kuthy elértette s nem jött vissza többé, hanem Petőfi ki lett kiáltva bolondnak.

A magasabb politikai körök mindig annak tartották, s még akkor egy olyan kaliberű szellemet elég volt agyonignorálni, hogy meg legyen bénítva, skartba téve.

Magyarok Istene! Ha ma volna egy Petőfi, ötven helyen választanák meg képviselőnek, akkor pedig megbukott a saját szülőföldjén, Szabadszálláson; megbukott oly borzasztóan, hogy menekülnie kellett a városból, mellékutakon, nehogy agyonverje az ellenjelöltje mellett lelkesedett nép, őt, a nép apostolát! Ugyanakkor egy hajdu-böszörményi poéta kegyetlen verssel tromfolta vissza a «betyár Petőfit», a kinek költeményeit a piacz közepén égette meg a nép. A nép? Petőfi verseit?

Még csak arra sem érdemesítették, hogy az ország-gyülés padjai végében valahol helyet adjanak neki. Mindenki ellensége volt. Még az édes jó publikum is. Az «Életképek»-nek még márcziusban ezerötszáz előfizetője volt, s márcziuson túl, mikor Petőfi is szerkesztőtársul lett megnevezve, mikor azokat a leggyönyörűbb költeményeit írta, a mikor maga körül még Aranyt, Gyulait, Szász Károlyt, Lévayt egyesíté munkatársul, leszállt a lap négyszáz előfizetőre: a kiadó felmondott. S Petőfi költészete akkor kulminált!

E mély elkeseredésében elpanaszolta a szabadszállási bukása esetét lapjainkban, elmondva a visszaéléseket a választás előtt és alatt. Erre az akkor legelőkelőbb lapban az ellenjelölt, ha jól emlékszem a nevére, Nagy Károly részéről egy válasz lett közzé téve, a miben az Petőfit «gazember»-nek nevezi.

Hiszi ezt valaki? Egy Petőfi neve után a «gaz» epitheton! Ugy-e, hogy mese ez?

Petőfi azonnal Pálffy Albertet és engem küldött, mint segédeket a megsértőhöz, lovagias elégtételt követelni. A kihivásra a nagyérdemű hazafi azt felelte, hogy ő bizony pisztolyra senki fiával se verekedik, «hanem álljon elém az a Petőfi egy szál kardra, s tudom, hogy úgy ketté hasítom, hogy fele erre, fele arra esik!»

Ketté hasítani egy Petőfit!

Most meg aztán porszemenkint raknók össze, csak tudnók, hogy merre fujta széjjel a szél?

Mi aztán kiadtuk a bizonyítványt, hogy a képviselő úr nem akar lovagias elégtételt adni, s Petőfinek el kellett tenni az emlékei közé a keserű megbántást.

Elment aztán külömb ellenséget keresni, a csatamezőre. De a míg azt az utolsó ellenséget megtalálta, azt a doni kozákot, a kinek a vasa a legdrágább vér után szomjuhozott, még sok ellenséget kellett megismernie — a maga nemzetéből. Egy idegen, a lengyel Bem, tudta csupán megbecsülni e vékony testben az isteni lángészt. Őt kisérte Petőfi minden csatájában, mint honvédtiszt. Erdély dicsteljes visszafoglalása után kinevezte Bem Petőfit őrnagynak. Hiszen bizony «katonának» nem valami derék darab hús volt Petőfi, talán nem is tudott volna egy zászlóaljat en échellon debouchiroztatni, de ha őrnagy lehetett volna, lovat kapott volna, nem menekült volna gyalog a segesvári ütközetből. Mondtam már, hogy bolondnak tartották. A kormány egyik tagja azt mondá nekem felőle, hogy minden őrültnek az a legelső symptomája, hogy a ruhát nem tűri magán: Petőfi már elkezdette nem tűrni a «nyakravalót». S azért, mert nem akarta felkötni a nyakravalót, a hadügyminiszter nem erősítette meg a kinevezését. Ekkor aztán letette a tiszti rangját.

Mikor aztán a végső erőfeszítés napjai következtek el a nemzetre, a mikor csak egy csodalelkesülés hozhatott még diadalt, akkor írt Petőfi egy lelkesítő riadót, s azt beküldte a kormánynak, hogy nyomassa ki egy millió példányban, oszsza ki a nép és a hadsereg között, neki pedig adjon minden példányért «fél krajczárt».

A kormány nem nyomatta ki a költeményt millió példányban, s nem adott érte a költőnek fél krajczárt darabonkint.

Pedig már akkor tízezer forinttal többet nyomatni a bankóprésnek akár ide, akár oda. S ha azt megkapta volna Petőfi, vehetett volna magának szekeret, lovat, nem kellett volna gyalog menekülnie a segesvári csatából, utolsó ellensége, a doni kozák elől.

Most aztán az egész nemzet jó barátja már: csak az kellett, hogy meghaljon. S jól járt. Most egy darabban kapja azt a nagy követ, a min emlékszobrának lába fog nyugodni; ha élt volna e harmincz éven át, azt a nagy követ mind apró darabokban kapta volna a fejéhez verve.

* * *

Még egy ellenséget kell megemlítenem: az én vagyok. Én magam.

A kihez ezt irta:

«Miért szeretsz te engemet,
Kit annyian gyűlölnek?
S én, a ki annyit gyűlölök,
Téged miért szeretlek?»

S mi mint mélyen meghasonlott haragosok váltunk el egymástól.

Nehéz eset volt az.

A magyar kormány ujonczot és pénzt kért az országtól, czímszerint az osztrák hadsereg kiegészítésére, de valóban egy nemzeti hadsereg felállítására. A szín, melybe a javaslat burkolva volt, gyűlöletesnek tünt fel. Hogy azt Kossuth Lajos ajánlotta, az nem enyhíté Petőfi ellenszenvét iránta. Ő Kossuthot nem szerette. Érezte, hogy az neki vetélytársa a magyar nép előtt, s az lesz a nagy világ előtt. Tudta, hogy a mit ő eszmékben, azt Kossuth tettekben alkotja meg: a magyar nép felszabadítását, s féltékeny volt a nagy sikerre. És talán sejtette, hogy a mit ők ketten csinálnak, az megmarad és egyik a másikat el nem felejteti. A politikai világ minden matadorját vetélytársainak tartá s ezt nem titkolta.

Az országgyülés óriási többséggel fogadta el a jól megértett törvényjavaslatot, e többség közt volt Vörösmarty is.

Erre irta Petőfi azt a költeményét Vörösmartyhoz, melynek refraineje ez:

«Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.»

E költemény fölött hasonlottunk meg.

Emődy Dániel közös barátunk szobájában volt az utolsó összejövetelünk.

Én nem szóltam neki a kérdés politikai oldaláról, csak arra kértem, hogy tekintse a személyt, a ki ellen írt.

«Vörösmarty neked is, nekem is, második atyánk volt. Ő vezetett be az irodalomba; ő pártfogolt, ő szeretett bennünket, ő figyelmeztetett hibáinkra. S a ki négy szemközt mondja meg hibáinkat, az nem kritikusunk, az barátunk, az apánk. Nem szabad őt megtámadnunk!»

Ezt mondtam neki.

Ő erre azt felelte:

— És ha igazi apám volna sem kimélném ezért, a mit tett.

Én mondtam neki, hogy mint szerkesztőtárs, kiadhatja a lapunkban e verset; de én ki fogom nyilatkoztatni, hogy az helyeslésem nélkül történt.

És mégis kiadta.

Mert a milyen zsarnoka tudott lenni az érzelmeinek, olyan rabszolgája volt az elveinek. Tudta magát kényszeríteni szerelemre, fájdalomra ott, a hol nem volt oka rá, haragra, gyűlöletre ott, a hol kevés oka volt: de arra, hogy az ő egyenes útját a nemzetiség és szabadság felé akárminő kerülő kedvéért meggörbítse, nem birta őt rá se a hatalmasok haragja, se a közönség elhidegülése, se a kiadó felmondása, se a jó barát esdeklése.

A vers megjelent, s a rá következett két rövid nyilatkozatban úgy el tudtuk egymástól szakítani magunkat, hogy többé egymásnak a nevét sem mondtuk ki.

Csak egy nehéz év után jöttünk össze. (Csak nyolcz hónap volt, de beillik egy évnek.) A Buda bevétele örömünnepére tartott lakománál találkoztunk ismét.

Sok minden áldomást mondtak ott. Én csak a magaméra emlékezem.

— Éljenek azok, a kik ezután fognak meghalni a hazáért, — éljenek örökké!

Ekkor odafordult hozzám s azt mondá:

— Köszönöm, hogy én értem is ittál!

S összekoczintá velem a poharát.

Ez a pohárkoczintás volt az utolsó búcsúhang közöttünk.

S elváltunk, a nélkül, hogy egymást megöleltük volna. Nagyobb volt a dölyf mind a kettőnkben, minthogy valamelyikünk megvallotta volna, hogy fáj a harag.

S csakugyan jól mondta: az a pohárköszöntő ő neki is szólt.

Ha én azt akkor tudtam volna!

* * *

Nem zárhatom be e lapokat a nélkül, hogy egy ide vonatkozó jegyzetemet ne közöljem.

E napokban Szegedről együtt utaztam Budapestig Katona főmérnök úrral, ki a régmúltban maga is belletrista volt. (Munkácsy «Rajzolatjai» mellett fömunkatárs.) Komoly, derék, szavahihető ember. Tőle hallottam ezt a traditiót.

Petőfi æsthetikus ellenségei között említém fentebb Hazuchát, a ki valami államhivatalt viselt; különben becsületes, tiszta jellemű ember volt.

Ezzel jó barátságban élt Katona, s a forradalom után 1849 telén nála időzött Budán.

Egy deczemberi este szokatlanul felizgatottan tért szállására Hazucha, s a mint Katona észrevette egész lénye felháborult voltát, elmondá neki, mi történt vele.

— A mint a fedett folyosón jövék hazafelé, egy szögletből elém lép egy ember s megszólít: ismerem-e? Ráismertem: Petőfi volt. Azt mondta: «ön nekem ellenségem volt valaha, de azért becsületes hazafi: én menekülni akarok külföldre, segítse elő menekülésemet, mint hivatalnok».

— S mit tett ön? hová tette őt? kérdezé Katona.

— Azt nem mondom meg. Mindenki tudja, hogy ellensége voltam, ha elfognák, azt hinné a világ, én árultam el.

Komoly dolog volt-e ez? Mi benne a való? Nem vagyok képes rá megfelelni. — De sem Katona főmérnök személyisége nem arra való, hogy vele tréfát űzzön valaki, sem Hazucháé nem olyan, hogy nagyon szerette volna a tréfát, sem a tárgy maga, hogy azt tréfának használja fel valaki.

Nemsokára Hazucha meghalt, magával temetve el a titkát, s mi ismét ott vagyunk a Petőfi-végzettel a fekete éjszakában, a melyből csak nevének csillaga világít elő: porát szétfujta a szél . . .

A PETŐFI-MEGJELENÉSEK REJTÉLYÉNEK MEGOLDÁSA.

E napokban volt szerencsém egy régészeti kiránduláson együtt utazhatni Petőfi egyik legrégibb és legbizalmasabb barátjával: Bathó Ferencz úrral, jelenleg gróf Károlyi Alajos stomfai uradalmának tiszttartójával, a ki a költővel, még mikor az vándor szinész volt, Vácczon sokszor megosztotta kenyerét. Később a szabadságharczban mint honvéd, együtt szolgált vele Bem alatt; az orosz invázió után pedig mint menekült honvéd Szendreyhez került, Petőfi apósához, s azóta mindig a család legbizalmasabb embere volt, s később rokonságba is jött vele. Petőfivel Marosvásárhelyen találkozott legutoljára, három nappal a segesvári ütközet előtt; egész éjjel együtt volt vele s marasztotta, hogy ne menjen Bemhez vissza; de nem birt vele. Reggel 3 órakor Petőfi kocsira ült s elhajtatott. A vesztett ütközet után tudakozódott Petőfi felől, s többekkel beszélt, a kik mind azt mondták, hogy gyalog látták őt futni a kozákok elől. Hogy hová lett, azt senki sem tudta. Mikor Julia hazajött egyedül, Szendrey kétszáz aranyat adott a leányának, hogy menjen el férjét felkeresni. Az utánjárásnak az lett az eredménye, hogy Petőfiné bizonyossá lett a felől, hogy Sándor elesett, s visszatérve már új férjét mutatta be atyjának, Árpádot, kit Szendrey megkedvelt, s az új házasságba belenyugodott.

Ekkor 1850-ik ápril végén egy hódmezővásárhelyi aszszony jött fel a mágócsi pusztára, a hol akkor Szendrey lakott, s Bathóval kivánt beszélni.

Bathó már akkor nem viselte álnevét, a mi alatt bujdosott, mert Kende tábornok a vidékbeli honvédeket, szám szerint 34-et, a maga felelősségére szabadon bocsátá.

A vásárhelyi nő azt az izenetet hozta neki egy nála lakó menekült úrtól, hogy az beszélni óhajtana vele személyesen. A vele jött kis leány meglátta a szobában Petőfi arczképét s gyermeki naiv meglepetéssel mondta: «nini, ez itt annak a bácsinak a képe, a ki nálunk lakik». Erre a szóra Bathó rögtön elhatározta magát, hogy átmegy Vásárhelyre a szállástadó nővel.

Az ott egy kis udvarszobába utasítá őt, a hol egy férfialak feküdt az ágyon, ki az ő láttára rögtön felkelt és eléje sietett.

Soha ember és ember között nagyobb hasonlatosság nem létezett; ugyanazon arcz, hajviselet, szemek, még a Petőfinél oly sajátságos fejfelkapás, mozdulatok, a lépések megnyomása és maga a hang is ugyanaz.

És mégsem volt az.

— Mi tetszik önnek, uram? kérdezé a megérkező.

— Hát nem ismersz rám? Feri! szólt a rejtélyes alak, kezét nyujtva eléje, «én vagyok Sándor».

— Uram! szólt Bathó, az igaz, hogy ön oly bámulatosan hasonlít Petőfihez, hogy az embert zavarba hozza; de ön mégsem az. Én őt nagyon jól ismerem, ön rendkívül hasonlít hozzá, de azért mégsem ismerem el annak.

Ekkor a rejtélyes ember elkezdett beszélni mindenféle viszonyokról, a mik a Petőfi és Szendrey-család között voltak, oly körülményekről, a miket csak a beavatottak ismerhettek; Juliáról, Zoltán fiáról; a debreczeni összejövetelükről; együtt utazásukról. Mindent tudott, a mit nem tudhatott más, csak Petőfi. És mégsem volt Petőfi.

És a míg beszélt, annyira vitte Bathót, hogy az elkezdett kétségeskedni. Utoljára még a tegezést is elfogadta. Végre Bathó átadott neki húsz forintot, s azt mondta, hogy maradjon itt; ő vissza fog térni Szendreyhez, azzal közölni fogja e titkot, s ha Szendrey is elismeri őt Petőfinek, akkor majd kieszközlik, hogy külföldre kimenekülhessen, ellátják pénzzel, a mennyire csak szüksége van. Ez az ember már azt is tudta akkor, hogy Julia férjhez ment, s ezzel indokolta, hogy nem akar Szendreyékhez elmenni.

Bathó erre visszatért Mágócsra s a szintén akkor hazatérő Szendreynek elmondta a vásárhelyi titkot, s kérte, hogy látogassa meg ő is azt az embert, a ki oly feltünő hasonmása Petőfinek, hogy az ember a saját szemei és fülei után sem mer fölötte itélni.

Akkor este volt már. Csak másnap reggel lehetett Vásárhelyre visszatérni. Mire másodszor is megérkezett a parasztlakhoz Bathó, már akkor a rejtélyes embernek csak a hülyt helyét találta ott. A szállástadó asszony értesítése szerint az, a mint megkapta a húsz forintot, rögtön egy pár új csizmát hozatott, azt felhúzta s azzal úgy elment, hogy vissza sem tért többet. Szendrey megérkeztét már nem akarta bevárni. Ezzel bizonyította be, hogy csaló volt.

De hogy veszedelmesen kellett hasonlítania Petőfihez, azt kétségtelenné teszi, hogy egy oly közelálló barátjával, mint Bathó, képes volt elfogadtatni magát, mint Petőfi.

És így már most az is megérthető, a mit Katona mérnök beszélt Hazucháról. Ugyanennek az embernek kellett lenni annak is, a ki őt Budán megszólítá, s a kit Hazucha épen úgy megemberelt, mint a többiek, a kik ez alak által magukat illuziókba hozatni engedték. Ez a legvalószinűbb megoldása a Petőfi-megjelenések legendájának.

EGY MAGYAR KÖLTŐ ÉLETÉBŐL.*

I.

A pápai nagy kollégium mellett, ott volt egy kicsi fehér ház, abban egy még kisebb fehér szoba, abban a ház kis szobájában szokott összejönni ezelőtt sok-sok esztendővel három fiatal diák, a kiknek kicsiny volt ez az egész világ.

Az egyik volt Orlai Samu, a másik Petőfi Sándor, a harmadik voltam magam.

Tizennégy évvel fiatalabbak voltunk a jelennél, s úgy hiszem, hogy az egész világ maga is sokkal fiatalabb volt akkor, mint most.

Mindegyikünknek volt saját kedvencz szenvedélye: Orlaié a költészet, Petőfié a szinpad, az enyim a festő ecset.

Ha Orlai írt tüneményes regényjeleneteket, Petőfi meg elszavalta azokat, én képeket festettem hozzájuk, s Petőfi szavalás modora ép oly rendkívüli volt, mint az én kompoziczióim. Maga készíté plasztikai szabályait, mint én a festékeimet.

Egymásnak őszinte bámulói voltunk; Orlai megközelíté előttünk Jósika Miklóst, Petőfi is csak egy fokkal állt alább Egressynél; magam is valahányszor a szögleti bolt előtt elmentem, büszkén tekinték a czímerül festett magyar kisasszonyra, miért ne tudnék én is ilyet festeni valaha!

---

* Megjelent először 1855-ben.

Mikor elváltunk, én lefestettem Petőfi arczképét, kicsinyben, olajba; nem tudom, hova lett ez a kép. Orlai emlékverseket írt számunkra, Petőfi könyekre fakasztott érzékeny szavalatával, s akkor erős fogadást tettünk egymásnak, hogy csak mint nevezetes emberek fogunk összejönni, ha még egyszer találkozunk az életben.

Azután széjjel mentünk a világba, és esztendőkig nem hallottunk egymásról semmit.

Mikor pedig ismét összetalálkoztunk, akkor Petőfi hirhedett költője volt Magyarországnak, Orlai ihletett festész; magam sem tudok róla számot adni, miként történt? a helyett, hogy ülnék az én kedves mosolygó festékeim között, ime itt szántom ezt a sok csunya fekete betűt, s azt szeretném, hogy ha most is ott tanácskoznánk abban a kis fehér szobában, hogy mi legyen belőlünk? Orlai irná a szép kedélyes novellákat, Petőfi elszavalná méltóságos tűzzel, én pedig festeném hozzájuk a képeket — — —
— — — — — — — — — — — —

II.

Sokan azt hiszik, hogy Petőfi csak szenvelgésből irta azokat a verseket a nyomorról, mely őt környezé. Pedig az mind szomorú való volt.

Ő gyermekkorában igen jó nevelést kapott, mert atyja tehetős ember volt.

Véletlenül családja egyszerre nyomorra jutott; igen-igen szegények lettek; Petőfi soha sem beszélt azon okokról, melyek családját megronták; csupán rokonaitól lehetett megtudni, hogy csalárd adósok megszökése juttatá atyját tönkre, ki valamely alföldi városban mint kocsmáros volt kénytelen élelmét keresni. Egyszer emliti csak «a jó öreg kocsmáros»-ban:

Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt,
Alig tudta számát ökrének, lovának.
Pénzét a hitetlen emberek csalása,
Házát a Dunának habjai vitték el.
Így szegényült el a jó öreg kocsmáros.
Áldja meg az Isten mind a két kezével.

Még Sándor volt a család egyetlen reménye, neki jó nevelést adtak, lehetett volna belőle ügyvéd, szolgabiró; jó tanuló volt, tanárai dicsekedtek vele; egy szó sem igaz abból, a mit ő egy versében írt: «Secundába pónált mégis sok szamár professzorom», ő jól tanult, s csak a színpad és a gonosz versek okozták, hogy belőle híres, nevezetes ember nem lett, a kit mai napig is megsüvegelnének mind Laczházán, mind Szabadszálláson, mert hiszen neki még most élte virágában kellene lenni; alig volna több harminczkét évesnél.

Egyszer azonban úgy elvette az Isten az eszét, hogy iskola helyett szinházba kezdett járni, a tudós tanárok bölcs beszédei helyett hallgatta azt a sok helytelenséget, a min a komédiában röhögnek és sírnak a víg és szomorú bolondok; ebből aztán az lett, hogy Sándornak el kellett hagyni az iskola küszöbét. Az atyai ház küszöbe pedig el volt előtte tiltva.

Gyalog bújdosott az ország egyik szélétől a másikig; a ki inkább tudott éhezni, mind kérni, meghalni az útfélen, mint hibáját megbánni. Ment, a merre megindult: atyjának átka nem sietteté, anyjának sirása nem lassítá lépéseit. Szinpadot keresett és beállt szinésznek.

Nagyon fiatal volt még akkor, s ez a tulajdonság csak a nőkre nézve előny a szini pályán; neki nem jutott egyéb osztály a dicsőségből, mint a szinpadra kihordott székek és asztalok.

Nem sokára megtanulta azt, hogy a szinház lakásnak nagyon hideg s a babér olyan ostoba fa, a min semmi ennivaló gyümölcs nem terem. Később tréfásan beszélgeté el akkori napjairól: «rózsa lugosokon háltam és felhőkkel takarózám», értve alattuk a szinfali limlomokat, mik párnáját és paplanát képviselték, mikor egyéb szállás hiányában a szinpadon aludt.

A nyomor, a kétségbeesés végre nem hagyott más utat számára, mint katonává lenni. «Zöldhajtókás, sárga pitykés közlegény.» Soha sem vitte odább a közlegénységnél. Furcsa katona is lehetett a jámbor: Horácziussal a töltény-tartóban, és Schillerrel a csákójában. Ez a kettő volt akkori tanulmánya. Az őrállomáson, hol az ember olyan egyedül áll, hamar megunhatja magát. Sándor ilyenkor előszedegeté kedvencz poétáit, s a puskát vállára vetve, deklamálva járkált alá s fel az őrhelyen. Mehetett ő tőle azután akárki fia ott keresztűl, még ha tábornok volt is, ő senkit sem látott, nem hallott, nem tisztelgett, miatta akár a faköpönyeget is ellophatták volna. Egyszer épen a felváltására jött káplár azon kapta, hogy az őrállásra elfeledett szuronyt tűzni a fegyverére, hanem a helyett olvasott. A káplár fogta és vitte Sándort a kapitányhoz, nem ügyelvén azon szép mondásra, hogy «justum ac tenacem propositi virum . . . non vultus instantis tyranni (magyarul «káplár») mente quatit solida». Ha a kapitány olyan jó ember nem lett volna, be sokszor megjárta volna Sándor azt az utczát, a hol a fűzfavesszők beszélnek, az lett volna aztán igazán: «was der Wald spricht?»

Bizodalmas óráiban sokat elbeszélgetett katonai éveiről, legkevesebb panasz nélkül; csak egy kellemetlen emléke volt belőlök: mikor télen a havat kellett kihordani a kaszárnya udvaráról; ezt szivesen átengedte volna másnak.

Néhány adomát feljegyzek utána, azon furcsán szomorú dolgok közűl, a mik szegény közkatona fejében megragadnak, a ki ezer ismeretlen pajtás közül egyiket-másikat minden ok nélkül megszereti . . .

. . . Egy szelid jámbor lakótársa volt Sándornak, kit valami vétség miatt hadbiróság elé idéztek. A jó fiú, mikor az első emeletből a másikba kellett felmennie, olyan érzékenyen búcsúzott el minden szobatársaitól, mintha soha sem látnák többet. Azok kaczagtak rajta. Hiszen legfeljebb egy pár napi ismeretség lesz belőle a porkolábbal, abba csak nem hal bele. Petőfi azután kikönyökölt az udvarra nyíló ablakon s ott pipázott a világba; egyszerre a fölötte levő emelet ablakából egy katonai egyenruha forma bukfenczezik le előtte, majd kiverte szájából a pipát; utána néz, csakugyan egyenruha volt, de benne volt maga a katona is, ott a kövezeten még egyet fordult és azután meghalt. Az ő jámbor szobatársa volt az. Félnapi kurta vasra itélték, s ő kivetette magát az ablakon . . .

. . . A másik pajtásának szeretője volt otthon. Sokat töprenkedett rajta: hátha addig férjhez is megy, a míg ő kiszolgálta az idejét? Minden nap várta tőle a levelet, soha sem jött, a legény mindig sápadtabb lett; pajtásai tréfáltak, ingerkedtek vele, biztatták, hogy ne búsuljon: «más város, más leány!» de a legényt nem vigasztalta semmi. Egyszer új állomásra kellett átvonulniok, útközben a szomorú legénynek hallatlan jó kedve támadt, dalolt, ugrálta a pocsétákat, s kötekedett társaival; «ez a fiú ma vesztét érzi» mondogaták azok magukban. Egy helyen letelepült a zászlóalj pihenni; az út mellett volt egy nagy szőlős kert, a szilva épen érőfélben. «Fogjad csak kissé a puskámat», szólt a víg legény Petőfinek, «megnézem, érik-e a szilva?» A fiú sokáig oda volt, már a készülőt dobolták, a midőn sietve jött a szőlőpásztor, s jelenté az őrnagynak, hogy egy katona lopja a szilvát. A katonák oda mentek, — szegény fiú! nem hogy a fa gyümölcsét fogyasztotta volna, hanem még magát is oda akasztotta rá szilvának . . .

. . . Volt egy nagy korhely fiú a zászlóaljban, férjek veszedelme, menyecskék romlása, ki után minden városból elszökött egy-egy jámbor asszony; ennek olyan volt már a háta, mint a jóféle kordován a sok vesszőzéstől, s megszokta már a botot, úgy, hogy még csak meg sem jajdult a harmincz alatt. És ez mind a szerelem sebe volt rajta. Gyakran egész éjjel kimaradt a kaszárnyából, nem is mentette aztán magát érte, hanem kiállotta a mi dukált. Egyszer szinte késő éjjel barangolt az utczán; az őrálló észrevette s rákiáltott, hogy megálljon! a ficzkó a helyett futni kezdett, az őr utána lőtt, s a sötét éjszakában vaktában úgy találta, hogy a golyó szivén ment keresztűl. Rögtön meghalt, — talán egy pár csókért.

Száz ilyen apró jellemzetes kalandot regélt Petőfi katonaéletéből; kár, hogy azokat maga fel nem jegyezte. Egy kellemes emléke maradt fenn ez időkből: egy jó, hű pajtás emléke, ki érzelmét s kenyerét megosztá vele; ezt énekli meg későbbi verseiben annyiszor; ezt halmozza el legőszintébb áldásaival, ezt dicsőité legtöbbször, midőn az ő nevét már bel- és külföld elismeré, amazét nem említé senki. E név Kuppis Vilmos. Hova lett, mivé lett? nem tudom. Reménylem, hogy Petőfi áldásai legalább ő rajta foganatosak voltak.

Két év múlva kiszabadult a katonaságból Petőfi. Egyik jó szellem a másikat segíti, őt a betegség és elgyöngülés segíté ki innen.

Ekkor még alig volt tizenhét éves — és már obsitos katona.

Késő évek után történt, midőn Petőfi már hírhedett költő volt, hogy egy este belép hozzá egy bakancsos őrmester, s illő tisztelgés után kérdi tőle, ha tetszik-e még rá emlékezni. Hogy ne emlékezett volna! Ő volt egykori káplára Petőfinek. Csak azért kivánta őt most meglátogatni, ezen jártában, hogy tisztelkedjék nála, s ha talán megbántotta volna egykoron, ezért tőle bocsánatot kérjen. Petőfi nagy örömmel fogadta a derék hadfit, de még csak arra sem birta rávenni, hogy nála leüljön; tudja ő, úgymond, hogy ámbár Petőfi sem kapitány, sem tábornok, azért mégis olyan nagy ember, a kit neki tisztelni kell. Ezt tartotta Petőfi mindig a legnagyobb hóditásnak, melyet versei az emberi sziveken müveltek.

III.

Az első vers! az első nyomtatott vers!

Ah! ezen szó értelméről nincs másnak fogalma, mint a költőnek.

A mi a szerelmesnek az első «igen» szó, az ügyvédnek az első kedvező itélet, az: — de hogy az! száz annyi a költőnek az első nyomtatott vers.

Minket is megragadott ez a szent őrültség, mit az udvarias világ költészetnek nevez; Pápán voltunk, diákok voltunk, mi is alkottunk magunknak tudóstársaságot.

Hát mi rossz volt abban? Lám az igazi tudóstársaság sem árt senkinek; mi kárt tehetett volna hát a mienk? Neveztük mi azt illő szerénységgel képzőtársulatnak.

Választottunk elnökül egy derék tanárt, aztán alelnököt, jegyzőket, választmányi tagokat, tartottunk gyüléseket, a mikben szónokoltunk, úgy mintha országgyülésen volnánk, szavaltunk, mint a szinpadon, s vitatkoztunk apróságok fölött, mintha igazi tudósok volnánk. Olvastunk fel verseket és novellákat, megbiráltuk, s a mi jó volt, azt beirtuk egy nagy könyvbe, melyet híttak érdemkönyvnek. Ebben maig is találni olyan verseit Petőfinek, a mik nem láttak napvilágot (értsd napvilág alatt nyomdai festéket).

Ez aktiv mulatság a könyvolvasás passiv élvezetével levén összekötve, kicsiny társaságunk közvetlen előmozdítója volt az irodalomnak az által, hogy a megjelent jobb műveket megvette és bámulta.

És mégis akadtak pártosok, kik ez ártatlan mulatságunkat kigúnyolták, s elnevezték szép társulatunkat képzelődő társaságnak.

Hogy sértett bennünket ez a gúnynév! Pedig pecsétje is volt már társaságunknak, melyre nagyszerű geniust metszett egy pápai vésnök, nagyobb volt a feje, mint az egész alak; ezzel pecsételtük meg a diplomákat, miket tiszteletbeli tagoknak osztottunk. Es mégis kigúnyoltak bennünket.

A gavallérok és a betyárok, ez a két öröklött ellenséges osztálya minden irodalom-félének, kik jobbnak tartották kávéházban és kocsmában dőzsölni, míg mi szónokolunk és verseket deklamálunk. Pápán iskolai törvény szerint a kocsmázás birsága volt tíz garas, a kávéházjárásé pedig öt forint, minélfogva a gavallérok még jobban lenéztek bennünket, mint a betyárok.

De ki lett víva nemsokára a társulat becsülete. Minden megelőző hír nélkül, senkitől elő nem segítve, nem hiresztelve, egyszerre, mint az üstökös, megjelenik az Athenaeum hasábjain egy vers Petrovics Sándor aláírással (ez volt Petőfi családi neve).

Az pedig nem volt jelentéktelen dolog; akkoriban nem létezett hét szépirodalmi lap, csupán csak egy, és az is nagyon válogatós volt; szerkesztője Bajza és Vörösmarty.

Ez korszakot képezett társulatunkban. E vers kivívta számunkra az egri nevet. Hogyan? az Athenaeumban jött ki a vers? lehetetlen! Pedig úgy van, suttogták mindenfelé s kezdtek ránk valamit tartani.

— Most már te se nyugodjál addig — szólt hozzám Petőfi, büszke öntudattal — míg tőled is meg nem jelenik valami.

És azután én sem nyugodtam addig. És azután adtunk ki egy egész könyvet, a minek neve volt Tavasz, Szentmihályi Sándor viselte a költségeit; és ha valaki olvasná azokat a furcsa verseket és novellákat, a mik azokban vannak, hogy elmosolyodnék rajtok; én pedig, valahányszor azokat előveszem, mindig valami olyan köny féle jelen meg a szemeimben; milyen boldogok voltunk akkor!

IV.

On revient a ses premiers amours. Visszatérünk az első szerelemhez.

Petőfi első szerelme volt a szinpad. Ez a kaczér kendőzött múzsa, a ki a kegyetlent, a szívtelent játszá azok előtt, a kik életüket kinálják neki, a ki elcsábítja tisztes apák, anyák fiait, s midőn utána bolondulnak, ott hagyja őket nyomorban vigasztalan, ki hagyja őket nevetni, lepisszegetni, keresztűl bukni és azután hátat fordit nekik, mint minden kaczér hölgy megbukott imádójának.

Mennyivel szelidebb lény vagy te költészet istennője! Te nem kérded választottaidtól, milyen alakjuk van? te csak a szellemmel alkuszol, téged érdekelni tud a szép lélek, az ember portetemével és kongó hangjával semmi közöd.

A szini pálya csak töviseit termé Petőfi számára; a rózsákat osztogatta bőkezüleg másnak. Egy-egy megszökött mészároslegény, a kinek nyalka termete volt; — csavargó, részeges naplopók, kiket dörgő hanggal áldott meg a természet; — bohóczkodó furcsa pofák, kik szerettek magukból bolondot csinálni a közönség kedveért; — cziczomázott gavallérok, kiket szép embereknek tartottak a kisvárosi kisasszonyok; – szemöldökrángató intrikusok, kik olyan gyönyörüen tudták magukat rossz embereknek álarczozni, hogy minden bolond rájuk ismerjen: ezek és ilyenek aratták a tapsokat, a koszorúkat; Petőfit, a gondolkozó, a művészetben élő, a szenvedélygazdag szinészt észre sem vette senki. Szerény alakja, kevéssé szinpadi arcza, korlátolt hangterjedelme mind nem jó ajánlólevél volt számára. A jobb emberek sajnálták.

Ő otthon, magányában Hamletre készült és Coriolánra, és a színpadon vendégeket jelentett be, vagy ha nagy szerepet játszott, az a vőfély volt a falusi lakodalomból, vagy az öreg apa a velenczei hölgyben, Szökött katonában a notárius, Learban a király bohócza. Ő mind ezeket tagadhatatlanúl saját felfogással tudta előadni, de mit használt, ha nem volt bömbölő hangja, mely megrázza a karzatokat s tapsra kényszerítse tenyereket.

A szinészvilág nem sokat adott rá, senki sem féltette tőle babérait, még azzal is bántogatták, hogy nem ő az a Petőfi, a ki ama szép verseket irja, hanem egy másik, ki itt és itt lakik. Az ilyenekért azután a keserűségig dühös volt.

Még jobban fájtak neki az apró szerepek: a mi más senkinek sem kellett, azt mind az ő nyakába rótták. Ilyenkor azután megtette azt az apró boszúállást, hogy a legkomolyabb darabban olyan komikus néma személyt csinált magából, hogy az egész közönség kaczagott rajta, s egy izben, midőn valami gyűlöletes semmiséget kellett eljátszania, azt a tréfát követte el, hogy a lovagköntös mellé kard helyett egy roppant bunkós botot tűzött fel, s midőn a furibundus hős neki fordul, kiáltván, húzz kardot gyáva stb. s ő kihúzta a bunkós botot, olyan kaczajt gerjesztett vele, hogy a súgó is belesült a szerepbe. Ezért azután megbüntették öt forintig, a mit azonban az igazgató, Komáromi, elengedett neki.

Hát még azután a fizetés! volt neki huszonnyolcz bankó forint proporcziója; az a proporczió pedig furfangos találmány; ezen az úton ismerkedik meg a vidéki szinész Keplerrel és Newtonnal, kivált mikor azt mondják neki a hónap végén, mint Petőfinek, hogy nemhogy ő kapna valamit, de még ő fizet vissza. Ezt nevezik proporcziónak.

Oh milyen sokszor ébredt fel a szegény szinész, a nélkül, hogy aznap kenyeret sütöttek volna valahol az országban számára és mégis büszke volt azt tudatni mással, hogy ő nyomorban él.

Ezen a pályán nem volt rá nézve semmi javulás; Kecskemétről feljött Pestre; onnan ugyan sok szekér jár fel hetivásárokra, pár forintért el is hozták volna, de az fényűzés lett volna reá nézve; gyalog indult neki a nagy útnak; egy jó kecskeméti ember adott neki egy kenyeret, és egy ürüczombot, azzal indult meg Magyarország első költője Magyarország fővárosába.

Az úton belebetegedett a fáradtságba, s valahol a pusztán feküdt, talán minden ápolás nélkül. Ott feküdt a pusztai csárdában, elhagyatva és egyedül, s midőn estve eljöttek a csikósok és juhászok, s a hosszú borozó-asztal mellett elkezdték énekelni az ő dalait, a szegény beteg költő olyan boldog volt akkor! Ez időben az Athenæumban olvastuk azt a versét: Hortobágyi korcsmárosné angyalom! S mondogattuk magunkban, be vigan van most ez a Petőfi! Közel volt pedig akkor hozzá, hogy meghaljon éhen és nyomorban.

Pestről is odább csalogatta a csalárd szenvedély, «benézek Debreczenbe, bolond Istók gyanánt!» Többet vendégszerepelt az országban szanaszét, mint leghirhedtebb művészeink, csakhogy azokat diadal és koszorúk fogadják, ő nyomort és koldusbotot talált.

Utolsó szini fellépése ismét Pesten történt: a Szökött katonában játszotta Gémesit; a csekély siker meggyőzte a felől, hogy a szinpad nem az ő hazája. Szavát nem lehetett eléggé hallani, s végül oly zavarba jött, hogy ilyest mondott: «tehát Gergely úrfi a menyasszony?» s kiigazítá hirtelen így: «Julcsa kisasszony a vőlegény».

Ekkor végre megszánta ama szelidebb nemtő, a költészet: «hagyd te oda azt a hűtlen kaczér nőt, maradj te az enyim: az csak sebeket adott mindig, én gyógyítottam be azokat, az kigúnyolt, én felmagasztalálak; az üldözött, én nyugalmat adok, az elvette ifjúságodat, én örökké ifjúvá teszlek!»

Jó, hogy áldott szelleme sugallatát meghallgatá s egészen az irodalomnak adta magát.

De a kedves chimærat soha nem tudta elűzni szivéből s a bájos hűtelent, a ragyogó szinészetet még azon perczben is megénekelte, midőn az irodalommal szent frigyét megköté.

Madárnyelv nélkül beszélve, midőn a Divatlaphoz beszegődött segédnek.

«De sorsom egykor még azt mondja,
Ha majd rám megbékülve néz,
«Eredj, a honnan számüzélek,
Légy a mi voltál, légy szinész.»
Hát addig is, míg újra elzárt
Mennyországomba léphetek,
Isten veled regényes élet,
Kalandok, Isten veletek!»

Mennyi szenvedély, mily rajongó érzés kellett ahhoz, hogy valaki két évi szenvedés, inség, lemondás és boszúság szakadatlan folyamát «mennyországának» nevezze, s annak bezárt ajtajához visszasírjon!

V.

«Isten veled te elpártolt barát,
Veszett ebként ki szivem megmarád!» stb.

Valami későkori kommentátor igen meg lesz akadva ezzel a verssel, ha ki akarja tudni, mi indíthatta Petőfit e szenvedélyes kifakadásra, e siralom, szemrehányás és panaszteljes búcsúvételre?

Bizonyosan imádott hölgyét csábíthatta el valaki. . .

Vagy cserben hagyta, midőn inségben volt. . .

Vagy vakmerő kritikát írt verseire; — ez a legvalószinűbb lesz.

Csak egy e három közül lehet méltó ok arra, hogy Petőfi ily versekre fakadjon:

«Nem a legelső rajtam már e seb,
De egyik sem volt fájóbb, mérgesebb
A sok között,
Melyet vétkes könnyelműséggel,
A hűtelenség fegyverével
Rajtam baráti kéz ütött.»

. . . Elmondom a tragédiát.

A Vasárnapi Ujság jelenlegi érdemteljes szerkesztője Pákh Albert, ezelőtt mintegy tizenegy évvel Debreczenben, egy úri háznál, nagyra becsült nevelő volt, s már akkor mint igen geniális fiatal ember volt ismeretes.

Egy napon tisztesen öltözött, attiladolmányos ifjú nyit be hozzá, bemutatva magát, mint Petőfi Sándort. Az ismeretség két fiatal ember között hamar meg van kötve; mind a kettő tele volt kedélylyel, tele ragyogó reményekkel és szeretettel az egész világ iránt, a hogy szokott húsz éves embereknél lenni.

Debreczeni föllépte Petőfinek megint nem ütött ki kedvező sikerrel; ott nehány kóbor szellemmel összebeszélt, hogy elmenjenek faluzni, és azután elmentek faluzni, játszani komédiákat pajták és sátorállások dicsőségtelen csarnokaiban.

Pákh Albert megáldotta, megcsókolta útra térő jó barátját, s azután hónapokig nem hallott felőle semmit.

Egy estve, a mint haza megy, a kapu előtt egy sáros, fáradt embert lát ülni, kopott, szakadozott gubában, átázott kalappal, egy nagy vándorbottal kezében.

Alig ismert reá. Petőfi volt. Nemcsak ruhája volt rongyos, hanem arcza is egészen átváltozott, összeesett. Ott várt reá már régóta a bezárt kapu előtt, mert odább menni úgy nem tudott volna, s az egész nagy magyar Jeruzsálemben nem volt ismerőse egyéb.

Pákh szivesen megosztá vele szállását; ott elbeszélte Petőfi, hogy a faluzásban megbetegedett, ruháit kénytelen volt eladni s becserélni rosszabbakkal, most azután betegen, nyomorultan ide vánszorgott a szomszéd városból; legalább ha meghal, lesz, a ki eltemeti.

Nem halt meg, kigyógyult. Volt akkor is ott egy szinész társaság; annak a jegyszedője volt Bordásné asszonyom, becsületes debreczeni polgárnő, az magához vette Petőfit, ápolta, táplálta, gondolván, hogy majd megfizet ez, ha módja lesz benne egyszer.

Így feküdte végig betegen az egész telet, nélkülözve, sanyarogva; meg is emlékezik róla:

«Jó hogy az embernek csontfoga van,
Ezt bölcsen rendelék az istenek,
Mert hogy ha vas lett volna a fogám,
A rozsda ette volna meg.»

Csak két mulatsága volt; a színházbajárás, hová Bordásné asszonyom titokban bebocsátgatá és Pákhkal eltöltött órái.

Itt kezdődik most a tragédia.

Volt Pákhnak egy szép nemzeti szinű szalagja, melyet ő valakitől kapott, s azt Petőfi gyakran kérte, Pákh pedig soha sem adta, mert rá nézve az kedves emlék volt.

Egyszer Pákh nem volt odahaza, Petőfi vette a szalagot, s felkötötte azt a kalapjára; gondolta, mint fogja majd vele Pákhot megtréfálni.

Pákh azonban érzékenyen vette a dolgot s szemrehányó levelet irt miatta Petőfinek, nem is azért, hogy a szalagot elvitte, hanem hogy nyitva hagyta a fiókot, melyben pedig sok fel nem kutatandó irat heverészhetett.

Erre született meg az a veszettkutya vers.

Két nap múlva természetesen mind a ketten átlátták heveskedésük helytelen voltát, s nagy könyhullatások közt kibékültek, hanem már ekkor a vers megvolt, s Pákh sokkal inkább szépnek és talpraesettnek találta azt, mintsem eltépni engedje, s maga tette azt fel a postára az Athenæumnak.

Ez ama vers története.

Egy szép reggel az eset után berohan Petőfi Pákhhoz, (mindig úgy szokott rohanni, mintha azt a hírt hozná, hogy ég a ház) s megállva előtte, azt kérdi tőle:

— Van-e hozzám föltétlen bizalmad?

Pákh igent mondott.

— De oly nagy bizalmad, hogy még csak kétkedni se tudj abban, a mit mondok.

Pákh esküdött, hogy van.

— Akkor vedd a kalapod és gyerünk.

Hová és mi czélból? arról egy szót sem szólt, csak vezette Pákhot keresztül Debreczen sáros utczáin, míg csak épen a város végire nem értek.

Ott volt és van most is egy sor rongyos, szurtos ház, azok közt az egyik volt Bordásné asszonyom viskója, ebbe vezette Petőfi barátját.

Ott lakott ő egy kis szűk szobában, ablakából épen az akasztófára volt kilátás; kopott pokróczczal bekerített ágya fölé volt akasztva egyik felől Hugó Viktor, másik felől Vörösmarty arczképe; a hideg vaskályhát asztalnak használta, melyen irta költeményeit s olvasta Berangert, (most már Heine s Beranger voltak studiumai). Meg kell ezúttal jegyeznem, miszerint általában mind azok, kik Petőfit valami műveletlen naturalistának tartották, mind ő saját maga, midőn azt irja: «a természetnek tövises vadvirága vagyok én!» nagyon csalatkoznak: — Petőfi nagyon sok önszerezte tudományos műveltséggel bírt, az angol, franczia, német és latin irodalom remekeit nagyobbrészt eredetiben olvasá, a külföld hirhedett műbíráit igen jól ismerte, francziául, angolul, németül tökéletesen beszélt, utóbbi években a spanyol nyelvet is elsajátítá; csakhogy ő mindezekkel nem szokott dicsekedni, sőt szerette magát tudatlan embernek mutatni. Könyvtára egy volt a legszebbek közül, melyben Byron, Shakspere, Beranger, Hugo, Heine, Lamartine, Schiller, (Gœthét nem állhatta), Shelley pazar kötéseik által kitüntek. Egy szálláson lakván, gyakran únott könyveinket egymás könyvtárába csempésztük, s mulatságos lehetett egy harmadikra nézve elhallgatni, hogy tagadta el mindegyikünk a subintroduktákat; kié ez a könyv? az enyim nem, — az enyim sem, — hogy jött hát ide? én nem tudom, én sem tudom. (Igy jutottam többek között Hahn Hahn Ida műveihez miket Petőfi csempészett hozzám, orozva és titokban, s miket kétszer loptam neki vissza, harmadszor rajtam maradtak.)

Ott még egyszer megtudakolta Pákhtól, hogy van-e hozzá föltétlen bizalma?

Akkor azt mondta neki, hogy üljön le és vegyen tollat a kezébe; majd ő diktálni fogja, hogy mit irjon; a mint következik:

— Én Pákh Albert, kötelezem magamat, azon esetben, ha Petőfi Sándor 150 váltó forintnyi tartozását Bordásné asszonyomnak 45 nap alatt le nem fizetné, ez összegig kezességet vállalni, s azt helyette lefizetni. Datum stb.

Pákh leírta és alájegyzé a kezeslevelet. Bordásné asszonyom átvevé azt és megnyugodott benne.

Pákh maga sem volt valami ragyogónak nevezhető helyzetben, 150 forint összes évi fizetésének háromnegyedét képezte; hogy ezt koczkáztassa, a legnagyobb bizalmának kellett lenni Petőfi jó csillagzatához; azért nem lehetett tőle rossz néven venni, ha a megtörtént dolog után megkérdezte Petőfitől: hogy még is mi úton reméli ez összeget oly rövid idő alatt összeteremthetni? mi alapja van e reményhez?

Petőfi büszkén tevé kezét egy csomó mindenféle alakú papirra, öntudatteljesen mondva:

— Költeményeim!

Később hozzá tevé:

— És ha térden állva kellene is házról-házra koldulnom, még is bizonyos lehetsz felőle, hogy napjára megküldöm az összeget.

Azzal ismét vevé pálczáját és költeményeit, s neki indult a világnak. Nem volt a zsebében több tíz garasnál.

Mig Pákh ismét keresztül kisérte a városon, egy emberséges vasárus titokban hat ezüst huszast csúsztatott Petőfi zsebébe; ez volt egész útiköltsége Debreczentől Pestig.

Negyvenkét napig azután egy szót sem hallott felőle Pákh. Még csak egy levelet, egy biztató sort sem kapott tőle, azt sem tudta, merre van?

A negyvenharmadik nap kezében volt az egész összeg, Petőfinek egy igen tréfás, bohókás levelével, mintha az egész dolog igen rendes mindennapi eset volna!

(Petőfi általában nagyon szerette a humort leveleiben, s ezt gyakran a levélborítékra is kiterjesztette; egyszer megharagudott rám valamiért, s hozzám intézett levelén ilyen czímzet volt olvasható: «Jókai Mórnak, legkisebb tisztelet nélkül.»)

VI.

Egy csomó verssel a hóna alatt, az utolsó garassal a zsebében érkezett meg Pestre az árva költő. — Ebbe a nagy Bábelbe, hol rá senki sem várt, a hol sem rokona, sem barátja, sem egy elbúsult vendégszerető hazafia sem várta nyitott kapuval, tárt kebellel; a hol idegen volt rá nézve minden ember, vagy a ki már egy kicsinyt ismerte, még rosszabb az idegennél.

De — nem jól mondám: — hiszen itt lakott a költők Mentora, a minden fiatal tehetségek pártolója, a magyar irodalom édes atyja, Vörösmarty. Nem úgy mehetett-e ő hozzá minden ismeretlen, névtelen ifjú költő, kinek a legelső buzdító szóra volt szüksége a nagy világban, mintha atyja házához menne? nem köszönheti-e neki a legelső buzdítás jótékony hangjait valamennyi irója az újabb kornak? nem segített-e ő mindenkit, kiben tehetséget ismert, emelkedni, megállhatni a költészet útján, nemcsak jó szóval, de tettel is?

Mi volt természetesebb, mint hogy Petőfi is legelőször ő hozzá fordult. A jó szelíd költőpatriarka nem volt bő beszédű, nem tudott valakit sok szóval biztatni, de a mit mondott szájával, azt érezte szivével. Magára vállalta, hogy Petőfi költeményeinek kiadót fog keresni. Petőfi megnyugodhatott benne, hogy ez nem üres szó, ez nem elnapolási czím, hanem férfi igérete, mely be lesz váltva.

Volt ez időben egy saját gyűlhelye a pesti értelmiségnek, hova irók, tudósok, ügyvédek, orvosok, művelt polgárok s egyéb efféle férfiak szoktak seregleni, kik nem eléggé mágnások arra, hogy a nemesi kaszinót látogassák, s nem eléggé proletáriusok, hogy kávéházban füstölögjenek; ezt a helyet nevezték nemzeti körnek.

A nemzeti kör akkori jegyzője egy fiatal ügyvéd volt; (az ingyen hivatalokkal ilyen hazafiakat volt szokás megtisztelni) neve Várady Antal.

Ha megmondom, hogy Várady volt később Petőfinek azon egyetlen egy barátja, a kire soha meg nem haragudott, a kivel soha össze nem koczódott; akkor, úgy hiszem, egy tollvonással tökéletes jellemrajzát adtam a derék férfiúnak, kit magam is szerencsés vagyok változatlan barátaim közé számítani.

Egy este a fiatal ügyvéd másik kollegáját látogatva, azt épen sajátszerű munkában látta elfoglalva; verseket válogatott. Megdöbbentő foglalatosság egy ügyvédtől.

A szoba hátuljában állt egy fiatal, sápadt képű alak, kurta gallérköpenyegben; ki figyelt volna rá?

Az ügyvédtárs kérte Váradyt, hogy tekintsen e versek közé s mondja meg, mit szól hozzájuk?

Az kivont egyet a sok közül, és az épen a «disznótor» volt.

— Jaj be silányság; — mondá ez, iszonyúan fitymáló arczkifejezéssel.

Az ügyvéd kényszeríté, hogy olvasson el még egy másikat.

Ekkor akadt kezébe a «Befordultam a konyhára». Ez már inkább tetszett. Ez jó vers, mulatságos vers.

De még tovább.

«A virágnak megtiltani nem lehet.»

Már ekkor széket húzott az asztalhoz Várady, s maga kérte, hogy hadd lássa a többit.

És egyre nőtt elragadtatása; hiszen ezek remekművek, hisz ez tünemény! Van-e még több? Hol termettek ezek? Ki bir ilyeneket irni?

Az ügyvéd mondá, hogy tekintsen hátra; szerzőjük ott áll.

Ez a szegény rongyos fiú? Kinek halavány orczáin egy szín változás sem mutatta, hogy az ő verseit ócsárolják és magasztalják füle hallatára?

Ez a szegény rongyos fiú, ez a fakó csalogány az, a ki oly bűbájosan énekel?

Minden üres hálálkodás, magasztalás helyett azt kérdezte Várady a költőtől, hogy van-e szállása?

Az ügyvédek mindig praktikus emberek!

— Még nincs, volt a válasz.

— Jöjjön hozzám, egy szobám van, de eltérünk benne ketten.

Petőfi keresztül-kasul nézett az emberen; mert mindenkitől nem szokott szivességet elfogadni, s miután jól bele nézett, azt mondta, hogy elmegy hozzá.

Nappal az ügyvédnek sok dolga volt, ezt Petőfi jól látta, s azt mondá, hogy neki semmi dolga sincs. Hanem éjszaka, midőn Várady fölébredt, akkor látta, hogy fenn ül és dolgozik. Nem háborította, úgy tett, mintha aludnék.

Másnap kérdezte tőle, hogy nem lenne-e szives vele ebédelni? Petőfi megköszönte, már máshova van híva.

Nem volt igaz; az a nap is ebéd nélkül múlt el róla.

Csak nagy unszolásra volt képes Várady pár forintot elfogadtatni vele kölcsön.

Másnap azt is visszafizette Petőfi: éjszaka két költeményt irt, s valamelyik szerkesztőnek odaadta annyi árért, mely épen elég volt ez adósságát lefizetni.

Mindezek igen aprólékos dolgok, de a költő jellemére oly valódi fényt vetnek, minőt saját naplójából soha sem lehetne kideríteni.

A negyvenöt napból így folyt le tizenöt, csak harmincz volt hátra, a midőn egy estve azzal toppan be Várady lakótársához, hogy harmincz forintja van nála letéve.

Szép története van e harmincz forintnak!

E két hét lefolyta alatt sok kiadó ajtaján bekopogtatott a jó Vörösmarty, a nélkül, hogy az ifjú költő verseinek keresztapát talált volna köztük. Végre eredeti eszméje támadt; hisz a «nemzeti kör» úgy is tudósok tanyája, adja ki e verseket a nemzeti kör!

A jó költő-vezér csak önmagáról tudott itélni. Váradyval s több irodalompártoló ügyvéddel, orvossal összebeszélve, előterjeszté ez óhajtását. E vakmerő inditványra felröffen a nemzeti kör minden toll- és versfaragó tagja, rátámad az öreg úrra; mi dolog ez: «költő-dajkák vagyunk-e mi? versírók kisdedovója akar a nemzeti kör lenni? Kapaszkodjék kiki maga, minket sem segitett senki!»

A poéták, irástudók immár megbuktatták volna a jó Vörösmartyt és azt a nehány ügyvédet, a ki Váradyval az indítványt pártolá, ha ekkor elő nem állt volna egy emberséges derék — szabómester, s azt nem mondá, hogy ő megbizik abban, miként Vörösmarty rosszat nem ajánlhatott, s ha más nem akad, ő egyedül egymaga viseli a nyomtatási költségeket, még harmincz forintot előlegez is a költőnek, hogy élhessen egy ideig.

Ezt a derék kézmüvest nevezik Tóth Gáspárnak. A ki Petőfit szerette, méltán megsüvegelheti őt, mert ő volt a költőnek első és egyetlen Mæcenása.

Három hét múlva azután százötven pengő forintot kapott a nemzeti kör útján Petőfi versei első kötetéért, s napjára kifizeté a Pákh által aláirt adósságot.

VII.

Nagyon divatos hang mai világban arról énekelni a költőknek, hogy őket milyen rosszul fizetik: nem találom czélszerűtlennek e tárgyról nehány adversariát jegyezni fel Petőfinek életéből.

Azon évben, hogy a Pesti Divatlapot Vahot Imre tisztelt barátom megindítá, őt szólította fel segédszerkesztőjének. Bajza, ki valami épen nem személyes, de tisztán irodalmi polémia miatt Vahottal ellenkezésben állt, maga tanácsolta Petőfinek, hogy fogadja el az ajánlatot, mely Pesten lételét biztosítja.

Petőfi tehát először is minden számába a Divatlapnak tartozott egy verset írni. Másodszor az ujdonságokat szerkeszteni és harmadszor félmérföldet utazni reggelenként Pestről a Magyar-utczából Budára Gyurián és Bagó nyomdájába, s ott végezni a korrekturát.

És mind e munkáért kapott 400, mondd négyszáz váltó forintot; nem havonként: — egész esztendőre.

A jó Petőfi nem hogy keveselte volna ez összeget, sőt dicsekedve mondá nekem, hogy milyen szép fizetésbe jutott. Szállást is kapott ezenfelül, melynek ablakát félig eltakarta a lépcső; itt irta azt a panaszos verset a naphoz, hogy mért nem akar hozzá besütni? hisz tudhatná magáról Apolló, hogy a poétának nincs pénze fára és gyertyára.

A korrekturából még az a mellékakczidencziája volt, hogy a hol lehetett, egy-egy furcsa sajtóhibát csúsztatott be a szövegébe, például a helyett, hogy ez s ez a párisi főúr egyik örökösének két ezer livre évi dijt, másiknak háromszáz ezer frankot hagyományozott, így igazítá ki a mondást: az egyiknek kétezer éves livréet, a másiknak háromszáz ezer frakkot.

Az ilyeneken azután ő nagyon jól mulatott.

Első nagyobb költeményét, a Helység Kalapácsát negyven forintért vette meg tőle Geibel Ármin, János vitézt százért Vahot Imre; egyes verseiért eleinte két forintot adott Frankenburg, Horváth Lázár egy aranyat; később az Életképek szerkesztői másfél aranyat.

Egyszer Petőfi meg akarta tréfálni a szerkesztőket.

Föltette magában, hogy fog rossz verseket írni, igen-igen rosszakat szándéka szerint, s majd azokat elküldi a szerkesztőkhöz, hogy fogják érte összeszidni.

De megjárta, mert mikor rossz verseket akart irni, jókat irt, s minden szerkesztő rá ismert a Pönögei Kis Pál név alatt.

Ilyen a fátum, egyik jót akar és rossz sül ki belőle; másik rosszat akar és nem ért hozzá.

Gazdagság volt ez mind ő reá nézve, hisz oly igénytelenül tudott élni. Csak egy vágya, egy óhajtása volt, ha olykor pénz után sóhajtott: hogy szűkölködő szülőin segithessen vele.

Évek előtt kitiltá őt az atyai szigor a szülői házból és most arról volt szó, hogy az apát űzik el könyörtelen uzsorások azon házból, fizethetetlen adósság miatt.

Néhány száz forint megmenthette a jó öreget e nyomortól és gyalázattól.

Petőfi erősen föltevé magában, hogy ez összeget megküldi számára, s az erős akarat és a gyermeki szeretet előtt mi a lehetetlen?

Ez időben épen híre futamodott, valamennyi hirlap sietett hirdetni, variálni, commentálni, hogy egy gazdag magyar főúr elhatározá magában, miszerint a magyar irodalom lételét biztositani fogja, nagyszerű áldozatokra készül, sőt már épittetett is egy tornyot a jószágán, a melyet asilumnak szánt jámbor poéták számára, a hol ott ellakozzanak, ő gondoskodván étel, ital és csizmáról s ott énekeljenek, mint boldog fürjek a búzában.

Ez az eszme nagyon magasztaltatott akkor a hirlapokban.

Petőfi gondolá, hogy a kinek ilyen nagy torony van a fejében, az tán attól sem fog megijedni, hogy ő neki ötszáz forintot adjon — kölcsön, egy év alatt pontosan visszafizetendőt.

A főúr külömben is jó ismerőse volt Petőfinek, ennélfogva azt válaszolta neki, hogy pénzzel ugyan meg nem vigasztalja, hanem ha tetszik a toronyban lakni, hát ottan szivesen látja.

Mint a debreczeni csizmadia mondta a szinészeknek: fizetni, nem fizetek, hanem a csizmáitokat megrepetáltatom.

Petőfi csak azt sajnálta, hogy minek kért?

Útközben elbúsultában összevetődik egy emberséges könyvárussal, azt kérdi tőle, hogy mi baja? Petőfi mondja, hogy az atyja tönkre jut és ő nem tud ötszáz forintot kapni, hogy megsegítse.

— Hisz az legkevesebb, — mondá a könyvárus, — vannak önnek művei! És rögtön kifizetett neki 500 frtot, megjelent versei második kiadásáért.

És két év mulva ugyanazon versek harmadik kiadásáért adott neki két ezer pengőt.

Ez a derék pártfogó volt Emich Gusztáv, ki úgy hiszem nem is bánta meg, hogy Petőfit megnyeré.

A költőnek csak egy igaz pártfogója lehet, ki előtt meghajolhat, kit, ha hálatelten üdvözöl, el nem pirul bele és ez a pártfogó — a közönség.

A közönség pártfogása végre képessé tette Petőfit, hogy szülőit magához vehesse és őket jó módban eltartsa vénségükben. Nyolczszáznegyvennyolczban már öt aranyat fizettek legkisebb verseiért és ő neki akkor is csak egy fényűzése volt: édes apja, édes anyja.

Olyan nagyon szerették egymást ők hárman, hogy a mint az egyik meghalt közülök, egy év alatt utána halt a másik kettő.

VIII.

Petőfi szerette külsőleg a különczöt játszani. Viseletei mindig olyanok voltak, hogy a ki meglátta, vele álmodott.

Majd olyan kalapokat készíttetett, mint egy réz bogrács, csodálatos süvegeket, majd ember nem látta, fül nem hallotta szabású zekéket, dolmányokat virágos atlaszból.

Talán azért tette ezt, hogy a figyelmet magára vonja? Épen nem; sőt a lehető legnehezebbé tette a vele megismerkedést, hideg, büszke és szótalan volt a többi kalapviselő népek iránt. Valódi keleti büszkeség a frank giaurok ellen.

Egy időben azt a divatot vette fel, hogy kerek, asztrakán kucsmát hordott, csipőn alul érő prémes mentét, à la Csokonai és csizmába húzott magyar nadrágot.

E Csokonai-divat idejében járt itt Liszt Ferencz, annak egyik hangversenyén a hallgatók között gyönyörű fiatal hölgyet pillanta meg Petőfi, s egészen elmerengett rajta, úgy hogy azt is elhitte volna akkor, hogy Egressy zongorázik s Liszt Ferencz szaval.

Körüle álló barátai észrevették elragadtatását s egy gunyoros fiu a többi közül figyelmezteté őt, hogy ne igen mélyen tekintsen azon szép hölgy szemeibe, mert az rá nézve könnyen szomorú szenvedélylyé lehet.

— Miért? kérdezé a költő büszkén.

— Azon hölgy nem magunk forma szegény legénynek való, mert az K**, a leggazdagabb pesti bankárok egyikének leánya.

Petőfinek büszkesége egészen felháborodott e szavakra. Hát egy költő lelki gazdagsága még csak egymás mellett sem említhető egy bankár kincseivel?

— Azért is nőül fogom kérni e hölgyet! szólt, a midőn elhagyták a hangversenyt.

Társai azt hitték, hogy tréfál és nevettek rajta. E kétkedés, e kaczaj még jobban elvadította. Másnap felkereste azt a barátját, ki őt a mondott észrevétellel felingerelte, s azt mondá neki, ha meg akarja tudni, vajjon Petőfi gyávább-e a kivitelben, mint a beszédben? vezesse el őt a bankárhoz; még ma meg fogja kérni leánya kezét.

Az eleinte azt hitte, hogy Petőfi csak tréfál, s elment vele a bankár ajtajáig, hanem a mint látta, hogy ez komolyan szándékozik fellépni, akkor elővette minden rábeszélő tehetségét, hogy őt e szándékáról leverje.

Petőfi kiszakítá magát kezei közül, s belépett a bankárhoz.

Hivatalos iratai közt találta az érdemes urat, s minden kerülgetés nélkül bemutatá neki magát, röviden tudtára adva, hogy ő nem egyébért jött hozzá, mint hogy leányát nőül kérje.

A bankár derék, finom úr volt és a mellett művelt, olvasott hazafi.

Mondá Petőfinek, hogy már régóta ismeri műveiből és nagyra becsüli személyes ismeretségét; a mi látogatása érdemét illeti, arra nézve semmi kifogása nincsen, miután e tárgyban a határozást egészen leányára szokta bízni. E tekintetben tehát csak azon formaságra figyelmezteté Petőfit, hogy legyen szives magát leánya előtt a család valamely ismerőse által bemutattatni; mindjárt utasítá is őt, hogy ki által?

Azzal megszorítá a költő kezét szivesen, nyájasan; Petőfi vevé a kucsmáját, jó napot kivánt, s úgy elfelejté a dolgot, mintha meg sem történt volna.

Sohasem mutattatá be magát azon háznál. Csupán azt akarta bebizonyítni, hogy volt bátorsága megtenni azt, a mit kimondott.

Ilyen bohó fiu volt ő, ha megharagították.

Szeretni és gyűlölni a végletekig tudott. Egy futó pillanat elég volt arra, hogy a férfit barátjának, a nőt kedvesének vallja, s egy háborult pillanat ismét elég arra, hogy legkedvesebbjét meggyűlölje.

Máskor is megtörtént vele, hogy egy szini előadás alatt egy kedves művésznővel jutott szomszédságba, az első felvonás alatt megismerkedtek egymással, a másik alatt örök szerelmet vallottak, a harmadikat végig sem várták, hanem siettek a paphoz, s tudtára adták, hogy ők rögtön össze akarnak esküdni; nagytiszteletű Sz . . . i úrnak szerencséjükre az a felelete volt rá, hogy gyertyavilágnál egybekelni nagy ritkaság, felmentés nélkül nem is megy, tehát menjenek elébb és hozzanak felmentéseket. Míg aztán a felmentés után jártak, a szép kis művésznő is férjhez ment máshoz, Petőfi is egyebet gondolt, s útjaik nem jöttek többé össze.

— — — — — — — — — — — —

Egy estve érzékeny jelenetünk volt Petőfivel. Az összezördülés okaira már nem emlékszem, csak a kibékülés jut eszembe. Valami apróság lehetett az egész, a min vitatkoztunk; hanem a vita mindig érzékenyebbé kezdett válni. Ő heves volt, én keserű, közel voltunk hozzá, hogy egymást megríkassuk.

E vita alatt Petőfi folyvást nyargalt alá s fel a szobában, s egy hosszú szárú pipából a legkegyetlenebb perzsa dohányt szívta, melynek kiégett hamuját azután koronként kiverte valami arra való edénybe, hogy a padlóba ne tapodja.

Egyszerre a legingerültebb stádiumában a szóváltásnak kénytelen voltam felszólalni:

— Nem gondolnám, hogy a kalapomat rakod tele dohányhamuval?

Oda tekintének. Csakugyan a kalapomat rakta tele hamuval. A nagy dühösködésben nem tudom minek nézhette?

Mind a ketten elkezdtünk visszatartóztathatlanul kaczagni, s mire magunkhoz tértünk a nevetésből, nem tudtuk, hogy hol hagytuk el a vitát?

Aztán nem is kezdtük ujra.

Pedig egy pillanat előtt azon a ponton álltunk, hogy örökre elváljunk egymástól; a mi csak évek mulva következett be aztán, és az is csak ügyetlenség volt.

IX.

Vahot Sándor, a gyöngéd költő széplelkű nejének hasonló szellemű ifju, gyermeteg testvére költé fel Petőfi szivében a legelső rokonszenv boldog érzelmeit.

Még ki sem volt mondva ez érzelem boldogsága, midőn bánatra vált. Még csak ábránd, még csak titkos óhajtás volt a költő szivében ez a gondolat, midőn a legváratlanabb csapás ezt a szót nyomta rá: gyász!

Etelka meghalt. Meghalt, mielőtt élt volna.

Ne is kereszteltesse senki Etelkának leányát, mert e név viselői korán halnak el. Ez az én vakhitem.

Én láttam Petőfit igaz fájdalmát egy évig viselni. Nagyon, nagyon szenvedett. Évekig gyászolta Etelkát.

Szegény ifju gyermek, ha ő meg nem halt volna, talán Petőfi is élne most. Talán őrszelleme tudott volna lenni a földön. Így pedig magához szólítá őt, midőn költőjének nem volt mit tenni többé e világon.

A cziprus lombok minden sora a legigazabb könytől van átázva, a legmélyebb, a legtisztább érzelemtől átölelve, elkezdve ama verstől «elmondom, mit eddig rejtve tartogattam», egész addig, hogy «függ már a lant megérintetlenül».

Ezen sorok Petőfi lelkének legszebb, legnemesebb vonásai, — mert legigazabbak.

Emlékezem rá, hogy e halál után két esztendővel, midőn Etelka sírját halála évnapján meglátogatta, feldult arczczal lépett be hozzám.

— Látod, milyen silány az ember! mondá csüggedten; a temetőből jövök, Etelka sírjától; sírtam, mint egy őrült. És a mint visszafelé jöttem, egy idegen szép leány jött reám szembe; s a mint egymás mellett elhaladtunk, én — utána néztem! Pedig akkor jöttem a temetőből.

Milyen mély, fenékig tiszta tenger lehetett azon érzés, melyben ily átvonuló árnyék is meglátszott. Minő teljes tele tiszta érzelemmel volt az a lélek, ki szemrehányást tett magának azért, hogy egy szép hölgyre kiváncsian tudott nézni, midőn egy másik sírjától jött, ki azóta rég porrá omlott oda alant!

Etelka halála egészen világgyűlölővé tette Petőfit. A cziprus lombok után nyomban következik ez a vers: «Megvetésem és Utálatomnak hitvány tárgya ember a neved!» Ezt a verset ugyan egy korábbi kiadásban a jó öreg Reseta, szelid, becsületes czenzorunk lealkudta Petőfitől: «Lássa ön, mondá a kedves öreg, én sajnálok öntől egy sort is kitörölni, de ha szeret engem, hagyja ki ezt költeményei közül»; hanem egy későbbi kiadásba ismét be van az téve, s a mi utána következik, az mind sötét, vadonat eszmékkel van tele.

Petőfit ez eset elűzte Pestről, ujra bebarangolta az egész hazát; most már kényelmesebb úttal, mert mindenütt tárt karokkal fogadtatott, de annál nehezebb szívvel, mert most már volt, a mi Pestre visszavonja: egy sír. Imitt-amott írt versei erős tanubizonyságot tesznek háborgatott kedélyéről, mely csak ott csillapul le néha, midőn a szülői házhoz ismét koronként visszavetődik, midőn anyjának a legtisztább gyermeki szerelmet vallja, midőn vigasztalja, hogy ne aggódjék azért, hogy kenyere oly barna, az mégis jobb izű, mint másutt bármi lakoma, és a midőn megénekelheti a pusztát, ezt az ő lelkével azonos határtalan képét a szabad, a korlátlan természetnek!

Ez időben találkozott Tompa és Kerényi költőtársaival; az «erdei lak» költői versenye örökíté e találkozás emlékét.

Azok a dőzs-dalok, miket ez időközben írt, mind olyan szép tarka bokréták, miket örömest szagolgat az ember, a míg meg nem tudja, hogy a temetőből vannak tépve. Csak egy elfájdult, elfáradt erős szenvedély hangjai azok, miknek vígsága alatt mindenütt meg lehet találni a keresztül nyilalló fájdalmat.

«Kívül a síron nyílik a virág
S belül a sírban féreg és halott van!»

Még a midőn késő — késő idők mulva új szerelme gyöngyeit megirta, akkor is keresztülvillámlott még e fájó gondolat legforróbb ömledezésein.

«Sírba tették első szeretőmet!»

A szerelem gyöngyei korszakot képeznek Petőfi verseiben, de nem életében: én bizony már azt sem tudom, hogy a kihez irva voltak, érzett-e olvasásuk alatt mást, minthogy azok igen szép költemények?

Csokonai Lillája háromszor ment férjhez, s ötven évvel élte túl a költőt.

A költők sorsa úgy látszik minden században ugyanaz.

X.

Egy szép nyári alkonyaton fiatal utazó tért be Szatmár vármegye valamelyik helységébe. Szép, komor hajlásu vonásai, szintelen arcza, kissé melancholikus szemei, s hegyes kis szakálla egyikét képezték azon arczoknak, a miket a ki egyszer látott, soha el nem felejt.

Akkor zavaros idők voltak: tisztességes utazónak minden lépten-nyomon igazolni kellett magát. Az ifju utast is megállítják a falu közepén, s türelmetlen ellenvetései daczára vezetik a faluőrök a jegyzőhöz.

Az ifju lepattan a szekérről, s megy a jegyző szobájába. Az fiatal, czivilizált embernek látszott, talán ügyvédi diplomája is volt; az utazó röviden hitte végezhetni baját az által, hogy magát egyszerűen megnevezte előtte:

— Én Petőfi Sándor vagyok, kérem, hadd utazzam tovább.

A jegyző arczán semmi változás.

— Van uraságodnak útlevele? kérdé megvesztegethetetlen hidegvérrel. Mert ebben a vármegyében ilyen nevű compossessort nem ismerek.

Petőfi egy perczig talán csodálkozott is: ez időben verseit az utolsó parasztkunyhóban épen úgy ismerték, mint a delnők boudoirjaiban, s arczképe ezernyi ezer példányban forgott a hazában, s ime itt egy kaputhordó irástudó azt kérdi tőle, hogy ki légyen?

Többet nem szólt, hanem előadta az útlevelét; a jegyző összenézte, ha megegyez-e arcza a személyleirással, szépen előttemezte és visszaadta az iratot. Tessék tovább menni.

Még azon estve egy másik faluig ért. Ott is letartóztatták, s vitték a jegyzőhöz.

Ez egy vén, pápaszemes, roskatag férfi volt, hátrafésült hajjal, a kinek a mentéjén meglátszott, hogy Csokonai óta nem változtatta a divatot.

Ennél nem is mutogatta be magát a költő, hanem csak elővette útlevelét s átnyujtá szó nélkül.

De a mint beletekintett az öreg, kihullott kezéből az irat, s örömtől reszkető hangon kiálta fel:

— Ön Petőfi? Oh, áldott az óra, melyben nemzetem nagy költőjét láthatom!

És azzal átölelte a költőt s oly jól esett neki, hogy örömkönyeit keblére sirhatta, a költőnek talán még jobban. És azután egy tappot sem bocsátá őt tovább, hanem ott kellett neki maradni nála reggelig, s midőn eltávozott onnan, a legőszintébb áldás kisérte őt ismeretlen útjára. Ennek az öregnek az áldása kisérte őt talán legtovább.

XI.

Semmi sem oly megdöbbentő az eszmélni szerető olvasóra nézve, mintha most végig olvassa Petőfi verseit, s majd itt, majd amott akad amaz erős sejtelmeire azon gyászos végzetnek, mely őt utolérte.

Az ember el-elborzad bele.

A halál sejtelme, a halál előérzete mindenütt.

Szüntelen ugyanazon véres szomorú kép, melyet utóbb ideáljává tett, s szerelmes lett bele. Ezek a költői lélek profetiái!

«Tudom azt az egyet,
Hogy nem soká élek» . . . . .
— — — — — — —
Hogy ha én majd meghalok,
Nem leszen kő síromon . . .»
— — — — — — —

Valóban nincs sírjának emléke.

— — — — — — — —
«Most gomblyukamban a virág,
S ha újra zöldül a világ,
Talán sírom halmán fakad.»
— — — — — — — —

Ismét odább:

Ha az Isten ekép szólna hozzam,
«Fiam, én neked megengedem,
Hogy úgy halj meg, mint magadnak tetszik.»
Erre kérném akkor Istenem:
. . . . . hogy tavasz legyen,
Harcz tavasza, hol rózsák teremnek,
Veres rózsák férfi kebleken,
S lelkesítve zengjenek a harczok
Csalogányai, a trombiták.
Ott legyek s az én szivemből szinte
Nőjön egy halálos vérvirág.

Távolabb egyre sötétebben:

«Ha meghalok, ha megfagyok: szememre
Megkönyezetlen szemfedő borúl,
S ültetni nem fog senki egy virágot
A sírra, a mely rajtam domborúl.
Nő ott a kóró, mert meg nem tapossa,
Nem jő megnézni senki síromat . . .»

Ismét tovább:

«. . . Te fergeteg jöjj . . . .
S szórd el csontommal hírem, nevemet,
Ne tudja senki sem, hogy egykor ilyen
Megátkozott teremtmény létezett! . . .
— — — — — — — — — —
Véres napokkal álmodom,
. . . . Ha megfagyok, ha meghalok
. . . . a csatatéren» . . . . .

És legvégre:

«Egy gondolat bánt engemet,
Ágyban, párnák közt halni meg . . .
. . . . Ne ily halált adj Istenem . . . .
. . . . Ott essem el én
A harcz mezejen,
Ott folyjon ez ifjui vér ki szivemből
S ha ajkam . . . . végszava zendül
Hadd nyelje el azt az aczéli zörej,
A trombita hangja, az ágyúdörej,

S holttestemen át
Fujó paripák
Száguldjanak . . . . . .
S ott hagyjanak engemet összetiporva . . . . .»

E véres sejtelemmel teli verset ő irta 1846-ban, mély béke idején, viruló ifjuság korában, menyegzője küszöbén.

És úgy lőn, a hogy kivánta.

Hat év óta hat külömböző esetét hallottam halálának. Mindegyik elbeszélő merőben ellenkezett a másikkal, s bizonyítá a magáét. Hat közül öt tehát nem mondott igazat, én még azt is merem állítani, hogy a hatodik sem mondotta azt.

Nem látta őt senki meghalni. De annyi bizonyos, hogy meghalt.

Hol és mi úton? melyik virágot táplálja porló hamvaival? nem tudja senki; elmult, elenyészett, mint a vihar, melyről nem tudni, honnan jött és hova lett? Nem tudja senki más, nem is kérdezi más, csak az esti szellő, viharos lelkének szelidebb testvére, mely eljár a természet költőjének hamvaihoz, fülébe sugdosni:

«Porladozzál porló szeretőddel!»

A JÓ ÖREG ASSZONY.*

Régen, régen volt biz az már!

Mikor engem legelőször az iskolába vittek.

Csak épen akkora fiu voltam, hogy épen kilátszottam a földből, s elbirtam a zsoltárt, ha két kézre fogtam.

Maig is emlékezem azokra a benyomásokra, soha sem is fogom elfeledni.

Elvitt jó apám kézen fogva egy nagy rettenetes épületbe, a minél iszonyúbb palotát képzelni sem lehet. Nagy vastag falai voltak az épületnek, magas márvány lépcsőkön kellett felkapaszkodni az erős vasajtóig, úgy jutottunk egy hosszú, iszonyatos folyosóra, a minek lehetetlen volt belátni a végét.

A hosszú folyosón kettős ajtók voltak jobbra-balra, a miken keresztül rejtelmes syllabizálás félelemgerjesztő hangjai szivárogtak át; az emeletbe vivő lépcsőn, mely a diák classisok ismeretlen titkaiba vezetett fel, öreg diákok csörtettek alá, kik végezték a leczkét s mentek hazafelé, roppant könyvcsomókkal hónuk alatt.

Oh mi óriások voltak én előttem ezek az öreg diákok, mennyit tudhatnak már ezek, a mit én nem tudok!

A folyosóra nyiló ajtók egyikét azután felnyitotta jó apám előttem s kezemnél fogva előre bocsátott.

Háromszáz gyerek ült odabenn harminczhárom padon, mind olyanok, mint magam. Rettenetes egy ország, a hol csupa gyerekek laknak! a falon egy óriási tábla; arra irva szörnyeteg nagy betűk, azokra mutogatott egy fölséges tekintetű férfi nagyszerű pálczával, a gyermek-tábor pedig mondta rá: «ábe ab vas kalap, ha megütöd, megharap!»

---

* Iratott 1856-ban.

A mint meglátott bennünket az a méltóságos nagy úr ott a tábla előtt, hóna alá fogta a pálczáját, elénk jött, köszöntött; áldott jó apám elmondta neki, hogy ujonczot hozott a számára; ne sajnálja velem az ő fáradságát.

A nagybajuszú férfiu megsimogatá simára nyirt lenhajú fejemet, s kérdezé, hogy hívnak?

Én mondám, hogy «Móricz».

Ő elmosolyogta magát rajta. Furcsa egy név. Én szégyenlettem magamat. Ezek a fiuk bizonyosan csúfolni fognak érte: hogy is hívhatnak valakit Móricznak és nem Antalnak, vagy Jánosnak, Istvánnak, Károlynak s egyéb rendes nevezetűnek?

Egy ideig csak néztem, hogy vajjon édes apám is itt marad-e velem? és a mint azután láttam, hogy ő valóban eltávozik és engem itt hágy egyedül ebben az ismeretlen nagyvilágban, a hol mindenki rám néz, s senki sem ismer, s senki sem szeret, akkor valami úgy elszorult bennem, hogy csak egy kicsinyt biztatni kellett volna, hogy sírjak megtettem volna.

A nagy férfiu, a kit a többiek ujjaikat feltartva, úgy hívtak, hogy «rektor úr», a folyosóig kikisérte jó apámat, onnan azután visszatért s engem beültetett a második padba egy kaputos, meg egy mezítlábos fiu közé: a mezítlábos volt az első, mert itt érdem szerint járta a rang; és az egész első padban előttem sokkal több volt a pőre gatyás fiu, mint az úrfi. Oh az én nagybajuszú emberem részrehajlatlan biró volt a maga országában.

A mezítlábos fiu ott mellettem komoly, illedelmes személy volt; előtte a padba volt szúrva szeges végivel a kalamáris, a miből mártogatott s szorongatott erősen két linea közé gömbölyű betűket, hogy szeme-szája járt a nagy igyekezet miatt.

Hanem a kaputos szomszéd: az csintalan fiú volt; miután tele csepegtette tintamalaczokkal az írását, légyházat csinált belőle; engemet is biztatott, hogy fogjak bele én is legyet, a mit én a világ minden kincseért meg nem tettem volna: ezért azután elkezdett csúfolni, azt mondta, hogy «Mó—ricz!» én úgy szégyenlettem magamat s nem csúfolhattam vissza, mert őtet Gyurinak hívták.

Azután olvasásra került a sor; a hatalmas nagy férfiu engem is kiszólított a padból, odaállított a két térde közé, bemutatott a zsoltárba és szép nyájasan felszólított, hogy mondjam meg: micsoda betű ez?

Azt hitte, hogy még csak ennyire vagyok.

Ohó! Az én kedves jó apám és anyám megtanítottak már engem olvasni otthon, nem úgy hoztak engem az iskolába. Megfogtam a zsoltárt két kézre s szilárd büszkeséggel elkezdtem abból sebesen olvasni, míg a lélekzetem el nem fogyott. A rektor úr megborzalta a fejemet s azt mondta, hogy hisz ez már nagyon is jól megy.

Az én arczom úgy égett, hogy alig láttam bele. Azóta is dicsértek már meg egy párszor, de olyan jól nem esett egy is, mint az én legelső rektoromé, a ki előtt olyan folyvást tudtam olvasni a zsoltárból.

Oh, mint lenéztem Gyurkát, a légyfogót, a ki mellettem csak úgy ötölt-hatolt a syllabák között s ujjával bökte meg mindegyik szótagot.

Majd a nagyobb fiúk könyv nélkül kezdtek felelni, sorba az egész első pad; csak úgy pörgött a szájukból a szó, hogy azt álmélkodás volt hallani.

A mint mindig közelebb jött felém a felelés rendje, úgy dobogott a szivem; hátha engem is kérdeni fognak: «ha elnézed e világot, mit gondolsz, magában lett-e az, avagy valaki teremtette?» és én még nem tudok semmit sem felelni. Már az előttem ülő mezítlábas bajtárs is felállott, s elmondta rettenetes sebes pergéssel a maga mondani valóját, hogy szemei is kidülledtek bele; ekkor a rektor úr félbeszakítá az examinálást.

Ilyen nehéz kő soha sem esett le a szivemről, mint akkor; meg valék szabadulva a legnagyobb félelemtől, a mit valaha kiálltam. Hiszen a mi leczke holnapra fog következni, azt már majd megtanulom én is, nem fog többé ilyen rettegésem lenni.

Még azután egy iszonyatot kellett megérnem. Egy rossz fiút onnan a hátulsó padból megcsaptak. Kiégette az előtte ülő pruszlikját gyújtó-üveggel, a mint a nap odasütött.

A mosdatlan kamasz ordított és rimánkodott a büntetés elől; én is úgy szerettem volna vele könyörögni, hogy ne bántsák, hiszen igéri, hogy nem teszi azt többet; nem használt, le kellett neki feküdni s kiállani a három botot. Rettenetes. Én nem élném túl, ha engem úgy megvernének. Hogy mer az a fiu most haza menni az atyjához?

A fiu még azután soká bőgött odahátul; mi pedig el kezdettünk énekelni szépen: «óh mely boldog az oly ember éltében!» a rektor úr verte a taktust az asztalon s velünk énekelt; nekem úgy tetszék, mintha reám mosolyogna s még buzgóbban énekeltem.

Azután mind felálltunk: az első gyermek imádkozott fenhangon, imádság után kiszabta a rektor úr a holnapra megtanulandó leczkét, s azzal hazabocsátá a nagy tábort.

Ott kinn meghúzták a nagy csengetyűt, mely egyedül az iskolai nagy hatalmasságok számára volt rendeltetve; valamelyik szomszéd classis népe között nagy volt a tolongás; egy fiúnak nagy baja történt, tán beütötték az orrát; előttem vitték a kúthoz szörnyű véresen. Én Istenem, talán meg is fog halni, nem mehet az édes anyjához haza többet.

Engem pedig a jó rektor úr fogott kézen s úgy vezetett haza abba a nagy messzeségbe; negyedik volt a házunk az iskoláig: de én olyan messze még nem voltam soha.

Otthon úgy fogadtak, mint valami diadalútról hazatérő bajnokot, jó nénéin szilvás derelyét készíte számomra, a miért jól viseltem magamat s úgy hiszem, hogy büszke voltam a cselédség előtt, midőn kiültem a szederfa alá s fenhangon elkezdtem tanulni a kis kàté és a hármas kis tükör nevezetes tudományait. — Egy hét múlva levetettem nemes vetély útján nem csak a mezítlábos szomszédot, hanem az egész első padot ott előttem egyenkint: csupán az első gyerek állta még velem a versenyt egy hónapig, akkor legyőztem azt is.

Nem illik ugyan az embernek saját diadalaival dicsekedni, hanem hiszen az olyan régen volt már, hogy azt a fiatal embert, a kit akkor a komáromi kollégium első osztályában Móriczkának csúfoltak, bátran tekinthetem egy olyan személynek, a ki ezelőtt huszonhat évvel semmit sem tudott arról, hogy én micsoda atyafiságban állhatok ő vele?

A közül a háromszázharminczhárom gyerek közül azután igen sokat nem láttam többet az életben. Kit elvittek csizmadiainasnak, a mint az ábéczét kitanulta, ki meg elhalt; sokra tán most is emlékezném, ha megint elém jönne s megtenné a kedvemért, hogy olyan kis fiu legyen most is, mint ezelőtt egy negyedrész századdal.

Mire odajutottam, hogy ama széles lépcsőkön, mik a tudományok magasabb régióiba vezetnek, nekem is illetékes dolog volt alá és fel szaladgálnom, már akkor nagyon meg lehetett számlálni a kortársakat, az emlékben megtartás nem volt többé oly nagy feladat és mikor mi is megnőttünk akkora óriásokká, a minőket én bámultam az előtt, hogy tudnak egyszerre négy lépcsőt ugrani? és mindent tudtunk keresztül-kasul, a mi azokban a nagy vastag könyvekben van megírva: akkor alig voltunk többé tizenketten a háromszáz közül.

Egy-kettő még most is járja velem az iskolát, a hol az a nagy bölcseségű mester, az élet tanítgat bennünket abból a kitanulhatatlan könyvből, a minek a neve tapasztalás, s nagyokat ver ránk keserves pálczájával, ha roszszul tanultunk meg belőle valamit, kiváltképen a reménység, barátság, emberismeret s más efféle kétértelmű paragraphusoknál.

Egy-kettő már bevégezte iskoláit s pihennek csendesen, otthon, édes anyjuknál, a föld alatt, s most már mindent tudnak. Egy-kettő úgy elszakadt, hogy semmit sem tudok felőlük, s valószínűleg ők sem én felőlem. Van olyan, a ki igen szomorú sorsot ért, van olyan, ki most boldog. Némelyik ugyanazon padok előtt osztja a tudományokat, a hol ő szerezgette hajdan.

Ámde egy sem lett közülök rossz ember, aljas jellem, áruló, becstelen. Nem tanítottak minket arra.

Volt azonban egy kortársam, a ki mellőlem még a legelső iskolában elmaradt; erre még most is emlékezem, az én legelső szomszédom, a kis Gyuri.

Épen olyan idős volt, mint én, de csintalan, eleven kis gyerek. Ah, mint tudott ez a fákra mászni; a szájával sipolni; nyelvére tett levéllel fütyölni, tollpuskát csinálni, bömbölő csigát bőgetni, búgatyút húzgálni, télen sikánkózni, patkó élén kerekíteni, milyen győzelmes volt mindig a pitykővel, a pilinczkkel, a barabarabájszum-mal való játszásban; a mikhez én nem értettem. Hogy megvert magánál egy fejjel nagyobb fiúkat, hogy sírva mentek a rektorhoz panaszkodni, hogy merte enni a zöld baraczkot, hajigálni a vén szakállas zsidókat és kergetni a kósza kutyákat az utczán; a mit én mind nem mertem.

Én gyáva voltam, nagyon gyáva.

El nem mertem menni az iskolába, ha jó anyám, vagy nőtestvérem addig utánam nem nézett, míg odaértem. Különösen három legsötétebb tárgya volt rettegésemnek: nem tudom ki verhette fejembe? Egyik az, hogy a zsidók megfognak és véremet veszik; másik az, hogy tetszhalott találok lenni s elevenen eltemetnek; harmadik meg, hogy meg talál harapni a veszett kutya. — Nekem ez a három gondolat egész gyermekéletemet megkeserítette. Valahányszor jöttem és mentem az iskolából hazáig vezető úton, rettegve pillanték azokra a nyitott ajtajú boltokra, a hol azok a hosszú szakállú zsidók ültek hosszú kabátokban. Hány gyereket megehettek már ezek?

A másik gondolat gyakran éjszakákon keresztül nem hagyott aludni. A legretteneetesebb képzelettel birtam magamban elgondolni, milyen helyzet az, mikor valakit elevenen eltemetnek; és azután nagy csendesség támad körüle: olyan mint most. Néha az iszonyattól fel akartam kiáltani: édes anyám! ne hagyjanak engem eltemetni!

Végre a kutyáktóli féltemben soha ki nem mertem bot nélkül menni a szobából, voltak mindenféle alakú és kaliberű pálczáim, s nem volt reményeimnek magasabb foka, mint az, hogy bár csak én valaha egy paraplé-nyelet kaphatnék valahol, a mi ideáljaim netovábbját képezte; s ez a rossz szokásom annyira megmaradt, hogy most bottal járok még az udvaron is.

Mindenféle borzalmas eszméken azután úgy el tudtam gondolkozni, órákig elüldögéltem magamban háborogva az én szederfám alatt, mely velem épen egykorú volt, de engem nagyon elhagyott a növésben, ott rajzoltam mindenféle csodálatos szörnyeket egy nagy palatáblára s komponáltam magamban rémséges históriákat a szörnyetegek mellé, a miket félelem volna elmondani.

Míg más okosabb gyerekek összejöttek lapdázni, lármázni, kinn a szabadban, addig én kertünk legfélreesőbb szegletében építettem magamnak kukoriczaszárból házat, a melybe el lehetett bújni, ott faragtam mindenféle fegyvereket, kézíjakat, képzelt ellenségek ellen, ott készítettem földalatti sírboltot, fülkékre felosztva, azokban feküdtek az én kis halottaim, a véletlen kimúlt selyembogarak, feketére és fehérre festett koporsókban; kis harangláb állt mellette, azon csengetyű három is, kisebb-nagyobb, a mikkel őket elharangoztam s írtam számukra epitaphiumokat, mint valami csatában elesett hősökre.

Egyszer az én kis Gyuri pajtásom is meglátogatott engem az én saját kukoriczaváramban, az én selyembogársírboltom mellett, egy szombat délután, a mikor nem volt iskola.

Sehogy sem tetszettek neki az én mulatságaim. Meséltem neki mindenféle balga történeteket, a miken nagyon rosszúl mulatott; nem volt sem hinta, sem laptázóhely nálunk, a kriptával való mulatság pedig egyáltalában nem volt kedve szerint.

— Te is olyan vagy, mint a nagymama, szólt duzzogva, az is mindig koporsókkal mulattatja magát. Összeillenétek.

— Koporsókkal? kérdezem én megdöbbenve.

— Az hát, felelt Gyuri kedvetlenül; van neki három koporsója is, aztán azokba minden nap belefekszik, aztán úgy ijesztget mindig: felöltözik sokszor halottnak, úgy tesz, mint a ki meghalt s mindig azt kérdezi, hogy szépen el fogjuk-e temetni?

Ez a szó nagyon megragadta figyelmemet. Szinte örültem neki, midőn a kis Gyuri szülőimtől elkérte, hogy holnap, vasárnap, hadd látogassam meg őket; majd ő eljön értem s azután játszunk együtt szépen.

Másnap délutánra szólt az engedelem. Akkor eljött értem a kis Gyuri, meg az inas a háztól, mert messze laktak tőlünk s én olyan távolra el nem mertem volna vele indulni, mert előttem még a szomszéd utcza is idegen ország volt.

Gyurika szülői szép zöldkapus házban laktak, a hol minden ablaknak öblös vaskosara volt ki az utczára; a kapun haragos oroszlánfej tartotta fogai között a kalapácsos rézpereczet, a mivel zörgetni kellett, ha zárva volt az ajtó.

Nincsenek-e itt kutyák? ez volt a legnagyobb aggodalmam, mely idáig követett; volt egy nagy, de ez lánczra volt kötve s külön ház volt a számára épitve.

Egy hosszú folyosón, meg egy konyhán keresztul a gyerekszobába érkeztünk, ott Gyurika mindjárt aktivitásba helyezte magát, a szobaleánynak parancsolatot adott, hogy nekünk hozza frissen az ozsonnát, almát, meg pörkölt tortát, meg vajas kenyeret és diót; azután előszedte játékszereit, a mikkel tele volt minden szeglet: dobot, kardot, puskát, ágyút, egész háborúi apparátust, muzsikáló gólyákat és doboló nyulakat, zengő almát, körtét; annyi mindenféle bohóság volt nála; látszott, hogy ő a legkedvesebb a háznál.

Azonban még alig volt ideje felállítani a gyalog és lovas hadakat, alig mutathatta meg a kis mészárszéket, mozgó alakokkal, midőn jött a szobaleány s tudtunkra adá, hogy még nem szabad játszani, mert a nagymama elébb látni akar bennünket.

Gyuri kereken megmondá határozatát, hogy ő bizony nem megy. Mi baja vele a nagymamának? láthatta már eleget; ma vasárnap van, ma vacatio van, ma engedjék őt játszani.

A szobaleány erőtetni akarta, mire Gyuri kirántotta a fakardját s olyat húzott a könyökére, hogy az ríva ment el onnan.

Én megijedtem. Azt gondoltam; no most mindjárt exequálnak bennünket e lázadási kisérletért s én is «mitgefangen, mitgehangen» majd úgy meglazsnakoltatódom a jóbarátság kedvéért, a hogy csak illik. Egyébiránt elég rémület lesz rám nézve az is, ha egyedül kell haza találnom, mikor azt sem tudom, hogy hivják azt az utczát, a hol lakunk?

Nem történt ilyen gonosz dolog: a szobaleány után maga az édes mama jött, még pedig nem korbácscsal a kezében, hanem igen is nyájas arczczal. Olyan jó szelíd képe volt, hosszúkás finom arcza, nagy, bánatos szemei. Szépen kérte Gyurikát, hogy jöjjön be a nagymamához, igért neki kanári madarat, megcsókolta, mondta neki: «hogy ha engemet szeretsz». Pirongatta a makranczos fiut, hogy nem szégyenli-e magát előttem? lám én milyen szépen viselem magamat. Utoljára én is kértem, akkor azt mondta, hogy no az én kedvemért bejön, de aztán hamar kiereszszenek bennünket: hanem annyit mégis megtett haragjában, hogy egy kardcsapással egy egész ulánus szakaszt levert az asztalról.

A nyájas asszonyság megfogta kezeinket s egy pompás, selyemmel bútorozott termen keresztül bevezetett bennünket a nagymama szobájába.

Nagy sötét szoba volt az, régi virágos függönyökkel az ablakok előtt, roppant barna almáriumok zárták el a kilátást, megvénült pohárszékek, kihúzófiókokkal, miken bronzangyalok voltak czifrázatul; a falak mellett fekete bőrszékek tigriskörmű lábakkal.

A falakon egy régi divatú úr és asszonyság arczképe: az úr zsinóros mentében, az asszonyság tornyos hajfürtökkel, hóna alatt átkötött szalaggal.

A szoba leghátulsó részében volt egy nagy füles karszék, a minek hátul két nagy, elől két kis kereke volt, abban a karszékben ült egy öreg asszonyság, régen elfeledett divatú levendulaszínű szoknya volt rajta, olyan összelapult ránczokkal, hogy alig lehetett elhinni, hogy van valaki abban a ruhában; fején suta hímzett főkötő volt; szemei előtt pedig nagy zöld ellenző, a mitől alig lehetett az arczából valamit látni.

Úgy ült ott, két sovány kezét a szék karjaira fektetve, s midőn az ajtót nyitni hallá, nyöszörgő hangon kérdezé: «ki jött be?»

Egy vén kisasszony, valami régi társalkodóné felelt neki:

— A Gyurika, meg a Móriczka.

— Úgy? monda ő, s nagyon szeretett volna látni bennünket.

Gyuri mamája odavezetett hozzá. A nagymama szemei gyöngék voltak, estefelé már alig tudta megkülömböztetni az alakokat. Fejeinkre tette két kezét és megtapogatá azokat. Megismert bennünket. Ez a Gyurika, ez a Móriczka. Amannak kondor barna haja volt, az enyém szőke és sima.

Azután megfogta kezeinket. Mennyi erő volt ezekben a sovány csontkezekben. Gyuri meg nem tudott tőlük szabadulni. Ott kellett neki maradnia és beszélgetni a nagymamával.

Az öreg asszonyság igen jó kedvű volt és életvidám. Tudakozódott tőlem mindenről, a miről csak képzelé, hogy tudok valamit, s az őt mind nagyon érdekelte; megkérdezte tőlem, hogy mi akarok lenni? mondtam neki, hogy ágens akarok lenni Bécsben. Azt nagyon helyben hagyta. Biztatott, hogy csak tanuljak jól, neki van egy igen szép olvasókönyve: ha jól viselem magamat, mikor ő meghal, azt nekem fogja hagyni.

Gyurika elkezdett feszengeni.

— A nagymama megint benne van már a testamentomban; ereszszen el már játszani.

E naiv véleményre a jó öreg is elnevette magát. Nem voltak már fogai és mégis nevetett.

A szobaleány akkor ozsonálni hítt bennünket. Az öreg kisasszony megfogta a nagy karszék támláját s átgördítette azt az ebédlőbe, hol egy hosszú asztal volt megrakva mindenféle csemegével, süteménynyel és kalácscsal.

Nagy társaság volt; ki egy, ki más ajtón jött be, tele lett velük a szoba. És e nagy társaság mind a nagymama családja volt. Először egy magas homlokú, nagy tekintetű férfi, komoly fekete szemöldökkel, a kit láttam már egyszer az examen alatt s úgy féltem tőle, mikor valamit kérdezett. Ez a nagymama legidősebb fia volt.

Ennek a felesége volt az a nyájas, szelíd asszonyság. Gyurika mamája. Gyurikának volt egy nagyobb leánytestvére, egy nyulánk halavány leányka, a kit már nevelőbe készültek elküldeni; meg egy kisebb testvére is volt, a kit még ölben hordozott a dajka.

Azonkívül ott volt még a nagymama legkisebb fia, egy gyalog katonatiszt, meg egy özvegyasszony leánya, és annak a fia, a ki Pápán járt iskolába, meg ugyanannak egy kis gömbölyű pogácsaalmaképű leánya, a ki azt képzelte, hogy ha ő megnő, neki is fiúnak kell majd lenni.

Még azután ott volt a nagymamának egy öcscse, valami nyugdíjazott huszárkapitány, a kinek a fejében egy darab ezüstből volt csinálva, meg egy unokatestvér leánya, már akkor nagy eladó kisasszony, és még azonkívül is volt kinn a konyhában egy leány rokona, a ki nem szokott a többiek közé ülni, mert azt nem szerették; nem tudom, hogy miért?

Tehát mikor leültettek bennünket az asztalhoz, épen tizennégyen ültünk annál, a kik közül csak ketten voltunk idegenek, a társalkodónő és én, a többi a családhoz tartozott.

Igen jó, kedves család volt az. A nagymamának négy akkora csészéje volt, mint másnak, s azt kétszer is megtöltötte kávéval. Mindenből evett, s emlékezett rá, hogy minek kell lenni még az asztalon, s ha nem adtak neki belőle, panaszkodott. Közbe-közbe kérdezősködött, hogy hát a gyerekek esznek-e?

A nyugdíjazott kapitány, meg a gyalogtiszt kötekedtek Gyurikával, hogy álljon be katonának, melyikhez csap fel? huszár lesz-e, vagy gyalogkatona? ő azt felelte, hogy nem lesz ő sem huszár, sem bakancsos, hanem generális.

A fiatal diák felnőtt unokatestvérének beszélt valamit, a min az nagyokat kaczagott; az özvegy asszonyság úgy csóválgatta a fejét néha miattuk.

Csak mikor a hatalmas nagy homlokú úr megszólalt, akkor hallgatott el mindenki, az ő szavába nem volt szabad belevágni; a míg ő beszélt, addig még a nagymama is csak úgy integetve mert kérni ebből, vagy amabból.

Azt már akkor is vettem észre, hogy Gyurikának az egész családban mindenki kedvez. Neki mindent szabad tenni; őt meg nem pirongatják, ő uralkodik az ifjakon és véneken.

Ennek akkor nem is tudtam, nem is kerestem az okát. Úgy hiszem, az lehetett a magyarázata, hogy Gyurika anyja igen gazdag volt s ennél fogva őt úgy tekintették, mint a kiből valaha legnagyobb úr válik a családtagok között. Testvérei leányok voltak, azok nem jöhettek kérdésbe, a többiek pedig mérsékelt birtokot élveztek, a legnagyobb rész még az öreg mama kezén lévén, a ki mindig bíztatta őket, hogy egyiknek ezt, másiknak azt az almáriomot fogja hagyni, ha meghal. Azokban a nagy fekete almáriomokban pedig ki tudja, mi minden lehet? eldugdosott ezüst, arany, élére vert pénzek, ócska bibliák, a levelek közé lapított bankjegyekkel, sárga kötelezvények régen kamatozó összegekről. Ezeknek mind megvan már az illető örököse: azt kapja a Gyurika, ezt a Málika, ezt a Józsi, ezt a Juczi. Néha közbe születik egy új pretendens, annak megint új hely jut a codicillusban; mind úgy el vannak látva a gondoskodó nagymama által.

Öreg is volt már, igazán az öreg mama; ha tíz olyan gyermekéletet, mint az enyém volt, összeadnának, még annál is több volna az övé s a világban az a hit, hogy az öreg emberek hamarább meghalnak, mint a fiatalok.

Készen is volt a meghalásra régen. Megvarratta szemfödőjét, halotti ruháját, főkötőjét, a mikben kivánta, hogy eltemessék; elkészíttette koporsóját, rá is iratta nagy arany betűkkel nevét, és hogy «meghalt az Úrban ennyi és ennyi esztendőket élvén». Mikor aztán egyik nap a másikat ismét előre tolva, megint eljött a nem várt születés napja, mikor egy évvel megint idősebb lett, akkor előhozatta a koporsót, befestette az elmúlt évszámot s egygyel többet iratott helyette.

És a midőn eljöttek hozzá a család tagjai, a közeli, távoli rokonok, ismerősök megköszönteni őt az új születés napján, a kis gyermekek verseket mondtak, a nagyobb leánykák mindenféle apróságokat hímeztek számára, akkor ő előhozatta a koporsót, felöltöztette magát sötét gránátszínű selyem halotti köntösébe, megvetteté a szomorú ágyat, fehér tafota vánkosaival, csipkés szemfödelével és lefeküdt bele, szépen összetéve kezeit mellén és szemeit lehunyva csendesen, a hogy halottak szokták; és a család tagjainak oda kellett állni koporsója mellé az elrendelt sorban. Jobb felül legfent a nagyhomlokú férfi, meg a szelíd asszonyság, meg a kis Gyurika és nénje, később a kis húg a dajka kezén, utánuk a két kisebb fiu, a gyalog-katonatiszt és az unokatestvér kisasszony leánya; hátuk mögött a soha be nem mutatott atyafi leány onnan a konyhából. Balfelől legfent a nyugdíjazott huszártiszt és az özvegyen maradt leánya, meg annak iskolát járó fia és a kis piros leány.

Mikor egyszer így mind mellette álltak, nekem is megengedte a jó öreg asszonyság, hogy benn legyek, akkor mind sorba megcsókolták összetett kezeit, ő pedig folyvást ott a koporsóban fekve, elmondá nekik, miszerint reméli Istentől, hogy ez volt az utolsó születése napja, és többször nem fog e nyugodalmas ágyból felkelni, ha egyszer még bele fekszik, s több évszámot nem leend szükség megváltoztatni azon.

Azután szép nyájas szóval inté őket, hogy halála után jó rokonok maradjanak, az egyetértést meg ne háborítsák; a melyik közülök nyomorúságba jut, azt a többiek el ne hagyják; egymás árva gyermekeit pártul fogják, a gyöngébbek az okosabbak tanácsán járjanak, és végtére, hogy őt szépen eltemessék: temetésén mind együtt legyenek, a gyászt esztendeig elviseljék; sírhalmára gondot viseljenek, azt minden évben felhantoltassák és a gyermekeknek megmutassák, hogy a nagymama hol fekszik? hogy azok megemlékezzenek róla.

És mindezeket olyan nyugodt lélekkel mondta el; ha beszéd közben egyik-másik gyöngébb szívű elérzékenyült, és halkan zokogni kezdett, azzal ő úgy meg volt elégedve. Abban is megelégedését találta, midőn e számos családtagok kezeit sorban megcsókolák.

Senki sem szólt szavaira semmit, csak annak a nagy tekintélyű, magas homlokú férfinak volt bátorsága csendes vérrel azt a megjegyzést tenni:

«Óh anyám, ki tudja azt, melyikünk fogja a másikat szépen eltemetni?»

A miért aztán a jó öreg asszony nagyon elszomorodott s csaknem keseregve mondá fiának:

«Hogy tudsz te én nekem ilyen rosszakat mondani?»

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Még nem mult el az az esztendő, a midőn egy reggel hat órakor már elkezdtek zúgni a harangok. «Valami nagy halott van», mondák odahaza.

A harangok még akkor is szóltak, midőn még iskolába mentem; a kis Gyurika nem volt odafenn; a fiúk azt mondták, hogy nem is jön ma fel az iskolába, mert meghalt az édesatyja.

Az a hatalmas nagytekintetű úr; azzal a parancsoló homlokkal!

Mit mondhat most a jó öreg mama?

Leczke után tanítónk azt mondta, hogy délután nem lesz tanítás, hanem a helyett mindnyájan öltözzünk fel úgy, mintha templomba készülnénk, az egész iskola ki fogja kisérni a nagy halottat.

Nevezetes férfiu volt, nagy pártfogója az egyháznak és iskolának: illő, hogy mindazok elmenjenek őt megtisztelni, a kik vele megfogyatkoztak.

Mindenütt nagy előkészületek folytak a temetésre. Az emeleten az öreg diákok tanulták a gyász-éneket; le-le hallott hozzánk a harmóniás ének egy-egy méla töredéke; délután kiállítottak bennünket hosszú sorban az iskola udvarára; tömérdek nép gyűlt össze, mind úgy meg voltak illetődve, hogy az ilyen nagy ember is meghal.

Majd megindult a gyászmenet, az ének hangzott távolról. Jöttek a gyászénekes-diákok, — a tisztelendő urak selyem tógáikban, — a négy lovas gyászszekér, és rajta a koporsó arany szegekkel kiverve, bársonynyal behúzva, nagy aranyos czímerek mindenik oldalán, kétfelül a kocsi mellett díszruhás megyei huszárok és városi drabantok vittek fáklyákat, selyemre nyomtatott czímerekkel fedve; azután . . . hallatszott valami csendes szomorú hang; mint mikor sokan sírnak egyszerre, s csendesen, mint valami álom vonult el előttem egy feketébe öltözött hosszú csoportozat: a gyászoló család.

Maga a világtalan öreg anya középen, mindjárt a koporsó nyomában; testvére és kisebbik fia vitték karjainál fogva. Nem sírt, de feje lecsüggött mellére és lábai minden lépésnél elbotlottak alatta. Oh hogy ezt neki meg kellett érni! Hiszen ő volt készen a halálra, ő rajta lett volna a sor; hiszen elvette már az életből mindazt, a mi jó volt, hiszen nem volt már reá semmi szükség itt a földön, hiszen várta már mindennap a halált: és ime ennek meg kelle őt előzni.

Letört családjának dísze, a gyümölcstermő ág, kidőlt a legerősebb oszlop, és neki meg kellett érnie ezt a napot . . .

A többiek, a kik utána jöttek, mind sírtak és nem szégyenlették a sírást annyi nép előtt. A kis Gyurika is sírt, és elrejté arczát nénje kezébe és úgy mentek be a templomba, hová a halottat bevitték nagy tisztességes előkelő férfiak, vállaikra emelve.

Azután egy vége-láthatatlan sereg nép vonult még utánuk, tisztes öreg emberek és komoly férfiak, azután nők és leányok, és azok mind úgy meg voltak illetődve, olyan csodálatos színe volt minden arcznak, hogy én olyant még nem láttam soha.

A gyászbeszéd után, mit a tisztelendő urak tartottak a fekete posztóval bevont szószéken, ismét megindult az a menet; az iskolás fiuk elől, apróságuk szerint osztályozva, egész ki a temetőig.

Ott is láttam újra azt a gyászba öltözött családot, azt a hallgatag öreg asszonyt, a mint leroskadt a sírra, a mint felemelték és kocsijába vitték, és mind ez olyan nehéz emléket hagyott bennem maga után.

Oh rút, nagyon rút a halál; nem azoknak, kik már ott vannak; hanem azoknak, a kik őket odáig kisérik és ismét visszajönnek.

E naptól fogva a kis Gyuri nem jött többet az iskolába, úgy hallatszott, hogy édes anyja elköltözött e városból, a hol minden tárgy olyan szomorú emlék volt rá nézve, elment jószágaira, s őt is elvitte magával; nem is fognak többet visszajönni.

Ezzel vége szakadt egész ismeretségemnek a jó öreg asszony családjával; gyermek voltam, könnyen felejtettem. Elfelejtettem az egész házat s új eszmékhez szoktam.

*

Hajh, bizony sok idő elmult már azóta!

Ha összeszámítom, hát épen egy negyedrész század. Száz esztendőnek egy negyedrésze!

Sok, nagyon sok idő.

És az ember észre sem veszi, milyen hirtelen elrepült: még tegnapelőtt ott játszottunk a porban, és ma már egészen más szemmel nézzük a port: «mint lehet abból kenyeret keresni?» és holnapután megint más szemmel fogjuk azt nézni: «hogy találjunk benne nyugodalmas ágyat?»

Hányt vetett a sors huszonöt év alatt, minden megváltozott körülem és bennem, arczomon, szívemben idegen érzések váltották fel egymást, a mik úgy nem hasonlítanak egymáshoz, mint a vad rózsa illatos bimbója ahhoz a fanyar, belül szúrós gyümölcshöz, a mi a rózsa virágából szokott lenni, ha megérik. S egyszer huszonöt év múlva megint odakerültem, a honnan elindulék. Ismét otthon valék. Csengettek annál a nagy háznál; nyolcz óra volt, iskola kezdődött. A kis fiuk most is úgy siettek, nagy könyvek a hónuk alatt, fekete tábla az oldalukon, némelyik olyan aggodalmas arczczal: bizonyosan nem tudja a leczkét.

A nagy tábla előtt most is úgy mondták; «ábe ab, vaskalap, ha megütik, megharap».

A kérdés most is az volt, hogy «ki teremtette e nagy világot?» A kis gyermekek már tudnak rá felelni, és a bölcsek még most is törik rajta a fejüket.

Minden úgy van, a hogy volt.

Utam arra vitt a jó öreg asszony laka felé. A ház most is zöldre van festve, miként akkor, a mérges oroszlánfej még most is harapja a réz pereczet, a mivel zörgetni kell. Az ajtó kissé nyikorog, a mikor kinyitják s az udvar be van nőve fűvel, miként hajdan nem volt. De arra a kérdésre, hogy ki van itthon? még most is azt felelik: az öreg asszonyság odabenn van.

A jó öreg nagymama! Ő tehát most is él!

Végig megyünk a hallgató szobákon. Benyitunk az ismeretes ajtón; minden úgy van, a hogy volt. A nagy sötét almáriomok, valamivel még sötétebbek, a tornyos pohárszékek; egy bútor sem kivánkozott a másik helyére. Meg voltak elégedve állapotukkal. Ott a szegletben most is a nagy kerekes szék, benne ül a jó öreg asszony; csak alig bír már mozdulni, minden érzéke elhagyta, beszélni is csak alig tud. A vén társalkodóné ott áll a háta mögött és köt harisnyákat, nem mintha szüksége volna rá valakinek, hanem csak szokásból, hogy teljék az idő.

Az idegen lépéshangra kérdezi az öreg, hogy ki jött hozzá?

Mondják neki, hogy a Móriczka van itt, a Móriczka innen és innen, a ki a Gyurikának olyan jó pajtása volt.

— Úgy? a Móriczka! rebegi a jó öreg, s odaint magához és iparkodik kezével fejemet elérni és hajamat megsimogatni; «hogyan megnőtt.»

És azután leteszi kezeit és kaczag: az ember azt gondolná, hogy most nevet, pedig ez nála annyit jelent, hogy sír.

Nem kivánja, hogy beszéljek, mi újság van a világban? elég neki, ha kezemet kezében tarthatja, s mikor búcsúzni akarok, még azt mondja, hogy maradjak.

Nincs is miről beszédet kezdeni vele, mert az mind síráson végződik.

Mit is kérdezhetnék tőle? Hová lett a számos család? Miért van most oly egyedül?

Oh arra mind nagyon szomorú volna a felelet.

Három regényiró kifáradna abban, ha azt mind elakarná regélni, a mi e családdal történt.

Gyurika nénje, a halvány karcsú leányka, legjobb tánczos volt három farsangon a dalidókban, a negyediken legfehérebb halott a koporsóban.

Utána való évben az a kis piros arczú leányka halt meg skárlát himlőben; a halál mind a fiatalokat válogatta.

Kisebbik fia, a katonatiszt egyszer, valami mellőztetés miatt párbajt vívott; keresztül lőtték, a tüdéjén ment át a golyó, úgy hozták haza halottan.

Azután Gyurika anyja következett; férje halála óta folyvást idegbajokban szenvedett, az orvosok kifáradtak benne; egyik fürdőről a másikra járt, egyszer azután el is maradt, a hol örökre kigyógyult.

Egészen szomorú a szép eladó unokahúg története: azt egy csapodár ifju elcsábítá, elvitte magával; azután elhagyta nyomorban, gyalázatban: a leánynak volt bátorsága tűrni a nyomort, de nem a gyalázatot; mérget vett be. Rokonai ugyan, kik siettek a bocsánatadással, jókor érték s kiszabadíták a rögtöni halálból; de azután lassan elsorvadt s egy év alatt csendesen elhalt.

Mint a villámcsapás jött rögtön erre a hír, hogy a kollégiumban tanuló idősebb unoka, egy szorgalmas ifju, ki ügyvédi pályára készült, egy délután fürdés közben görcsöt kapott lábaiba, s bár legjobb úszó volt, ott társai szeme láttára menthetetlenül a vízbe fulladt. Egy csekély nyomorult patakba, a mit máskor játszva úszott keresztül.

E rettentő hírre a szerencsétlen anya, ki mindkét gyermekét elveszté, forró lázba esett, s tizennégy nap alatt kimult. A jó öreg nagymamát itt elhagyá már a keresztyéni türelem lelke.

— Hát illik-e ez tőletek, dorgálá a halottat, eltemettetitek velem unokáimat, és azután meghaltok magatok is, és hagytok engemet itt kínlódni ezen a világon; én hantoljam be a ti sírotokat? Én temessem el valamennyit! Oh ez kegyetlenség! szörnyű kegyetlenség.

Az idők újra múltak szokott soruk szerint, a jó öreg asszony mindig újabb évszámot festetett a koporsóra, és előtte nem hal meg senki.

Pedig még testvére is hátra volt. Az is sokáig élt már azzal az ezüsttel foldott koponyájával: ideje volt teljes nyugalomra menni neki is; az öreg asszony azt is eltemette.

De hiszen még megmaradt két unoka; Gyurika és leánytestvére.

Amaz derék szép ifjuvá nőtt fel; ott volt a testőrseregnél: azt mondják, hogy nem volt nálánál szebb egy sem. Emez elnyomorodott szegényke, kinőtt, köszvényben szenvedett; szánalom volt ránézni; még a jó öreg mama is ha ránézett, felsóhajta magában: «bár az Isten még ezt is magához venné.»

Meg is történt. Hosszú betegségnek halál a vége. A gyermek elszáradt, elfonnyadt, mint mikor két gyümölcs van egy száron, az egyik megnő, piros lesz, a másik elsárgul, és lehull. Ez is lehullt a sírba.

Eddig is kedvencze volt Gyuri a jó nagymamának, és most mind azon szerelmét, melylyel többi gyermekeit, unokáit elhalmozta, mind ez az egy örökölte. Ah milyen büszkesége volt benne! Ha csak nevét említék is, magánkívül volt örömében.

Ez a legszomorúbb történet.

Az ifju bátor volt és vakmerő. Közbejöttek borzadalmas idők, az ifju elfeledte, hogy neki jó öreg anyja van és annak ő utolsó öröme; elment valahova, a honnan sokan nem tértek vissza. Ő is elmaradt ott; azt sem tudni, hogy hol? azt sem tudni merre? azt sem tudni: volt-e szemfedője, mikor eltemették? Csak azt tudni, hogy meghalt; csak azt tudni, hogy nem jön haza többé.

Lehullt már levél és virág és gyümölcs a fáról, nem volt már senkije az öreg anyának, a kire várjon. Mind elmentek előre.

Ekkor jutott eszébe az a mellőzött rokon, a kiről eddig senki sem beszélt. Most azt vette maga mellé, az lett az egyetlen egy. Az is harmincz éven túl lehetett már, midőn ez történt: addig észre sem vették, most egyszerre udvarolni kezdtek neki nősülendő piperkőczök, gavallérok s nagysádnak kezdték nevezni.

A mellőzött leány pedig azzal állt boszút piperkőczökön, udvarlókon és szomorú öreg nénjén, hogy mikor legjobban féltették, akkor meghalt kolerában.

És a jó öreg asszonyság, ki úgy elkészíté magának előre a koporsót, egyedül maradt életben: annyi vidám rokon közül, a kik előtt hoszú évek sora állt még, midőn együtt álltak ott körüle, és ő feküdt a koporsóban szépen, kezeit összetéve és szemeit behunyva. És annak huszonöt esztendeje már, és az nekem úgy tetszik, mintha csak tegnap előtt lett volna.

DEÁK FERENCZNÉL.

1875 szeptember 10-én.

Budapest fővárosának egy olyan részében, a mit a touristák nem irtak még le, tölti a verőfényes időszak napjait a nemzet kegyelt férfia.

A százházon túl, paradicsomtermő kertektől környékezve, egy olyan utczában, a mit kétfelől terebélyes fák szegélyeznek, van az a zöldre festett kerítés, mely a Deutsch-villát elzárja a külvilágtól. Ünnep délután van, s ember még nem jár az utczán, a kitől kérdezősködni lehetne, hanem azt minden bérkocsis tudja, hol lakik Deák Ferencz, s egyenesen odahajtat velünk.

A kényelmes nyári lak fiatal park közepett fekszik, fákon és virágcsoportokon még nem látszik az ősz búskomor színe. A nyitott veranda alatt ül Deák Ferencz egy pamlagon, bő téli kabátban (hálókabátot sohasem viselt), körüle rokonai, látogatói, egyik ápoló rokona, egy finom alkatú, szőke, kék szemű sylphid, ki az öreget papának nevezi; a másik egy feketehajú, élétpiros büszke szépség, (vendéghölgy); aztán egy délczeg huszártiszt, meg egy magamforma vén képviselő, a ki mindenképen el akar tagadni az ötven esztendejéből egyet, meg egy felsőházi tag, a ki velem együtt csak azért akar harmincz esztendősnek látszani, hogy a fejét meg ne hűtse. Mert ilyenkor őszszel, mikor a parokámat felteszem, minden ember azon kezdi, hogy abba köt bele. Denevértermészet! «Tedd fel azt a kalapot!» «Ámbár úgyis fedve van a fejed.» «Bizony magam is rászorulok ides-tova, de várok vele míg ötven esztendős leszek.» «Hiuság! a te neved képviselő, még fiatalítja is magát!» «De itt a zsebemben a keresztlevelem.» «Az bizonyosan az öcsédé lesz.» «De: nem lehet egy apának két Tádé fia!»

Most közbe szól Deák Ferencz: «Miért ne lehetne? Mikor hajdanában a nemesi katasztert készítettük, találtunk egy apát, a kinek mind a három fiát Jánosnak hívták, egy másiknak pedig két Ferencz fia volt. Az utóbbi ki tudta menteni magát. Azt mondta, hogy az egyik fia Ser Ferencz, a másik pedig Bor Ferencz. T. i. hogy a naptárban Franciscus Seraphinus és Franciscus Boromæus csak a három első betűjével szokott jelezve lenni».

Áttértünk ezután a mai szent ünnepnapra: Mária-napja volt; a városligetben nagy búcsú, erre egy nagyon kedves adomát mondott az öreg úr.

Kehida szomszédságában is van egy hirhedett búcsújáró hely, melynek van egy csodatevő kútja, a minek a vize mindenféle betegséget meggyógyít, s azonkívül is használatos. E hely birtokosa jó barátja volt Deáknak s sokszor időzött ott nála. Egyszer a többi között marasztja, hogy ne menjen még. «Sietnem kell haza, mondá a vendég, holnap angyalok napja van; búcsú lesz s még az éjjel lajttal vizet kell hordatnom a szent kútba, mert egészen kiszáradt.» Hanem azért használt az mindenre.

Deák mondá neki, hogy mint okos felvilágosult ember, miért nem hagy fel ezzel a szent kúttal, ha már nincs benne víz? «Azt én nem tehetem, felelt a tulajdonos, mert az árendásom száztúsz forinttal többet fizet a korcsmámért, azért, hogy a szent kút ott van.»

A vízről aztán áttértünk a csengetyűre. Két tárgy van az öreg úr keze ügyében elhelyezve, egy légycsapó, meg egy óriási nagy csengetyű. Hogy az első mire való? azt könnyű volt kitalálni; a pesti levegő, mint már analysálva van, áll egy rész élenyből, háromrész légenyből (carbonicum: nem Bursche) meg egy rész légyből. Ezeket a repülő Lusztkandeleket rendre kell utasítani. Hanem az az elnöki csengetyű mire való? Az öreg úr felfogta azt és csengetett vele. Azt hittem, ez azt jelenti, hogy a tisztelt ház hallgasson. Nem biz az, hanem hogy a messzelakó gazdasszony meghallja és hozzon friss vizet.

Erre aztán én is elmondtam az öreg úrnak, hogy menynyire meg vagyunk most elégedve az elnökünk csengetyüjével. Példányképe lettünk a rendnek. Mai nap azt mondta tisztelt elnökünk: «fel kellene még olvastatnom a házszabályok értelmében az indítványkönyvet és az interpellátióskönyvet; de miután azokba mindez ideig semmi sincsen beleírva: a tisztelt ház engedelmével, úgy hiszem, helyesen fogok cselekedni, ha nem olvastatom fel». S a tisztelt ház egyhangulag beleegyezett.

«Bizonyosan nem volt ott Simonyi Ernő.»

Most már, ha a fejem leütik, sem tudom megmondani, hogy tértünk át az országházról az állatkertre: erre is volt az öreg úrnak egy jó adomája. Mikor még a jóságos Ferdinánd koronaörökös volt, akkor került az első giraffe a bécsi állatkertbe. Egy kiváncsi polgár épen a trónörököst magát szólította meg, mikor a schönbrunni kertben sétált, hol lehet azt a ritkaságos állatot meglátni, a minek a nevét nem tudta. Ferdinánd a kisérőihöz fordult, s azt mondta; «zeigt ihm einen Ligurianer; so ein seltenes Thier hat er gewiss noch nicht gesehen».

A giraffeokról áttértünk az újságirókra (fatális eszmeláncolat!); az öreg úr elmondá, hogy egyszer Kemény Zsigónál Mátyás napján ebéden volt, s ott felköszöntötte a hírlapirókat, a kiknek ma nevük napja van. Hogy-hogy? kérdezék tőle mindannyian. Hát úgy, hogy Mátyás teszi azt a jéggel, a mit ti az újdonságokkal: «findt er keins, so macht er eins».

«Az ám, mondék, csakhogy a löbliche policáj sokszor megtette a szegény újságiróval, hogy «macht er eins, so findt er keins».

«Különösen Zsigóval történt ez meg sokszor, folytatá Deák. Majd minden éjjel fölverték az álmából azzal, hogy itt van Pultz úr (a censor-rendőrbiztos), valamit ki kell venni a lapból, s valami mást tenni helyébe. Egyszer megsokallta a mulatságot Zsigó, s mikor éjfél után bekopogtat hozzá Pultz úr azzal a szóval, hogy baj van, a főczikket ki kell venni, különben lefoglalják a lapot, Zsigó álmos is volt, mérges is volt; azt mondta: no hát foglalják le! azzal befelé fordult s tovább aludt. A rendőrbiztos csak magyarázta neki még a dolgot: alkudozott vele, hogy legalább a kék plajbászszal aláhúzott sorokat vegye ki a czikkből: de Zsigó már akkor úgy horkolt, hogy rengett bele a ház! A biztos hazament s referált Protmannak, hogy a szerkesztő nem enged a fenyegetésre, hanem horkol. A hatalmas főnök megütődött: «da muss was dahinter stecken!» Már most csak azért se foglaljuk le a lapot! S másnap sértetlenül megjelent a czikk. Ilyen dolog volt akkor az újságírás!

Kemény Zsigmond emlékénél egészen fölmelegedett az öreg úr; ő ismerte tanítványának, e tiszta léleknek, e lángelméjű államférfiúnak legfőbb becsét, kinek lelke elébb megtörött, mint porhüvelye, míg ő, a mester, a testi szenvedések közepett is a szellemóriás maradt. Magasztalását, sajnálatát mindnyájan osztottuk.

Most új látogatók jönnek: mi helyet adunk s búcsút veszünk az öreg úrtól.

— De ne tessék elszaladni! kiált utánunk minden olvasó. «Hát az öreg úr egészségi állapotjáról nem hallunk valamit?»

Úgy hiszem, hogy folyvást arról beszéltem.

Deák Ferencz derült, vidám kedélyben van: adomázik, mint hajdan, szelleme teljes ruganyosságával bír; nem a ki az egész társaságnak a hátán fekszik, de a ki kedves hangulatával az egész társaságot kezén hordja. Csak az a kéz reszket kissé, ha felemelve tartja. (Nem reszket a lélek!) A veszélyes betegség csaknem egészen elmúlt, s a maradék is teljes gyógyulásnak ad helyt. Visszatért jó álma, étvágya, szabad lélekzete, izomereje: s most már nem csak az életnek, de a közéletnek is reméljük őt visszaadva látni.

Mint szerető rokonai mondják, az öreg úr most már kész elfogadni a pest-belvárosi képviselőséget: még pedig nem csak mint megtisztelő kegyelet czímét, de mint tettleges munkakört: «én nem akarok szavazógép lenni,» mondá, s szándéka megjelenni az országházban, hogy részt vegyen annak tanácskozásaiban.

Olyan napot nem látott még az országház, mint az lesz!

Adja Isten, hogy minél elébb bekövetkezzék, s adja hosszú sor folytatását ennek az örömnapnak.

JÓZSEF FŐHERCZEG CSALÁDJA KÖRÉBEN.

Sokat írtak már felőle, mint «nagy» emberről, szóljunk róla egyszer, mint a «jó» emberek mintaképéről, a családatyáról.

Minden államnak az alapja a család, s jó, ha a családi élet áldásaira onnan felülről jön a példa.

Többször volt szerencsénk a magyar nádor fiát családja körében tisztelhetni, s mind annyiszor azt a meggyőződést szereztük, mennyire drága ránézve az otthon. Kastélyának belső pompáját nem a bútorzatok drágasága adja meg, hanem az emlékezet becse. A falakon István főherczeg, az utolsó nádor aquarell-festményei; a családi képek sorában a gyermekek kedvencz nevelőnéjének arczképe; ereklyék, miken az anyák kézmunkája van megörökítve; a főherczegnők szobája művészi atelier, a főherczegfiuké tanulóterem: magáé a főherczegapáé műhely, muzeum és fegyvertár.

A mi idejét nem a közügyek veszik igénybe József főherczegnek, azt mind szeretett családja körében tölti. Igazi patriarkális élet van itt. Reggel korán, a nappal együtt kelnek, délig dolgozik mindenki; tizenkét órakor pontban ebédelnek, azután jön egy kis családi hangverseny, zongora, czimbalom, dal, újra munka, tanulás, kertészkedés, vívás, tornászat, fél hétkor együtt vacsorál a család, s kilenczkor már csendes a ház. Csak ha tüzi lárma támad a szomszédban, akkor szakad félbe a csendesség: a főherczeg, a tűzoltók parancsnoka, siet maga a vonata élén a vész színhelyére s ott működik, míg a pusztitó elem le nincs győzve, néha másnap délig is.

A főherczeg gyermekeit rajongva szereti, maga mondja róluk: «ezekben már kettős magyar vér foly» (anyáról is Koburg-Koháry királyi család sarjai).

Egy jó barátunk, ki a főherczegi házzal közvetlen összeköttetésben áll, ez érdekes adatokat közlé velünk e példaszerű családi életről.

József főherczeget a jó Isten azzal a jóval áldotta meg, mely itt a földön leginkább képes igazán boldogítani az embert, mely kárpótolni képes minden veszteségért, de melyet nem pótolhat semmi; adott neki kedves, jó családot. Ott van a gondos, kedves, szerető és szeretett nő; körülötte az élénk, szép, eszes gyermekek. Mintha csak rólok szólna a zsoltár: «Feleséged mint a bőven termő szőlőtő, a házad falai között; gyermekeid mint az olajfa hajtási az asztalod körül. Ime így áldatik meg, a ki az Urat féli».

Mária Dorothea főherczegnő, a legidősb herczegkisasszony, gyönyörűen fejlett, felnőtt hajadon. Homlokáról magas értelmiség, szeliden fénylő szemeiből életvidor jókedv és szende szívjóság sugárzik elé. Példánya a jól nevelt fejedelmi hölgynek. A tudás minden ágában kimüvelve, igaz magyar nemzeties érzületben felnövekedve, az európai művelt nyelveken kívül, melyeken szabatos tisztasággal beszél és ír, a latin nyelv titkaiba is beavattatott. Művészi hajlamairól már sokat irtak a lapok, s valóban nem közönséges hivatottságra valló képeket festett jeles művészünk, Vastagh György vezetése alatt. Hasonló lelkesedéssel ápolja a zenét is, s a generál-bassban egy ideig Erkel Gyula volt mestere. A múlt farsangon el volt terjedve a magas szoczietás közt a vélemény, hogy Mária főherczegnő a budai várpalota fényes termeiben a világba fog vezettetni; de az uralkodó-háznál divó szokás szerint ez majd csak jövőre fog megtörténni, ha betöltendi a főherczegnő 18-ik életévét. Csupán Valéria főherczegnő tánczestélyén izlelte meg a táncz hevélyeit és gyönyörét.

Nővére, a három évvel fiatalabb Margit főherczegnő, a szelidség, báj, kellem megtestesülése. Testvérnénje művészi hajlamaiban ő is osztozik. Rajong a zenéért. Kisebb darabokat már is komponál titokban. Egyet ezekből sikerült nővérének megkeríteni, melyet a télen át esténként tartatni szokott családi koncertben el is játszottak. Mindenkit meglepett a kétségkívül gyermekies kisérletben is félreismerhetlenül mutatkozó dallamosság és szerkezeti tisztaság. Ebben is anyjuk leányai mind a ketten.

Józsi főherczeg, az idősebb fiu, a nyáron lesz 13 éves. Igazi grand-seigneur a szó ideális értelmében. Előkelő, urias minden mozdulata, modora, gondolkodásmódja, a nagyúrias gőg, fenhéjázás, elbizakodottság legkisebb árnya nélkül. Előzékeny, megnyerő, lekötelező. Most a gymnasiumi III-ik osztály tantárgyaival vesződik; vesződik, nem azért, mintha nehéz feje volna, sőt ellenkezőleg, nyilt eszű, könnyű felfogású. Hanem vesződik ambitioból, becsvágyból. Édes apja tudvalevőleg megköveteli, hogy gyermekei ország-világ előtt nyilvánosan beszámoljanak tanulmányaikról; mert nem akarja, hogy az ő számukra külön sütet készüljön. Azért a főherczeg-úrfiak is csak úgy kénytelenek tanulni, mint akárki fia. Három tanár van mellettük alkalmazva, s reggel 8-tól 11-ig, délután 4-től ½7-ig foly mindennap a tanulás a rendes tantárgyakból. Azután jönnek a szabad-művészetek: zene, rajz, lovaglás, vívás; lovaglásban a híres lovas, Juhász honvéd-alezredes, vívásban Keresztesi Sándor a főherczegek tanítója.

A kis László főherczeg, a mennyire elválhatatlan jó pajtása három évvel idősb testvérének, a mily benső szeretettel ragaszkodik hozzá, oly ellentéte bátyjának. Modora népszerű, fesztelen, semmi korlátot nem tűrő; merő pajzánság, csupa elevenség egész a féktelenségig. Egy helyben ülni, no arra ugyan nem képes. Számára nem létezik fa elég magas, árok elég széles, folyton ugrál, szaladgál, s vidám zajától egész nap viszhangzik a tágas kastély, s a még nagyobb kert. Van is ám dolguk tanítóinak, őt megfékezni. Hanem azért arany-jó sziv. Önzetlen egész a magáról megfeledkezésig. Apró ötleteivel, melyekben kifogyhatatlan, gyermeteg élczeivel az egész főúri társaságot mulattatja. Ha huszár nem lesz belőle, hát akkor semmi sem! Bátyja ellenkezőleg már most is egy kis államférfiú.

A két legkisebb, Erzsébet és Klotild piczi főherczegnők, még nagyon is aprók. Igazi kis angyalkák a Murillo képeiről. Ezek az egész családi körnek beczéi, szemefényei, aranyos játékszerei. Isten tartsa meg őket, s nevelje nagygyá kitünő szüleik örömére, a haza javára és büszkeségére!

SZÜRETI MULATSÁG ALCSUTHON.

«Aztán majd szüretkor én magam készítem el a gulyáshúst!»

Ezzel a szóval biztatott fel József főherczeg ő fensége, mikor legutóbb Alcsuthon voltam a «Romano csibakéro sziklaribe» dolgában.

Nem is felejtkezett meg az igéretéről, egy patriarkális táviratban meginvitálva a mai szüreti mulatságra: «nagyon jól fogunk mulatni». (Erre pedig ugyan nagy szükségem van, mert a válaszfelirati vita mulatságnak nem igen jó mulatság.)

Kilencz óra volt, mikor a vasutról odarepített a négy kisjenői sárkány. Már akkor a két kis főherczeg Holdházy apátkanonokkal együtt indulásra készen várt rám, József herczeg botot is faragott a számomra, hogy könnyebben essék a gyaloglás. László meg előrefutott, «ott van már a papa a szőlőben, látja a konyhája füstjét, ide érzik a jó szaga!»

Azzal megindult a karaván a közeli szőlőbe. Csányi Pista felcsuthi bandája már messziről rákezdte a Rákóczy-indulót, mikor észrevett bennünket. A gyepes udvaron nagyban folyt már akkor a munka. Az alacsony nádfedelű présház előtt őrölték a mustot, az ökrös szekér ott várt rá a lajttal. A szőlőlugasban egy katonaviselt ember gömbölygetett a tenyerei között nagyszerű tészta galacsinokat, egy másik ezüst érdemrendes honvéd egy hosszú asztalon aprította szeletekre a kétféle húst; azokat Farkas honvéd alezredes húzogatta nyársra, szalonnával, veres hagymával sorakoztatva; meg más katonák krumplit hámoztak, káposztát aprítottak; csak maga a főherczeg volt czivilben, kék kötény kötve a derekára. Két nagy katlanban égett már a tűz, azok is tábori szokás szerint a partba voltak ásva; mind a kettő fölött egy-egy roppant rézüst fortyogott, az egyikben főtt már a gulyáshús, a másikban meg a «czakumpakk», egy melléktűzön csendesen sistergett a bakagombóczhoz való hagymás zsír, — mindenkinek tele volt a keze dologgal. «Hát nekem nem lehetne valami hasznomat venni?» — «Dehogy nem, a gulyáshúst segíthet keverni, legalább nem lesz kozmás, mint tavaly volt.»

S aztán megmagyarázta a főherczeg, hogy mi minden lesz a mai lakomán. Így szólt a «szüreti menázsi» 1894 október 16-ikán: Marhahús paprikás krumplival. (No ezt már ismerem). Azután «bakagombócz». (Ez tésztából készül olyan egy fontos golyóformára, szalonnával megspékelik, azután egy óra hosszat főzik bugyborékoló vizben, míg megpuhúl, akkor zsírba rakják, hol újra megkeményedik, hogy lőni lehet vele). Azután lesz «czakumpakk», (ebben van paszuly, burgonya, rizs, káposzta, közbe vegyített bőrös pecsenyedarabokkal, feleresztve rántáslével, paprika a tetejébe), azután jön czigánypecsenye, meg zsiványpecsenye (ezt nyárson fogják sütni: áll marhahúsból és sertéshúsból), azután kapunk «granatéros marschot» (hát ez mi? túros csusza, de turó helyett hagymás krumplival keverve; hol vennék a táborban a túrót?) aztán még jön a «visokai sütemény», ezt az a horvát honvéd tudja készíteni, a kinek ezüst vitézségi rendje van.

Mind elkészült ez annak idejére, megérkeztek a kastély tündérei, a magas úrhölgyek, az ilyes gulyáshús lecsalogatná még az Olympot is. Hevenyészett asztal lett terítve, a főherczegnőnek átadatott a magyarul irt «menázsi» s arra a honvédek elkezdték körülhordani a hatalmas bográcsokat egymás után, s senkinek sem kellett kinálás.

A kisebbik professzora a főherczegfiaknak kitanult fényképész, odaállított egy fotográf-műhelyt s pillanatnyi fölvétel után megörökíté a lakomázó társaságot: a főherczeget a kanállal a szájában; én szerencsére nem látszom a pohártól, a miből épen iszom.

Először jóllakott a menázsiból az úri társaság, akkor hozzáült a honvédcselédség; következtek utánuk a czigányok; még azok sem bírták elfogyasztani, akkor aztán jól tartották a szedőket. Olyan volt ez, mint a Thábor-hegyi prédikáczió.

Ebéd után hozzáláttunk a szüreteléshez (így jó az) s egy egészséges séta után én eltüntem Rómer Flóris szobájába (úgy hívják azt, a hová bekvártélyoztak) s ott neki ültem regényt irni; mert hát nemcsak a nagyherczegek parancsolnak velem, hanem a «Kis királyok» is.

Ilyen az én szüretem!

Észre sem vettem, hogy már vacsorára jár az idő: dehogy voltam éhes. Ha az apát úr fel nem jön értem, a holnapi tárcza a «Nemzet»-ben hosszabb lenne.

«Várnak már odalenn!»

De azt nem árulta el, hogy mire várnak?

Nagy meglepetés volt. Már a tornáczba érkezve, hangzott elém az alföldi népdal, a mit a főherczegnő szobájában énekeltek; a kórusban túlnyomó volt a szopránhang, de az elámulás csak akkor fogott el, mikor a terembe léptem s megláttam az egész társaságot. A főherczegi család ifjú tagjai és az udvarhölgyek mind népies jelmezekbe voltak öltözve; Mária főherczegnő gyöngyös pártával, zsinóros pruszlikban, gyönyörű gömöri parasztleány volt, míg Margit főherczegnő kisjenői oláh fátának volt öltözve, ezüst szövöttes katrinczával, piros mellénykével, ezüst virágokkal himzett, hosszú bő ingujjakkal, karmazsin piros csizmában, a mi mind úgy illett hosszú fonadékú aranyszőke hajához. Zichy Irén grófnő pompás győrvidéki menyecske volt, míg Boxberg Paula bárónő aranycsipkés főkötőjében, virágos viganójában a mátrai pompát képviselte deli alakjával. A két kis főherczeg Bánk bánt és Hunyady Lászlót miniatureben, — maga pedig József főherczeg igazi eredeti debreczeni csikós ornatusban pompázott; lobogós ingujjakkal, birkaprémes mentéje fél vállára vetve, alatta az ólompitykékkel kivarrott pruszlik, sallangos kostök, a szíj mellé dugva, (megsúgta később, hogy szűz dohány van bele vágva), a gyűrt torkú csizmán hatalmas pengős sarkantyúk, s a vállán keresztül csavarva a kivert nyelű karikás ostor.

«Milliom bocsánat! hisz ebben az egész társaságban csak én magam vagyok egyedül a német.»

«Azt énekelte a pap: ne nézd uram, hogy ő német!»

Majd vacsorához ültünk. Sejtettem, hogy táncz lesz ennek a vége! A hogy be is következett; vacsora után átment a társaság a tánczterembe. Ott várt már felvont hegedűvel Csányi Pista bandája, s rárántotta a láb alá valót. Hiszen tánczosnő lett volna szép számmal; de tánczos csak egy volt, a kis József herczeg; a ki ki is tett magáért.

Mondék a főherczegnőnek: «eszembe jut most az az operette, a minek a czíme «Tiz leány és egy férfi».

«Majd lesz itten több is!»

Kiváncsi voltam rá, ki lesz az? Csak nem a fiatal tisztelendő tanár úr?

Egyszer aztán megperdül a sarkantyú s előáll maga József főherczeg, Mária főherczegnőt párul vezetve, s bemutatja azt az igazi huszáros, csikósos magyar tánczot, a milyenre én csak kecskeméti diákkoromból emlékszem, mikor a verbunkosok járták a promenád közepén. Tökéletes alföldi magyar legény volt, mikor abban egyenesre ágaskodik a jó kedv, neki szánja magát, de soha egy pillanatra el nem veszti a komoly délczegségét, nem rugdal, nem toporzékol az, hanem kevélykedik, abban a virtusa, s minden mozdulatával azt mondja, «ki a legény a csárdában?» De gyalog is szivesen eljöttem volna Alcsuthra, csak azért, hogy ezt a tánczot lássam.

Egyszer aztán azon vettem észre, hogy magam is benne vagyok a tánczban. Vittek.

Még azt mondta a főherczegnő, mikor vége volt, hogy elég jól járom a palotást.

«Hjaj! Fenséges asszonyom, nem palotás ez már, hanem csak ruinás.» Denique, megesett.

Tudom, hogy ezért az exceszszusért kereset alá fognak venni ideháza; de hát majd én is azzal védem magamat, a mivel a bécsi operaszinházi páholynyitó, a ki Milán királynak gyufát nyujtott a foyerban szivargyújtáshoz: hogy «kényszerítő körülmények forogtak fenn».

Éjjel azzal álmodtam, hogy Kecskeméten a jó Siposs bácsi, a jogtanárom examinálni akart, hogy «quid juris». — «Non sum paratus: az éjjel bálban voltam.» — «Tánczoltál?» — «Omnino.» — «Habes eminentiam.»

Aztán mikor felébredek, keresem a fejemen a papillotokat, a mikbe a szép dúsfürtű szőke hajam van becsavargatva: (azok is mind szerelmes versekből voltak hasogatva).

Hol van az már — Marczi fiam!

KIRÁLYÉKNÁL.

Bizony rég ideje, hogy egy magyar király tudósaival együtt tanakodott tudományos munka létrehozása iránt; arra pedig, hogy uralkodó fejedelem levente fia saját készítette irodalmi művet nyujtott volna át koronás atyjának, nem is emlékszem.

Épen a Tisza-jubileum előtti napon kaptam a trónörököstől levelet, melyben értesít, hogy ő Felsége deczember 1-én fogadja őt és az «Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben» szerkesztőit kihallgatásra, átveendő a munka első füzetét; ugyanabban meghív magához, a munka szerkesztősége megtiszteléseül adandó ebédre, megbízva, hogy a magyar szerkesztő és művészeti bizottság elnökeit, Haynald bibornokot és Keleti Gusztáv igazgatót és hívjam meg a nevében. (A másik elnök, Benczúr inkább elkészit egy képet, mint hogy ünnepelyes lakomákban vagy gyülésekben részt vegyen.) Azonnal siettem a bibornokhoz; nem volt senki az előszobájában, úgy kellett hozzá bejelentetlenül berontanom. Munkában találtam, mint mindig. Ajánló leveleket diktált prælatusának. Mert Haynald senkitől sem tagad meg semmit; az ő jótékonyságának bőségszarvából hull minden, a mi aranyat ér; többek között az ajánló levelek: festő és zeneművész úgy számít azokra bel- és külföldön, mint hajdan az indulgentiális levelekre a másforma művészek.

A trónörökös azt irta a levelében, hogy elébb szép diplomatikusan puhatoljam ki, hogy nem lesz-e terhére a bibornoknak a Bécsbe utazás? mert bár nagyon nehezen nélkülözné a jelenlétét, nem szeretné, ha csupán az ő kedvéért venne magára ilyen öreg úr akkora fáradságot. Megmutattam a bibornoknak ezt a passzusát a levélnek. Nagyon tudta méltányolni annak az értékét. Csak az «öreg úr» ellen tett exceptivát, tréfás tiltakozással. — «Legyen megnyugodva eminencziád: majd elmondják az ellenségei, hogy «nem öreg úr!» (Már akkor fujták is a követ.)

A Tisza-jubileum után harmadnapra (ezt már a mamelukok így fogják használni időszámításra, mint az Izlám-hivők a Mahomed-futást) odafenn voltunk a császári várpalotában, a trónörökésnél, pontban tizenegy órakor: Weilen barátom fekete frakkban, én kardosan és panyókásan: mindegyikünk a hóna alatt a maga füzetével, Weilen a némettel, én a magyarral (a mienk japáni papirra volt nyomva). Ő Fensége előre figyelmeztetett, hogy elébb a magyar szöveget fogja ő Felségének átnyujtani: azért, mert Bécsben a magyar a vendég, s a vendégé az elsőbbség.

Ő Felsége ez alkalommal legbenső dolgozószobájában fogadott; nem a diplomácziai kihallgatások helyiségében. Csendes kis szoba az; egyszerű, pompa nélküli otthon. De mégis van benne valami felbecsülhetetlen pompa; két életnagyságú arczkép. Mind a kettő ő Felségét a királynét ábrázolja, legvirulóbb ifjúkorában; csaknem egymás mellett áll a két kép, csupán egy közbeeső ajtó által elválasztva: mind a kettő ugyanazon felfogásban, nem mint uralkodónőt, de mint hódítónőt örökíté meg a királyasszonyt egyszerű eszményi fehér öltözetben, a mire hosszú, tömött gesztenyeszín fürtei térdein alul omlanak alá. Az első arczkép oly tündérien bájoló kifejezéssel tekint alá; a másodikon már uralkodik az anyai méltóság és boldogság kifejezése.

Ő Felsége igen derült kedélyben volt. Arczszine férfias, erőfeszítő munkában edzett egészségre mutat, erőteljes kifejezésű vonásaiban, a nála megszokott fenséggel párosult nyilt nyájasságon kivül, ezuttal valami örömsugárzó gyöngédség volt a hangulatadó. Nem hódolatfogadó monarkha és tisztelgő álltak egymás előtt; hanem apa és fiú. A beszédek nem voltak irásból olvasva; hanem jöttek a szivből. Az egész ünnepélyes jelenet a valódi patriarkhális üdvözlés és elfogadás szinét viselte magán. Mikor a király kezét nyujtá a trónörökösnek, s ez megcsókolta a nyujtott kezet, ez a magunk saját puritán ősszokásainkra emlékeztetett vissza.

Ezután a trónörökös átnyujtá a királynak a mű magyar és német szövegű első füzeteit; mire ő Felsége hozzám fordult, s magyarul szólva, elismerését fejezte ki a szerkesztőség és a munkatársak iránt, hogy ily rövid idő alatt lehetővé tették ily sok nehézséggel járó munka meginditását. S azután mind a két szerkesztővel hosszasabban társalgott, értesülést kivánva a mű összeállítása és kiadása részleteiről; egyszer aztán ismét a fiához fordult: «Ezt a czikket te irtad, úgy-e bár?» kérdezé, a bevezető czikkre mutatva, s aztán a szerkesztőkhöz intézé rögtön a szavát; «Jól van az a czikk megírva?» a mire én, még az illemes válaszon túl azt is bátor voltam felelni, hogy a főherczeg a legjobb irója ennek a műnek. S ebben egy csepp hizelgés nincs. Oly rövid, tömör és kifejezésteljes irálya van Rezső főherczegnek, néhány sorban egész képet visszaadó, hogy azt mindnyájan mintául vehetjük: innen és túl a Lajtán.

Ez ünnepélyes átadás után visszatértünk a főherczeg lakosztályába, a hol együtt Weilen tollviselése mellett szerkesztődött meg a lapok számára való szövegezése a lefolyt jelenetnek.

Az elbocsátásnál tudatta velem a trónörökös, hogy a mai díszlakomán áldomást fog mondani a szerkesztőségre, a jelen és távollevő s még azután közreműködendő munkatársakra; még pedig Haynaldot külön felköszöntve, mivelhogy egy bibornok egyenlő tisztességben részesül a királyi herczegekkel.

Én rögtön siettem ezzel a hírrel a Hotel Londonba. Az Haynaldnak a szállója már negyven esztendő óta. Egész Bécs városában a legkezdetlegesebb fogadó: olyanforma, mint nálunk volt a Hattyú. Maga adomázta el egyszer a főpap, hogy mikor a bibornoki kalapot elnyerte, a bécsi papság sietett a szállásán tisztelegni s e miatt mindig nagy népcsoportosulás volt a London előtt. Egyszer lármát hall s az ablakon kinézve, látja, hogy egy embert a rendőrök a tömeg közül elfognak és bekisérnek. Felhivatta a rendőrbiztost s kérdezte tőle, hogy mit vétett a befogott ember? — «Hát azt mondta, hogy micsoda kopott kardinális lehet az, a ki egy ilyen szutykos vendéglőben száll meg?» Természetesen azonnal kieszközölte, hogy szigorú birálóját szabadon bocsássák. Hát azóta a Hotel London még mindig nem lett elegánsabb s a kardinális kapuját nem őrzik svájczi alabárdosok; odalenn nem vár rá a gyaloghintó (hogy szentséges lábai a földdel ne érintkezzenek), előszobájában nem udvarol két prælátus selyem szutánban; hanem úgy kell megint (sikertelen kopogtatás után) berontanom egyenesen az elfogadó szobájába s felzavarnom a senki által nem őrzött bibornokot délutáni siestájából. És a mint értesült általam a mondandó főherczegi toasztról, rögtön fölfogta a helyzetét: «Akkor nekem viszont felköszöntőt kell mondanom a főherczegre a munkatársak nevében.» — «Még pedig németül és magyarul, a dualizmus értelmében. Azt pedig le is kellene irni a nyilvánosság számára.» — «És én nekem nincs itt a prælatusom, a kinek diktálni szoktam.» — «Majd neki ülök én, tessék nekem diktálni.» És úgy történt. Haynald diktált, én meg irtam. (Annak is van már ötven esztendeje, hogy legutoljára diktandó járt a toll a kezemben.) Csak két órai határidő volt, s azalatt még le is kellett tisztázni az eredeti konczeptust. Ebben már kisegített bennünket a Pázmáneum igazgatója, morvaországi születésű derék magyar ember.

A toaszt szövegét elhoztam magammal; ez volt a válasz arra az emlékezetes felköszöntésre, melylyel a monarkhia trónörököse a maga szellemi táborkarát, az osztrák és magyar irókat, saját asztalánál üdvözölte. Ugy hiszem, hogy mindnyájunk érzelmeit fejezte ki benne. Mikor hazaérkezve, egy irói körben megjelentem, azzal fogadtak, hogy: «Most már igazán és komolyan ismerjük el a főherczeget, mert lakomát adott és áldomást mondott». Tréfaként hangzik ez; de nagyon komoly értelme van.

REZSŐ TRÓNÖRÖKÖS IRÓSZOBÁJA.

Az egész fejedelmi irószoba az összeállitás izlése és pompája által érdekes; de még inkább azzá lesz, ha az egyes alkatrészeknek a provenientiáit megismerjük. Mert ez a szoba nem úgy van felszerelve, a hogy azt egy udvari szőnyegész (a ki érti a szakmáját, s a kinek az az utasítása, hogy «kerüljön, a mibe kerül!») a legdrágább kereskedőktől összevásárolja; itt minden tárgyhoz valami emlékezet van kötve: elkezdve a kárpitmennyezetet tartó királysastól, a melyet a trónörökös maga ejtett el. A többi is mind tanulságos és regényes útazások szerzeménye, keleti uralkodóknak, szabad nomád törzsek emirjeinek tisztelet-ajándéka, a miket pénzen meg nem lehet venni, csak kölcsönös fejedelmi munificentia árán; köztük olyan ritkaságok, a melyekhez egész magyarázat kell. Minden butordarab, fegyver, szőnyeg, edény egy-egy történetről beszél s magával hordja azt a kiterjedt horizont, a melyet a trónörökös maga előtt kibontakozni látott.

A sors a magasan született férfiaknak szokott osztogatni állásukhoz való ajándékokat: Rezső főherczegnek gondolatokat adott. Egy gondolkozó fejedelmi sarj! Nem mindennapi tünemény. És a ki a gondolatait szereti másokkal közleni és óhajt a mások gondolataival is megismerkedni. A ki akarja látni és hallani az igazat, a valót, a ki nyílt szivet tár az őszinte beszéd elé; ki az ellenvéleményt provokálni bátor, s leküzdi, ha az övé az erősebb; de enged neki, ha azt találja helyesnek.

Ott, annál a kis iróasztalnál szokott a trónörökös értekezni nagy népismei müve szerkesztőivel, mikor azok mind a ketten Bécsben vannak. (Máskor viszont Budapesten fogadja mind a kettőt.) A trónörökös semmiféle magántitkárt, irnokot nem tart: maga irja a leveleit, munkáit, és oly korrekt irálylyal, hogy azokban soha egy törlés, igazitás elő nem fordul, még ha magyarul vannak is szövegezve. Az «Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben» szerkesztésénél, mondhatni, hogy a legnagyobb gond terhét a trónörökös vállalta magára. A czikkek az első- fogalmazásban az ő kezébe kerülnek, s azután a felügyelő-bizottságok, az egyes szaktudósok észrevételeivel megint vissza; végre kiigazitott, kiegészitett alakban újra megjelenik a legfelső szerkesztő előtt, a ki aztán a legőszintébb és tárgyilagosabb birálatot gyakorolja mindannyi fölött, s a míg egyrészt meglepő szakismeretével imponál, másrészt a kettős szerkesztőség között támadható véleménykülömbségeket ritka tapintattal tudja mind a két félt megnyugtatólag kiegyenlíteni.

Ha egy költő, egy professzionátus iró előszeretettel van az iróasztala iránt: az rendes tünemény; ahhoz szokott, abból él; de a trónörökösnek egyéb hivatása, egyéb gyönyöre is van. Hivatása hadvezérré avatja; gyönyörűsége a vadászat. Mind a kettőhöz hideg vér, kemény idegzet, edzett testalkat kell. S ezekben a legjava jutott Rezső főherczegnek. Ő, a ki éjfélben fölkel és neki indul a havasoknak, nádasoknak, egy könnyű kabátban, kezében egycsövű fegyverrel, melynek lövése bizonyos halál; nem kisérve mástól; mint gyakran egy ismeretlen, vad, idegen vezetőtől, s daczolva zivatarral, leküzdve nehéz fáradalmakat; gyönyörnek találja mindazt, a mi egy közönséges tudóst menten a halhatatlanságra vezetne — a másvilágon; hogy másnap rögtön az iróasztalához űlve, legmagasabb élvezetét keresse abban, a mihez forró vér, érzékeny idegek, andalgó képzelet szükségesek: az irodalmi foglalkozásban; hogy egyik nap hadseregeket vezényeljen, másik nap a szellem táborait vezesse: ez a mi rendkivüli.

ÉN ÉS A ZSIDÓK.

Mi tűrés-tagadás? én bizony gyermekkoromban antiszemita voltam, mint sok fejletlen ember. A szolgálóink telemesemondázták a fejemet azzal, hogy a zsidók a pászka ünnepükhöz keresztyén gyermekek vérét használják: s a mi házunk és az iskola között esett épen a Baranyay-kuria, melyen zsidóknak szabad volt lakni. A sakter is ott lakott. Mindennap láttam, mikor az elvágott nyakú ludakat kihozták a kapuján a zsidó asszonyok: a képzeletem kiegészitette a többit. Szörnyű dolgok történnek odabenn! Nem is mertem én magamban elmenni azok előtt a boltajtók előtt, a hol azok a hosszú szakállú mogorva emberek ülnek, kaftánújjba dugott kézzel, papucsba dugott lábbal; egy szolgálónak kellett elkisérni az iskola udvaráig vagy legalább az Eszter nénémnek a mi házunk ajtajába kiállni s utánam nézni; de ha a sakter ajtaja előtt hátratekintettem s azt láttam, hogy nem néznek utánam a házunk ajtajából, bizony vissza is szaladtam én a fele útjáról az iskolának.

Aztán, a mit az iskolában tanultam egy nagy vastag könyvből, a minek Hübner volt a neve, az sem igen volt arravaló, hogy a zsidók iránt való előszeretetet serkentgesse bennem. Hogy engedik ezeket az embereket szabadon járni, a kik az én Idvezitőmet olyan kegyetlenül megölték?

A ki a nézeteimet a legtökéletesebben osztotta, az volt a Cziczke kutyánk. Hej, hogy iramodott neki, ha egyszer valami olyan szakállas, bugyogós alak bejött az udvarunkra. Ott már én is vitéz voltam: ugyan uszítottam utána a Cziczkét: «aló, pucz, csippd meg!» s nagyot nevettem rajta, mikor csattogott a papucsa a kifelé iramodónak, a míg az utczaajtóig elért.

Mikor aztán nagyobbra megnőttem, akkor elküldtek Pozsonyba, német szóra. Ott azután megtanultam azt, hogy van a város végén egy elátkozott hely, a mit Schloszbergnek hívnak: azt csupa zsidók lakják; annálfogva az a csoportositott fészke és tanyája minden Isten és ember ellen való bűnnek, úgy, hogy ha egy diákról megtudják, hogy a Schloszbergen volt, azt rögtön kicsapják az iskolából.

Ebben a hitben megerősödve, ismét visszakerültem Komáromba, a hol még akkor híres gimnázium volt három bölcsészeti osztálylyal.

Zsidó diákkal még mind addig az ideig nem találkoztam se lyceumban, se gimnáziumban, de csak egy szállal sem. Minek is tanult volna a zsidó diákul? Hivatalt nem viselhetett, ügyvéddé, mérnökké nem lehetett. Mirevaló volna neki a diák nyelv? Csak azért, hogy Horatiust megértse: «nunc est bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus.» Hát szabad a zsidónak jó kedvének lenni? bort inni és tánczolni? Az volna a furcsa!

Csupán egy tudományos pálya volt a zsidók számára nyitva, az orvosi, vagy mint akkor hívták, a doktori pálya. (Még akkor csak az orvosoknak volt szabad hólyaghúzót és köppölyt alkalmazni, a prókátoroknak nem: azért hívták csak az előbbieket doktoroknak; — az utóbbiak fiskálisok voltak.)

Egyszer aztán, mikor épen a poétai klasszist frekventáltuk, megtörtént az a csoda, hogy egy zsidó diák iratkozott be a klasszisunkba.

Koricsánernek hívták.

Nem volt már fiatal legény: a negyvenet meghaladta. Eddig az ideig a kalligrafia mestere volt: szépírást tanított, gratuláló iratokat másolt aczélmetszéssel vetekedő módon. Biz ez sovány kenyér volt. Hajlott korára támadt az az ambicziója, hogy orvossá legyen: e végett előbb a humaniorákat kellett elvégeznie. A grammatikát, syntaxist megtanulta otthon, iskolába járás nélkül, a mi óriási szorgalmába kerülhetett; mert nem volt valami különös gyors eszü.

Nekünk tizennégy- tizenöt esztendős sihedereknek nagyon sok tréfát okozott ez a negyven esztendős iskolatárs, az ő furcsa tagbaszakadt alakjával, borotvált képével, mausoló kiejtésével, akaratlan komikumával.

Egy nap elmaradt a leczkéről, s midőn másnap e miatt a tanárunk megdorgálta, azt mondá mentségül a jó Koricsáner:

— Bocsánat, professzor úr, bizony nem jöhettem, mert a feleségem épen tegnap ajándékozott meg egy kis fiacskával.

Képzelhetni azt a jucundus hangulatot, a mi erre a szokatlan mentségre felrivajlott az egész klasszisban. Csak a tanárunk nem nevetett rajta; ő mindent komolyan vett, s szerencsét kivánva a tanítványának az újszülötthöz, haza bocsátá őt erre a napra, hogy ápolja a feleségét, felhagyva neki a holnapra való leczkét.

A jó Koricsáner maga is igen komolyan vette azt. Mint mindent az életben. A kalligrafiával nem fér össze a tréfa.

Egyszer összedisputáltunk iskola-óra előtt: az öreg Koricsáner, meg én.

Az volt a vitás kérdés, hogy vajjon a magyar mértékes versben a «h» betű mássalhangzó-e, vagy nem?

Én azt állítottam, hogy igen, ő meg azt, hogy nem. Én utoljára azt vágtam neki oda, hogy «mit tudsz te ehez? te zsidó vagy!» — Erre ő nekem azzal döfött vissza, hogy: «te pedig csak gyerek vagy!»

Borzasztó megbántás! Egy 14 éves férfiúnak azt mondani, hogy ő gyerek! Mai napság ezért párbajra hívnák a sértőt. Akkoriban rövidebben bántak el vele. Ő 41 éves volt, én 14. De én magyar voltam, ő pedig csak zsidó! ok és jogczím arra, hogy megfogjam a gallérját, s jó sort verjek a hátára öklöllel.

Mikor akként magyaráznám a «h» betü mássalhangzóságát a zsidó iskolatárs hátán, épen akkor nyit be a tanárunk az iskolaterembe.

Szigorú és igazságszerető derék ember volt: engem (pedig sógora voltam) e kihágásért megbüntetett; ott marasztott az iskolában: csak este volt szabad hazamennem. A mi nagy szégyen volt.

Otthon pedig az anyám fogott elő.

Boldogult jó szülőm áldott jó szívű volt, de a mellett szigorú, katonás természet. Kérdé, hol maradtam. Megmondám, nagy méltatlankodva, hogy milyen igazságtalanság történt velem: én tudom jól, hogy a «h» betű konzonáns, idézhetem Vörösmartyt. «Cserhalom» ez dactylus, ha a «h» konzonáns nem volna, akkor ez pyrhycchius volna; valaki ellentmondott, azért megütöttem egyszer-kétszer: ezért ottmarasztott a professzor.

— De hát ezért minek kellett valakit megütni? kérdé az anyám.

— Hiszen csak egy zsidó volt!

— Mit? kiálta fel az anyám; te azt mondod, hogy csak egy zsidó volt. Hát te előtted a zsidó nem olyan ember mint más? Te lenézesz mást a vallása miatt? Te elfelejted, hogy a «mi» vallásunkat még ötven év előtt épen igy üldözték ebben a városban, a hogy te üldözöd most a zsidót? Ezt nem tanultad te én tőlem, se boldogult édes apádtól! — Most rögtön eredj, és keresd fel azt a zsidó diákot, a kit megütlegeltél, kérj tőle bocsánatot és hozd tőle nekem irásban, hogy te neked megbocsátott.

El voltam szörnyedve a drákói keménységű itélet fölött.

— Én megalázzam magamat az előtt a zsidó előtt?

— Megalázod magad az Isten előtt, a ki a zsidót veled egyenlőnek teremtette.

— Hol keressem én azt most a városban?

— Az a te dolgod. Tudod jól, hogy melyik utczában laknak a zsidók. Járj végig házról házra, míg rátalálsz: nyisd fel a szádat, kérdezősködjél, Komárom nem nagy erdő. — De nekem a nélkül az irás nélkül a szemem elejbe ne kerülj.

Ez volt az ultimátum.

Fatális állapot.

Az ebédet már elmulasztottam, most még vacsorát sem kapok.

De nem lehetett appellálni, se az országgyülésen interpelláltatni az ügyemben; meg kellett törnöm magamat. Neki fanyalodtam, hogy hát megyek Koricsánert keresni a város végére, ott lakott.

Hát a mint az utczaajtót nyitom, valaki ugyanazt kívülről tolja befelé s a mint az ajtó kitárul, ott áll előttem az én kis Koricsánerem.

A két vállát behúzva, a fejét szomorúan félre hajtva, azt kérdi tőlem a küszöbön megállva, szelíd, reszketeg szóval:

— Irasceris mihi? (Haragszol rám?)

Hogy én haragszom-e ő rá?

S azzal alázatosan levéve a kalapját, azt mondja:

— Azért jöttem hozzád, hogy bocsánatot kérjek tőled.

Ő, a megvert ember, jön bocsánatot kérni az inzultálójához! Pedig őt nem kényszeríti erre odahaza senki. Neki nincsen erős itéletet osztó édes anyja, a ki hozzám küldje, hatalmas parancsolattal! s ő keres fel engem.

Nekem a köny kicsordult a szememből, nyakába borultam, megöleltem.

— Nem te kérsz én tőlem bocsánatot, hanem én te tőled; s már most jőjj be az anyámhoz, s mondjuk el neki, hogy kibékültünk, megbecsüljük egymást.

— Hiszen azért jöttem épen hozzátok.

Azzal bejött velem az anyámhoz s így szólt:

— Eljöttem bocsánatot kérni a nagyasszonytól, hogy így megbántottam. Én vagyok a hibás, elismerem. Mert a miről disputáltunk abban neki van igaza, a Móricznak. A «h» betű csakugyan konzonáns: csak poëtica licentiából néha lesz belőle hehentés. Ezt megmagyarázta a professzor úr nekem. Azért bocsánatot kérek, hogy okot szolgáltattam Móricznak, hogy engem megüssön. De én nekem nem fájt, mert neki van igazsága és van jó ökle. Majd azzal az öklével meg fogja ő védelmezni a zsidót, mikor a zsidónak lesz igazsága.

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

Ettől a percztől fogva lettem én filoszemitává.

S nem csak ideális frázis volt ez nálam: átment az életbe is.

A hol csak iskolába jártam, mindenütt azon törekedtem, hogy iskolatársaim a zsidó kommilitókat becsülettel traktálják. S ehhez nem kell egyéb, csak jó példaadás. A szeretetnek is van hódító ereje.

A kecskeméti kollégiumban, a hol már nagy rangra emelkedtem: én voltam t. i. a jogászbálra alkotmányosan megválasztott előtánczos, a klasszisomban első eminens, (a mi mellékes dolog) és a műkedvelőknél első szerelmes. Ezt a nagy tekintélyemet mindenütt érvényesíteni tudtam abban az irányban, hogy a kecskeméti zsidóság kereskedelmi osztályának művelt fiatalait a mi társas köreinkben otthonossá tegyük. Azok voltak legjobb barátaink: azokkal beszélhettünk legtöbbet irodalmi dolgokról, azoktól kértük kölcsön az olvasni való könyveket; még Petőfit is azok pártolták legjobban.

Egyszer műkedvelői hangversenyt rendeztünk az ifjúsági könyvtár megalapítására. Zenészek, szavalók kiteltek magából az iskolai fiatalságból, de iskolázott énekes, a ki operai áriákat elötudjon adni, nem volt közöttünk.

Egy fiatal zsidó, Gallia Fülöp (később könyvárus lett) igen sokoldalú műveltséggel biró diplomás férfi, kinek a mellett gyönyörű tenor hangja volt és jó iskolája; az én kértemre felajánlotta a közreműködését, hogy el fogja énekelni Belizár operából a «Trema Bizanczio sterminatrice» magány dalát. A szövegét én fordítottam le neki magyarra.

Az előadás előtti napokon hire szárnyalt, hogy valami domonstráczió készül a publikum részéről a zsidó vendégszereplő ellen.

Nem riasztott bennünket vissza.

A szinház megtelt közönséggel; a bevétel megállapítá az iskolai könyvtárt.

Mikor a Gallia énekére került a sor, mindenki feszült figyelemmel várta, hogy mi fog hát történni.

Az én zsidó énekesem kilépett bátran a szinpadra, a zenekar elé, s alig hogy elkezdé: — «Reszkess Byzantium!» — a midőn felkiált a nézősereg közül egy ökörhajcsári hang:

— Nincs itten lú-bőr? Mit keres itt a zsidó?

Hanem azt az egy szál felkiáltót, a milyen hirtelen kiröpítette a nézőtérről a tisztelt publikum maga, az egy olyan rövid pillanat műve volt, hogy még csak félbe sem szakította az áriát. Mikor az utolsó vers elhangzott: «És minden könyei a nemes hősnek vértengerrel lesznek megboszulva!» oly általános taps és éljenriadal támadt az egész közönségből, hogy alig akart vége szakadni.

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

Ez történt Urunk születése 1842-ik esztendejében, 42 évvel ezelőtt, Kecskemét városában . . . . ilyen nagyot haladt a világ azóta!

SZERKESZTÉSI KURIÓZUMOK.

Hat rendbeli lapnak és folyóiratnak a szerkesztéséből koptam ki ez ideig; átolvastam kilenczven rizsmára menő beküldött dolgozatot, évenkint ezer levelet s mondhatom, hogy ez nem tartozik a legutolsó mulatságok közé.

Egyszer egy ismeretlen drusza azzal az indítványnyal lepett meg, hogy ha már egyszer Móricz helyett feltaláltam a Mór nevet, jobb lesz, ha egyúttal szerecsennek nevezzük egymást, jelentvén ez épen annyit, mint Mór, s milyen szépen fog ez majd hangzani: Jókai Szerecsen, Ballagi Szerecsen, Szegfi Szerecsen, Kelemen Szerecsen, s több eféle irodalmi négerek.

Másszor azt a javaslatot kaptam, hogy lapomat osztályozzam az égi kör (zodiacus) képjegyei szerint: «Kos» legyen a vezérczikk, minthogy ez dönt; «bika» a vidéki levél, minthogy öklel; «kettős» a novella, minthogy mindig szerencsés vagy szerencsétlen páros érzelmeken alapúl; «rák» a tudományos rovat, minthogy haladása ilyen, «oroszlán» a verses poézis, minthogy harap, ha hozzá nyúlnak; «szűz» a divat; szereti úgy, mint a piperét, lévén dáma; «mérleg» a börzehírek, (még pedig nagyon rossz mérleg); «skorpió» a satyra, mivel csíp; «nyilas» a kritika, minthogy puskával lövöldöz; «bak» a mit a szerkesztő maga ír; «vízöntő» a mondanivalók, mely megmossa az illetők fejeit; «halak» végre az előfizetési felhivások, melyek közül itt-ott valamelyik horgon akad és az neveztetik előfizetőnek. — Ez indítvány úgy meglepett, hogy rögtön letettem a szerkesztésről: uram, folytasd te, mert jobban tudod.

Egy elődöm azon lapnál, melyet később én pusztítottam, nagyon megtalált bíráltatni egy érdemes vidéki szinészt, melyre az érdeklett hosszú és körmönfont ellenbírálatot sodorintott s felküldte a kiadandót. Kollégám befűte biz azzal s azt írta a mondanivalókba, hogy «N. N. úr ellenészrevételei helyszűke miatt nem adhatók». Olvassa ezt N. N. úr ott Vámos-Pircsen, s ír vissza a kollégának, hogy «hallja az úr, máskor ha felvesz ellenem valami czikket, akkor a megfelelésnek is adjon igazságot, mert különben, ha én feltalálok menni Vámos-Pércsről oda, a hol az úr lakik, majd én mutatom ám meg az úrnak, hogy mi az a helyszűke?

Egy bécsi laptól egy érdemes kolléga azt kivánta tőlem, hogy miután ő «az akhtiári foglyot» közli, minthogy ez a novella nem elég hosszú, engedjem meg, hogy kinyújtsa olyanformán, hogy az egyik szökött lengyelből avart csinál, azt életben hagyja s ebből lesz azután az «avar fejedelem» mely már aztán hosszabb. Azt feleltem neki, hogy nem bánom én ha «Sonkolyi Gergelylyel» kötöd is össze, de aztán te se bánd, ha kiírom ezt a furcsa tréfát uti figura docet.

Egy vidéki érdemes hazafi egyszer ezen szavakkal köszönt be hozzám: «jó napot Jókai úr, én ide vagyok utasítva kegyedhez, de minthogy kegyed nem Vahot Imre úr, a kihez utasítva vagyok, hát mondja meg, hogy hol lakik?

Egy genialitásáról épen úgy, mint lustaságáról ismeretes író anticipálván, el is szelelvén egy novella árát, midőn annak elkészítésére a jámbor szerkesztő által sürgetőleg felszólíttatnék, utoljára ezt a megvigasztaló eszmét találta ki a számára: tudja mit kedves barátom? írjon ön maga egy novellát s tegye alá a nevemet; majd azután később én írok egyet s az alá meg ön tegye a nevét.

Egy jeles versíró pénzt kért kölcsön nehány napra egy jeles novellaírótól. «Pénzt nem adhatok, hanem novellám van, ha kell azt adhatok kölcsön», felelt ez neki. A versiró nem vette tréfára a dolgot, hóna alá csapta a novellát, elvitte egy szerkesztőhöz, az meg is vette, ki is adta a versíró neve alatt; és mindenki tudta a tréfát, csak a szerkesztő maga nem.

Nagyon szerette volna egy fiatal költő, ha már valahol egy verse megjelent volna; küldött is belőle egy csomót egy szerkesztőhöz, különösen lelkére kötve, hogy figyelmezzen ott egy versre, melynek czíme a «fergeteg». De a szerkesztő semmit sem felelt rá, sem poste restante, sem a lapban; s a költő elbúsultában még össze írt egy csomó verset, közé azoknak is a «fergeteget», s elvitte azt egy másik laphoz, ajánlva ezt a fergeteget a szerkesztő nyájasságába. Ott ismét elhallgattak róla; a költő kétségbeestében még egy harmadik csomó verset gyalult, oda is bele plántálta a «fergeteget» s neki rontott vele egy harmadik divatlap szerkesztőnek. Valamelyik majd csak elsül. Hát egy vasárnap, talán egyszerre megszorultak a szerkesztők vers dolgában, vagy egyszerre megszállta őket az emberszeretet, elég az hozzá, hogy mind a három lapban egyszerre megjelenik a «fergeteg». No iszen befergetegeztek azután a szegény poétának! Maig sem mernek tőle több verset napvilágra hozni, mindig attól tartva, hogy hátha a másik is épen akkor rántja elő.

Egy emberséges csizmadiamester megkap egyszer az utczán: «uram, egy pár sort szeretnék beigtatni az ujságba». — «Szivesen, mi legyen az?» — «Képzelje ön, egy adósom kilencz év előtt eltávozott Pestről, most egyszerre visszakerült és kifizetett; hát csak azt szeretném kiiratni, hogy lám mégis vannak becsületes emberek a világon.» — «Vannak bizony és ön különösen maga az, a ki kilencz esztendeig elvár az adósára s midőn kifizeti, még megdicséri érte.»

Azt nem tudja senki, hogy a halhatatlanság rendbehozói, a betűszedők milyen fontos szerepet játszanak a szerkesztőkre nézve. Azt nem is említem, hogy a halhatatlanság útjának göröngyei, a sajtóhibák, az ő remekműveik; de lényeges befolyással vannak ők magukra a lapokra is. Vannak zsarnok betűszedők, a kik fölkeltik a szerkesztőt még reggel hét órakor, a kik tiltakoznak minden közbe irandó sor, újra tördelés, változtatás ellen; a czikknek maradni kell, a hogy ki van szedve; vannak ismét humorisztikus betűszedők, a kik tréfás jegyzeteket szednek a czikkek alá; néha a czikkíró maga is bitorolja ez érdemes firmát; ismét vannak költői lelkületű betűszedők, kik, ha nem telik ki a lap, egy-egy kis apró czikkecskét, egy-egy fővárosi ujdonságot oda szednek, a mennyi épen kitölti a hézagot; a szerkesztő hogy megörül neki, mikor meglátja, hogy «nini!» — végre pedig vannak kritikus betűszedők, a kik megdicsérik a szerkesztőt, ha valami jót hozott s ellenkezőleg megbirálják, ha tetszésöket meg nem nyeré, a kik visszaküldik a kiszedendő kéziratokat azon kérdéssel, hogy okvetetlen meg kell-e ezeknek jelenni? Én e véleményeket nagy tiszteletben szoktam tartani s megtörtént rajtam, hogy egy félig kiszedett czikket szétszórattam, az érdemes halhatatlanság rendezőnek azon észrevételére, hogy külömbet tudna ő ennél szedni, ha semmi sem volna előtte.

Egyszer a vezérczikk iróm megbetegedett, pedig æsthetikai értekezést kezdett meg az észről és szívről, s vége volt igérve a jövő számban. Nekiültem hétfőn és megirtam a végét azésznek és szívnek, pedig most sem tudom, melyik az egyik, melyik a másik? Keddre P...-nak kellett volna novellát adni, nem adott: ülj le fiam, írj magad; ez is elkészült. Verseket kellett volna küldeni Petőfinek, Aranynak és Tompának, egyik sem küldött, semmim sem volt a vadverseken kívül; azt is magamnak kellett irni. Szerdán a humoreszket kellett volna megkezdeni Laukától, az pedig szállást változtatott s nem mondta meg, hová? Ez a rovat is rám éhezett. Csütörtökön a nemzeti szinház, irodalom és ujdonságokra érett az idő, ezeket a jó Sükeinek kellett volna betölteni; ő pedig tökéletesen elfelejtkezett róla, pedig a csütörtök utolsó nap a szerkesztés heti rendében. Mit volt tenni? az utolsó betüig magamnak kellett megírni az egész lapot, minden czikk és vers alá soha nem hallott álneveket nyomatva. «Hol lőtted ezt a sok abszurdus poétát?» kérdezé tőlem Petőfi, mikor hazakerült s meglátta a lapot.

— Hol ám?

MAGYAR SZINÉSZEK ÉLETÉBŐL.

Hajh, azokban a boldog időkben, a mikből régi nagy művészeink kerültek elő, sokkal mostohább volt a szinész sorsa, mint most.

Mikor a jó Sz . . . i Kecskeméten játszott, mint fiatal reményteljes szinész, nem volt több egy piros nadrágjánál.

Azokban az időkben nappal is el lehetett viselni a piros öltözetet, s ezért Sz . . . i piros mondhatlanja nappal az utczán, este a szinpadon végzé kettős szolgálatát.

Ebédre akkor a cserepes vendéglőbe jártak, oda tartottak a helyben fekvő ezred tisztei is, kiknek ezredese örömest eltréfált jó kedvében a jámbor szinészekkel.

Feltűnt neki egyszer a fiatal szinész piros mondhatlanja s megszólítá érte, hogy mi jelentése van annak?

Sz . . . hivatalos komolysággal értesíté, hogy ezt azért vette ma fel, mert estére tábornokot fog személyesíteni.

Másnap azonban megint az a piros tünemény lépett a vendéglőbe.

— Ah, ma megint generális! — kiálta rá a tulsó asztaltól a víg ezredes s engedé magának újra megmagyaráztatni Sz . . . itől, hogy ezúttal azért vette fel a pirosat, mert estére régi magyar vitézt kell játszania.

De harmadnap is csak a piros nadrág volt kénytelen helyt állani.

— Teringettét, — kiálta az ezredes, vállára ütve a fiatal szinésznek, — ön ma megint generális.

De a szinész szeméből kiesett a köny e szóra s véget vetett a tréfának.

— No, no, ne legyen szomorú, vigasztalá az ezredes, megbánva, hogy tréfált vele. Teringettét, az nem szégyen; önnek csak egy ruhája van, mégis mindig más embert látok benne a szinpadon, más szinésznek meg tiz is van, mégis mindig ugyanazt az embert látni benne.

Katonásan volt meghatározva, de annak a hadfinak helyes fogalma volt a művészetről.

*

Általános bevett szokás volt hajdanta, hogy a színészi osztály pályájukat változtatott református tanulókból telt ki; még most is nagy többségben van e felekezet a művészet ezen ágánál képviselve. Legkevesebb pedig közöttük az evangélikus. Tudtomra kettőnél többet nem ismertem, az egyik volt Petőfi, a másik Fekete Soma.

Egyszer Petőfi vándorszinész korában valami kis városban keresztül utazván, megismerkedett egy becsületes molnármesterrel, a ki nagyon szives volt iránta.

Az első szónál bizalmasan veregetett a molnármester Petőfi vállára:

— Hát maga szinész? no, annak örülök, mert én is kálvinista vagyok.

AZ ERDEI DAL.

Engem is meglepett egyszer a világfájdalom.

Én bizony nem is tudom már, mit vétettek az emberek, mit a világ, mit az egész áldott természet nekem? elég az hozzá, hogy abban az állapotban éreztem magamat, a mikor a vad poéta azt kivánja, hogy omoljanak össze a csillagok, nyiljék ketté a föld s nyeljék el, temessék el őt közköltségen.

A gazember! hát nem elég magas neki a kútágas? okvetlen a hold szarva kell neki, hogy arra akaszsza fel magát?

Azt hiszem, tartoztam nehány száz forint adóssággal hitelezőimnek s nehány kötet regénynyel kiadóimnak, a mikből nem tudtam hogyan szabadulni; ez volt minden bajom. Oh, ez más embernél is így van; ne higyjétek, hogy a Byron-utódok sötét haragja onnan származik, mert megbomlott az emberiségbeni hitük; legfeljebb a csizmájuk talpa szakadt le s nincs bizalmuk a vargaczéhben, hogy találnak-e abban embert és hazafit, a ki elég keresztyén és felvilágosult lesz azt újra megtalpalni, jobb időkben bizván?

Kivételt teszek azon nemesebb keblekért, a kik magasabb okoknál fogva gyűlölik a világot minden bennelevőkkel egyben; tudniillik máj- és lépfájdalmak s hæmorrhoidalis szenvedések miatt; már ezeknek több okuk van szidni az emberiséget, mert a beteg ember méltán úgy tekinthet minden nem szenvedőt, mint a ki az ő elvesztett egészségét megtalálta és bitorul használja.

Nekem nem volt a májammal semmi bajom és mégis olyan csúfnak, oly utálatosnak találtam ezt az egész világot; miért a fák, meg a békák olyan zöldek, az emberek meg oly pirosak, a tinta olyan fekete, a papiros meg oly fehér? miért nem feketék inkább a fák, fehérek a békák és zöldek az emberek?

Mit tud nevetni két bolond, mikor úgy összejön egymással? Mit tudnak olvasni ezeken az ujságokon, a mikbe én is annyi ostobaságot irok? miért nem hajigálnak ki a szerkesztők engem az ablakon? és a publikum a szerkesztőket utánam? és a világ maga magát szinte azon ablakon keresztül?

Hogy van kedve valakinek egy fát ültetni, mikor úgy is tudja, hogy ellopják a gyümölcsét? hogy van kedve valakinek házasodni, mikor gondolhatja, hogy majd fia s lánya lesz, mennyi boszúsága lesz velök? Hogy tud valaki Pestre kivánkozni, mikor ennél unalmasabb fészek nincs a világon? s hogy tud valaki Pestről kimozdulni, a ki már egyszer beleesett, mikor a vidéken egyebet se lát, mint nyomoruságot?

És az emberek is milyen haszontalanok mind! A város egyik végén temetnek, a másikon tánczolnak. Mikor valaki jól lakik, sirnia kellene, arra gondolva, hogy mások hogy éheznek. A ki jól alszik, fel kellene minden perczben ébrednie, és arra gondolnia, hogy hányan vannak, a kik most nem tudnak aludni, és sirni fölöttük! Teszi ezt valaki? Senki, senki. Önzők, szivtelenek az emberek! megérett, megrohadt gyümölcs a világ. Hol az a magnus annus Platonis! hol az az itélet napja! hol az az üstökös, a ki véget vessen már egyszer mindnyájunknak! s legyen valahára általános quitt a világgal.

Ilyen csunya, sáros kedélylyel azután kikóboroltam a hegyek közé, az erdőkbe; s olyan jól esett, hogy ha egy-egy nagy pöffeszkedő gombát találtam az útamban, azt felrughattam. Ah, milyen édes boszút állni magamért a sorson, az ő kegyenczeiben, a gombákban. A gomba a szerencse közvetlen gyermeke, mert semmiből terem, véletlen alapon; azért édesen esett benne a szerencsét meggázolnom.

Hogy is nem írtam én azt meg akkor versekben?

Ilyen úttalan, czéltalan bolyongásaim közt egyszer az erdők mélyéből egy hathatós kardal zendül fel előttem, melynek dallama nagyon is jól ismeretes volt előttem.

«Isten áldd meg a magyart,
Jó kedvvel, bőséggel . . .!»

Hm. Vajjon ki lehet az, a ki olyan vígan tud lenni most? . . . Derék dolog ez a hymnus, a kinek kedve van hozzá . . . No, csak rajta. Danoljon, a ki még szeret danolni. Én ugyan nem akkompanyirozok neki.

Azonban a dal mindig erősebben hangzott és nem akart megszünni. Úgy látszott, hogy az éneklők végtől-végig el akarják énekelni Kölcsey versét.

Sokáig gondolkoztam rajta, hogy neki vágtassak-e egy tüskebozótnak s félkabátom hátrahagyásával kikerüljem az éneklőket, vagy a rövidebb utat választva, elmenjek mellettük és ha lehet, sötét arczommal megrontsam jó kedvüket?

Az irigység ez utóbbit választatá velem.

Egy kis csalit választa el csak a danolóktól, annak zöld ágbogain keresztül fúrva magamat, egy sík mezőre értem, melynek közepén állt egy nagy terepély bükkfa.

Ott a bükkfa alatt ült a zöld pázsiton tizenkét ember; a gyermekkortól kezdve, a husz évesig.

Azok danolták ott a hymnust.

Az a tizenkét alak ott mind vak volt.

Szegény árva fiúk mind. Kik nem látnak sem eget, sem földet többé.

Behunyt szemekkel, égnek emelt arczczal, lelkesült ajakkal úgy éneklék ott a kerekfa tövében: «Isten áldd meg a magyart!» hogy a köny kicsordult szememből.

Ha még tinéktek is drága név a haza, ha még a ti szivetek is örül a jövőnek, ha még a ti ajkaitokon is van áldás a nemzetre, az emberiségre, mit szóljak akkor én, kinek mindent adott Isten, a mi örülni, remélni jogosit! . . .

Ott maradtam sokáig; elhallgattam az éneklőket. Ének után fölkeltek a jámbor fiúk, el kezdettek játszadozni, körbe fogott kezekkel pásztorjátékot, bekötetlen szemmel szembekötősdit, kergetőztek a nagy fa körül s úgy nevettek, úgy örültek mindenféle apró tréfán.

Széjjel mentek a mezőkön, keresgéltek virágokat, kötöttek azokból bokrétákat, koszorúkat, feltették a fejükre, odatűzték gomblyukaikba, kalapjaik mellé; milyen szép lehet ez annak, a ki látja!

S ismét hozzá kezdtek valami víg dalhoz, a mi az életet dicséré és mind azt, a mi az életben szép, a szép eget, a közös szeretetet, a boldog ifjúságot, s a mindent áldó Istent.

Azon vettem észre magamat, hogy kezeim össze voltak kulcsolódva.

«Bocsáss meg nekem Istenem, hogy eddig nem láttalak!»

Vége volt nálam a világfájdalomnak, eldobtam magamtól az esztelen embergyűlöletet, messze a bozót közé hajítottam; meg sem mondom hova? mert volnának bolondok, a kik érte mennének és felkeresnék.

Hazamentem. Leültem dolgozni; kielégitettem hitelezőimet, kiadóimat és azóta sem világfájdalom, sem embergyűlölet nem kerülgetett soha.

És még most is, midőn meggyógyult kedélylyel bolyongok ugyanazon erdőkben, ha véletlenül az ismerős nagy bükkfa elé jutok, visszagondolok ama jelenetre, s ha valami bántó gondolat üldözött, mindig elmarad ott tőlem.

A MAGYAR NÉPHUMORRÓL.

A humor csak szabadelmű és felvilágosúlt népek tulajdona.

Nemzetek, a kik szeretik kimondani az igazságot, mikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfa szine alatt is; a kiknek szelleme azon önállóságra jutott, a honnan a jót a rossztól nem csupán a hagyományos hit, hanem saját itélőtehetség tudja megkülömböztetni, a kik a világosságnak szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor.

Khinában nincs nyoma a humornak.

Régi évkönyvekben egész halmazát fedeztem fel azon jegyzeteknek, melyek khinai népmondákból gyűjtettek össze: hogyan talált Konfucse a pusztában egy kútat, melyből, szomjas levén, inni akart, de miután megtudá, hogy azt zsiványok kútjának hívják, ott hagyá és szomjan odább ment; — másutt a khinai bálványisten hogy engedi magát az áldozatok hulladékaival kielégíttetni, míg azoknak javát az áldozó magának tartja; — mint útálja a tengeri szellem a pecsenyeszagot; — hogy készített Kao Ti császár kövekből hadsereget, miután élő népét az ellenség és az elemek elpusztíták; — hogy viszik fel a khinait halála után hosszú varkocsánál fogva az égbe; — hogy veri meg a házi bálványistent a khinai kereskedő, midőn veszteségben van, — mindezek nekünk elég humorisztikus dolgok, de ott egész komolysággal vannak följegyezve, s nincsenek igényeik a kedvderítésre. Az sem humor, mikor a karaibok lakója, egy misszionáriusnak e kérdésére: «ismerted-e a derék páter Barnabot?» azt felelelé: ismertem, ettem belőle.

Az ezeregyéjszaka regéi között már sok helyütt tűnik fel humorisztikus alapgondolat, mentűl közelebb esik a mese az uratlan pusztákhoz, s akként enyészik el e szinezet, a mint közelebb jár a kalifák trónjához. Az arczraboruló nép nem enyeleg; a heréltek között nincsen tréfa.

De ragyogni látjuk a humort a szabad görög népnél; ezredek óta fenmaradt egyes ötletek, mint a spartai nő mondása fiához: ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel; Leonidás válasza Xerxeshez, ki azzal kérkedett, hogy nyilai elsötétitik a napot: «akkor árnyékban fogunk harczolni»; a perzsa követek elé tett közkonyhai barnaleves Lacedaemonban, bizonyítják, hogy a humor a nép szellemében is otthonos volt, nem csupán Demokrit tanaiban s Nikarkhosz epigrammáiban; s nem egyedül Diogenes iskolája volt az, a bonmot legrégibb mesteréé, ki maga is kénytelen volt elszívelni Fileptől azt a bonmot-t hogy «bölcsnek igen nagy bolond, bolondnak igen nagy bölcs». Aesop és Phaedrus, az állatok megszólaltatói bölcsen oldák meg azt a kérdést, hogyan kell a hatalmasoknak szemükbe mondani azt, a mit az ügyefogyottak gondolnak magukban; hogyan lehet hibákat megostorozni, a mik vagy olyan finomak, hogy az igazság istenasszonyának serpenyőjén súlyt nem vetnek, vagy olyan magasan vannak, hogy az úgynevezett istennő pallosával odáig el nem ér.

Az óriási Róma még humoros ötleteiben is óriás: mint Jupiternek még nevetése is mennydörgés. Ki ne emlékeznék e mondásokra: «Ego vero Carthaginem delendam esse censeo!» — «Caesarem vehis!» — «Miles, faciem feri!» — «Sit divus, dum non sit vivus!» — s a nagy jelenetekre, mikhez azoknak emlékei kötvék; ki ne ismerné az adomát, mely a «Hannibal ante portas» czimét viseli, midőn a szorongatott római nép árverezni kezdte azt a tért, melyen győztes ellensége állt; ki ne tudná a Caracalla Geticus szójáték siralmas büntetését?

A keresztyénség diadalával egyidőre el kellett hallgatni a néphumornak. Olyan idők következtek, a midőn erős hit, látnoki buzgalom, szent önfeláldozás voltak a világot fentartó erények; s ezek ellenében nem volt helye semmi kétkedésnek, a gúnynak, satyrának meg kelle némulni, az ég volt megnyilva, abba kelle nézni, emberi hibákat nem láthatott a szem.

Később azonban még is kezdett egy tárgyat találni a gunyor, mely ellen nyilait hegyezhesse, egy új, még eddig nem bolygatott hatalmas nagy urat: őt magát, az ördögöt.

A legrégibb adomák azok, a mik az ördögről szólnak. Hogy űzték ki az ördögöt az algarbi királyleányból egy rossz asszonynyal ijesztgetve? hogy szólalt meg az ördög a magdeburgi templomban, egy Te Deum alatt, midőn a lelkész ezt éneklé: «Hanc ego diem gloriosam feci!» visszafelelve: «hanc ego diem cruentam feci!» Hogy vitte el az ördög a rossz mértéket adó kocsmárosnét lóvá alakítva, útközben hogy veretett egyik lábára patkót, s ime reggel a visszaváltozott nőnek a meztelen sarkára volt szegezve a patkó; hogy találta meg a részeg ember a pohara fenekén az ördögöt; hogy szedte rá az ördögöt a ravasz menyecske, lehetetlen feladattal, a mi abból állt, hogy egy szál kondor hajat egyenesítsen ki; ezt a sötét kedélyű urat épen úgy üldözték azon időben az adomák és élczek, mint jelenben az uzsorásokat, s más gyűlöletes karaktereket.

Később egy-egy orthodox adoma is felmerült a schismatikus szőrszálhasogatások közepett; minő az, midőn Theodosius császár hajlandó volt a tudós Eunomius tanai felé hajolni, ki az arian hitszakadás feje volt, akkor Amphilochius püspök egy nyilvános elfogadás alkalmával trónja elé lépett, s mély tisztelettel meghajtá magát, míg mellette ülő fiát csak úgy félvállról lenézte. E gorombaságon megharaguvék a császár, s azt mondta, hogy lökjék ki azt a neveletlen embert; mire Amphilochius hozzá fordulva szólt: Látod, uram, így jár az a mennyországban is, a ki csak az atyát tiszteli és a fiát nem.

Később, midőn a papi hatalom sok helyütt a visszaélésekig kezde túltengeni, származnak a babonákat és a szerzeteket tárgyazó adomák; gúnyos emlegetései a szertelenül elszaporodott ereklyéknek, miben a leleményesség valóban egész a komikumig van vive; például: egy hang abból a trombitaszóból, a mitől Jerikó falai ledültek, üvegbe pecsételve; egy rög abból a földből, a miből Ádám készült, úgynevezett bolus Damascena; a Sámson által összekötözött rókafarkak, a miket a kölni toronyban a férjhezmenendő asszonyok, nem tudni miért, magna cum devotione venerabant; Belzebubnak a szakálla, Mózsesnek egyik szarva; a sánta Mefibozeth csizmája, öt szem Ezsau lencséjéből, artocreas ex chocolata americana, a mi Tóbiás lakadalmából megmaradt; Ádám apánk burnótszelenczéje; item burnótszelenczék a Faraó álmodta hét sovány tehén körmeiből; két akó az özönvízből; Góliáth kézikönyve a hadviselésről; arany mondások, a miket Balám szamara még azután is egész kötet számra enunciált; gúnyiratok az akkori casuisták kitünőleg rossz latin verselése ellen; például egy, mely állítólag a norinbergai szent Kristóf szobra alá volt írva:

«Oh magne Christofore,
Qui portas Jesu Christe,
Per mare rubrum,
Et non franxisti crurum,
Quod non est mirum,
Fuisti enim magnum virum.»

Legtalpraesettebb s mindenesetre legszelidebb ezek között az, a mit VIII. Henrik angol király udvari káplánjáról mond a hagyomány, a ki azon időben, hogy a király hat új törvényczikket hozatott a papok házasodása ellen, midőn az udvaronczok kötődtek vele, hogy meg van tiltva a papoknak, hogy feleségük legyen, viszonzá rá: «de nincs megtiltva az asszonyoknak, hogy papjuk legyen». Majd, hogy a reformáczió korszakot kezde képezni a népek életében, a néphumor mind jobban érni kezde; az ezen korból ránk maradt adomákból felemlítem a legszebbet:

1560-ban V. Károly császár, ki a Luther tanainak véres üldözője volt, saját szemei előtt ilyen komédiát láta végbemenni:

A komédiások emelvényén (még akkor nem hítták szinpadnak) megjelenik egy vén ember; kezei közt egy nyaláb fa, gallérjára e név írva: Reichlin. A fát lelöki a földre, s némán odább megy.

Jő egy másik, annak gallérjára e szó van írva: Erasmus Rotterodamus, az a szétszort hasáb fákat halomra rakja s eltávozik.

Utána jő a harmadik, kit álczájáról is meglehete ismerni, hogy Luthert képviseli; az fáklyát hoz, s a máglyát meggyújtva, ott hagyja.

Akkor jő a negyedik, kinek czíme X. Leo, ez a tüzet el akarja oltani egy veder vízzel, de víz helyett olajat tölt rá, s még nagyobb lesz az égés.

Végre jő egy ötödik alak, tulajdon Károly császárnak öltözve, véres pallossal kezében, hogy majd ő szétveri azt a tüzet, a mi által azt épen egészen elterjeszté.

És azt a gúnyjátékot maga a császár is végig nézte.

Más nyomait találjuk a néphumornak a városok emlékjegyeiben, mikbe olykor a legcsudálatosabb ötletek vannak örökítve, néha nem is igen nagyon aesthetikusok. Némelyeknek egész folytatólagos története van, mint az arrasi kőmacskának, mely egy kőegérrel játszik; azt a jelt akkor emelték az arrasi polgárok, midőn a francziák ostromlák erős városukat; alá írva e mondást: «Les français prendront Arras, quand çe chat prendra çe rat»; a francziák azonban bevették Arrast, s akkor azt a tréfát mívelték, hogy a «prendre»-ből lefaragták az első betűt, akkor aztán így hangzott a mondás: «Les français rendront Arras, quand çe chat rendra çe rat.»

Ide tartoznak a gúnyemlékek, mint a magdeburgi emse, mely egy zsidót szoptat; a prágai torony négy főutczája, melyről az a tréfa, hogy: öt volna az, de a ki nem igazi fia az apjának csak négyet lát belőle; meg kell itt emlékeznünk a Pasquino szoborról is, melyet az olasz nép hatalmasai ellen írt gúnyiratok felragasztására használt, s a melyről aztán a személyeskedő gúnykölteményeket ma is pasquilnak nevezik.

A humorizálás kiterjedt még a sírkövekre is, mikre némelykor egész betűtalányokat véstek vagy nevettető képtelenségeket írtak rájuk; sőt a gúnymondatok, emblematikus betűösszeállítások emlékpénzeken is örökítve vannak.

Majd ismét a papi szószékre került fel a néphumor, a midőn divatos bűnöket, uralkodó nevetséges szokásokat ostorozott. Ilyen mulatságos prédikácziókat találunk még régebben, mint Ábrahám a Santa Clara adomás beszédei, a széles szoknyák és hosszú férficzopfok idejéből. Ez utóbbiakkal nagy vitájuk volt a tisztes uraknak, «de caudis rationalibus, et irrationalibus.» Persze a caudae irrationales mindazok, a mikre sem embernek sem állatnak szüksége nincs. Divat ellen azonban, bármilyen nevetséges volt legyen is, küzdeni soha sem lehetett, a varkocs ott maradt a férfiak nyakacsigáján, mire aztán a szent filozófok egy keserű epigrammal sújták a czopfjához ragaszkodó férfivilágot.

Legalább nevettek rajta.

Voltak személyes képviselői is a néphumornak, akkor azoknak igen tisztességes nevök volt — «a bolond». A legtöbb jó ötlet ezen kezdődik: «egyszer volt egy bolond». Többnyire fejedelmek, királyok tartották őket magok körül s ma is irígylendő szabadalommal ruházták fel őket: keserű igazságot mondani a fejedelmek szemébe, miknek rossz következésétől a csörgő sipka sokkal jobban évdelmezte a kimondó fejét, mint a sisak vagy akár az infula.

A középkor leghíresebb bohócza azonban nem volt királyi udvarnál: azt Tyll Eulenspiegelnek hitták, kinek tréfái nagyon jól illettek az akkori idők szájízéhez, s a kit, — csodálatos ellentétül — épen egy kolostor tartott menedékkel; pedig a rakonczátlan bohócz magukat a szívós szerzeteseket is megtréfálta, mikor lehetett, mint például, mikor az apát úr rábízta, hogy távollétében vigyázzon rá, vajjon az éjféli misére elmennek-e mind a fráterek? hát bizony a bohócz restellte azt a hidegen lesni, hanem a falépcsőnek, melyen alá kellett jönniök, kivette egy fokát, a mit a jámborok nem láthatva a sötétben, mind keresztűl buktak rajta. Ő aztán a meleg szobában csak azt számlálta, hogy hányat puffan oda künn?

Később a piaczra szorúlt ki a humor, talált önálló hajlékot magának a vásári bohóczok ponyvabódéiban, melyek között a franczia Mondor és Tabarinét méltán emlegeti művészete csarnokaival egy sorban.

És azt igen bölcsen tevék a hajdankor fejedelmei, hogy a gúnyt maguk körűl tarták és fizettek neki, hogy ott maradjon, mert a midőn később kizárták az igazmondást a vár kapuján, a bolond a nép között beszélt.

A néphumor nyilai mindig az uralkodó visszaélések ellen voltak intézve. Csalán hegyeik majd a babonát, majd a nevetségessé váló divatot, majd a gazdagok pazarlását, az urfiak könnyű erkölcseit, majd a papság tiszteletreméltó rendjéből kiváló jezsuitákat csipkedék; néha a biboron keresztűl is csíptek; s mint az Oeil de Boeuf krónikái, néha elég merészséggel bírtak a fejedelem és udvar emberi gyöngéit is csiklandozni; mindig pedig és mindenütt lázadásban találjuk a humort azon legszélesebb szuverén hatalom ellenében, mely koronáját nem annyira maga viseli, mint mások fejére rakja: — ez a mélyen tisztelt nőnem.

Már a jámbor asceták celláira fel volt írva a kettős verssorozat:

ret re te ret re
Qui ca uxo li ca atque dolo
pit rem tem pit rem

Egész könyvek irattak ily czímek alatt: «az asszonyok csalfaságairól», «litánia az asszonyokról», «asszonyok privilégiumaik», «szent Dávidné zsoltárai.»

Boccaccio Decameronja, Lafontaine regéi mind e szeretetreméltó zsarnokság elleni merényletek; újabb időkben egy franczia épen egész foliantot gyüjtött össze azon gúnyversekből, a miket minden idők költői, sziveik megkönnyebbítésére elmondtak az asszonyokról: «le mal, qu'on dit sur les femmes», s ez bizonyosan igen kis része az egésznek.

A néphumor szeretett néha tömegekben is nyilatkozni, mint Francziaországban a hugonották elleni processziók alatt; a farsang utolsó napján a «bolondok pápájának» nevezett alakjátékban; mindezek valami mély meggyökerezett meggyőződés nyilatkozványaiul vehetők az előidéző kor jellemezésére.

Azonban háladatos is tudott lenni a nép nedélye: a hős fejedelmek győzelmeinek híre alig élt tovább, mint a meddig azok sebei behegedtek, kik azokat kivívni segítének, de a mi jót tettek, a mi jót mondtak, azt megörökíté a népadoma; s a nagy Fritz, első Napoleon, Péter czár s a mi Hunyady Mátyásunk emlékei már az iskolás gyermekek szívében is élnek.

Tekintetes Akadémia! igen tisztelt, tudós uraink!

A midőn e jelen tárgyat választám székfoglaló értekezésem alapjául, nem volt szándékom csupán egy tréfás estét szerezni magasra becsült tudós férfiainknak; hanem óhajtám a tudományos világ figyelmét felhívni egy eddigelé ügyeletre nem méltatott, talán meg is vetett, minden esetre kevéssé becsült tárgyra, mely pedig a búvárlatot épen úgy megérdemli, mint hazánk geognoziája és régiségtana; értem a nép adomáit.

Érezte már a Kisfaludy-társaság a nép teremtő lelkének fontosságát irodalmunkra nézve, a midőn elrendelé, hogy a hazában divatozó népdalok összegyűjtessenek. Az eredmény meglepő volt, nem is sejtett gazdagság, felfedezetlen szépségek, új formák, ezerszínű változat tárult elénk, s a gyűjtemények hatása megérzett a következő évtized költőinek versezetén, a kik különösen egyet tanultak meg abból: meg tudni választani az érzésekhez az alakot; éreztetni a rímmel az eszmét, zengést adni a gondolatnak.

Hasonló fontossággal bírnak ránk nézve a nép adomái. Semmi népleírás oly jól nem rajzolja egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint a hogy képes az önmagát rajzolni — adomáiban.

Minden adoma egy kerek történet, mely egyént, osztályt, népfajt, kort és néha egész nemzetet jellemez, annyira, hogy akármit lehet travestálni, csak adomát nem, a nélkül, hogy észre lehessen venni, hogy az más nemzet életéből van átvéve; vagy korábban történtet az újabb korba áttenni; igen nehéz pedig újat teremteni, a mi meg nem történt.

Csak két nemzet adomakörét hasonlítsuk össze, a németét a magyaréval, hogy ez éles külömbségekről meggyőződjünk.

A német irodalom szerencsés egy oly sok éven át folytatott nagy becsű nyűjteménynyel bírhatni, minő a «Fliegende Blätter,» melynek adataiban a német nemzet életét, jellemét, szokásait sokkal hívebben látjuk lefestve, mint azt bármely «gründlich» tudós doktor ethnografiája elénk bírná rajzolni. Azon folyóirat nem egyes humorizáló szerkesztő teremtménye, minők aztán vannak többen, melyek azonban az egyoldalúság mellett néha csak helyhez és időhöz alkamazott humorral táplálkoznak, — hanem ezt az egész német nemzet elménczei segítik összeállitani élethű daguerreotypokban, miket a nép maga rajzolt, a nép maga autografizált.

Midőn aztán az élethű, csupán és kiválólag a német nemzetre ráillő adomákat sajátjainkkal, a mik szintén nem gyártva, de gyűjtve vannak, összehasonlítjuk: akkor tűnik fel a kiegyenlíthetlen külömbség a német és magyar nemzet egyes osztályainak jelleme, szokásai, felfogása, az intézmények alapjai, a közélet kerékvágásai és millió apró körülmények között, melyek egymás mellett igen, de egymás helyén soha nem fognak állani.

Német törvénykönyv paragrafusait lehet magyarra fordítani, és viszont, de adomáit, nemzeti életét egyik sem kölcsönözheti a másiknak.

A magyar néphumor ép oly önállóan fejlődőtt, mint más mívelt nemzeté. Már Priscus Rhétor Attila udvaránál is talált bohóczokat, kik a hun király lakomáján az egybegyűlt vendégeket jó kedvre deríték; sőt, hogy maga Etele sem volt a humorisztikus ötletektől idegen, arról elég adatot szolgáltat a hagyomány; a minthogy a mai székelyek, kiknek hun eredetéből az utolsó körömszakadtáig nem engedünk el egy hajszálnyit is, máig is a legelmésebb ötletgazdag faja nemzetünknek.

Királyaink és főuraink később is tartottak bohóczokat udvaruknál; a kik közül nevezetesebbekül emlegeti a hagyomány Stibor vajdáét; Beczkót, Mátyás királyét; Apaffi Mihályét, Birót; és Teleki Mihályét, sőt Markalfot is nekünk tulajdonítják, rossz hangzású neve mellett, mint a ki Salamon király híres bolondja volt, csak az nem bizonyos, hogy vajjon bölcs Salamoné-e, avagy a magyar Salamon királyé, ki mint tudjuk, csak vénsége felé lett bölcs, ellenkezőleg azzal a palesztinaival. Szintén nagy híre volt Mária Therézia udvari bohóczának is, kit egy elmés kálvinista diák képviselt, s kiről a hagyomány igen eleven ötleteket tartogatott fenn, minők a «Fiat voluntas tua,» s az INRI-betűk megfordított tételének magyarázata; Insula Raczkeviensis Non datur Jesuitis, melynek az lett a vége, hogy a kegyes atyák nem nyerték meg káposztásnak azt a kicsi szigetecskét, mely valamivel nagyobb, mint Reuss-Schleuss herczegség.

Ilyen formáknak tekintették egy időben a hegedősöket is; ezek gyakran tréfás dalokat zengedeztek hol a népnek a köztéreken, hol a főuraknak a termekben; ezeknek egy pár elkésett példányát feltaláljuk még Tinódiban és különösen Gyöngyösiben, ki félig belső inas, félig udvari költő, Széchy Mária udvaránál olyanforma helyet foglalt el, hogy midőn hajlott korában versei döczögőssé váltak, asszonyának e tréfás szavára: «Bizony, kend már nem Gyöngyösi, hanem Göröngyösi,» ezt felelheté vissza: «De ám kegyelmed sem murányi Vénus már, hanem murányi vén hús!»

Szintén az ős hagyományok közé tartozik a Mátyás királyunkróli adomakör. Galeotti is sokat feljegyezett róla, még többet tud a köznép; a czinkotai itcze, a budai kutyavásár, a tétényi malomkő, a három kérdés, mind magukon hordják azon kor zamatját, s legnagyobb részüknek nem leltem pendantjait semmi más nyelvű gyűjteményekben, és így bízvást eredetiek, s már annyiban is kedvesebbek a velük egykoru más nyelvűeknél, hogy mentek az akkor széltében divatozott mosdatlan száju skurrilitásoktól.

Hasonlóan régi a Zrinyi Miklós által felhozott adoma a székelyről, kit az ördög visz a hátán; kérdi tőle a szemközt találkozó társa: komé, hová? «Visz az ördög a pokolba.» «A bizony rossz.» De még rosszabb lenne, ha ő ülne a nyakamba, s én vinném őt a pokolba!» Ez czélzatul volt felhozva arra, hogy az akkor vitázó két nemzet melyikéhez szegődjék a magyar?

Ugyane korból való egy magyar főúr emlékverse bátyjához, ki az ellenpárthoz szított.

«Bátya, ne higyj a németnek!
Akármikép hitegetnek;

Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,
Pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája,
Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus.»

Legrégibb kezdeményei bizonyosan a néphumornak azon gúnyadomák, mik egy-egy veszetthírű falura költettek. A németeknél a schildaiak, a lalenburgerek azok, kikre minden megtörténhetetlen ostobaságot ráfogtak, tehát a polgári osztály: nálunk e helyett a közrendűek osztoztak a kölcsönös tréfákban; Rátót, Csökmő, Oláhfalu, Göcsej, Lédecz, Kóka stb. hirhedettek a puskával furulyázás, a ketyegő fene, a kihuzott sárkány, a borsóra tett templom, a közös mente, Samu nadrágja, a megsütött szőlő, s a fatális lencse történeteiről, a miket igen régen hosszu versbe foglalva is lehete hallani.

A magyar népadomák gyűjteményei közt legrégibbnek tartom «Világbencze nevetséges történeteit», a miknek nagy része ugyan igen észrevehetőleg fordítva van német és latin anthologiákból; helyenkint ilyen kifejezéseket is találni benne, mint: «kereste őt kibékíteni» (suchte ihn zu besänftigen), azonban egynehány mégis magán viseli a kor és faj bélyegét, minő például az, mikor a kálvinista diák be akart jutni Mária Terézia koronázási ünnepélyére s az ajtónál őrt álló két granátos, kiknek utasításul volt adva, hogy csak a zászlós urakat és azok cselédjeit bocsássák a terembe, megállíták, kérdve, ki szolgája? — Én a Zebaoth szolgája vagyok, felelé a kandidátus.

Ismered azt az urat? — kérdi egyik granátos a másiktól. — Felel rá a másik: Bizonyosan valami erdélyi mágnás lesz, mert olyan furcsa neve van; ereszszük be hozzá. Ugyanebben találni a «ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes», később politikai mottóvá is alakult történetet.

Később igen becses gyűjteményt birunk e nemben:

gróf Szirmay «Hungaria in parabolis»-ában, melynek különösen kéziratban levő példánya teli van a magyar néphumort jellemző eleven adatokkal. Ő is vett fel azok közé gúnydalokat, mint szintén Erdélyi János a maga népdal-gyüjteményébe. Jellemzetes pedig, hogy ez a humorisztikus mű latin nyelven van írva.

Utóbb is foglalkoztak e téreni böngészettel Furkács Tamás, a tudós palócz s valamennyi naptár-készítő.

Azonban mindez csak tarlózat volt egy olyan mezőn, melynek termékenysége most már bámulatra ragad bennünket.

Három év alatt egy gyüjteményben, egy folyóiratban és egy másfél íves hetilapban, eddigelé harmadfélezer eredeti magyar adomát volt alkalmam közrebocsátani.* Közel ezerre megy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma, legalább még ennyi, a mit nagyon ismert volta, vagy csiklandós természete, vagy egyéb tekintetek miatt félre kelett tennem.

Több gyüjtemények, mint Vas Gereben, Hegedüs és Garaméi, az országgyülési adomák szintén ezeren túl szaporítják e számokat, és mindez nem csinált, nem gyártott munka, hanem egyenesen a magyar nép humorának felhivatlan nyilatkozványa.

Oly gazdag és oly kiválólag saját adománya a humorra ritka népnek van, mint a magyarnak.

A mezei munkás azzal rövidíti munka-idejét, hogy társaival tréfásan kötődik, éles ítélőtehetséggel fogja fel a nálánál nagyobbak gyöngeségeit, s ártatlan tréfát adni és felvenni szeret. A középosztály kedélyes mulatozásainál egyik elmés ötlet a másikat éri; egyik adoma a másikat költi fel; néha reggelig folynak azok egymásból szakadatlan lánczolatban, s a zöld asztalok komoly tanácskozmányai szolgálnak a leghumorosabb adomák eredeteül.

---

* Azóta tizenhét év múlt el, s a közlött adomák száma tú haladja a tízezeret.

Ez adomákban él a nemzet kedélye. A ki az adomák után a magyart nem tudja megismerni, annak gyönge a feje, a ki meg nem tudja szeretni, annak rossz a szive.

A német adomákban főszerepet játszik a polgári osztály; e csendes, megszokott idomtalanságaihoz hű, lassan haladó osztály, melynek mulatságosabb részét filisztereknek csúfolják.

Nálunk a filiszterről nincs fogalom. A magyar kézműves, mesterember, a kik között a néphumor különös kedvenczeiül tűzte a derék csizmadiákat, épen ellenkezőleg vállalkozó szelleméről nevezetes, s a mi adoma ráragadt, az épen ebből származott.

Mindkettőnek egyenlően természetes üldözője azonban a diák. Már ebben az egyben van némi találkozás a két nép között. A diákok hajlamai mindenütt igen egyformák. Azonban az intézmények itt is különbséget tesznek. A német tanulók egyletei, a burschenschaftok, divatos verekedések, az úgynevezett paukereiok, virtuozítások a sörivásban, szabadabb közéletök, apró sipkájuk, ágyúszerű czizmáik, földig érő pipaszáruk, vajmi más alakot adnak ez osztálynak, mint a mi konviktusba zárt tanulóink, hosszu togáikban, háromszögű kalapokkal, makrapipával; a kiknek furfangjaik épen abban élesültek, hogy a zárdai tilalmat mint játszhassák ki, a kiknek legácziókba kelle járni, világjáratlanságuknál fogva épen annyi balgaság és tréfa alkalmai közé; a kiknek a vett sérelmeket nem lehet mindjárt éles schlagerekkel egymás arczára karmolni, hanem havakig el kell hordani, míg alkalom nyílik a tréfás, és épen azért sokkal élesebb megtorlásra.

A német diákból azután, ha fiatal éveit kitombolta, lesz derék hivatalnok, jámbor lelkész, úr, doktor és többnyire szentimentális ember.

A magyar diák azután lesz jurátus, szolgabiró, táblabiró és valamennyi minőségben mezei gazda.

Jurátusaink délczeg hetykesége, patvaristáink gavalléros furfangjai, összekötve gyakran inasi alárendeltséggel, s az ezekből származó humoros helyzetek, egészen hiányoznak a németnél, cserében az akadémiai élet adomáiért, a mik nálunk idegenek.

Németországban csaknem oly rendes dolog doktornak lenni, mint nálunk táblabirónak, s a hogy amott a doktorfaj képezi a közvélemény túlsúlyát, úgy nálunk a táblabiró. Ezt egyiket sem lehet a másik népfaj humorába átültetni.

Nálunk a doktor beteget gyógyit, s nagy tiszteletben részesül. Amott a doktor képviseli a pedanteriát s rovására megy minden adoma, a mi e tárgyból támad.

A németeknél a gerichtstafelbeisitzer hivatalos személy, kiről igen komolyan beszélnek; később elnevezik: staatshæmorrhoidariusnak, az övé minden penészszagú, tintapecsétes adoma, a mi az archivumok porával együtt kerül napvilágra; nálunk a táblabiró egész középosztály, mely nemzetünket s intézményeinket apró hibáiban s nagy erényeiben képviseli.

Hol vannak a megyegyülések, országgyülések áldott reminiscentiái másutt, mint mi nálunk? a pártok által feljegyzett adomáktól kezdve, a tisztújitások kortesi gúnydalsorozatáig, egy históriai képét alkotják azok a magyar nemzet közéletének, s tanuskodnak a szellem küzdelmeiről, mely egymaga még az, a ki csatát nem veszitett nálunk soha.

A németeknél igen bő tárgya a humornak a katonaújonczok nehéz idomithatósága. Ilyen adomákat a magyarban nem ismerek. De kifogyhatlanok az adomák a huszár vitézségéről, a huszár büszkeségéről, csodatetteiről, tüzéről és nyugalmáról s czifra ötleteiről. Huszárja más nemzetnek is van, de huszáradomája nincs. Cserében aztán nekünk meg vannak inzurgens adomáink, a miknek nagyon jól esik, hogy német Nationalgarde-erlebnisseket kapnak maguk mellé útitársakul.

Még egy egész népfaj van mintegy beleolvadva a magyar nép humorába, mely akárhol megjelenik, a tréfa és furcsaság jelképeül áll ott, a szegény, a jókedvű, a sokattűrő czigány. De sok jó órát szerzett a magyarnak a sok rossz nap alatt a szegény czigány! — —

Annak a humorisztikus szegénysége, annak a tréfás nyomorúsága, annak a gúnynyal vegyes alázata, diogenesi bölcsészete, ázsiai lustasága, kifogyhatatlan furfangjai, ötletgazdag ravaszsága, gyors észrevételei, mennyi mesélni valót hagytak az urak számára; a czigány mindig derültebb fele volt a nép életének.

A mi adomák azután egyéb népfajokról járnak szájról-szájra nálunk, azok bizony csak kölcsönbe esnek, s különösen német szomszédainktól azokra sok revancheot nyerünk, bár azok nem olyan ügyesek, mert ők nem kapnak bennünket úgy első kézből, mint mi őket.

Egészen külömbözik pedig a magyar és német köznép eszejárása s más világnézletéből eredő humora.

A magyar pór együgyűsége inkább tettetett, a németé inkább ráfogott; a német köznép humorát saját népének válfajain élesíti, (a szász, a bajor, a porosz és osztrák állandó tréfa tárgyai egymásnak; a sváb valamennyinek), ugyanezt a tárgyat a magyar köznép itthon is bőven feltalálta; legélczesebb adomái azok, miket saját sanyaru viszonyai költöttek, s némely közülök egész kort rajzol, mint az a palócz mondása a szolgabíróhoz, kinek tanácsára a helység a nemzeti kölcsönre aláírt részvényeit Hirsch Jakabnak eladta: «Nem venné-e meg Jakab még az adónkat is? Jó olcsón odadnók!»

Még a két nemzet árnyoldalairól vett adomák is külömbözők; a magyar proletár és a német egészen más légkörben élnek: emez a városi nép ravasz zsebmetszője, furcsa cynizmusával, obligát rongyosságával, sajátságos egyenlősége utópiáival; amaz a puszták délczeg fia, hetyke merényeiről, regényes kalandjairól nevezetes, a miknek a vége rendesen szomoru.

Hiányzik pedig egészen a magyar néphumorból a szójáték; a mit egy talpra esett mondás így indokol: «a magyar nem szokott a szavával játszani».

A berlini szöglettámogatók (Eckensteher) élczei, a híres bécsi bonmot-k nálunk egészen idegenek, nagy ritkaságként van gyüjteményemben feljegyezve egy pár, mi a néptől ered; de azok is csak tréfák, mélyebb értelem és magasabb czélzat nélkül, minők a németekéi és francziákéi, hanem a legjobb franczia bonmot-k egyike tudtomra magyartól (Eötvös József) eredett; egy franczia diplomata ugyan is azt veté fel, hogy Francziaországnak Angliát megrohanni «il n'y a q'un pas», — a magyar erre azt felelte: oui, le pas de Calais.

A mit humorisztikus íróink nyujtottak szójátékokban, azok nagyon erőtetettek és élcztelenek, különben sem akarom az irodalmi humort a néphumorral összezavarni, mely egymástól független; hiszen a világirodalom legszarkasztikusabb humoristáját, Cervantest, a világ legpathetikusabb nemzete, a spanyol, birja sajátjául.

Nevezetes tanúságot tesznek még a magyar néphumorról a közmondások: virágos arabeszkjeiben hasonlítnak a keleti népek, törökök, perzsák adomáihoz, de gúnyoros kifejezéseik azoktól külömbözőkké teszik. Igen sokra fellelhetni a megfelelő közmondást a németben is, de szó szerint leforditani egyiket sem tanácsos; ebben is független egymástól a két nemzet humora, bár a közönséges ember észjárása alapeszméiben oly sokszor találkozik is. Közmondásaink már igen kimerítő gyüjteményekben vannak összeszedve.

Ugyane humor nyilatkozatait leljük fel a népszokásokban, népmesékben; az utóbbiak közt különösen egyben, melyet Csalóka Péter czím alatt hallottam még nagyon kis gyermekkoromban meséltetni; valódi pendantja Eulenspiegel csinjainak, a nélkül, hogy azokból fordítva, másolva lenne, sőt népszokásainkkal annyira egyöntetű, hogy eredetiségére bizvást lehet hivatkozni, s a mellett oly naiv fantáziával van elmesélve, hogy én nem mernék hasonló alkotására vállalkozni. Még a hol e mesék a tüneményes légkörbe átmennek, oda is átviszik magukkal a humoros zamatot; azt még a tündéreknek is meg kell engedniök, hogy a magyar ember velük komázzék; a ki sokkal nyílt szeműbb, sem hogy akár a griffmadár, akár a rézkirály, akár más egyéb magasság láttára porba ejtse jó lelkiismerete önbizalmát.

A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő írónak szégyenére ne váljék.

Ha engem valaki számadásra talál vonni: mi jogon foglalom a helyet derék szaktudósaink nagy tekintélyű sorában? nem fogom neki azt felelni, hogy ime írtam kilenczvenegy kötet (azóta 250) regényt és egyebet, mert azok valószinüleg nehány lùstrum elmultával Dugonicsnak azon korszakban közkedvességü regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; — de fogom mondani azt: «ím e kötetekben gyüjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanúskodni, míg a magyar él; — az pedig él, — míg a világ áll.»

MILYEN DEMOKRATÁK VAGYUNK MI?

(Fürdői prédikáczió.)

Tisztelt közönség!

Azaz, hogy bocsánat!

Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő, Nagyságos, Méltóságos, Főméltóságú és Kegyelmes, Tiszteletes, Tisztelendő, Nagytiszteletű és Főtisztelendő, Érdemes és Nagyérdemű, Mélytudományú és Széptehetségű, Reményteljes, Bájos és Szellemdús uraim, úrhölgyeim és kisasszonyaim!

Ha valakinek a czímét kifelejtettem volna, méltóztassék ez iránt utólagos kárpótlást követelni.

Az előre bocsátott megszólításból is sejtheti mindenki, hogy milyen demokraták vagyunk mi.

Pedig még nem mondtam el mind. Mert nálunk még a napszámosnak is van czíme. Németben, francziában, angolban az «ihr,» a «vous,» a «you» csak megszólítás de a «kend» az már titulus.

A titulus dolga nálunk valódi tanulmány, mert itt nem tűri minden ember, hogy «eccellenza»-nak titulálják, mint Olaszországban, hanem megkívánja azt a czímét, a mi épen őt megilleti.

Nagyméltóságú úr nálunk a miniszter, ha egyúttal belső titkos tanácsos is, ha nem az, akkor csak kegyelmes úr. Nagyságos a báró, méltóságos a gróf; hanem ez csak Magyarországra nézve áll; Erdélyben megfordítva áll az illeték: ott méltóságos a báró, nagyságos a gróf; annálfogva ugyan vigyázzon, a ki egy teremben erdélyi és magyarországi grófokkal és bárókkal jön össze, hogy bele ne zavarodjék a czímezésbe; mert ez hiba lesz.

Azonkívül nagyságos urak a királyi táblai ülnökök külön-külön, hanem mikor együtt ülnek, akkor csak «tekintetes királyi tábla.»

Nagyságosok és főtisztelendők az uralkodó egyházi főméltóságok, csak főtisztelendők a más felekezetbeliek, nagytiszteletűek az esperesek, tisztelendők a plébánosok, tiszteletesek a lelkészek és káplányok; a tanító, az csak rektram.

Ha egy méltóságos asszony egy tekintetes úrhoz megy nőül, mind a kettő nagyságosnak hivatik.

Tens úr a diplomatizált ember, egész a városi hivatalnokig; még az esküdt is tens úr; de már a szolgabiró tekintetes. Jelesebb hybridumot nem csinált a tekintetes czímmel senki, mint Biharmegye vidám emlékezetben levő egykori főispánja, kinek egyszer fáklyás zenét adtak, a mire ő megköszönő szónoklatot akarván tartani, e szókra nyitá ajkait: tekintetes urak; hanem a mint meglátta az ablakából azt a sok szűrös embert maga előtt, egyet változtatott a czímen s azt mondá: «tekintetes emberek!»

Nemes úr, a kinek armalisa van, és az prædikátumot is visel, a mi ősi leszármazását jelezi, például Ludasy Gans Mór.

Egyszerűen nemzetes úr az alsóbb gazdatiszt, kisvárosi mérnök, pusztabiró és írnok.

Vitézlő úr a jubiláns katona.

Nagy uramnak hivatnak a borbélyok, gabonakereskedők, talpaskereskedők.

Ifju úrnak czímeztetik pedig a fűszeres és rőfös szatócs, a ki aztán megőszülhet, mégis mindig ifju úr marad.

Kegyelmed a falusi biró, kend, a mi azon alul van.

Ezekhez az újabb kor még néhány czélszerű titulust csatolt.

Tisztelt polgártárs! Nagyérdemű hazafi! Érdemdús lapszerkesztő! Tehetségteljes írótársunk! Nagymíveltségű úrhölgy! Lelkes honleány!

S mindezeknek helyes használatára ugyan ügyelni kell, mert akár a kisebb, akár a nagyobb czímet alkalmazza az ember illetéktelenül, a megtisztelt haragját vonja magára okvetlenül.

Látjuk bizony, hogy miniszterek és hétszemélynökök lemondanak hivatalaikról; de megtartják a nagyméltóságú és méltóságos czímet.

De megjárta ezzel a czímekben való válogatással egy Bach-korszakbeli hivatalnok, kit Bezirkskomissär létére a panaszos ember egyre nagyságolt. «Én nem vagyok nagyságos, csak tekintetes.» «Már kérem szépen, mondá rá az együgyű paraszt, erre mifelénk csak azokat szoktuk tekintetes úrnak hívni, a kiket megbecsülünk».

De még szebben járt egyike a Schmerling-korszakbeli Magyarország kanczellárjainak, kit a folyamodó polgártárs egyre kancellista úrnak czímezgetett. No no atyafi, mondá ő excellencziája, én cancellár vagyok, nem cancellista. No hiszen még erre is rásegítheti a jó Isten! fohászkodék kegyesen a paraszt. S úgy látszik, hogy a jó Isten meghallgatta a kivánságát.

A sáros vármegyei táblabiró is szabadkozott a méltóságos czím ellen, a mivel az instans paraszt illetgette, mondván: mit ér a titulus vitulus nélkül? Mire a hízelgő paraszt azt mondá: «meg van te benned uram mind a kettő!»

S a czímretartás meg van a legalsóbb rétegekig.

Mikor Talpas János uramnak elkészíti a jegyző a bizonyítványát, nagy nehezteléssel mond neki: «De már hát semmit sem tesz a nevem elébe?»

«Ugyan mit tehetnék oda?»

«Hát legalább azt tenné oda, hogy «néhai.»

Egy erdélyi méltóságos úrnak még az összes rendelkezésünkre álló titulusok sem voltak kielégítők, ő rangbeli társait úgy czímezte, hogy «mylord.» Egyszer aztán csaknem botba ütközött e czímmel; egy falusi uraság, a kit mylordnak czímezett, ráförmedt: «mért hí az úr engem bulldoggnak?» Ő persze, valahány bulldoggot látott, azt mind mylordnak hitták, s azontúl semmi mylordot nem ismert.

De hát mikor még a szellem bajnokainál is kitörnek ezek a czím utáni epekedések. Nem rég azt indítványozták a magyar lapok, hogy Liszt Ferenczet ki kell nevezni «zene-grófnak». Akkor aztán az analógia kedvéért egy festőt meg kell tenni «pemzli-bárónak» s egy irót «lúdtoll-herczegnek».

S miért ne, ha jó ötleteiért megtehette Balaton-Füred a maga tréfa-virtuózát nemzetbárójának?

A képviselőházban az a szokás, hogy ott mindenki per tu van — buffetben. Némelykor eszébe is jön az embernek Széchenyi István adomája, kinek a barátságával nagyon dicsekedett egy pesti bankár: «mi egészen frére et cochon vagyunk egymással!» «Oh igen, mondá Széchenyi, én vagyok a frére, ő meg a cochon.» Hanem benn a teremben nem járja a barátság, ott «Pinczehely képviselője» felel «Nagybarom képviselőjének» per tisztelt előttem szóló úr, ha mindjárt testvérek volnának is, s ha meg a kaszinóban jönnek össze, már nem tudnak semmit a tegezésről. Ezért újabb időben az a czímezés lett felkapva az országgyülésen, hogy ifju, öreg, mind bátyámnak hívja egymást. Eleinte furcsa, hanem aztán megszokja az ember. Külömben az alföldön régen szokásban van, s pótolja az «uram» czímet. Az «úr» és «uram» közt nagy külömbség van, mit megmagyarázott Arányi professzor a kis diáknak, kit előfogott az utczán, hogy mit visz? «Bort viszek Aszályi úrnak.» «Mondjad fiam Aszályi uramnak, mert csak neked urad az, és senkinek másnak.» Ezért az erdélyi krónikaírók együtt is használják mind a két czímet, a hol nagyon meg akarnak valakit tisztelni: «úr uram». A képviselők czímei tehát a következők:

Te a buffetben, tisztelt előttem szóló a házban, bátyám a klubban, tisztelt honatyám, ha valami kollektára kell aláírni. Ha pedig a miniszterelnökhöz híják ebédre, a meghívón nagyságos úr a czíme. De hát mi jogon vagy te nagyságos úr? förmed rám a szomszédom, a ki ezt a czímet látja. «Vannak rá igényeim. Először is most választottak meg tiszteletbeli zsidónak.» Elég volt neki; nem kivánta a többi indokokat.

Nemes faj vagyunk, valljuk meg az igazat. Demokraták vagyunk csak a nálunknál magasabbakkal szemközt: arról pedig ki tehet, ha minden emberre nézve van még egy másik ember, a kivel szemközt arisztokrata legyen.

Már mint nemzet büszkék vagyunk. A minő mellékneveket a tótnak, a németnek, az oláhnak adunk, az minden egyéb, csak nem hízelkedés. 1848. márczius 15-kén mondta Tisza Kálmánnak a házmestere azt a nevezetes észrevételt, hogy «heute hab' ich zum erstenmal gehört Német ohne hunczut». Ez persze régen volt, s azóta a vélemények gyakran változtak; a nóta is azt mondja, hogy süvegelje meg a magyart mind a német, mind az oláh, mind a tót! Egy jó öreg táblabírónak volt az a szavajárása hajdan, hogy «szolgáljon bennünket a német!» Ugyanazt 49-ben a haditörvényszék elitélte, s aztán, mint maga mondá, hét esztendeig úgy szolgálta a német, hogy még az ajtaját is az csukta be utána, azóta nem kivánja többé ezt a tisztességet.

Az «óh nép» maga is nagy arisztokrata, a hol magánál kisebbet talál. Az egész telkes gazda mesalliancenak tekinti, ha leánya fertálytelkeshez megy férjhez; a debreczeni civispolgár nem vegyül össze a kékbeli emberrel; világszerte tudva van, mily áthághatlan sorompó létezik a tanyás gazda és a gányó között, mily magas lény a pógár a pugris emberhez hasonlítva, mily megvetett embervakarcs a duhaj a redemtus szeme előtt.

A botbüntetés eltörlése fölötti vitában egy hatalmas szövetségese jelentkezett a méltsás felsőháznak; ezek a csikós- és gulyásgazdák voltak, a kik lehetetlennek tarták megélhetni ebben az országban, ha nekik a bojtárjaikat nem szabad többé megcsapatni.

Még a koldusok közt is van arisztokraczia: — «Mit? szól sértetten a vak koldus feleségéhez, mikor megtudja, hogy a leányát egy sánta koldus kéri nőül: hogy meri a szemét felemelni hozzá?» Természetesen a vak koldus leányára csak vak koldusnak szabad a szemét vetni: ez a rangjához illő partie.

Sőt még a rabok között is van rang és előkelő világ: a szegedi vár foglyai között a magasabb bűnökkel vádlottak hidalgói büszkeséggel tekintenek alá az apró csepрő orgazda népre, csirkefogóra, kapczabetyárra, s sértett önérzettel tagadnak meg minden közösséget az ilyen alsóbb rangú tolvajokkal, s valamennyi között Rózsa Sándor, mint tolvajok herczege hordja fenn a fejét, s méltóságának öntudatát a törvényszékkel és vizsgáló birákkal is tudja éreztetni. Ezt nem lehet másként kivallatni, mintha a bíró bort hozat, leül vele, koczint vele, s aztán diskurálva kikérdezi.

Mentül feljebb, természetesen annál jobban emelkedik a nemes öntudat. Minden osztálynak vannak brahminjai és páriái. Az uradalmi fiskális előtt a lótófutó ügyvédnek tyúkprókátor a neve; a nagykereskedő előtt a Kurzwaarenhändler csak Pinkerljud; a pénzbárók, pénzkirályok előtt a coulissier neve «Lump,» mire ez azt feleli, hogy «Sie sind auch noch kein Papier»; a hirhedett műtőorvos előtt a járási orvos csak chirurgus; míg legfenn az előkelő körökben, a kékvérüek khinai falán belűl elszámlálhatatlan a rangfokozat, a régi nemestől az újdonsültig, a zászlós úrtól, az arany gyapjú, arany sarkantyú, arany kulcs, a szent István, Lipót, s vaskorona stb. rendek lovagjaitól elkezdve azokig az eltűrt lényekig, a kiknek a mágnásból csak egy fertály jutott, s néhányról az a vélemény, hogy azt a fertályt is térden alúl kapta ki.

Sehol pedig oly arisztokratikus ragyogásban nem tündöklünk, mint a demokratikus alapokon nyugvó országgyülésen. Ott vannak először a vezérszónokok, a kik midőn felállnak, a házban senkinek piszszenni nem szabad, az elnök egyik kezével a harangot húzza, másikkal a galvani csengetyűt hangoztatja a buffetben ácsorgók beidézésére. Közbekiáltások nem tűretnek; személyes ügyek rögtön rendreutasíttatnak. Beszédjük ciceroval nyomatik a lapban. Ezek az országgyülés brahminjai. Egy fokkal alább következő szónokok, a kiknek félóráig szabad beszélni, de a beszéd alatt a szomszédoknak szabad a buffetbe kiszökni. Beszédjük úgy is megjelenik a lapban, de csak kis betűkkel, ott majd elolvassuk. Ezek az országgyülés ksetriái. Azután következik az a szónok, a ki azon kezdi, hogy «rövid leszek», s aztán akár szabad, akár nem, elmondja végig; a ház lármáz, nem hallgat oda, végül a gyorsíróknak odaadja maga írásban, mit beszélt. De már ez csak kivonatban közöltetik a referádák közt. Ezek az országgyülés szutrái. Azután következnek a szónokok, a kiknek megszólalása előtt minden hangváltozatokon keresztül hangzik az ominozus bíztatás: «eláll!», míg le nem ül; ezek az országgyülés páriái. Végre azok a derék nagyrabecsülendő egyéniségek, a kiknek nem hallani egyéb szavát, mint «igen» és «nem.» Ezek az országgyülés mamelukjai. Ime az egész indus hierarchia itt van.

És milyen hiábavalóság mindez a hiú tetszelgés, a mivel magunkat megkülömböztetjük, — a katona előtt.

Tudjuk jól, hogy a katona előtt mindenki, a ki nem katona, az csak paraszt! Vagy magasabb műnyelven: «so ein verfluchter Civilist».

Régi adoma, de épen ide illő, a hogy aztán a katonai rangfokozatot felállítja a huszár.

Legelső a világon az úr Isten. Azután jön a huszár. Azután jön a huszárnak a lova. Azután jön a semmi. Azután jön még egyszer semmi. — Azután jön a baka. — Képzelhetni, hogy hol jövünk már most mi többi parasztok?

Annyit tudok, hogy azok a parasztok, a kikhez én tartozom, az írók, azok legutoljára jönnek. A poéta! a skribler! a firkász! Ugyan ki ne érezné magát ezzel szemközt herczegnek?

Emlékezünk rá, hogy egyszer Dessewffy Aurél még Eötvösnek is azt vetette szemére, mint lesújtó invektivát, hogy hiszen regényíró! Mire aztán Eötvös azt válaszolta neki, hogy a regényírás összefér annyira a politikával, mint a pálinkafőzés, a mivel Dessewffy épen akkor foglalkozott.

De azért ne tessék azt hinni, hogy ez a legutolsó, legelnyomottabb osztály szükölködik arisztokráczia nélkül. Még Khina sincs jobban ellátva! A mandarin rangot foglalják el az akadémikusok, kik közül a finnisták előkelőbbeknek tartják magukat, mint az orientalisták, s mind a ketten mélyen maguk alatt látják a belletristákat. S még jó ha látják. Legközelebb az akadémiai díszlakomán egy rendes tag azt kérdezé a szomszédjától: vajjon ki légyen amaz ismeretlen fiatal ember, a ki most poharat emelt? Amaz ismeretlen fiatal ember én voltam.

Azután következnek a levelező tagok; ezeknek szabad beszélni, de szavazatuk nincs, s pezsgőt sem kapnak az elnöki ebéden.

Azután emelkednek ki a Kysfaludi-társaság tagjai, büszke önérzettel a kívül rekedt tollviselők fölött.

Végre a hírlapírók, a kiknek a féken tartására egy külön törvényt kellett alkotni az országgyülésnek. Permanens statáriumot. Ezen partizánok rangfokozata ismét eloszlik a nagy lepedőlapok journalistáira, alább jönnek a heti lapok szerkesztői, azután a vidéki lapok; és végül a glebæ adstricti, a vidéki levelezők misera plebs contribuense.

És ezek mind rettenetes büszke emberek! Kik per «Mi» beszélnek a közönséggel, mint ő felsége a király!

És mindannyi fölött áll, mind valamennyinek ura és réme: a kritikus; a ki elítél, megkegyelmez és lenyakaz; egy személyben: biró, király és hóhér.

Ez a szellem arisztokracziája!

S most következik az, a mi előtt minden demokratikus elv meghiúsul: a szépség arisztokracziája.

Már Sándor czár azt mondta Magyarországról, mikor itt átutazott, hogy ez egy ország tele királynékkal.

Oh be igazat mondott! Jaj de értenek az uralkodáshoz!

És méltán. Ez az egyedüli nemesség, melyet semmi éghajlat alatt senki kétségbe nem von.

Aristokraczia, melynek nem kell korona, inkább ő oszt koronákat.

A költők az emberi nem szebbik felének, a bölcsészek az emberi nem jobbik felének nevezik őket.

A férfinem harczol és sebeket oszt, a nőnem gyógyít és ápol.

A férfi a haragban nagy, a nő a szeretetben.

A férfinem keresi a dicsőséget, a nő szerzi a boldogságot. Melyik szerez jobbat?

A férfiaké a kenyéririgység, a nőké a szánalom. A nő megosztja kenyerét az éhezővel.

A síró gyermek, kit atyja elhagyott, a férfinem elleni élő vád; a nőnem felkarolja a vádló nyomort, hogy kiengesztelje a más vétkét.

A férfi megtud hazájáért halni; de a nő tud érte élni. Női hazaárulót Magyarország története fel nem mutat.

A férfi hős a küzdelemben; a nő hős a szenvedésben.

Az egész világ rangunk szerint becsül fel bennünket, csupán a nők ítélnek meg bennünket szivünk és lelkünk becse szerint.

Ők bírják, ők osztják azt a nemességet, mely örökön örökké fenn fog állani, a míg nemes sziveknek értéke lesz köznapi sivár lelkek fölött.

Hanem mi még ezzel az uralkodó szép nemmel szemközt sem mondtunk le arisztokratikus hajlamainkról.

Őseink, a nemes urak, gavalléros nagylelkűséggel megadták a szavazatjogot a magyar asszonynak, ha özvegygyé lett, mi pedig a demokraczia nemzedéke, egész mezitlábos őszinteséggel kitiltjuk a nőket még a tisztességes kenyérkereseti pályákról is. A politikához pedig ne szóljon a szép nem. Ez a mi demokratikus nézetünk.

Azt megengedjük nekik, hogy angyalok legyenek: de hogy emberek legyenek, azt nem.

Amerikában ez persze hogy másként van, ott a nőnek joga van minden pályán helyt állani, a hol észszel, ügyességgel versenyezhetni a férfi-nemmel; de hát mit értenek ahoz az amerikaiak, a kiknél a demokrácziát úgy értelmezik, hogy megválasztanak egy szabó-mestert az ország elnökének, s miután az három esztendeig a világ leghatalmasabb birodalmának ura volt, a harmadik év leteltével megint leteszi hatalmát, visszamegy szabó-műhelyébe, s varrja egykori hadserege számára a köpönyeget. Fi donc! Ennyire mi nem sülyedhetünk.

De az Isten előtt tán csak demokraták vagyunk?

Minő kérdés? Magasabb köreink számára franczia hitszónokokat hozatunk Pestre nagyböjti prédikácziókat tartani, a kik délben prédikálnak, mikor a filiszter eszik, és olyan nyelven, a milyenből a filiszter nem eszik.

De ha már sem a hölgyek előtt, sem az Isten előtt nem vagyunk demokraták, a pénzvilág előtt csak azok vagyunk? A pénz csak nem ismer rangot?

Dehogy nem. A hány iparvállalatot megindítunk, annak az élére vagy egy híres országgyülési szónok, vagy egy fényes nevü mágnás, vagy egy hirhedett tábornok szükséges. Nem azt nézzük, hogy a ki szappant, meg téglát akar gyártani, értsen hozzá, hanem, hogy nagy ember legyen, s az aztán persze olyan téglát gyárt, mint a szappan, s olyan szappant, mint a tégla; ha gyertyát készit, a gyertyái ugyan nem égnek, hanem részvényesei igen, s ha gépeket gyárt, azokat utoljára is a miniszteriumnak kell kirántani a sárból.

Egyetlen egy magyar demokratát ismertem életemben, az volt az Irinyi Józsi. Ez annyira demokrata volt, hogy Deákot csak Ferkónak, Széchényit csak Pistának nevezte. Egyszer kérdi tőle Deák Ferencz, mit adnak ma a szinházban? Ő felel rá: Hunyady Laczit. — Ugy-e, mondá Deák, annak a Hunyady Mukinak a fiát, a ki ország kormányzója volt ötödik Laczi idejében?

Azóta nem született demokratánk.

Valljuk meg az igazat, bizony arisztokrata nép vagyunk mi. Ebben van a fő virtusunk. Régen vigasztalom én magamat azzal, mikor nemzetem sorsa fölött elgondolkozom, hogy minden népet teremtett az Isten valami czélra: az angolt azért, hogy lássa el varrótűvel az egész világot, a francziát azért, hogy Európa el ne alugyék, az olaszt azért, hogy énekeljen, a németet azért, hogy dolgozzék; egyedűl a magyart teremtette azért, hogy benne gyönyörködjék. Nyugodjunk meg ez öntudatban, s fogadjuk el a titulusunkat.

Arra pedig bárkivel, bármekkora fogadásra késznek ajánlkozom, hogy esztendő ilyenkorra minden ember demokrata fog lenni Magyarországon. — Akkor kezdődnek el az új képviselő-választási mozgalmak. Akkor tessék majd bennünket megnézni.

A DIPLOMACZIA.

Valahányszor a jó Teleki Mihályra gondolok, soha sem állhatom meg, hogy őt igen okos embernek ne ismerjem el.

A jámbor Apafi fejedelem első minisztere lévén, keservesebb állása volt, mint egy mostani politikai lapszerkesztőnek; alant bátorságot, fent félelmet követeltek tőle; Sztambulból azért fenyegették, ha Bécs ellen nem készült; Bécsben azért nehezteltek, ha Sztambulnak fogadott szót; otthon meg azt akarták, hogy legyen önálló. Egyik békességet követelt tőle, a másik háborút, és ennyi scylla és charybdis között, ennyi ellenkező szél mellett ő neki úgy kellett kormányozni a status hajóját, hogy a töröknek is híve maradjon, Bécscsel is barátságban álljon, meg az otthon levőket is kielégítse. Illenék hozzá a jelszó: «et capram et caules.»

Magyarországi elégületlen atyafiak sokat jártak át hozzá, izengettek, leveleztek titokban, biztatva a főurat, hogy szövetkezzék velük. Különösen nagy panaszuk volt nekik Cserjési és Kenderesi uraimékra, a kik odafenn Bécsben szüntelen áskálódnak a tekintélyes hazafiak ellen, sugdosnak, árulkodnak a kabinet előtt, hogy maguknak előmenetelt készítsenek. Teleki biztatta őket, hogy csak várjanak, majd jobbra fordul a sorsuk.

Egyszer Rainger, bécsi követ, Sztambulba utazván Erdélyen keresztűl, négyszem közé kapja Telekit s erősen kezdi fogni, hogy ha oly őszinte barátsággal viseltetik a bécsi kabinethez, hát fedezze fel neki azokat a hazafiakat, a kik ő ellenük panaszleveleket küldöznek Erdélybe, a kik Bécsből mindenféle rossz anekdótát megküldenek, a kik szüntelen árulkodnak ő előtte?

Teleki Mihály egy kissé vonakodott: nem illik az embernek a bizalommal visszaélni; szegény embereket minek keverné galibába; hiszen ártatlan dolog az egész. Hanem Rainger addig sarkalta, addig biztatta, hogy hiszen semmi bántásuk sem lészen az uraknak, csak épen jól esik az ilyen titkokat tudni, hogy az ember óvatos lehessen, a míg Teleki nagy nehezen ráállt, hogy a követ biztosító szavára, miszerint nem fogják bántani a kivallottakat, megmondja neki, hogy biz ezek a titkos bujtogatók: — Cserjési és Kenderesi uraimék . . .

Rainger nagyon görbe képet csinált erre a vallomásra: de be kellett neki vele érni, akár hitte, akár nem; hanem annyi bizonyos, hogy Cserjési és Kenderesi uraimék az napságtól fogva semmi befolyáshoz sem juthattak odafenn többet.

E szerint Teleki három legyet ütött egy csapással: megtartá bécsi jóakarói barátságát, elhárítá magyarországi barátairól a bajt, s megrontá legmakacsabb ellenfelei befolyását.

— — Hogy ez alkalommal én sem használtam elbeszélésemhez az igazi neveket, annyi diplomacziát viszont én rólam is tegyen fel mindenki.

TEKINTETES KOLDUSNÉ ASSZONYSÁG.

(Szomorú történet.)

Én nem tudom, ki volt az a gonosz ember, a ki én rólam kihiresztelte, hogy én jó ember vagyok. Mikor én ki nem állhatom a jó embereket!

Jó ember az, a ki megbuktatja a legjobb barátját, azért hogy az ellenségének rossz kedvet ne csináljon; jó ember az, a ki zálogba teszi a felesége köpönyegét azért, hogy a legelső korhelynek, a ki őt kedves barátjának szólítja, kiválthassa a kabátját; jó ember az, ki az inasát, kit maga elcsapott tolvajság miatt, hogy kenyér nélkül ne maradjon, elrekommendálja a legközelebbi ismerősének; jó ember az, a kit ma pofon ütnek, s holnap ő kínálja a kibékülést: azért én előttem a «jó ember» czime a legeslegutolsó qualitású mindennemű megtiszteltetések között.

Tehát már most tessék elképzelni, hogy engem valaki azzal rágalmazott, hogy én jó ember vagyok.

Mi lett belőle?

Az utczán leszorítottak a járdáról; — pénzt kértek tőlem, soha sem adták meg; — a boltban rám tukmálták a kimustrált portékát; — fiatal poéták versnyalábokat tolták be hozzám, hogy ajánljam a szerkesztőknek; — a pinczérek megitatták velem a kalapos festéket kávé gyanánt, s a világ minden megszorúlt embere engem nézett a jótékony női egyletnek; — a koldusbörzén kész pénzen árulták az adreszemet; ágiója volt, mint a kreditakcziáknak.

Egy reggel elkezd valaki kopogtatni az ajtómon, először egyet, azután kettőt, azután hármat és így tovább; hiába mondtam neki, hogy tessék! szabad! be lehet jönni! egyre kopogtatott; utoljára is fel kellett az asztaltól kelnem s magamnak nyitnom ki az ajtót.

Egy jó időben levő asszonyság állt a küszöbön; fején fekete selyem capuchon, zöld máslikkal, karján rejtelmes tömöttségű tarisznya; az egész igen tisztességes alak, a milyennek kis gyerek koromban magam is csókoltam elégszer kezet.

— Kakas Márton úrhoz van szerencsém?

— Nem nagy szerencse. Hanem instálom, tessék belépni innen̄ az ajtóból, mert fűttetek.

A tisztes asszonyság ráhatározta magát, hogy belépjen a szobába, de arra nem lehetett rávenni, hogy helyet foglaljon. Úgy látszék: fogadása tartotta, állva mondani el élte keserűségeit.

Elmondá, hogy őt az utóbbi évek mennyire tönkretették; három fia elhalt; minden vagyonát elveszté; a mi azon felyűl maradt, azzal megszökött a férje; mikor már semmije sem volt, akkor porig leégett a háza s daczára annak, hogy úgy maradt, mint az ujjom, mégis kirabolták a zsiványok! Most már három nap óta nem evett semmi főttet, koldulni nem tud, mert az nem szokása; s épen most hallja, hogy egy gazdag nagybátyja Zomborban haldoklik, s őt akarja örökösének megtenni; de ha oda nem mehet, mindenből kitagadja, és ő e miatt kétségbe van esve, mert nincs úti költsége Zomborig.

Engem a szánalom fogott el s egyúttal a szégyenpirulás. Nem volt több a kazszámban egy forintnál. S hogy adjak én egy forintot egy ilyen sokat szenvedett asszonyságnak, a ki most Zomborba megy gazdag örökséget átvenni?

Végre mégis bátorságot vettem magamnak, s nagy zavarral és arczpirulással markába nyomtam a derék asszonyságnak az árva egy forintost, s ezer bocsánatot kértem tőle, hogy most többet nem adhatok, mert valójában ez az egész pénztáram.

A jó asszonyság elfogadta mentségemet és az egy forintost, s elég kegyes volt nem vetetni velem észre, ha netalán megsértettem; a min valóban komolyan aggódtam.

Mintegy tíz nap múlt el azután, midőn egy délelőtt ismét hangzik a megátalkodott kopogtatás s újra megjelent a tisztelt asszonyság előttem.

— Megtetszett érkezni Zomborból?

— Igen is meg.

— Életben tetszett találni urabátyját?

— Fájdalom, nem. Meghalt és nekem semmit sem hagyott. Nem hagyott más örökséget, mint az irgalmas emberek részvétét.

Most már nem bántam volna, ha ebből az örökségből is kitagadta volna.

Az a merész gondolatom támadt, hogy megpróbálom, ha nem vágná-e a szemem közé, ha most csak két huszast adnék neki?

Nem vágta a szemem közé.

Megköszönte szerényen, megáldott és eltávozott.

Egész nap háborgatott a lelkiismeret, hogy mint tudtam ily keményszivű lenni! lehúzni tőle egy huszast, mikor magamnak még maradt kilencz?

Végtére mégis csak kibékűltem a lelkiismeretemmel, s midőn újabb tíz nap múlva ismét belépe hozzám, fel sem keltem az asztaltól, úgy kérdeztem tőle.

— Mi tetszik megint?

— Már csak visszamegyek megint Zomborba. Az örökösök egy kis reménységet adtak; tán csak jobbra fordul a sorsom.

Ezúttal adtam neki egy huszast, s azt mondtam, hogy sok dolgom van. Ki sem kisértem, hogy elment.

No ez már csak elég gorombaság. Ez tudom, hogy nem jön többé hozzám, s majd szidalmaz országszerte.

Dehogy szidalmazott. Tíz nap múlva megint itt volt, s beszélt nekem az én elismert nagylelküségemről, meg hogy most jön Zomborból, s négy nap óta nem evett meleg ételt.

Teringettét! Zomborban ugyan rossz világ lehet, ha már nem is főznek.

Nem adtam többet neki ezúttal egy tizesnél.

Azért is megcsókolta a kezemet, s a mint kicsuktam az ajtón, még odakívül is hálálkodott, s elrekomendált mindenféle angyaloknak, hogy fogadjanak szivesen, ha valaha szemük elé kerülök.

Nekem kezdett ez az adófizetés nem tetszeni. Az ilyesmi nem olyan, mint az opera, hogy annál jobban tessék, mennél többször hallja az ember.

Hát ujabb tíz nap múlva megint beáll hozzám.

— Mi tetszik?

— Zomborba . . .

— Ne utazzék kegyed Zomborba az Isten szerelmeért; maradjon itthon békével; még meghűti magát az uton, s az is csak az én bajom lesz.

— A szerencsétlenség . . .

— Hagyja el, mert most mindjárt én kezdek el beszélni arról, hogy milyen szerencsétlen vagyok; lovas betyárok ütöttek rám, elhajtották ezer előfizetőmet, a gyapjumat elverte a jég, a jószágaimat a holdban minden hónapban konfiskálják, a mellett el vagyok itélve három esztendei segédszerkesztőségre, hetenkint kétszeri bőjttel s huszonöt vers elolvasásával súlyosítva; szánjon meg engemet minden ember, és ne kivánja, hogy én szánjam.

Azt gondolják, hogy elment?

Dehogy ment. Megvárta, hogy kibeszéljem magamat, akkor megint előlkezdte, hogy neki Zomborban ilyen meg ilyen történet végett kell megjelenni. Nekem sok volt a dolgom; hogy mentűl hamarább szabaduljak tőle, adtam neki egy hatost. Azzal ugyan nem tudom, hogy jut el Zomborig?

Azt is megköszönte. Mondtam neki olyan formát is, hogy már most nem bánom ám, ha nem látom többet.

Ezt úgy látszik, hogy nem igen vette szivére, mert egy hét mulva megint megtisztelt látogatásával.

Most már nem adtam neki többet egy garasnál.

És ezzel szépen a normális állapotba jutottunk. Azóta minden héten eljön a szabályszerű garasért, én sem kérdem, hogy hová utazik vele? ő sem mondja, hogy hidegen, vagy melegen költi-e el; megáldjuk egymást kölcsönösen, s a dolog megy olyan szépen, mintha törvénybe volna iktatva.

... Ezelőtt egy pár héttel valamelyik ismerősömet kellett meglátogatnom, a ki a külvárosok egyikében lakik, annál épen theaestély volt; az estélyen igen díszes tisztességes uri emberek voltak jelen. Ismerősöm neje karon fogott, s bemutogatott sorba a társaság minden tagjának, a kik mind igen tiszteletreméltó derék urak és asszonyságok voltak; végre azonban egy ismerős arczot is látok közöttük.

— Tekintetes Szlatyinináné asszonyság, házbirtokosnő!

— Oh kérem, régóta van már szerencsénk egymáshoz. Mikor méltóztatott Zomborból megérkezni?

A tisztelt asszonyság mosolygott, és azt kérdezte, hogy rhummal iszom-e a theát, vagy arakkal?

Azután leültünk czapárizni. Mondhatom, hogy a derék asszonyság igen jól játszik: egy garasomat sem birtam tőle visszanyerni, pedig nagyon szerettem volna.

Már most csak azt hiszi mindenki, hogy többet nem látogatott meg? ...

... Azóta is minden héten eljön a maga garasát átvenni.

MINTA SZÍNBIRÁLAT

VAGY

«EZ AZ ÚT A HALHATATLANSÁGRA.»

«A nemes boszú», melodráma 3 felvonásban. Irta egy hires ismeretlen; egy hirtelen ismerős jutalomjátékául.

Szerkesztő úr! A mai est valódi diadalünnep volt, diadal a szinészekre és a kritikusokra, diadal a közönségre és a jegyszedőkre, diadal az egész világra nézve.

Már az előcsarnokba beléptünkkor örvendetesen lep meg bennünket a pénztárnok úr nyájas, mosolygó arcza, valamint az ácsorgó arszlánok szerény észrevételei, mikkel az előttük elhaladó delnőket kisérik. Az ajtón belül szelid nyájassággal üdvözöl minden belépőt a szinház bárója, mi nyájasan köszöntjük vissza a derék zászlós urat, s megkérdjük tőle, hogy fogja e a mai darabot hangos kommentárokkal kisérni? Igen is, a derék mylord azért eszik épen mellczukrot, hogy hangjánál legyen. A mint széttekintünk, egészen el vagyunk bájolva; a közönség mindenütt tömve van, tömve a páholyokban és a zártszékeken, és a kaszinó erkélyen hosszú sorban. A világitás hasonlit a legnagyobb északfényhez, s valami kedves exotikus illatot gerjeszt, a mit szavakkal nem lehet megnevezni. Az első meglepetést képezi mindjárt az előfüggöny, melyen pompás allegóriai képben van ábrázolva, mint jönnek a drámairók sorban a tantiémért, s kezet csókolnak egy magasan ülő primadonnának; ennek lábainál hever egy vén kritikus, a ki a Dunába hordja a vizet, mint illik paradicsomi öltözetben, elől két kis tánczosnő, az egyik fején gázvilágítási kisérlet. Ez tökéletesen elragadó. S az ember szinte sajnálja, midőn a súgó jelszavára e tünemény elragadtatik szemeink elől.

Azonban kárpótolja e veszteségünket az előadott mű, mely valódi remeke a drámairodalomnak. Én nem ismerem sem Shakspearet, sem a Touloni éjszakát, de bátran mondhatom, hogy annál egyik sem szebb.

Az alapeszme ez: Van egy derék, becsületes szinbiráló, a kit egyszer egy fiatal szinész azzal sért meg, hogy kijátszsza őt a szinpadon. A megsértett kritikus e bántalomért hogyan áll boszút? Úgy áll boszút, hogy e bántalom után elkezd drámákat irni, mikben a legjobb szerepeket megbántójának osztja, azt lapjában folyvást dicséri a darabokkal együtt; ilyen módon halálos ellenségét egy év alatt a halhatatlanság tetőpolczára emeli, nagy emberré teszi! A szinész e nagylelkű tények előtt kénytelen meghajolni. Megvallja, hogy legyőzetett, megvallja, hogy ellenfele a legnemesebb szivű kritikus, a ki valaha tollat forgatott; megvallja, hogy ő fel van olvasztva e nemeslelküség lávájában, és végre megvallja, hogy ő nem is férfi, hanem kisasszony, kezét adja a kritikusnak, összeesküsznek, férj és feleség válik belőlük, s azután kezdik el csak még egymást con amore magasztalni.

Mint látni tetszik, az eszme magasztos és emelkedett, a mellett, hogy rendkívüli merész és megragadó. Párosul benne a franczia drámák csattanóssága, az angolok lélektani mélysége, a spanyolok lovagiassága, a németek érzelmes kedélye, a magyarok hazafiui fellengése és egy pár oláh melódia. Mily lélektani erő van ezen szavakban, midőn a kritikus azt mondja: «nem! én ott leszek!» s mennyi érzelem a szinész önküzdelmében, a midőn így kiált fel: «oh, ki tudna erre felelni!» szintoly megható azon jellemző nyilatkozata a szinésznek, a midőn azt mondja: «oh, azt nagyon jól rendelte a sors, és a lánczhid részvényes társulat, hogy Budáról Pestre balfelől, Pestről Budára jobb felől kell a lánczhidon átmenni, mert ha összetalálkoznánk, ki tudja, mi történnék velünk!» S mily szépen szelidül át végül az ellenkező nyilatkozatra, a midőn azt mondja: «Két toll és egy kalamáris, két hirlap és egy referens, két szív és semmi dobbanás!» Ennél költőibb gondolatot gondolni is meggondolatlanság lenne! Mily remek gondolat az is, hogy a megtörtént kibékülés után bejön a szinpadra egy macska, ez által akarván jelképezni a háziasság boldog csendéletét.

A mű ugyan magában is olyan, hogy azt elrontani sem lehet, ámde az előadók személyesítő talentuma ennek értékét még tízszerezte. A kritikus páratlan volt a maga nemében; minden mozdulata, tekintete, pillantása művészi és szellemdús. A költő lelkében csak ilyen kritikusok születhetnek. Nem tudjuk a költő eszméje volt-e, vagy a szereplőé, hogy a midőn meghallja a nemes szivű kritikus bántalmaztatását, minden hosszas monolog helyett alá s fel jár a szinpadon s csizmája minden lépésnél csikorog. E csikorgás többet fejez ki egy egész Philippikánál. Benne van abban a sértett büszkeség, a támadó nagylelküség, a férfi fájdalma és a hazafi bánata. E gondolat a közönség öt és fél perczig tartó tapsaival találkozott.

Nem kevésbbé remek volt a szinész személyesítője. Csekélységet állítunk, ha azt mondjuk, hogy minden szavát, néha minden hangját külön mozdulattal kisérte, nem is említve plasztikai mozdulatai közül többet, csak, a midőn zsebkendőjét ott hagyja a szinpad közepén. Ezen elejtett zsebkendő méltó volna egy szobrász ecsetjére.

Hát még a közbeszőtt dalok! Az én nagybátyám látta Malibrant, én magam ebédeltem abban a vendéglőben, a hol Csillag Róza lakott, s az inasom jó lábon állt Lesnievska szobaleányával, de ilyen éneket nem hallottunk soha! Ez felemelt a hetedik égbe, a hova még perspektiva sem jár, ez kifordított önmagamból, mint a téli keztyüt, ez minden érzékemet elbüvölte; ezt az éneket még éneknek nevezni is megbántás, annyira szép volt.

Nem lehet csodálni, ha a közönség elragadtatásában minden felvonás után kihívta és megkoszorúzta a szereplőket és az irót, utoljára a drámabiráló választmányt is kihívta és megkoszorúzta. A hatás oly iszonyú volt, hogy minden ember a szomszédja nyakába borúlt és összeölelkezett. S a darab végeztével a páholyokból és az erkélyről, meg a zártszékekről nem akart hazamenni a közönség; erővel azt kivánták, hogy ismételjék nekik rögtön a darabot, s csak akkor engedtek, a midőn az ügyelő kijelenté, hogy a gáz nem tart tovább. Még akkor is akadtak enthuziaszták, a kik vállalkoztak, hogy ők elnézik azt sötétben is.

E mai est méltán epochát képez szinházunk történetében s életünk legszebb napjai közé sorozható éjszaka létére.

Kakas Márton.

Ime tisztelt szinbirálók, így kell kritikát irni, ha azt akarjátok, hogy hosszú éltetek legyen e földön. Ez által egyszersmind azt is bemutattuk, hogy Kakas Márton nem csak gorombáskodni tud. Oh Kakas Márton tud nyájas is lenni, ha dühbe hozzák.

UTOLSÓ NAPJAI A FÜRDŐ IDÉNYNEK.

A végzetes szeptember 15-ike közelit, naponkint Csimboraszóit a bőröndöknek és kalapskatulyáknak szállítja a Kisfaludy a Balatonon át; a vendégek, koleracseppekkel a zsebükben, távoznak a világ minden része felé, a boltosok szegezik a ferslagokat; minden arra mutat, hogy az idény vége felé jár.

Csak nehány megátalkodott jó kedvű vendég daczol még a naptárral, s moratoriumot mutat az idénynek. Magyarország egyik hajdani tisztelt kormányférfia, azután a Klapka-invázió egyik vezénylő tisztje, egy ifjú gróf, Z. ügyvéd barátom, azután az én hajdani kedves pápai tudós tanárom, T . . . y, bájos hölgyeikkel, kedves családjaikkal, azután jóságáért köztisztelt Sz.-né nagynéném a sárgaházban, gr. R.-né, néhány pesti kereskedő, pápai tanár, az idény legkitartóbb híve, a hevesi földesúr, A-y, az orvosok, a szolgabiró, járásbiró, a katonai térparancsnok; aztán meg mink. Vakmerő vállalkozók: meghosszabbítani az idényt.

Az idő pedig olyan szép, a Balaton oly kellemes, mint nyár derekáig soha sem volt. A hölgyek bátran szelik a hullámokat; köztük legkitartóbbak a hajdani tárnokmester bájos neje és tündérszép sógorasszonyai, kiknek eleven kedélye új életet önt a haldokló idénybe; egy-egy reggel felöltöznek parasztnőknek, gyümölcsös kosárral a fejükön, s elmennek szőlőt-körtét árulni a sétányra Rókánéval. A vendégek nem bírják Rókánéval kivallatni, hol vette ezt a két szép parasztleányt? Máskor meg apáczának öltöznek fel, sorra látogatják ismerőseiket; azok nem ismernek rájuk, konverzálnak velük francziául, s csak akkor hüledeznek, mikor a távozó apáczák kaczagva mondják a búcsúszót magyarul. Esténkint összekerül a társaság a mi udvarunkon, a nagy tubuson át holdat, Saturnust és Marst vizsgálni.

Egy napon aztán a fürdő kedvenczeit is hirtelen elszólítja valami családi ügy. Az Écsi-villa üres marad. Erre egy kétségbeesett levelező búvában megirja a F. L.-nak, hogy üres már a fürdő, csak néhány lézengő beteg maradt még itt. Általános elszörnyedés a még itt maradt hölgyek között! Mi «lézengő betegek!» Au contraire.

Most járnak még csak a hölgyek össze s kezdődik az egész idény alatt szerzett tapasztalások kölcsönös kicserélése. Melyik családnak mi jövedelme van? mit költ? hogyan fizet? honnan hozatja a ruháit? hogyan él odahaza? mi baja van? Ez az úr mért volt itt? Mért ment haza időközben? Mért jött vissza? Meddig tart még, ha így viszi?

A jó sors gondoskodik új táplálékról. A visszatérő gőzös vőlegényt hoz a füredi legszebb leánynak, az igazgató kedves unokahugának. Az idény végére a mi mindennapi kenyerünk! És jó, hogy ez a kenyerünk van, mert a pék úgy is azzal fenyeget, hogy 15-ikén túl nem süt zsemlyét. Ez a vőlegény két napig eltart nekünk. Akkor megifjítja a haldokló idényt egy szép zsidó leány. Igen is, egy holt zsidó leány. Szép derék leány volt. Egy csunya rossz legény rágalmazta a szép leányt. Akkor a szép leány magához hivatta a csunya legényt, és megverte kegyetlenűl. A csunya legény nem hogy elhallgatta volna e szomorú légyottot, de még inkább szaladt vele a biróhoz, megmutogatta a hátán a kék foltokat, igazságot követelt, s a biró aztán elitélte a hős leányt két napi fogságra. A szép leány appellált, de nem a szolgabiróhoz, hanem az úr Istenhez, s azon való szégyenében, hogy őt tömlöczre itélték, megszakadt a szive. Még az nap el is temették. A halálhírre megint elsuntyolodik néhány vendég, s a társaság ismét kevesebb lesz. A napok rövidülnek már, hanem az esthajnal és a szürkület gyönyörű. Sehol sem láttam azt a tüneményt, csak a Balaton mellett, a mit «a föld árnyékának» neveznek. Egy méla szélcsendes alkonyatkor, midőn a nagy tó tükre oly sima, mint az ég, a mint nyugaton leszáll a nap, az átelleni láhatáron az ellentét jelenik meg, az árny. Egy sötét lilaszürke félkörből kiemelkedve, mintha egy fekete nap hajnala volna, három széles világos kék küllő szeli keresztűl egyenesen a felhőtlen eget, négy közbeeső opálszinű mezőre osztva azt fel; a világos kék küllők, a középső épen a zenithen, egész az alkonyégig húzódnak, s ott is hasonló legyező idomban futnak össze; az ember mintha a feje fölött elfutó délkörök gerezdjeit látná.

A folyvást élesebbé váló ellentét az égen átvonuló sávok között addig tart, míg fény van az alkonyégen, s a kék sávokon már keresztűl ragyognak a csillagok, míg az opálsárga égmezők folyvást nappali köd félderűjét mutatják. A tüneményt bevégzi egy gyönyörű meteortűz végig futása a keleti égtől a nyugoti felé, szokatlan ragyogású csillag fejével, láng uszályával.

A kék küllőkön majd sötétebb kék vonalak húzódnak végig, mig az opálszinű alapot hajnalpiros és aranysárga csíkok hasogatják végig, szivárványként ívezve át az egész égboltot négyszeresen.

De mi ez mind a gardasütéshez képest!

Este későn hat, állig begombolkozott férfi toppan be szobánkba s jelenti, hogy fogva van már a garda. De nem csak fogva, sőt száz vágással kivégezve, sőt nyársra húzva és kegyetlenűl megpaprikázva. A tűz is ég már a garda számára. Erre aztán a fürdősereg egész maradványa, férfi, asszony mind megindul a gardasütés szinhelyére, fegyverkezve késekkel és pisztolyokkal (mikben bor van).

De hát mi az a garda?

Az a Balaton heringje. A tábor számra költöző hal, melynek vándorlását messziről meglátni a víz szine fölött, a hogy a hátaik csillámlanak; úgy hogy mikor vasárnap délelőtt Tihanyban legjobban tartja a misét a pap a kéttornyú templomban, s a kiállitott őr elrivallja magát: jön a garda! ott hagy minden ember misét, papot, templomot, s szalad a csónakokhoz a gardát fogadni.

Hanem hát a gardát nem mesterség megfogni, de mesterség megsütni. Ahoz okos ember kell! mondja T-y. tanár. A szolgabiró és vén pandurja vállalkoznak erre. A gardát csak cserepcsikon lehet sütni. Egy szakácskönyv sem szól róla, hogy mi az a cserepcsikon sütés? Megrakják a nagy tüzet künn a Balaton parton, egy szép szabad tarlón, azt hagyják parázszsá hamvadni; akkor minden egyes garda egy fanyársra felhúzva a máglya széléhez tüzetik a földbe, míg egész kör támad a parázshalom határán, s az eként felnyársaltak kisérteties süstörgéssel pirulnak ott körben; mikor az egyik felük megsült, a nyárs a másik oldalára csavartatik. Nagy tudomány kell ehez a szakácsnak, aztán meg egy jó barát, a kitől a keztyűjét elkérje kölcsön, hogy a kezét össze ne égesse. Mikor aztán vége az autodafének, a körülálló társaság minden tagja kap egy nyársra húzott gardát nyelestűl s eszi, a míg fát nem talál. A végrehajtó közeg, a pandur, töltögeti közben az olvasatlan poharakat.

Még ezzel sincs kimerítve az idény. Vannak, a kik telhetetlenek a fürdőélvezetben s nem akarnak megmozdulni. Pedig a hajóskapitány is elbúcsúzott már, nem tesz semmit, itt van helyette az ellenőr, kapitány lesz az, és tovább jár a hajó. A czigányok is elköltöztek melegebb éghajlat alá. Helyettesiti őket egy rögtönzött vokálquartett, mely éjente az igazgató ablakai alatt produkálja magát. A telegráfos is elköltözött, s a betűörlő masinát is elvitte magával. Nekem azért csak egyre klavirozzák ott Pesten a telegrammokat, mikor már nincs húr a zongorán nálunk.

S még mindig vannak, a kik nem akarnak megmozdulni. Már a hideg fürdős szobaleányok, s a melegfürdős szobalegények is elköltöztek. Mindegy. Itt maradt a hideg fürdő, meleg fürdő, s úszunk tovább. A katonai térparancsnok, ki az egész idény alatt nem fürdött a Balatonban, ma kezdte el a hideg vízben úszást.

Azután itt vannak a szőlőkúrások. Hiszen a Balaton melléke egyetlen szőllőskert. A szőlőkúrások között legbuzgóbb patiens az én kedves barátom T-y tanár. Igen derék, kedélyes férfi — esti hat óráig. Akkor eltünik az erdő magányában, s mikor hét órára előkerül, már akkor egy morosus, lehangolt ember. E titokteljes magányban ez alatt három font szőlőt pusztit el kúrából, s mikor előjön, az a csendes lelkiismeretmardosás látszik az arczán, mintha arra gondolna, hogy vajjon a szőlő pusztítás által nem egy imputáczió alá hozta-e magát az Oidium Tuckerii-val és a Philloxera vastatixszal? Vannak itt egyébiránt többen is, a kik a szőlőkúrát használják, csakhogy azok nem pilula alakban szedik be az orvosságot, hanem megvárják, míg decoctum lesz belőle, s így még jobban használ.

Ne de ma már a pék is bezárja a boltot, s több zsemlye nem születik; a vendéglős bezárja a traiteuriet, s több birkát nem sütnek meg őzpecsenyének, a kávéházat is bezárják; a hátramaradt vendégek nem kapnak se kávét, se kártyát, se asztalt, se szivart. Még a szegeket is leszedték a falról, hogy ne legyen hová felakasztani a kabátjaikat.

Még ez sem használ. Ha nincs zsemlye, van kenyér, ha nincs mészárszék, van csirke, pulyka; a kártyázók összetalálkoznak nálam, játszunk krajczárban. (Talán azért irták rólam, hogy kilépek a baloldali körből.) S ha mindenki szétszalad is, végig itt maradunk mi hárman, az igazgató, T-y tanár, meg az én népem.

Az az, hogy négyen: hát a Jakli!

Ki ne ismerné Jaklit?

Nagy urak, excellentiás úrnők számítják magukat barátai közé.

Híremnek javát a Jaklinak köszönhetem.

A Jakli az idén is geniális szarka maradt.

Nem ereszkedett le többé a nagy közönség mulatságai közé, hanem annál sokkal mélyebb kedélyhangulatai voltak. Naponkint eltávozott nehány órára a háztól s ez időt arra használta fel, hogy ismeretséget kötött a ligetben egy szarka-szívéhez méltó szarkanővel, mely ismeretség később egész komoly viszonynyá izmosodott. A Jakli kihordta félretett falatjait, kalács és sült darabkákat, választottjának a pagonyba, s megosztá vele szerzeményét. Gyakorta elcsalogatta magával szarkaszépét egész a házunk lépcsőzetéig, sőt néha a temolom csarnokáig is, a hol szarkanyelven élénk eszmecseréket folytattak, de az illető szarkahölgy soha sem volt rávehető, hogy a Jaklival szárnyöltve besétáljon. Úgy látszik, polgári házasságot kötöttek. S már most engem kínoz az a gondolat, hogy e hazánkban el nem ismert viszonynál fogva hogyan fog már most a Balaton környéke benépesülni törvénytelen szarkákkal.

Megint egy új nap!

Reggel négy órakor, még sötét van, már kopognak az ablakomon. «Nézzük meg a tubuson a hajnalcsillagot!» Tanár barátom, ügyvéd barátom, korán felkelt szép asszonyok állnak az udvaron, előhozzuk a teleskopot, s nézzük a ragyogó mennyei brilliántot, a Siriust, s a Vénusok legszebbikét, a hajnalcsillagot, mely olyan most, a távcsövön át, mint egy teli hold, s világít, mikor már egészen világos nappal van, s aztán a pompásan derülő hajnalt.

Ez az utolsó mulatsága az idénynek.

Publikum már nincs, czigány nincs, theatrum nincs, sétány nincs, vendéglő nincs, kávé nincs, pék nincs, telegráf nincs, mészárszék nincs, bolt nincs, savó nincs, a tarokpartie leolvadt piquetpartiera, még a savanyúvíz sem savanyú már, de mi azért még is helyt állunk és folytatjuk az idényt.

Hanem aztán este, mikor a veranda alatt elkezdünk vacsorálni, egyszer csak megzendül valami a fejünk fölött, mintha egy szál bőgőhúr dudolna a magasban, s egyszerre csak lecsap valami az asztalunkra, a tál közepébe, a gyertya világába; egy repülő szörnyeteg: egy poloska.

Egy repülő poloska!

Poloska, a ki repül. Nem vár az àèrodromon feltalálására, már feltalálta. Repül maga.

Ez rettenetes állat.

Megfogni nem lehet, mert a ki hozzányult, az a kezével egy szobában nem hálhat. Ha megölik, abban a szobában ember meg nem maradhat a bűztől. A hol eltapossák, olajfolt támad a padlón. S az első után jön tiz, jön száz, jön ezer!

Mikor reggel az igazgatónak e szót említjük: «repülő poloska!» elsápad: s így szól: «hát már megérkeztek?»

Mert ezek zárják be a füredi idényt. Mikor a repülő poloska megjön, akkor megtelik villa, fürdőház, templom a szörnyeteggel, melyet megölni lehetetlen, mert büdös. Akkor egyszerre vége van minden idénynek: a fürdőt bezárják, a gőzhajó katlanát kioltják; a plébános hóna alá csapja a breviáriumot, s több misét nem mond; az elkésett vendégek menekülnek, a merre utat látnak; repülő poloska ellen nincs oltalom: az felhatol még a tihanyi kolostorba is, s tizennégy napig purgatoriummá változtatja a refektoriumot.

Csupán a Jakli boldog. Rá nézve a szobákba tolakodó büdös fenevadak sokasága valóságos embarras de richesses: neki ez a bűz «haut gout.» Nem győzi őket felvillázni. Ezek az ő kanaháni fürjei! Minket is megszabadít tőlük ekép. Duplex libelli dos est.

S igy végződik be az idény. Hideg, zivataros este berekeszti a jó kedv napjait: búcsúzunk, összecsókolózunk; a Kisfaludy utolsót füttyent, s a füredi sétány most már igazán üresen marad.

SZINHÁZI PUBLIKUMFOGÁS FÜRDŐN.

Másutt is nehéz a közönséget arra fellázitani nyáron, hogy színházba menjen, hát még fürdőn? a hol az ember, ha egymást nézi, az is elég mulatság.

Már délután három óra s még egy jegyet sem vittek el a pénztártól: pedig a veranda és gyógyudvar teli van válogatott közönséggel.

Egy, e tárgyban sok érdemmel biró toborzó neki indul a keserű adószedésnek.

Három termetes úr, ki most végezte az ebédet oda fenn, ide jött le a fekete kávét elkölteni.

— Ah, kedves egészségükre az ebédet! Hanyadszor tetszik ma kávézni? Csak másodszor? Harmadszor majd ozsonnára, úgy-e? De meg is látszik az áldás! Ez aztán az egészség! El tetszik ma jönni szinházba? Mit? Hogy nem kellenek önöknek a szinészek? Igen, de annál inkább kellenek önök a szinészeknek! Önök már háromszor ebédeltek ma, azok meg, szegények, csak ma estére fognak tegnapravalót reggelizni, ha lesz bevétel. Csak nem engedjük azt a gyalázatot megtörténni a hazán, hogy ily bőség idején a tudomány és művészet meghaljon éhen!»

Ezek megadják magukat.

Most idevetődik valami vatermörderes, borotvált állú egyéniség; valami bécsi börze-ágens.

— Ah, hozta Isten! Ön valószínűleg zártszéket keres a mai színi előadásra? Hogy érdemes-e azt megnézni? Elhiszem azt. Hogy ön bécsi, párisi szinházakhoz van szokva? Bagatelle! Ez itt olasz és spanyol! Ma lép föl signora Filomela di Carmonadli az «Afrikai nőben» Meyerbeertől, a mit még Párisban sem adtak! Nem hallotta ön hirét signora Carmonadlinak, férjezett Savanyo Caposta? Az nagyszerű! Párisban jobb szeretik, mint Charlotte Grisit! Aztán milyen a kiállítás! A diszletek mind selyemből és khinai porczellánból vannak; az előfüggöny maga négyezer ötszáz hatvankét forintba került; Pestet ábrázolja: ott van a kereskedelmi csarnok az előtérben, este hat órakor kiteszik az ablakába a bécsi börzeárfolyamról érkezett telegrammot, azt is megláthatni rajta, s mikor vége van az előadásnak, minden ember kap két forintot vacsorára. És mindezt hetven krajczárért.»

A börzeügynök nevet és fejcsóválva viszi a hetven krajczárt a kaszszához.

Most végig megy egy köpczös parasztgazda, feleségével, leányával az udvaron.

— Ah jó napot, bácsi; színházba ugy-e? szinházba? hogy nem oda? hát hova? Nincs az most itthon. Elment Veszprémbe; ne is keressék: menjenek inkább a szinházba. Ma uj darabot adnak. Pompás darabot, lesz benne ének, tácz, nagy tüzijáték. Hogy ki volt az a Choufleuri úr? Hát nem hallották hírét? az Napoleonnak az első minisztere, valóságos született francia: ez volt az, a ki kivitte, hogy Francziaországban nem fizetnek szőlődézsmát, se akczist, azért indított Napoleon háborút, hogy azt akarta, hogy itt se fizessenek. No hát ez az a Choufleuri. Ezt meg kell nézni; előadás alatt fánkot fognak osztogatni, s előadás után minden ember kap egy pohár bort (otthon a pinczéjében, ha még maradt.)

Ez is velünk jön.

Egy gömbölyű arczú és termetű tisztelendő atya telepedik le valamelyik asztalhoz.

— Alázatos szolgája, admodum reverendissime domine! Engedje meg, hogy tiszteletemet kinyilatkoztassam. Rég van szerencsém, jó híréből ismerni. Hogy honnan ismerem? Hahó! Ki ne emlegetné azt, a ki annyi jót tesz a szegényekkel, az inségesekkel? Nézze csak, admodum reverendissime, ezt a szerencsétlenséget. Ma reggel a direktor épen arra nyit be a színpadra, mikor kilencz szinész már a nyakára kötötte a kötelet, hogy mikor felhúzzák a kurtinát, őket is húzzák fel vele együtt. Borzasztó eset! Ha kilencz szinész egyszerre elöli magát, tizennyolcz özvegyet hagy maga után! Most ezeknek a javára lesz előadás: eltetszik jönni ugy-e? Nem is kérdem. Hogy még ma haza akar admodum reverendissime utazni? Szinház után a legszebb idő. Hogy itt hagyja az alkalmatosság? Semmi baj. Itt az én négy lovas hintóm, parancsoljon vele; akár mikor; mibe fogassak? brumba, faëtonba, batárba, nájdicsámba? Tessék választani.

A tisztelendő úr is kénytelen velünk jönni.

Most híre futamodik, hogy három előkelő úr, a ki nagyon bizonyos páholyvásárló, összeesküvést tervez a szomszéd faluban lakó X. úrhoz teendő barátságos kirándulásra. Ennek útját kell állani. Pedig már a kocsit is megrendelték.

— Alászolgája! Hallották már azt a borzasztó esetet? Most beszéli itt egy hiteles ember, a szomszéd falubeli káplány, hogy szegény X. úr a múlt éjjel megtébolyodott. A vendégeit, a kik nála voltak, baltával hajigálta, maga a szegény káplán is az ablakon menekült ki előle. Én kértem, hogy ne mondja senkinek, ne is mutassa magát többet itten, hogy híre ne futamodjék. Ugy-e jól tettem? Szegény X. úr! milyen derék ember volt! Aztán el tessék jönni a szinházba.

No ezeket is itthon marasztottuk.

Most egy kereskedő család érkezik, nagy pompával, három hölgy, két férfi!

— Helyet, helyet: asztalt ide, pinczér! Nem látod, kik jönnek? Ez a derék család ni! Ilyen hazafiak és honleányok kellenének sokan! Bezzeg nem kell ezeket biztatni, hogy jőjjenek a szinházba: mindennap ott vannak. De akárhogy elnézi az ember, nem is lát szebb leányokat az egész publikumban, mint ezek. Úgy segéljen, a publikum fele csak azért megy szinházba, hogy őket láthassa. Az apjuk, az pedig a legszolidabb ember fél Magyarországon; s aztán micsoda generozitás! Kitesz akármi született mágnáson. Művészetre, irodalomra, a mit kiád, számba sem veszi. Ezt becsülöm aztán.

Ez mind hát mögött mondatik, de úgy, hogy hallhassák.

Világos, hogy mind ott lesznek.

De az is világos ám, hogy a közül a hat üzér közül, a ki amott egy asztalt elfoglalt, s gyapjúról meg repczéről értekezik, egy sem szándékozik komoly harcz nélkül megválni a hét tizesétől. Ide már drasztikus eszközök kellenek.

— Uraim! A ki lump, ahhoz nem beszélek! A ki nekem azt mondja, hogy az a hetven krajczár is boldoggá teszi, annak azt mondom, agyiő, nesze még hetven krajczár hozzá, légy kétszer boldog! A kinek csak a pénz az Istene, a ki két garasért az öreg apját is eladná, olyan emberrel én szóba sem állok. Karsamediner! Tessék felszedni az elhajított szivar csutákat; az igen jó üzlet. Önök azonban tudom, hogy nem ilyen emberek, hanem igazi gentlemanek, a kik ötven krajczáros kabánoszt szívnak. Pfuj Teufel! Az olyan ember a ki visszakér a koldustól fél krajczárt, ha egy egészet adott neki. No iszen, majd olyan embert is mutathatok én az uraknak.

Hárman vállat vonnak és nevetnek rajta: de három megtér és kapitulál 50 krajczárig egy parterre jegyre.

— Itt jön az amerikai! Ez a derék gyerek ni! God bàj sir! Hogy vagy öreg? Most jött ide s már magyarúl beszél· Hau-du-ju-dú! Eljőjj ma a szinházba, öreg, jó hír jött Amerikából: megverték a rabszolgatartók az északiakat kegyetlenül. Vagy te is északi vagy? No hát akkor az északiak verték meg a rabszolgatartókat még kegyetlenebbül. Erről lesz az egész előadás, és kedvedért angolúl fognak énekelni az egész darabban végig, s a yankee doodle csárdást elhúzzák háromszor. Végül a Kearsage és az Alabáma hajók között történt tengeri csata fog életnagyságban két csavargőzös halászladik által produkáltatni.

No ez egy páholy!

— Uraim, először trombitálnak. Csináljanak tourokat, a kik kártyáznak, háromszor körül, aztán megy minden ember, a ki meg nem akar betegedni a hosszas üléstől. Tessék egymásnak szaporán fizetni. Ah, nagyságod nyert tíz forintot: no abból ötöt rászánhat egy páholyra. Méltóságodnak pedig veszteni tetszett húsz forintot? No ha huszat adhatott a pique-dámáért, adhat még ötöt azokért a szép eleven dámákért. — Tudtam én azt.

Második trombitaszó.

— Uraim! Dámáim! Politzei Stunde hat geschlagen! Öt órán túl nem szabad kártyázni, most jött ki a konkordátum: bírságot fizet, a ki itt marad.

A toborzott nép felkerekedik és megy.

De még nehány asztalnál ott marad egy-egy csapat, mely beletüzelte magát a robberekbe, s nem hagyhatja abba.

Harmadszor trombitálnak.

— Talpra magyar! Hangzik a trombitaszó! Urak, siessünk. Itt ne maradjunk. Jön Patkó, jön Hajnal, tizenketted magával, mindenkit kirabol, a kit itt talál. Menjünk a színházba, oda nem jöhet be, mert bilétet kérnek tőle!

Még aztán egynehány tapsonczra volna szükség, mert a fürdői publikum blazirt, nem szeret maga tapsolni.

Egy csoport léhűtő ott támasztja a korlátot.

— Hát ti mért nem mentek a szinházba, akasztófára valók? Itt kell lopni a drága napot? Aló marsch, a színházba. Én fizetek helyettetek. Aztán tapsoljatok. Ha jól viselitek magatokat, kaptok tőlem előadás után fejenkint öt garast, meg egy csináltvirág bokrétát a kalapotok mellé.

Végtére ilyenformán csak megtelik páholy, zártszék és karzat. A publikum jól mulat az előadáson, de még jobban azon, hogy milyen mesterséggel engedte magát összefogatni.

Csak a tapsonczok veszik komolyan a dolgot. Előadás után, mikor legtöbb a nép a gyógy-udvaron, megjelennek levett kalappal, s kérik azt az öt garast a tapsolásért.

— Ne féljetek fiaim. Az öt garastok fejenkint kijár. Szeretem, hogy takarékosok vagytok, nem felejtkeztetek meg róla. Jó helyen fekszik nálam a kapitálistok. Majd holnap megint gyertek el tapsolni, megint lesz nálam öt garastok; az lesz már tíz garas, negyven esztendeig mindennap benn hagyjátok nálam: felszaporodik tíz ezer forintra; annak a kamatjából is megélhettek. Derék, takarékos fiúk! alig huszonöt esztendősek, már is pénzt keresnek, s nem költik el, nem iszszák be: itt hagyják nálam. No fiaim már most menjetek haza.

És ez másnap, más variácziókkal megint újra kezdődik.

A JAKLI.

(Természethistoriai rajz.)

A balatonfüredi sétány változatos mulatságai ez idén egygyel ismét megszaporodtak. Miután megszámlálta a kedélyes gyógyvendég, hogy az új sétány a Balaton parton fölfelé épen hatszáz lépés, s bizonyságot szerzett magának a felől, hogy lefelé szinte hatszáz lépés, s mindkét útjában találkozott hatvan régi jó ismerősével, a kinek a nevére nem emlékezik, mindegyiktől megkérdezte, hogy fürdött-e ma a Balatonban? s válaszúl kapta, hogy «még nem» : miután itt-amott interpelláltatott kiváncsi ismeretlenektől az iránt, vajjon kik ezek a szép úrhölgyek, a kik itt szemközt jönnek? miután azokat hátulról is megnézte s semmiképen nem tudta kitalálni a neveiket, sem a képes, sem a sasos oldaláról a medaillonjaiknak ; miután a nemzeti zenekar előtt elhaladva, édes visszaemlékezéssel gondolt rá, hogy ezt a nótát, a mit most húznak, aligha nem hallotta már valahol, s azután ismét visszatért és még egyszer találkozott az ismerőseivel, s még egyszer megkérdezte tőlük, hogy fürödtek e már ma a Balatonban? s azok még mindig nem fürödtek, s az ismeretlenek megújított interpellácziójira ismételten megfelelt, hogy nincs szerencséje sem a szemközt közeledő, sem a háttal elhaladó szép úrhölgyeket ismerhetni; miután kellemesen tapasztalá, a nemzeti zenekar mellett ismét elhaladva, hogy most már olyan nótát húznak, a mit két nap óta nem hallott, s ha mindezek után a sétány alsó végén, a hol a szennyes ruhákat mossák, s az ökröket usztatják, megállott és végig tekintve az egyenes vonalon, olyanforma gondolatja támadt, hogy ha most ezen az óriási tekepályán valami titáni kuglizó egy óriási tekegömböt végig lódítana, hej de sok «bakonbírót» üthetne le a lábáról! ...hát mondom, mikor az ember ezen melancholikus kedélyállapotig eljutott: egyszerre csak nagy riadalt lát támadni a sétány szabályosan alá s fel jövő tömegei között; szapora lótásfutás támad, felpiperézett úri kis gyermekek elszakítják magukat a bonne kezéből, s futnak egy bizonyos irányba, szép úrhölgyek tapogatják a chignonjaikat, ott van-e még a beletüzött virág? A zöld padokon kötővarró szorgalmatos delnők iparkodnak czérnát-gyűszűt magukhoz közelebb vonni; a nemzeti zenészek arczán is mahagoniszínű mosoly támad; s egy jelszó fut végig az egész úri tömegen: «itt a Jakli!» «Hol a Jakli?» «Ott a Jakli!» S nézi minden ember, hol van? a bokrokon keresztül, a fákon keresztül, olyan fent mintha léggömb volna, míg végre valaki rábukkan, s akkor aztán van nagy diadal, hogy «itt a Jakli!»

De hát ki az a Jakli?

Tán valami vendégművész, a ki inséges czélra hangversenyt szándékozik adni? Vagy valami házasulandó előtánczos, a ki a publikumnak ablakon kihajigált poharakkal kedveskedik? vagy valami új gőzhajó, a mely a szárazföldön kerülte meg a Balatont? vagy valami guatemalai konzul, a ki most írta alá a kereskedelmi szerződést Osztrák-Magyarország s Indo-Spanyolország között? vagy tán épen valami újdon kinevezett miniszter? (Már bizony nekünk semmivel sem volna nagyobb meglepetés Jakli, mint a németeknek volt Jiricsek. Hát mi volna benne?)

Hanem hát minekelőtte kiderülne, hogy ki az a Jakli, elébb hadd mondjam el, hogy mit beszélt nekem az én kedves Andor barátom, mikor együtt utaztunk nem rég Budáról Siófokig a vasuton.

Az én Andor barátom azt állitá, hogy az állatokban is vannak szellemi tehetségek, minőkkel az ember kizárólagosan dicsekszik.

Nevezetesen, hogy a szarka el tud számolni háromig. Tovább nem. De a hármas szám ismeretes előtte. Tán ha öt újja volna, akkor ötig is el tudna számolni.

Andor barátom nagy vadász: a mi nem abból áll, hogy az ember mentül több vadat rakásra mészároljon, hanem abból, hogy a vadállatok természetét kitanulja. Ő tehát saját experimentuma után demonstrálta a feltett tételt.

— Ha a vadász lesgunyhót állít fel, tapasztalni fogja, hogy a legelső, a ki a csalétekre megjelen, az a szarka. A kisérlettevő vadász egy vaklövéssel elriasztja a szarkát. Másnap újra eljön a vadász a kunyhóba s kiteszi a csalétket. A szarka is megjelen, de lötávolon kívül marad, s csak akkor jön le a csalétekre, mikor a vadászt a kunyhóból eltávozni látja. A vadász megint másnap újra eljön másod magával, s be megy a kunyhóba. A szarka ott lesi és vár. A vadász kijön a kunyhóból s elmegy. A szarka nem jön le a fáról: számlál: «egy, kettő!» a másik vadász még benn van. Csak azután száll le, mikor az is elment. Azután eljön a vadász harmad magával: bemennek a kunyhóba mind a hárman. Majdan eltávozik az első, az után a második: a szarka nem száll le a fáról; számlál: «egy, kettő, három!» a harmadik még benn van, s megvárja, míg az is elmozdul. Hanem ha a vadász negyed magával jön: ott már a szarkát elhagyja az algebrai ismerete, a harmadik vadász eltávozta után lejön a szarka a csalétekre, s a negyediknek martalékul esik. A négyes szám már nincs a fejében.»

Ezt, minthogy igen elmés felfedezés, s minthogy Andor barátom igen tapasztalt vadász, el kellett hinnem.

Hanem hát már most jelenthetem az én kedves Andor barátomnak, hogy ez a tétel, újabb természettudományi észleletek alapján, tetemes módositáson tágul végig: mert az én szarkám nem háromig, de tizenkettőig tud elszámlálni.

S már most, ha valaki azt kérdezi a b.-füredi sétányon, hogy ki az a Jakli? az bizonyosan valami meszszeföldről jött idegen; a ki azt a feleletet nyeri, hogy hát még anynyit sem tud? hisz azt minden ember tudja, hogy ez a Jókaiéknak a szarkája.

Oh igenis. Jakli B.-Füred czelebritásai közé tartozik, a ki nélkül sem a reggeli, sem az esteli promenáde meg nem történhetik. Mikor legtöbb a vendég, mikor legdíszesebb hölgysereg hullámzik végig a sétányon, ott jár nagy méltóságos léptekkel közöttük, s neki van a legnagyobb schleppje mindannyi közt; üdvözli a legifjabb nemzedéket, s bujosdít játszik vele a bokrok között, megczibálja a kis kutyák szőrét, rárepül a szép kisasszonyok vállaira s hízelgő bókokat cseveg a füleikbe; egy óriási hajtorony tetejét kiválasztja kedvencz helyéül s felrepülve rá eleven paradicsom-madárnak, megbolygatja csőrével a fodrászati remeket, megkérdve: «hogy fontja ennek a kazal hajnak?» csintalanúl háta mögé kerül a sétányon szorgalmasan horgacsoló hölgyeknek, s kellemes emocziót szerez nekik, a czérnagombolyaikkal tova repülve, s ha végre megúnta a mulatságot, felrepül egy fára s onnan bírálja fél szemmel a társaságot, a legszebb angol nyelven közölve észrevételeit. Időközönkint meglátogatja a nemzeti zenekart is, annak az asztalán és hangjegyein ott hagyogatva látogató jegyeit, melyek bár nincsenek betűkkel írva, de mégis minden ember el tudja róluk olvasni, a mint meglátja az ott hagyott jegyet, hogy «ezt a szarka csinálta ide!»

Szokása neki sokáig elmulatni: igen emanczipált egyéniség. Mint igazi gentleman, csak enni jár haza. Néha az éjszakát is kinn tölti; mely korhelykedési hajlamát csak fiatalsága menti ki. Kénytelenek vagyunk neki elnézni. Pedig aztán van miatta nagy aggodalom. Vajjon nem érte-e valami baj? Nem keveredett-e rossz társaságba? Nem követett-e el valami olyan főbenjáró bünt, a miért a hatóság büntető kezei elérték? Miért is nagy megnyugtatásunkra szolgál, mikor reggel beállít a kifent bajuszu pandur a duplapuskával a vállán, jelenteni, hogy legyünk nyugodtak, a szarka megvan! épen most fordította fel a kávéházban a kiflis kosarat; vagy mikor este az uradalmi kertész futárja jön jelenteni, hogy a Jakli épen egy miniszteri osztálytanácsos kalapjáról huzgálja a szalagot; tehát a legjobb társaságban van. És mindannyiszor, a midőn valakinek eszébe jut, hogy a Jaklit elfogja, ez oly hangos protestáczióval hivatkozik a primæ nonusra, mely szerint magyar nemest előleges perbefogatás nélkül elfogni nem szabad, hogy rögtön összecsődül a publikum, s kiszabadítja az elfogó kezéből: «hisz ez a Jakli!» ezt nem szabad elfogni!

Hanem aztán, a mint a régi színház órája üti a tizenkettőt, a Jakli félbeszakítja a társalgást, rekomendálja magát, s házakon, kerteken és chignonokon keresztül repül egyenesen haza, s szörnyen perlekedik a szakácsnéval, ha még nem kész az ebéd.

Külömben Jakli igen mértékletes egyéniség. Eszik húst, galuskát, de soha sem annyit, a mennyit kap. Felét a kapottnak megtakarítja szűkebb időkre. Kikeres olyan szegleteket a környékben, a hol keresményét bizton elrejtheti, pamlagtámlákat és függönyránczokat. Ha vendég van a háznál, annak a zsebeit okvetlenül ellátja félretett darab húsokkal és csíkmákokkal, a vendégek aztán a rájuk bizottal galádul odább állnak. Egyszer megsejti a küszöbön alvó nagy newfoundlandi kutyát, a mint épen egy darab sültmaradvány hovahelyezésén töprenkedik. Gondolja magában: ez olyan úr, ki ezzel a czikkel en gros foglalkozik, tehát bizalmat érdemel, s a mint az alvó lábai meszsze el vannak nyujtva, oda dugja annak az újjai közé megtakarított keresményét, s azzal, mint ki vagyonát legjobban fektette be, odább tánczol. A newfoundlandi fölébred, megérzi a tenyerébe került fidei kommisszumot; legkisebb lelkiismeret-mardosás nélkül bekeblezi azt és alszik tovább. Mikor aztán visszajön a Jakli s keresi a bankár tenyerébe letett hitbizományt, s nem találja ott többé, akkor olyan furcsa képet csinál hozzá, mint valami akczionárius, a kinek azt mondják, hogy se dividenda, se kapitális! E percztől fogva Jakli kutyagyülölő; a hol egyet megkaphat, könnyebb a lelkének, ha megczibálhatja a farkát, s e mysantrop kedélyben többé semmit sem rejt el a háznál, hanem elviszi a megtakarítottat az Écsy kertbe, s ott dugja el valahol hallgatag káposzta levelek közé.

Pedig a Jakli nagy acquizitor. A régi világban úgy hínák, hogy tolvaj; hanem az actienschwindel korszakában úgy híják, hogy acquizitor. S ebből fog mindjárt kiderülni, hogy tizenkettőig el tud számlálni, (nem pedig a fenemlített tizenkét órakor pontosan megjelenésből, mint talán többen tévesen hitték.)

A Jakliban egy nagy szabó veszett el! Egy második Wellisch Adolf (Kristóf-tér Nr. 1. I. Stock). Nincs gyűszű, czérna, varrótű biztosságban miatta egész Balaton-Füreden és ezer lépésnyi kerületben. Egy hét alatt tizenkét eset lőn rendőrileg feljelentve, miszerint a Jakli, gyanútlanul varrogató hölgyek oldala mellől, az egy perczre letet tgyűszűt orozva felkapta, s a levegőkön keresztül elvitte. Ugyanennyi kárpótlási pernek nézek én eléje. A másik hét alatt tizenkét varrótűnek hasonló kriminális úton eltulajdonítása háborította fel a közcsendet Balaton-Füreden, a nélkül, hogy a rendőrségnek sikerült volna felfedezni, hova tűntek el az elorzott kincsek? A nyugtalanított közönség már ifjabb Ráday Gedeont kezdte emlegetni. Most meg már kilencz külömböző panaszos jelentkezik nálam, hogy ugyanannyi fonat czérnáját rabolta el a Jakli. «Csak várjanak tisztelt úrhölgyeim, még három van hátra; a Jakli tizenkettőig tud számlálni; annyi gyüszűt, annyi tűt szerzett be, annyi czérna kell még hozzá.» Aztán meg fogja nyitni az établissement-t.

Ollóra nincs szüksége: az van neki a feje elején, olyan hatalmas, hogy a kit megcsíp vele, sírva fakad. Ebéd után, mikor a hírlapok megjönnek, rendesen ő igen érdekeltnek mutatkozik irántuk. Különös szenvedélye a Budapesti Közlöny; azt személyesen bontja fel; végig nézi a legújabb kinevezéseket, s hozzátörüli némelyikhez az orrát: aztán megfogja a lábával s neki akasztva az ollóját, nagyokat szab belőle; valószínüleg mustrákat a szarkák egyenruhájához, s azokkal is repül rejtett szabóműhelyéhez. Délután pedig sorba látogatja a gyümölcs áruló kofákat, s azt teszi, hogy előbb megránczigálja hátulról a fejkötőjét; mikor az hátranéz, akkor hirtelen keresztül oson a zsámolya alatt s a másik perczben már repül az elrabolt cseresnyével, körtével.

És mindez a hatóságok szeme láttára történik, hogy ily rövid idő alatt háromszor tizenkét útonállással és erőszakos betöréssel párosult rablási eset hivatalos megtorlás nélkül maradt; a mi ismét a magyarországi közbiztonsági viszonyok szomoru állapotáról tanúskodik.

De sokkal jobban aggaszt bennünket, kik a Jaklival közelebbi összeköttetésben állunk, e ferde irányban nyilatkozó indusztriális hajlamainál, azon titokszerű, mondhatni miszteriózus érzület, mely a Jakli keblében a fényes tárgyak iránti hajlamaival egyidejüleg kifejlődni törekedik.

A Jakli pietista!

A mint kinyitják a füredi templomot, elől megy a pap, utána megy a sekrestyés, utána megy a Jakli. A multkor épen egy vasárnapi nagy mise alkalmával, a mint egy kegyes úrhölgy a legájtatosabban bólingat az imádságos könyvébe, egyszer csak megrángatja valaki a hajfürtét hátulról: hát ez a hamis czopf mirevaló? Az úrhölgy odatekint, s felsikolt ijedtében, azt hiszi, maga a sátán ül a háta mögött hosszu orru szárnyas fenevad alakjában! A felriasztott kétlábu hallgató szárnyra kap, s felrepül a kathedrába, a hol a pap épen heves buzgalommal töri a poklok kapuit; a pap pofon csapja a nagy könyvvel: arra a szárnyas neophita rárepül az orgonára s végig ugrálva annak billentyűin, új melódiát improvizál a prédikáczió közepett; a kántor, a ministráns gyerekek elhessegetik onnan, arra neki megy a szent szobroknak, míg végre nagy exorcizáczió után ki tudják kergetni az ablakon.

Ez nagy botrány volt: elismerem. Galambot festve, verebet elevenen láthattunk már a templomban; de szarkát soha! Tudjuk nagyon jól, hogy a szent képeken Szent Antoniust a pusztában a többi ördöngös alakok között egy nagyon dekolletirozott kisasszony s egy szarka is kisértik, mely utóbbi a szent férfiu előtt kiterjesztett könyvbe vagdal a hosszu orrával, melynél fogva, ha a dekolletirozott kisasszonyoknak szabad is, de a szarkának nem szabad templomban megjelenni; mert az sacrilegium. Annálfogva tudtára adatott az illetőknek, hogy a Jakli egyházi átok alá van vetve, s ha még egyszer a templomba bemerészkedik lépni, megfojtatik és megégettetik.

Ez ellen nincsen segedelem.

Barátom Jakli, ha a miniszteriumot megsértetted, a midőn egy osztálytanácsos kalapjára rárepültél; ha ifjabb Ráday Gedeon figyelmét magadra vontad, a midőn harmincznál több rablási eseten rajta kapattál, ezeken még tudok segíteni, de ha a szent synedrium haragját vontad magadra, nem hogy én nem tudok, de nem tud azon segíteni még Pauler Tivadar sem!

Annálfogva nincs más mód, mint praeservativ módszerekhez nyulni.

Úgy teszünk vele, mint Mileticscsel: hogy se magában, se másban kárt ne tehessen, a mise alatt kalitkába csukjuk.

S mikor aztán vasárnap délelőtt a fürdői vendégek kérdezik egymástól a kútnál:

— 1. Hogy méltóztatott aludni? — 2. Megtetszik-e ma förödni a Balatonban? — 3. Lesz-e ma táncz a szálában? — A negyedik kérdés az: hogy 4. Hát a Jakli vajjon hol van?

— Az be van csukva.

— Miért van becsukva?

— Hogy templomba ne mehessen.

A miért aztán, délben szabadon bocsáttatván, azzal kárpótolja magát, hogy este haza sem jön, hanem egész éjjel nézi a jegenyefáról, hogy isznak az emberek? Azt hiszi szarka-észszel, hogy ez is a vasárnapi isteni-tisztelethez tartozik.

HA AZ EMBER HÍRESSÉ LESZ.

Tallérosy Zebulon barátom mindig azon sóhajtozott, hogy bárcsak ő belőle valaha híres ember lehetne. Kivánságát meghallgatá a sors; egy rövid év s neve ott ragyog, a hol egy Mühlfeld, egy Brinz, egy Dr. Hein s egyéb világhírű humoristák nevei ragyognak.

Van-e a hazában hirlapolvasó, a kire Tallérosy Zebulon levelei hasonló felvidító hatással ne volnának, mint a (csitt! Szerk.) Ugyanazon leleményesség, ugyanazon helyes felfogása a nép hangulatának, a mit nyomról-nyomra mindig jobban bámulunk itt és amott.

Denique Tallérosy Zebulon híres embernek érezve magát, nem férhetett bőrében, élvezni kivánta a hírrel járó dicsőséget, s elindult egy kis körútra, mint szoktak híres emberek, kik szeretik magukat ünnepeltetni.

Első nap vasuton utazott. A waggonban egyedül találta magát egy más nemen levő egyéniséggel, a kitől később, saját állítása szerint, megtudá, hogy még kisasszony. A szép lélek kanász kalapot viselt kócsagtollal, meg Kazinczy-dolmányt, nagy vitézkötéssel és illendő krinolint. A mit a költők a szépségről írnak, az mind meg volt rajta, azzal a változatossággal, hogy fehérek nem a fogai, hanem a hajaszálai, feketék nem a szemei, hanem a fogai, pirosak nem az orczái, hanem az orra. Külömben igen jeles és kellemetes egyéniség volt.

Zebulon barátunk nem állhatván sokáig az inkognitót, felfedezte magát kellemes utitársnője előtt, hogy ő az a híres Tallérosy, a mit a szép lélek igen nagy örömmel hallott, s magasztalta aztán tisztelt barátunkat és idézte jelesebb mondásait, úgy hogy az utolsó stáczión Zebulon alig fért ki a waggon ajtaján, úgy meghizott a sok dicsőségtől.

Szerencsétlen! Nem tudta, hogy kinek a kezébe került. Az a szép lélek a Divatcsarnok vidéki levelezője, hirhedett rébuszmegfejtő czelebritás, a ki azonnal, a mint papirhoz jut, siet megírni a minden tekintetben jelesül szerkesztett divatlap zöld boritékja számára e következő tudósítást:

«X. X. Ma utazott keresztül jeles és hirhedett hazánkfia Tallérosy Zebulon, egy csodaszép úrhölgy társaságában, ki által a legnagyobb kitüntetésben részesítteték; igéretét birjuk, melyet a fentisztelt delnőnek adott, hogy mihelyt országos ügyei engedendik, hosszasabb itt maradással fogja szerencséltetni itteni tisztelőit, s különösen azon tisztelőnőjét, ki e rövid napot élte legkellemesebb perczei közé fogja számitani.»

(Zebulonnak pedig van felesége otthon; erre a vidéki levelezők nem reflektálnak.)

A vasutról leszállva, Zebulon kocsit fogad; jámbor kék mándlis hazafit, s megmondja neki a falu nevét, a hova szándékozik.

A jámbor fuvaros útközben elárulja, hogy ő is szokott ám ujságokat olvasni. Zebulon kap rajta, felfedezi előtte kilétét; a fuvaros nagyon örül, hogy ilyen nevezetes személyt szállíthat a szekerén, s azontúl foly az értekezés ország dolgairól és magas miniszteriumról, egész a falu határáig, a hova a Zebulon meg akar érkezni. Itt a litterátus furmányos bátorkodik azzal a prózai kérdéssel megszakitani a tanácskozmányok folyamát, hogy hová akar szállni a tekintetes úr?

— Had hova mashova, mind az in kedves baratom uramhoz, tekintedezs Mindenvaro Adam úrhoz.

— Aha! No annál épen most van tizenkét katona a

Ráczkrisztus regementből (Reusz Kösztricz) egy főhadnagygyal adóexekuczión.

— No! úgy kedves baratom uram, kocsis, nem szalok oda. Katonakkal nem jó kollizióba gyüni, a hol hadnagy van, hamar történik konfliktus, katona előtt respektussal birok, ez a hadnagy nekem kellemetlen auspicium; csak menyünk kocsmahazba.

Szerencsétlen Zebulon! Nem gyanította, hogy a fuvarosa titkos levelezője a debreczen-nagyváradi közlönynek, melynek legközelebbi száma ily tudósítást hoz:

«Q. Q. Most járt vidékünkön ama híres Tallérosy Zebulon, hirhedett czelebritás; épen akkor volt itt katonaexekuczió; a derék hazafi szörnyen szidott valami Auspiczi hadnagyot, a kinek szerencséje, hogy nem találkozhatott vele a konviktusban, mert külömben kollaczióra majd adott volna neki egy kis despektust.»

(Azt persze nem bánja a vidéki levelező, akárhogy tud Zebulon a duellálás mesterségéhez.)

Nemes barátunk tehát nem mervén érdemes barátjához szállni, kinek hasonló körülmények között az «újabb beszállásolás» alig okozna örömet, leteteti magát a falusi fogadóba.

A kocsmáros fiatal értelmes ember, újságokat is látni asztalán, felesége is fiatal menyecske. Zebulon nem állhatja meg, hogy meg ne ismertesse magát. Kocsmáros nagyon örül. Beszédbe elegyednek; Zebulon kérdezősködik családi állapotuk felől: «van-e már örökös?» Kocsmáros bajuszán pederítve, felel «még nincs, de aligha nem lesz.» Menyecske elpirul s kiszalad a szobából!

Zebulon tehát illő virágnyelven mond: «no, agya Isten, esztendőre megirkezik az, a kit olyan nagyon vartunk.» (Senkit mást nem értett alatta, mint azt az útban levő örököst, a ki majd talán születni fog a vendégfogadós örömére.)

Szerencsétlen! Nem sejtette, hogy a kocsmáros titkos levelezője a Trombitának, melyben a legközelebbi postával a következő tudósítást fogja közrebocsátani:

«Hirhedett hazánkfia, Tallérosy Zebulon, környékünket is megvigasztalá körutazása alkalmával; sokat panaszkodtunk a mostoha idők fölött; ő azonban megnyugtatott, hogy majd máskép lesz az, ha a jövő tavaszszal hazajön az, a kit olyan nagyon várunk stb.»

(Azt persze a vidéki levelező nem tudja, hogy az ujságokat nemcsak a kávéházban olvassák, hanem a policzián is.)

Mit csináljon Zebulon az unalmas éjszakán át, hogy meg ne őszüljön, míg megvirrad?

«Ne tessék búsulni, mindjárt eljön az ispán úr, meg az erdész, aztán meg a káplán úr, azok itt szoktak tarokkozni, szerencséjüknek tartandják, ha uraságodat be vehetik negyediknek.

Úgy lett. Zebulon megismerteté magát mind a három úrral, a kik természetesen mind régóta tisztelői s nagyon örvendenek, hogy ilyen nagy férfiuval ehetnek egy tálból cseresnyét.

Előhozatik az altehrwürdig tuczat kártya, melyben a többek közt a skiz hátán akkora faggyúpecsét van, mint egy tízkrajczáros bilyog, a pagát szegletéből meg le van hasítva egy darab; a ki oszt, mindig megmondja: «ott megy a skiz, ott megy a pagát.» Zebulon külömben is nagy szerencsében van; káplán úr pedig oly roszszul játszik, hogy mikor ultimót mond, primóra elszalad a pagáttal. Száz point megy egy új krajczárban. Éjfél után, mikor összeszámítanak, káplán úr fizet egy egész egységes osztrák forintot, meg tizenkilencz krajczárt, s abból csak magának Zebulonnak kilenczvenöt krajczárt, ki eként befonta a társaságot legalább két veres forintig.

De hátra van a boszú! Szerencsétlen Zebulon nem sejtette, hogy a káplán úr a P. H. titkos levelezője, ki is revancheul nem késett az ultrák egyikének körútjáról e humorisztikus megjegyzést közleni a fentisztelt lap hasábjain:

«Itt járt Tallérosy Zebulon is, ki úgy látszik, hogy sokkal szerencsésebb a 47-es tarokban, mint a 48-as politikában, mert egy éjjel összes mindnyájunknak egész pénzkészletét elnyerte.»

(Azt persze nem gondolja meg a levelező, hogy az embernek otthon hitelezői is vanak.)

Már most kerülj haza Tallérosy Zebulon.

A legelső, a mint otthon benyitja az ajtót, az, hogy a felesége tíz körömmel ragad a hajába.

— Hát te semmire való vén kandur! Micsoda szép kalandok útán jársz te, ha elszabadulsz? Ki volt az a csodaszép hölgy, a kinek megigérted, hogy majd oda mégy hozzá lakni? Úgy-e? Eltagadtad, hogy már feleséges ember vagy? Kiadtad magadat diáknak; úgy-e fertelmes?

Zebulon az ártatlan emberek flegmájával veszi a dolgot; tudja, hogy nem vétett semmit.

— Micsoda bolond beszid ez? Ki elbolondabitota teneked?

— Soha se tessék tagadni. Itt van nyomtatásban ni. Ugy-e? Csodaszép hölgyek kellenek neki?

Zebulon olvassa az árulást, bámul, esküszik, káromkodik, a harcz annál elkeseredettebb lesz; szerencséjére csengetnek az ajtón, soha szivesebben látott vendég nem öhetett a házhoz, akárki legyen.

Azon akárki pedig senki sem más, mint a szabó, meg a csizmadia, meg a boltos, aztán meg a masamód, mind hozzák a kontót.

No köszönöm az ilyen megszabadulást.

— De mi ütött az urakhoz, hogy ma gyünek hozam? Talán lutrit megnyertem, a kire nem tettem, vagy mi?

— Igen is, itt van az ujságban, hogy méltóztatott igen sok pénzt nyerni. Most tessék kiegyenlíteni e kis tartozást.

Tallérosy lát és olvas, olvas és káromkodik.

— Micsoda nyeresig? It a tarczam, kifordítom, befordítom, kívül is`anyi van, mint belül. Micsoda nyeresig? Egy paprikahendlinek az ara, semmi több.

De azok nem akarják elhinni; a mi nyomtatva van, az nem lehet nem igaz. Zebulon esküszik mennyre-földre, nem használ, azok nem mozdulnak, míg legalább valamit nem fizet abból a nagy nyereségből. Csöngetnek az ajtón. No hála Istennek, jön valaki megint, a ki által megszabadul Sisera hadaitól.

Két ismeretlen úr áll előtte, a kiket nem látott soha.

— Ön az a Tallérosy Zebulon?

— Szolgálatjukra.

— Mi baja van önnek Auspiczi hadnagygyal?

— Soha se is halotam nevit.

Ekkor egyik úr előhúz egy ujságot a zsebéből s mutatja neki:

— Mit akart ön ezzel mondani?

Zebulon elámul.

— Soha in, az in iletemben!

— Akar ön elégtételt adni azon úrnak, kit úgy megsértett, s kinek mi segédei vagyunk?

— Eligtitelt, de minek eligtitelt?

— Tessék igent, vagy nemet mondani.

— Nem akarom. Sem eligtitelt, sem kevistitelt nem akarom. Nem bantottam senkit.

— Úgy, tehát nem ad elégtételt? s tudja ön mi az olyan embernek jutalma, a ki a megbántásért megtagadja a lovagias elégtételt? Annak a hátán megtánczoltatják a rájtpájcslit.

Jaj Zebulon! Ennek fele se tréfa. Ezek haragos urak. Mit csinálni velük? Ki szabadit meg ebből? Hol van egy policzáj?

Mintha csak kivánságra jönne, itt van a policzáj.

— Herr Zebulon. Alant vár a kocsi. Tessék velem jönni oda a numero ultimóba.

Ezt nevezem aztán esőről csurgó alá! Kihívás elől behívás elé.

— Herr Tallérosy! szólt a rend tiszteletreméltó fentartója a numero ultimóban. Micsoda botorságokat beszélt ön itt: Türről, Garibaldiról, hogy majd eljönnek? Miért mondta azt?

— Én?

— Ne tessék tagadni. Itt van az ujságban; nos talán nem igaz?

Zebulon annyira meg van rettenve, hogy nem talál szavakat mentségére.

— Ezúttal örülhet ön, hogy nagyobb büntetés nem éri, hanem kénytelen vagyok önnek tudtára adni, hogy az efféle lázítások miatt önnek a várost elhagynia nem szabad.

Óh átkozott híresséletel.

Már most szegény Zebulon barátunk igy van:

Ha hazamegy és bezárkózik, a felesége kikaparja a szemeit.

Ha nyitva hagyja az ajtaját, a hitelezői nyakára járnak.

Ha kimegy az utczára, rajtpájcslit tánczoltatnak meg a hátán.

Ha pedig el akar szökni a baj elől, elcsípik, mint országháborítót.

Így jár, a ki híres emberré lesz, s azt nem tudja titokban tartani.

A PATHOLOGICOPHISIOLOGIAI PÖRESET.

— Ugyan, tisztelt doktor úr, mondja meg én nekem, lehetséges-e az, hogy valakit az unalom megöljön?

E sajátságos tárgy felől interpellálta gr. Berzy házi orvosát, a tudós doktor Pipitért.

Doktor Pipitér azt felelte rá, hogy «lehet».

— Magyarázza meg azt nekem, kérem.

— Hát az úgy van, hogy az unalomból támad a vértespedés, a vértespedés szüli a rásztkórt, a rásztkórból következnek különféle organikus hiányok, a sápkór, a lépkór, a lépkór után következik a májdaganat, a szívtágulás, a szívtágulásra jön a szívütér csontosulás; innen támadnak a gerinczagy bántalmak, azokból jön ismét a hátgerinczsorvadás, ezen komplikált bajoknak egymással való találkozása okozza utóbb a gümőkórt, nem ritkán az agyvelőlágyulást, s minthogy az ember unalmában sokszor a fogát szokta piszkálni, ebből támad a csontszú, a csontszú hozza magával a félfő fájdalmat, abból idült baj lesz, míg végre a test csupa merő unatkoztából általános elgyengülés miatt megtér egy mulatságosabb hazába.

— Ugyan kérem, tisztelt doktor, nem adná nekem ezt az orvosi véleményét irásban?

— Szivesen, monda doktor Pipitér, és megirta a tudományos értekezést és műértői véleményt, melynek értelmében az unalom tökéletesen alkalmas szer arra, hogy valakit megöljön.

Gróf Berzy megköszönte szépen a tudományos felvilágositást s ellátogatott Fellegi Szeréna grófnőhöz, kit az egész világ a legszellemdúsabb asszonynak ismer el, s kibe gróf Berzy halálra szerelmes akart lenni.

Két óráig volt gróf Berzy Szeréna grófnőnél, a nélkül, hogy egy okos szót szólhatott volna vele. Ott ült nála báró Tinódi de eodem, s az annyi üres ostobaságot fecsegett össze-vissza, hogy a grófnő nem győzött rá eleget ásítani.

— Ah, ez a báró a legunalmasabb ember a világon! tört ki végre Szeréna grófnő, mikor a báró valahogy mégis csak elment, s ők egyedűl maradtak.

— Nem adná ezt nekem nagysád irásban?

— Írásban? Hisz ez olyan dolog, a mit minden ember tud.

— De én nekem hiteles alakban kellene, bélyegpapirosra; nekem ez, mint törvényes bizonyítvány szükséges.

— No azt bizony kiadhatom önnek minden káptalan nélkül.

A gróf elővette a bélyegpapirost, a grófné ráirta a bizonyitványt, mely szerint elismertetik, hogy báró Tinódi két esztendő és hat hónap alatt, a míg a grófné szolgálatában állott, magát folyvást unalmasan viselte.

Másnap aztán beperelte gróf Berzy báró Tinódit Szeréna grófné bizonyitványa s doktor Pipitér orvosi véleménye alapján, mint gyilkossági merénylet tevőt, a ki Fellegi Szeréna grófnőt meg akarja ölni.

A pörnek nagy nevetés lett a vége. A báró segédeket szólongatott, kikkel kihivassa élet-halál bajra gróf Berzyt, hanem mindenki azt a tanácsot adta neki, hogy legyen esze; máskor ne menjen olyan helyre harmadiknak, a hol csak ketten akarnak lenni.

EGY BETEG EMBER ÉJJELI MULATSÁGA FÜRDŐN.

Patiens fölteszi magában, hogy az orvos rendelete szerint korán átadja magát a nyugalomnak, s lefekszik kilencz órakor.

A kezdet nehéz, mert ajtaja előtt a folyosón összetalálkozik két beszédes asszonyság, s azok addig el sem eresztik egymást, míg kölcsönösen meg nem beszélték, milyenek voltak a toilettek a mai promenádon. X.-né milyen rettenetes rövid ruhát visel! a zsidó kisasszonyok milyen borzasztó pucczot űznek! Y. úr azóta bárónak hivatja magát, mióta grófnéknak udvarol. Hogy a víz milyen hideg volt ma, hogy a kútnál egy kisasszony elájult; hogy a vendéglőben a tegnapi marhahúst adják fel mai vadászvagdaltnak; hogy milyen jó volna már otthon.

Végre kibeszélték már magukat, s szélylyel mennek.

Patiens reméli, hogy tíz órára mégis csak elalszik.

Ekkor megzendűl a csendes éjben a nachtmusik. — Új czelebritások érkeztek, azokat üdvözlik. Még pedig többen is, a mint a zene vándorlásából kivehetni.

Patiensnek módjában van psychologiai tanulmányokat kezdeni a lejátszott darabokból a megtiszteltek egyéniségére. Az elsőnek a Dunanant húzzák, meg a legújabb csárdást: «az asszony, a leány verve jó!» Ez egy független földesúr Somogyból, vagy honnan. A másodiknak a «Hazádnak rendületlen»-nel kezdik, s «búsul a lengyel»-en végzik. Ez valami hirneves államszónok. A harmadiknak elrántják a Rákóczyt, a Klapkát, meg a marseillaiset. Ez legalább is honvéd ezredes.

E studiumnak is vége, s következnék az alvás.

Hanem a mellékszobában lakik egy kereskedő feleségével, meg három leányával; azok most érkeznek haza a város végéről, a hol egy kóser korcsma van, melybe vacsorálni járnak azon leendő polgártársaink, kik nagyon sürgetik az egyenlőséget. Mind az öten azon versenyeznek, hogy egymást túlkiabálják. Patiens szeretné őket megkérni, hogy legyenek csendesebben, de fél tőle, hogy holnap kiírják a Lloyd nyilt terébe, s inkább végit várja a családi konczertnek, melynek fináléját a folyosón kiporolt krinolinok, s összevert topánkák dobütései képezik.

De végre mégis csak csend lesz. Patiens kábult fővel lesi az áldott álmot, mely lázát enyhítse.

A mély csendben hatalmas lépések verik fel a folyosói viszhangot. Tekintélyes sarkantyús csizmapár rengeti végig az épületet, s egy ágyúdörejnyi hatalmas ajtócsattanás hirdeti valamennyi alvó vendégnek, hogy most van vége a kalabriás partienak.

— Ejnye, ez ugyancsak becsukta az ajtót! mondják mindannyian, a kik részesültek benne.

De annyira még sem csukta be, hogy megint ki ne nyissa; elkezdvén a nagy haranggal csöngetni, kimért időközökben, hol kettőt, hol hármat.

Végre előkerül egy szobaleány.

— Mi tetszik?

— Hol a csizmahúzó?!

Végre ez a baj is megorvosoltatik; az óra tizenkettőt üt, s a patiens kezd fél álomba keseredni, melyben csupa csizmahúzók ülnek a mellén, a torkán, a homlokán, meresztik rá a szarvaikat, harapdálják két ágú fogóikkal, s fúrják az oldalába agyaraikat.

Következik azonban a nemezis.

Egy brünni serfőzőnek van egy kis kutyája, a ki eltévedt, s most erre a folyosóra bukkanva ki, elkezd minden ajtón kérezkedni. Elébb szépen kapargatja az ajtót, azután egyetkettőt csahint, majd megint odább megy a gazdája rejthelyét keresni.

A patiensnek már káromkodni sincs ereje. Félig alszik, félig meg van őrülve. Végre a kis kutya állhatatosan megmarad kaparni a sarkantyús vitéz ajtaja előtt, s változatosság kedveért egy-egy nokturnot üvölt eis mollból.

Egyszer aztán végét veti a mulatságnak egy hatalmas csattanás; a sarkantyús hazafi egy somfabottal felvilágosítá a hű ebet félreértése felől, s az aztán ordítva, üvöltve szalad végig folyosókon, lépcsőkön, rémületet és ijedelmet gerjesztve mindenfelől.

A patiens kezd rajta gondolkozni, hogy nem jobban kipihenné-e magát, ha fölkelne?

Az óraütések éjfél után három óra felé kezdenek szaporodni.

Ekkor egy kis barátságos szél kerekedik. A közös folyosónak egyik ablakát nyitva felejtették, most az kezd el muzsikálni. Bárcsak összetörnék! sóhajtja magában minden ember, de egyik sem érzi magát hivatva, hogy felkeljen, s a többiek kedveért is betegye az ablakot.

De négy óra felé mégis csak erőt vesz az álom a szempillákon, s a patienst nagy nehezen narkotizálja.

Ekkor, mint a mennydörgő Jupiter, jön vágtatva a savós szekér, mely hozza a gyógyító nedvet a betegek számára, s vágtat végig az udvaron, mint egy igazi mennydörgés.

Patiens épen azt álmodta, mintha forró zsírban úszott volna nyakig. Ugyan jó, hogy ez a kocsi fölébresztette. Fölteszi magában, hogy már most valamivel hűsebb liquidumban fogja megkisérteni az úszást!

Addig-addig próbálgatja, míg reggel felé csakugyan szerencsésen elszenderül.

Hanem akkor megint ráránthják a reggeli muzsikaszót. Nincs mit tenni, be kell végezni az éjszakát, akár volt érdemes arra, hogy éjszakának hívják, akár nem.

A HOLT EMBER

Hire futamodott, hogy a kedvelt komikus Damó főbe lőtte magát.

Onnan támadhatott a hír, hogy az egyetlen egy requizitum puskát egy este kikölcsönözte a ruhatárnoktól, azzal az igérettel, hogy valami nagy pecsenyét fog meglőni, s abból neki is juttat, aztán egy hét múlva sem került elő a puskával. Bizonyosan saját magát értette alatta.

Ezt a hírt mindjárt meg is írta, mint probáció calamit egy fiatal múzsafi egy vidéki hírlapnak, abból átment a fővárosi hirlapokba, onnan ki a külföldi hirlapokba s valószinűleg át is ment Amerikába.

Akkor csak egyszerre előáll Damó a puskával. Az egy héti vadászat alatt lőtt egy harkályt. Sok más nagyobb állatot is megriasztott, a kik mind csak egy hajszál hiján menekültek meg tőle. Hanem hát a harkály nem pecsenyének való.

Felmegy tehát az igazgatóhoz, s jelenti, hogy itt van.

Az igazgató vállat von.

— Hogy lehetne már ön itt, mikor ön meghalt?

— Ki mondja azt?

— Ihol van az újságban. Hat újságban is benne van, hogy ön agyonlőtte magát s meghalt.

— De hát én mondom, hogy nem haltam meg.

— Már nekem hiába mondja. Azt csak nem prætendálja talán, hogy én önnek jobban higyjek, mint annyi tiszteletreméltó hazafinak?

— De mikor annyira nem haltam meg, hogy pláne egy kis anticzipácziót kérek.

— Micsoda posthumus czélokra?

— Hát arra a czélra, hogy éhes vagyok s enni akarok.

— No még ilyet sem hallottam, hogy a halottak éhezzenek. Barátom, a ki meghalt, az nem eszik, a ki nem eszik, az nem éhes, a ki nem éhes, annak nem kell anticzipáczió. Ön meghalt: ergo önnek nem kell több előlegezés.

— Ugyan kérem, legyen szives hát legalább egyet azokból a hirlapokból ide adni, hogy legitimálhassam vele magamat a házi gazdámnál, ha majd a házbért kéri, hogy én meghaltam.

— Tessék, akár kettő, de visszahozza, mert beköttetem.

A szegény halott azonban, a mint a konyhán keresztül ment, meglátott a tűzhelyen egy szép nagy pulykát nyárson pirulni. A szolgálónak azt mondta, hogy szaladjon be frissen, az igazgató úr feldöntötte a tintát, törülje fel, s míg az bement, köpenyege alá kerítette a pulykát s odább állt vele.

Mire a nyomozásra megindult igazgató valamelyik Bachus templomban rá akadhatott, már akkor az India tollatlan két lábú magzatának csak a csontváza volt feltalálható, olyan szépen kitisztogatva, mintha valami muzeum számára lett volna præparálva.

— Nini. Az úr megette az én pulykámat! támadt rá az igazgató a szinészre.

Az pedig kisérteties páthoszszal voná elő kebléből a tőle elhozott ujságot s az aláhúzott sorokra mutatott:

— Ime uram, itt a bizonyitvány, hogy én meghaltam, s a halottak, tetszik tudni, nem esznek.

TOLVAJ HISTÓRIA.

Éj volt, sötét volt, petroleum még a világon sem volt; a retek-utcza 212. számú ajtaján egy köpenyegbe burkolt férfiú surrant be, ki ugyanonnan a leghirhedettebb tolvajoknak éji gyülhelyül szolgáló 8. számú pinczeszobába lebotorkázott.

— Hah! ki az? kiálta egyszerre tizenkét alak, kiket a dohányfüstben nem lehete egymástól megkülönböztetni.

— Én gróf Karthagoi Hannibál vagyok; a zsebmetszők hirhedett vezérét keresem, a kitünő tekintélyű Knödlfressert.

— Én vagyok az! szólt rekedt hangon egy gyanus külsejű alak, gyanus léptekkel mozdulva előre.

— Örülök, hogy van szerencsém önnel megismerkedhetni, szólt a gróf; én egy sajátságos megbizással jöttem önhöz. Holnap termeim meg fognak nyilni az előkelő világ krémje előtt; holnap szükségem lenne önre, és még vagy hat ilyen gentlemenre, mint ön, a kik estélyemet jelenlétükkel megtisztelnék; a megjelenéshez szükséges frakk, fehér mellény és egyebek kiállítása az én feladatom lenne.

— És mi lenne a mi feladatunk?

— Semmi egyéb, mint a mulatság alatt minden férfi nemen levő vendégnek a tárczáját ellopni, a mi levélféle van bennük, azokat nekem átszolgáltatni, a mi pénznemű, azt maguknak megtartani.

— Ha csak ennyi kell, legyen ön felőlünk megnyugodva.

Gróf Karthagoi Hannibál nem szorított ugyan kezet Knödlfresser úrral, hanem ilyen férfiunak tolvaji szavában a nélkül is meg lehet bizni.

*

Karthagoi Didonia egyike azon hölgyeknek, a kik szépek.

Didonia grófné a szó szoros értelmében nő volt, mert hiszen ha férfi lett volna, valószinüleg nem lett volna Hannibál gróf felesége.

Egy napon Hannibál gróf megtudta, hogy Didonia grófné valakinek levelet irt. Sejtelmei megsugták, hogy az a valaki: férfi, hanem azt nem sugták meg, hogy kinek hiják azt a férfit?

Karthagoi Hannibál gróf erre azon gondolatok egyikére jött, miszerint egy napon fényes estélyt fog adni; arra meghivja díszes kőnyomatu betükkel szerkesztett jegyekkel ismerősei fényes koszorúját, különösen pedig hatot azon fiatal dandyk közül, a kikre gyanuja van, hogy valamelyikhez a felesége levelet irt.

Az ilyen levelet gavallér ember mindig tárczájában szokta hordani, mint valamely utazó a Geleitscheint, vagy ujságíró a belépti jegyet. Azon estélyen tehát Knödlfresser és czinkosai, kik a társaságnak, mint most érkezett porosz kreuzjunkerek, lesznek bemutatva, minden embernek el fogják lopni a tárczáját. Valamelyikben aztán majd csak megkerül a kérdéses levél.

El kell ismernünk, hogy e gondolat pokoli volt, de eredeti.

*

Másnap az estélyen pontosan megjelentek Knödlfresser és kollégái, kegyetlenül felfodorított hajjal és beillatszerezett zsebkendőkkel.

Éjfélig az egész társaság igen jól mulatott velük. A retek-utczai gentlemanek úgy viselték magukat comme il faut.

Hanem éjfél után, mikor a társaság arról kezdett beszélgetni, hogy jó volna egy kis écarté, mindenki úgy vevé észre, hogy tárczája távolléte által kezd meglepővé lenni. Mindenkinek ellopták a tárczáját.

Nem baj, legalább nem fáradtak a pénzük elveszítésében reggelig.

Hannibál gróf nagyon meg lehetett elégedve a tolvajaival, mert az ő saját tárczáját is ellopták.

*

Másnap korán reggel fél tizenkét óra előtt csengetnek a… az az, hogy nem csengetnek, mert a grófnak portása van, hanem hát hoz a komornyik egy rejtélyesen bepecsételt csomagot, mely a grófnak volt czímezve.

Hannibál sejtette már a nagy fokhagyma szagról, hogy honnan jön e küldemény s komornyikjának visszavonulást inte.

Midőn egyedül maradt, jobb lábát bal lábára téve, és hímzett hálóköntösével a jobb lábát betakarva, felbontá a kérdéses csomagot, s ime benne találta a tegnapi estélyen ellopott tárczákat mind.

Ott voltak Arthur, Eduárd, Guido, Alfréd, Leo, Rafael tárczái, kiket gyanuba vett.

Mohó sietséggel fürkészte ki azoknak tartalmát, melyikben találja meg Didonia szerelmes levelét?

És ime mind a hatban megtalálta azt, a mit keresett.

Ezt nevezhetni aztán bolond szerencsének!

HOGYAN FOGY EL MAGÁTÓL A PORZÓ?

VAGY

AZ ÚJ TÖRÖK KÖLCSÖN.

Az angolok legközelebb rászántak egynehány milliócskát azon mystikus kérdés megfejtésére: hogyan van az, hogy a porzótartóból az aranypor, a nélkül, hogy valaki megenné, a puszta ide-oda töltögetéssel tisztára elfogy? S ennélfogva nyitottak egy kölcsönt Törökország számára, hogy azzal a hadseregét szerelje fel s a hátralevő zsoldot fizesse ki. S hogy ez így és ne másképp történjék, Sir Thomas megbizatott, hogy e pénz hova fordítására szigorúan ügyeljen fel. Következnek az okmányok, miket Sir Thomas ez ügy felderítésére rendbeszedett.

1-ső okmány. A hárem felügyelőtől.

Tekintetes úr! Ismered-e a halhatatlan Szádinak azon versét, mely ezt mondja: «nincs fegyver asszonyi szemnél gyilkolóbb?» Továbbá, tudod, hogy ezt mondja az Alkorán: «leggonoszabb ellenség a gond és a bú.» Én tehát megkapván a hadsereg kiegészítésére és felszerelésére küldött első 8 millió forintodat, miután, az előrebocsátott alkotmányos paragrafusok szerint, az asszonyi szemek is a fegyvernemek közé számíttatnak, s a gond, mint ellenség, erős ellenállást kiván, s minthogy a nagy úr háreme eddigelé csak nyolczszáz odaliszkból áll, e bataillonnak ezerkétszázig való kiegészítésére és fölszerelésére megtartottam négy milliót, a többit elküldtem a nagyvezérnek. Alázatos szolgád. Innám-Záde.

2-ik okmány. A nagyvezértől.

Nagyságos úr! Bizony nagy szükség volt arra a kis pénzre. Különösen szükségesek az erődítések. Annálfogva elrendelém, hogy az én számomra, meg a nagy úr számára ezentúl ne fából, hanem márványból építtessenek a nyári kioszkok, s e czélra megtartottam két milliót, a többit átszolgáltattam a Khazniárnak. Alázatos szolgád. Neted-Oda nagyvezér.

3-ik okmány. A Khazniártól.

Méltóságos úr! Megkaptam a két milliót. Nagyobb biztosság okáért csupa Wertheim és Wiese-féle ládákba pakolva küldtem el a Szerdár Ekremnek. A pakolás, etc. belekerül egy millióba. Alázatos szolgád. Hafiz-Etne, Khazniár.

4-ik okmány. A Szerdár Ekremtől.

Nagyméltóságú úr! Megkaptam azt a kis milliót. Elég kevés. Ebből az én strategiai mozdulataimra, hárememnek ide-oda szállítására, hintóimra, paripáimra, csatatervek és hadibulletinek megírására rendeltetett hivatalnokokra alig elég ötszázezer forint, a többit még is átadtam a Defterdának. Alásszolgád. Oh-nemér basa.

5-ik okmány. A Defterdártól.

Excellentiás úr! A mint megkaptam az ötszázezer forintot, kétszázezeret mindjárt elküldtem a rumli bégnek; a többit pedig azonnal magamhoz vettem, s hajóra ültem, s elmentem Amerikába gabonát vásárlani. Ha pár nap alatt vissza nem jönnék, úgy bizonyosan elnyelt a czethal. A paradicsomban majd számolni fogok. Aláz-szolgád. Ja-ja, defterdár.

6-ik okmány. A rumili bégtől.

Kegyelmes uram! Igen jó, hogy a hátralevő zsoldról gondoskodtál. Magamnak mindjárt megtartottam belőle százezer forint hátralevő zsoldot. Igaz ugyan, hogy én még csak egy esztendeje szolgálom a szultánt, de tegyük fel, hogy ha addig, a míg másutt generálissá lettem, mindig itt szolgáltam volna, soha sem fizettek volna: a hátralék felment volna százezer forintra. A többit elküldtem az Anatoli bégnek. Alázatos szolgád: Jolhuz basa.

7-ik okmány. Az Anatoli bégtől.

Dicsőséges uram! Helyeslem a küldeményt; csak több volna. Elsőnek tartom, hogy hadseregünkbe új szellemet kell önteni s azt európai lábra állítani; e végre ötvenezer forintért legelébb is jó franczia borokat vásároltam össze, köztük igen jó, vontcsövű champagnei pezsgő ütegeket, melyekkel a tisztikar épen most gyakorolja a czélbalövést. A többit elküldtem Barthwisch basának, hogy oszsza ki. Alászolgád. Neizéj basa.

8-ik okmány. Barthwisch basától.

Rettenetes uram! Borzasztó ez, hogy nekem ötvenezer forintot küldenek; holott a magam követelése hatvanezerre megy. Már most mit csináljak? Kénytelen vagyok az egészet megtartani s a magaméból küldeni tízezeret Neadki agának: a hadsereg fizetésére. Alászszolgád. Barthwisch basa.

9-ik okmány. Neadki agától.

Ragyogó fényű uram! Kaptam tízezer forintot az alattam levő hadsereg fizetésére. Ez áll ötezer emberből, jut mindenikre két forint. Épen, a midőn ki akarnám osztani, veszem a hirét, hogy kétezerötszáz emberem részint megszökött, részint levágatott. Ez az én hasznom, mert az én érdemem. Tehát a megmaradottaknak kiadatám a rájuk eső ötezer forintot, a hadnagyokra, altisztekre és káplárokra bízva a kiosztást. Neadki aga.

10-ik okmány. Egy basibozuk káplártól.

Te hitetlen kutya! Ma nyomtak a markomba kilencz piasztert, hogy azt az alattam levő tíz legény között oszszam ki. Először is kilenczet tíz felé elosztani nem lehet; másodszor pedig, ha a legénység megtudná, hogy zsoldot kezdenek fizetni, zendülés ütne ki a táborban, mert azt gondolnák, hogy annak így kell lenni. Én tehát, hogy mind az algebra szabályainak, mind a tábori fegyelemnek eleget tegyek, a kilencz piasztert megittam magam, s következőleg jelenthetem neked, te meg add tovább, hogy «én» — «ma» meg vagyok elégedve. Macsali basibozuk.

KÉT ÓRA EGY UJSÁGÍRÓ ÉLMÉNYEIBŐL, A KI ÁLLANDÓ HELYLYEL BIZTOSITTATOTT.

— — Mindjárt tizenegy óra lesz, kezdődik a látogatási idő. Hiszen szép volna az a látogatás, csak a strázsa meg tudná különböztetni a hitelezőt a jó baráttól. Ahol van ni, már kopognak. De nagy baj az, hogy az ember az ilyen helyen nem tagadhatja el, hogy otthon van. Vagy legalább ha engem bezártak, én meg kizárhatnék mást. Szabad! Ez bizonyosan a szabóm, az szokott legkorábban jönni, szabad nó! Azám. Plane a manichaeusom. Erről el is feledkeztem, hogy meg kell újitani. Hát mi jót hozott kedves barátom? Pénz kell? Hát azt gondolja ön, hogy ez pénzváltó mühely itten, vagy hogy én itt felsőbb felügyelet alatt bankókat csinálok? Csak a kamat? Azt tudhatja ön, hogy arra az időre, a míg az ember itt ül, kamat nem jár. Quo jure? Hát eo jure, hogy a ki már egyszer a status börtönébe be van csukva, azt az adósok börtönébe ugyanakkor be nem lehet csukni. No hát. Alászszolgája. Megint kopognak. Ez nagyon alázatos kopogás; ez kérni jön. Mondom. Nyugtatvány a kaszinói részvényről. Tisztelem alásan; most egy kicsit más kaszinóba járok. Alászolgája. — Hát ez kicsoda? Nem is kopogtat, csak benyit. Ahá, a szedő fiú. Hát neked mi kell? A faktor úr küldi a korrekturát! Korrekturát? mintha nem tudnátok, hogy én most magam is korrektura alatt vagyok? Az volna még illetlen, hogy a ki hibáiért bűnhödik, a más hibáit rovogassa. Sajtóhiba! Az enyim is csak sajtóhiba.

Hagyd itt no. De vissza ne jőjj érte. Mondd meg a faktornak, hogy elviszem magam. De siessek vele! Hát hogy ne? Mihelyt kiszabadulok. Lódulj. — Hát most megint mit hoznak? Nagynéném küld egy tányér szőlőt. Szép szőlő, jó szőlő, de a cselédnek, a ki hozza, mindennap egy forintot kell adnom, mert Ó-Budáról jön, és így ez nagyon drága szőlő. Vagy ne szeretne a nagynéném ilyen nagyon, vagy küldene a szeretetéből egyszerre egy hétre valót. — Tyhű, de jó, hogy kinéztem az ablakon, ott jön Kortyondi, ez minden szőlőmet megeszi, ha el nem dugom a paplan alá. Más rejtekhelyem nincs. — Mondom, hogy ide jön. Ah, Isten hozott; te csak mindennap meglátogatsz. — Hogy én hogy vagyok? Bolond egy kérdés! Látod, hogy itt vagyok. Hogy te is itt vagy; az tant pis pour moi.

Hogy miért? Hát azért mert engem csak hetenkint egyszeri bőjtre ítéltek el, te pedig hetenkint kétszer megbőjtöltetsz. Még azt mondja rá, hogy tréfálok. A hol van ni, már meglelte az eldugott borocskámat, a mit délre tartogattam, pedig milyen szépen elmaszkiroztam az ablakban ujságlapokkal. — No, megínt ki kaparász az ajtón? Valami nagyon apró ember lehet, a ki nem éri föl a kilincset. Már magamnak kell kinyitnom. Ah, ezek a kis körösztfiaim. No, kis mókuskák, hát hogy kerültetek ide? A mama küldött: névnapot köszönteni. Úgy? igaz, hiszen ma nevem napja van. No, hát csak fujjátok el azt a ritmust. «Az Isten tartsa meg sokáig mostani boldog állapotjában.» Köszönöm, kis fiaim, nesztek egy kis pénz, tisztelem a mamát. — Hát maga lelkem, mire vár azzal a czédulával? mért nem jön be? A kisasszony küldi. Oh, a kedves kisasszony! Csak legalább tudnám, hogy kicsoda? Ugyan mit ir? Ez bizony szép. Légy ott a szinházban, tizedik számú páholy, halvány rózsaszin ruhában, piros korall karperecz a karján. Mondja meg kedvesem, hogy este hét órakor én is itt leszek, a Nr. 91. páholyban, sárga rózsaszin ruhában és kedvemben, de hála Istennek semmiféle karpereczczel a csuklómon. — No csak ez kellett még, hogy azt hozza a balsors a nyakamra, a ki most jön! Bunfordi, az én politizáló kisértetem. Jaj, hogy öl ez engem majd egy óra hosszat a magas politikával. Napoleon, Drouyn de Lhuys, Reakczio, Eugenia, Crinolin, Status quo, Garibáldi rossz lába, Otto király jó lába, Alfred Leuchtenberg, Ypsilanti, Rajxrát, Budget, adófelemelés, Vojvodina, Nehéz nyavalya, Conservativek, Liberalisok, Centralisták, Antiminiszteriálisok, Feudalisok, Föderalisták, Paragrafus, Közös ügyek, Dualismus, Új lapok, Brigantik, Bourbonok, Bukások, Ratazzi, Antonelli, Napoleon herczeg, Brochure, La France, Times, Mak Clellan, Mexiko, Sárga láz, Wielopolszky, Muszka alkotmány, Bismark, Porosz junkerek, Nemzeti szinházi komité, Hitelintézet, Balaton lecsapolás . . . ez így megy végtől végig s az alatt fújja a füstöt a legkeserübb kapadohányból, a mit valaha kitrafikáltak. Hogy fújhat valaki egyszerre kétféle füstöt a szájából?

— Jaj! csakhogy valahára egy okos ember vetődik hozzám.

«Szervusz Miska! te legalább tartlizni tudsz; elmulattatsz, a míg itt vagy.»

Csak mondd tovább Bunfordi pajtás, hogyan történt a dán jegyzék, meg az amerikai közvetítő jegyzék, meg a hessenkasseli jegyzék; mi addig egy kicsit kártyázunk, hanem azért oda hallgatok én.

Jaj, be rossz kártyát osztottam magamnak! Négy király! Hogy az lehetetlen! Persze lehetetlen; nem is az én kezemben van az, hanem Bunfordi beszéli tele a fejemet négy görög királyhatnám kandidátussal.

Jaj, hogy az ördög bújjék a te potomáki hadseregedbe Bunfordi, most e miatt elnéztem az utolsó kártyát s matsban maradtam.

No ez szépen megy.

Minden játszmán elvesztek egy forintot.

És ezt azért kell szenvednem, mert a potomáki hadsereg nagyon ázik.

Mit orditasz úgy Bunfordi egyszerre ?

Hogy mi a tüzes ménkű olyan vizes?

Bizonyosan a potomáki hadsereg mondurja.

Nem ott! alattad!

Te szerencsétlen! tán beültél az ágyamba?

Mi van ott? Mi van ott! Egy tányér szőlő. Már most a szőlő is oda van, meg vizes ágyban alhatom. Ez meg itt elnyeri öt forintomat.

Hála a Mindenhatónak, egy órát harangoznak. No a ki itt nem akar rekedni, az siet haza.

És pedig «erre» én nem voltam elítélve.

AZOKRÓL A «SPITZLIK»-RŐL.

Van egy bécsi módi, a mit alkalmilag Pesten is el szokták kívánni.

Valahányszor a nép az abszolutizmus bűzös börtönéből kiszabadul, a helyett, hogy tele-tüdővel színá a szabadság virágos mezejének illatát, még egy kis időre visszatér az elhagyott nyirkos helyekre, hajtó-vadászatot tart börtöne férgei után: spitzliket keres.

Mint mondám, ez bécsi mód; ott szokták az alkotmányos életet rendesen a spitzlik üldözésén kezdeni.

Hogy az abszolutizmus Magyarországon is használta a titkos rendőrség intézményét, az kétségtelen; hanem annak alkatrészei annyira hivatalos egyéniségek, vagy annyira ismeretes szomorú czelebritások voltak, hogy ugyan együgyü teremtésnek kellett lenni, a ki valami szive titkát rájuk bízta. Aztán mit is akart megtudni általuk tőlünk a kormány? Hogy mi a germanizálásnak szivünkből-lelkünkből ellene dolgozunk, hogy hazánk állami létéről soha le nem teszünk, hogy epedünk a szabad intézmények után, — hogy reméljük a bitorló abszolutizmusnak rettentő összeomlását, — s annak szétrugdalt romjai helyén alkotmányunk újra felépitését? Ezt akarta a titkos rendőrség által megtudni tőlünk az abszolut kormány? Hisz ezt megmondtuk neki nyiltan a szemébe, a hol kívánta, sőt ha tetszett, írásban is adtuk neki. Ezt meghallani nem volt Dyonis mesterséges fülére szüksége.

Hogy voltak a társadalomnak kétséges jellemű tagjai, kik bizonyos dæmoniakus ambiczióval költött komplottok felfedezésében kerestek ephialtesi hírnevet, s árulkodásukkal jó barátok bizalmas körét vitték hosszú szenvedések próbatüzébe: azt is jól tudom. Számoljanak keblük istenével.

De itt azon szerencsétlen kikiáltott emberekről akarok szólani, a kiket a titkos mende-monda ilyenkor ezzel a hátukra akasztott névvel szokott dekorálni: «spitzli» — «szaglár».

Inkább humorisztikus rajzot vázolhatnék e tárgyról, ha többen igen komolyan nem kérdezősködtek volna tőlem, hogy vajjon hihető-e ez a városszerte elterjedt szájhagyomány?

Hihető-e az, hogy emberek, kiket eddig tiszteltünk, kikkel naponkint együtt társalogtunk, kikre ügyeinket, dolgainkat rá bíztuk, egyszerre csak úgy legyenek előttünk bemutatva, mint társadalmi kémek, a titkos rendőrség bérenczei?

Sőt a napokban már egy hosszú írott lajstromát is beküldték hozzám a rendbeszedett spitzliknek, számszerint hetvenhatnak (!), kiknek neveik mellé az összegek is ki vannak téve, miket szolgálataikért húztak; a legfelső 5000 forint, a legalsó 3000 forint. (Ez egy pipakupakoló neve után áll: vajjon mi feladatot szánt ennek a szegény ördögnek a szájhagyomány? tán a Kazinczy-pipák viselőit kellett evidentiában tartania?)

A legtöbb csihé nek kikiáltott persze kávés és korcsmáros; vannak azután grófok, bárók, doktorok, ügyvédek, királyi tanácsosok, nyugalmazott katonatisztek, hivatalnokok, iparosok, szerkesztők, tanárok, szolgák, örömleányok, boltosok, bankárok, papok, szerzetesek, sőt még jámbor czigány brugósok is.

A lajstrom eredetére nézve az állíttatik, hogy azt egy beavatott toll írta ki az eredeti fekete könyvből, mely a pénzkiosztást is kontraszignálta.

A beküldő nagy betűkkel írta utána: «én nem hiszem.»

Azt nagyon is jól teszi, ha ezzel a hittel nem terheli a lelkét.

Egészen mások, sokkal nagyobb emberek voltak azok, a kik akkor Magyarország sírját ásták, s ha már azoknak megbocsátottunk, az apraját ugyan ne üldözzük.

Annyival kevésbbé, mert az üldözés méltatlan fegyver volna kezünkben.

Ha valaki vétett a haza és a honfiak ellen, s oly helyen áll, hol újra véthet, mondjuk meg szemébe, a mi való; de háta mögött alattomban ne orgyilkoljuk le senki jó hirnevét.

Ez a spitzli-kergetés nem egyéb, mint a kenyértársak versenygése.

Egyik üzletember a másikat kikiáltja titkos kémnek, hogy a publikumát elhajhászsza; egyik czigány zenebanda a másikat vádolja kémkedéssel; sőt még a tivornyaházak főnöknői is ily úton iparkodnak rosszabbítani egymás becsületét. Tisztességes küzdtér-e ez ?

S midőn látunk az elrágalmazottak között olyan derék, becsületes hazafiakat is, kiknek nincs egyéb bűnük, mint hogy nem lehetnek szerencsések népszerűséggel dicsekedhetni, hogy tán nem barátjai az újabb koreszméknek. de azért a maguk emberségéből élő független emberek: lehetetlen, hogy a pártellenfelek védelmére szót ne emeljünk, kimondva azt, hogy a titkos vádaskodás nem találkozik helyeslésünkkel.

Szembe, a ki nem szeret!

A franczia nagy nemzeti mozgalom napjaiban azt irták az utczaszegletekre: «mort au voleur!» (halál fejére, a ki lop!) Ezt a jelszót felírhatjuk mi is. S valakinek a becsületét ellopni nem csak azért legsúlyosabb, mert a becsület a legdrágább kincse mindenkinek, hanem azért is, mert azt legnehezebb visszaadni.

KILIAMERON.

Ezer novella.

Érdemes munkatársunk, Kakas Mártontól e czím alatt ezer novellából álló gyűjtemény kezdetik meg, melyek mind ilyen rövidek lesznek; a mely lapon megkezdetnek, azon be is végeztetnek. Kivétel nélkül a Nagy Tükörben adatnak, s ekként száz esztendő lefolyása alatt épen elkészittetnek; s 1957-ben egy csomóban kiadattatnak.

1. EZ A VILÁG SORJA.

I.

Cserhalmi Betti legszebb leány volt egész X. vármegyében ezelőtt huszonnégy esztendővel, ezt mindenki elismeri, a ki akkor látta.

Dombi Gabi pedig a legszegényebb legény volt ugyanabban az X vármegyében. Ezt is elismeri minden ember, a kinek valaha adósa volt.

Hanem azért Dombi Gabi igen derék, nyalka fiú volt, hétköznap szorgalmatos, vasárnap mulatságos; irt kalligraphice, tánczolt magnifice; prókátor volt; tudott olajat sajtolni a kőből; jókedvű virgoncz gyerek volt, a kinek annyi volt nyolcz-kilencz dámát egyszerre mulattatni, mint kilencz replikát egyszerre lediktálni.

Egyszer Dombi Gabinak az az ideája támadt, hogy ő Cserhalmi Bettibe belészeressen.

De hogy mer egy Dombi Gabi egy Cserhalmi Bettibe belészeretni?

Sőt nemcsak belészeretett, hanem el is kezdett a házához járni.

De hogy mer egy Dombi Gabi egy Cserhalmi Betti házához járni?

Még azt sem volt elég, hanem meg is kérte feleségül.

Azzal aztán azt nyerte, hogy kosarat kapott.

Hallatlan vakmerőség! Egy Dombi Gabinak megkérni egy Cserhalmi Bettit!

De kosarat is kapott. Úgy kell neki.

II.

Cserhalmi Betti azután férjhez ment valami más hivatalbeli úrhoz, a ki rangjához illett, attól született is neki egy kis leánykája: megint Betti. A férje egyszer csak meghalt, s ő belőle lett özvegy asszony.

Dombi Gabi pedig neki adta magát bújában az ügyvédkedésnek, lett belőle híres ügyvéd, a ki megperelt számtalan uradalmakat; szerzett házat és jószágot; tartott kocsit, lovat, inast és traktálta úri vendégeit.

III.

Huszonnégy év mult el azon nap óta, a melyen Dombi Gabi hátához vágták a kosarat Cserhalmi Betti házánál válogatatlan szavakkal; azóta Bettinek szép nagy eladó leánya van, olyan szép, a milyen ő volt valaha; talán tizennyolcz esztendős lehet. Azt mondják, hogy X vármegyében nincs szebb leány a szőke Bettinél.

Dombi Gabi pedig elhízott, elpotrohosodott azóta; a ragya is megverte a képét, azt mondják, hogy hetenkint csak egyszer beretválkozik, s a kezeit soha sem mossa. A mellett goromba, dühödt vadállat lett belőle, a kivel félelem egy födél alatt lakni. Éjjel horkol, nappal krákog: iszik, pipázik és tubákol; egy szóval a legfurcsább kis szörnyeteg, a kit csak ingyen lehet látni.

Egy napon Dombi Gabinak az jut eszébe, hogy Cserhalmi Betti házánál újra mint kérő lépjen fel.

Talán a tisztes özvegy kezéért?

De nem biz az, hanem annak a leányáért.

S a jámbor özvegy, ki azelőtt huszonnégy évvel a csinos, kedves Dombi Gabihoz nem akart nőül menni maga, most a goromba, potrohos Dombi Gabihoz — nőül adta a leányát.

Ilyen a világ sorja — angyalom.

2. A REJTÉLYES CSONTVÁZ.*

Kopogtatnak a fiatal ember ajtaján s odakinn a nagynéne szava hangzik:

— Nyisd ki Józsi, nyisd ki.

Józsi orvosjelölt volt; nagynénje költségén tanult Pesten; a nagynéne látogatni jött be faluról.

Józsi soká nyitotta ki az ajtót, s a nagynénének úgy tetszett, mintha valakivel beszélne odabenn.

A nagynéne igen szigorú volt erkölcs tekintetében; a mi igenis rendén van.

Azonban Józsi felnyitotta az ajtót s bebocsátá a kellemes látogatót, kezet csókolt, bevezette a szobába, engedelmet kért, hogy egy kissé várakoztatta; de elébb sietett holmi bonctani készleteket eltakarítani az asztalról, mint a miknek látása a nagynéne idegeire kellemetlenül hatott volna: mindenféle levágott kezek és lábak.

---

* Kedves öcsém Márton! Ha egyesével közölnénk a novellákat nagyon soká kellene mind a kettőnknek élnünk, míg kitelnék az ezer, s attól tartok, hogy a tisztelt közönség nem állaná ki a száz esztendei várakozást, azért csak siessünk jobban. *Szerk.*

— Jaj, ne is mondd, mert mindjárt eláj ulok.

Mégis csak jó figyelmes fiú ez a Józsi.

— De mintha beszédet hallottam volna idebenn?

— Igenis. Fennhangon tanultam. Készülök a rigorozumra.

Milyen jó szorgalmas fiú ez a Józsi.

A nagynéne szétnézegetett a szobában nagynénék szokása szerint, lerakva asztalra és pamlagra zacskóját, napernyőjét s egyéb műmellékleteit. Egyszer meglát a szögletben a szekrény mellett valami embermagasságú alakot, fehér lepedővel leterítve.

— Nini, mi van ottan? kérdi, rámutatva a hosszú napernyővel.

— Az ottan — egy igen szép csontváz; — meg akarja nézni kedves néniké m?

— Mit? micsoda? csontváz? Le ne takard! fel ne takard! mert mindjárt meghalok ijedtemben. Szentséges Isten! Miért nem mondtad mindjárt, hogy csontváz van a szobádban? be nem tettem volna a lábamat. Jujujuj. Az éjjel bizonyosan vele álmodom. Jaj csak ide ne jöttem volna.

A jó néne kapta vette napernyőjét, tarisznyáját s futott ki a kisértetes szobából; hiába magyarázta neki Józsi öcsém, hogy ez tudományos tárgy; neki szüksége van arra a tanulmányok végett; az minden doktornak van; a nagynéni azt mondta rá, hogy bizony utálatos mesterség az az övé; s hogy ő nem lenne doktor, ha fél Pestet neki adnák is.

Józsi öcsém azután elvégezte a kurzust s letevén a vizsgálatokat, a mint diplomáját megkapta, legelébb is sietett kedves nagynénjének bemutatni friss baccalaureatus fejét, s megköszönni szives segedelmét, szóközben azután megkérte, hegy látogassa meg mentől elébb majd Pesten.

— Ott van-e még szobádban a csontváz? kérdé a jó néni nagy aggodalommal.

— Nincsen már, kiadtam rajta.

— Mi a kő. Hát miért?

— Nagyon sokba került.

A néni nagyon ránézett. «Sokba került? A csontváz? Ugyan mi kell egy csontváznak?»

— Hát először is igen sok selyemruha kellett neki.

A néni még most sem értette a dolgot, s egyik ámulásból a másikba esett.

— Selyemruha kellett neki?

— Azután meg nem győztem fagylalttal.

— Micsoda? Te nekem azt mondtad, hogy ott a lepedő alatt egy csontváz van.

— Hiszen az is volt; de olyan csontváz, a min még a hús is rajta van, s a mi még a fogainak nagyon tudja hasznát venni.

— Oh te semmirekellő gaz kópé.

Józsi öcsém nevetett. Nevethetett már, mert a zsebében volt a diploma.

3. A BÁMULATOS JUHÁSZ.

Távol nyugoti partokról, az oly tudós, mint mélyérzelmű franczia nép fiai közül megindula nemrég egy férfiú, ismeretlen országokat felfedezni s bejöve Magyarországba.

A míg Pestig ért, sok degoutant dolgot talált rajtunk; nem tetszettek neki gőzhajóink, meprisálta hoteleinket, piquirozta víseletünk, s tökéletesen embêtirozta, hogy a magyar nyelv annyira külömbözik a némettől, pedig a francziához sem hasonlít. Ő eddig tökéletesen azt hitte, hogy minden emberi nyelvnek vagy az egyikhez, vagy a másikhoz kell hasonlítani.

Fel is jegyzett rólunk olyan csoda dolgokat, hogy itt az emberek a csizmaszárba húzzák a nadrágot, s egy gatyához annyi gyolcsot vesznek, a mennyiből három is kitelnék és hogy a szalonnát nyersen megeszik.

Azután bátorságot vett magának még tovább is utazni: hősi elszántsággal helyet váltott magának Biasini gyorsszekerére, megmutatandó a világnak, hogy ő bátor volt keresztül törni az oly félelmes mystérekkel teljes alföldi pusztaságon, a hol a benszülöttek tán most is emberhússal élnek.

A mint Mező-Túron túl a rónára kiértek, valami porczikája eltört a szekérnek, s a passageuröknek az lőn tanácsolva, hogy szálljanak ki egy kicsinyt addig a hintóból, míg a bajt ismét összekötözik.

Routiére-ünk nem volt gyáva ember; látva maga előtt a következő város tornyát, s tudván, hogy odáig el nem lehet tévedni, nem akarta magát addig ott únni a szekér mellett, a míg azt kigyógyítják, s neki indult gyalog az útnak előre.

Egyszerre kutyaugatás állítja meg menését, a kutyaugatást parancsoló fütty csitítja el; utasunk egy juhnyáj közelében látja magát; a juhászbojtár pörge kalapjában, tulipános szürében a felröffent kuvaszokat terelte hátrafelé, barátságosan intve az utasnak, hogy ne féljen semmit, nem bántják a kutyák.

A franczia nem is engedte magáról azt hitetni, hogy ő félhet valamitől, hanem megállt, s gavallérosan köszönt a juhásznak a tanusított szivességért, természetesen francziául, mert magyarul nem tudott.

— Merci, mon cher, merci.

A juhász szép becsülettel visszafelelt neki francziául.

— Il n'y a rien a remercier (nincs mit köszönni).

A franczia elbámult; alig hitt füleinek.

— Ön tán franczia? kérdezé kétkedve.

— Nem biz én, felelt a juhász ismét francziául; mert én magyar vagyok.

— De hát talán lakott Francziaországban?

— Nem biz én: soha sem voltam ott.

— Hát hogyan ismeri ezt a nyelvet?

— Megtanultam.

— Merveilleux! Hát szokták ezt itt tanulni?

— Hogy ne szoknák.

— De vajjon mi czélra?

— Hát hogy az ember olvashasson francziául.

— Ön tán még olvas is franczia könyveket?

— Mais oui: voilà, most is itt egy a szűröm ujjában.

A franczia bámulva látta a juhász szűre ujjából előkerülni Jean Jacques Rousseau «Vallomásait».

— Ciel! Ez Rousseau! S érti ön ezt?

A juhász igen csinosan felelt rá, elmondta, hol egyeznek, hol térnek el saját nézetei Rousseauétól; mi tetszett benne neki leginkább, és mindezt a legértelmesebb észrevételekkel kisérve.

A franczia oda volt bámulatában; utoljára a juhász még olyan udvarias volt, hogy egy csomó szivart vett ki mándlija zsebéből s megkinálta belőle az utast. Valóságos Havannah volt. Azután adieut mondott neki s búcsút vett tőle, mert a kolompos félrevezette a birkákat, azok után kellett szaladnia, hogy ismét visszaterelje őket a messziről látszó gémes kút felé.

A franczia szemeit dörzsölte, ha nem álom-e ez? és bámulva nézett utána sokáig.

A dolognak igen egyszerű magyarázata pedig az, hogy a szomszéd pusztán gazdálkodó fiatal birtokos, ki igen derék művelt ember, kisétálván a pusztára, repczéjét megtekinteni, csak úgy ostorral kezében: ott hirtelen legelésző túzokokat vett észre. Közelben legeltető juhászát rögtön beküldé tanyájára a puskáért s maga addig felvette juhásznak könnyebb haladás kedvéért hátrahagyott gunyáját s vigyázott a juhokra, magával hordott olvasmányával töltve a közbeeső időt. Ő volt az, a kivel a jámbor franczia Rousseauról vitázott.

Ez meg aztán nekiült az úti-naplójának s megirta benne az egész olvasó világ csodájára, hogy Magyarország Pestig ugyan eléggé czivilizálatlan, hanem Tiszán túl, ott kezdődik a legnagyobbnak képzelhető műveltség, elannyira, hogy ott a juhászbojtárok is francziául, angolul beszélnek, Jean Jacques Rousseau munkáit olvassák, s az utasokat Havannah szivarokkal regalirozzák.

4. AZ EZÜST IBRIK.

Pocski Pista igen jó, kedves ember volt.

Sokra kiterjedő jósága közül csak azt az egyet hozom fel, hogy mikor a feleségének szeretője volt, annak ő mindig maga szokott névnapot és újesztendőt köszönteni; ő vitt neki orvost, ha beteg volt; rekkomendált neki szabót, ha rosszúl állt rajta a ruha, s elvezette a vendéglőbe, kávéházakba, ha még nem tudta volna ott a járást, s abonirozott neki a szinházba, hogy mulathassa magát szegény.

Igaz, hogy azután a névnapi és újeszendei ajándékot nem vetette meg, saját patikakontóját amazéhoz iratta, elrontott ruháit elviselte maga, vacsoráját kifizetteté vele, s szinházi jegyével maga járt be; hanem bizony mondom, hogy ez is csupa jóságból történt rajta.

A feleségét Petronellának hívták; szép asszony volt: tavaly a kánikulától a szüretig volt neki egy választottja, a kit Ottokár grófnak neveztek; volt több választottja is, hanem azok ez alatt fürdeni jártak Helgolandba, meg Ischlbe, meg ki tudná még hova?

Hát az asszonynak ez idő alatt születésnapja fordult; — szokott több születésnapja is lenni egy esztendőben, — erre a sokszor felemlegetett alkalomra Ottokár egy újdonat új ezüst theafőző ibrikkel lepte meg az áldott asszonyságot, hódolata és figyelme jeléül.

A derék menyecske otthon nem látta czélszerünek férje előtt bevallani, hogy a theásibrik hogyan született vele egy napon? hanem elhitette vele, hogy azt ő vette férjének Istvánnapi ajándékul, következvén István király napja, a minek Pocski Pista persze, hogy nagyon örült.

Annyira örült neki, hogy mindjárt fogta az ibriket, a mint a felesége elment hazulról, s katulyába tette, sietett vele a zálogházba, s kért rá kétszáz forintot konvencziós monétában.

Ott megnézték az ibriket okos műértő emberek, s azt mondták neki, hogy nem adnak rá kétszáz forintot jó pénzben, hanem kerek summában két huszast, minthogy vagyon az készítve khina ezüstből.

Az ily rútul megcsalt férj rohant rögtön haza ibrikestől, tele haraggal és méltatlankodással: ott találta épen felségét és Ottokárt, a grófot.

Petronella és Ottokár gróf érdekes beszélgetésben valának elmerülve, Pocski Pista nem engedte azt bevégezni, hanem maga kezdett újat.

— Nézze a gróf, milyen infámis a világ. Csalnak a mesteremberek mind, nem lehet rájuk bízni semmit. Itt van ni: most vettem a feleségmnek nevenapjára én magam egy ezüst theás ibriket a leghitelesebb aranymívesnél, mint tizenhat próbás ezüstöt, kifizettem becsülettel, s mikor haza hozom, akkor veszem észre, hogy khinaezüst. Gyalázat! alávalóság; így megcsalni az embert. De megyek azonnal és beperlem a semmirevalót. Khinaezüstöt adni igazi helyett!

Petronella Ottokárra nézett, Ottokár Petronellára; nem tudom, a kettő közül melyik lehetett nagyobb zavarban. A harmadik, a férj bizonyosan nem. Ő a legnagyobb lélekjelenléttel állítá, hogy azok a mesteremberek őt mennyire megcsalták!

MIKOR EBÉDRE HÍVSZ VALAKIT, MEGMONDD, HOGY HOVÁ?

Karvalyi nagy gavallér volt a maga idejében.

No az alatt, hogy «nagy gavallér», nem azt értem, hogy csikorgó csizmát viselt, meg fényes kabátot, hanem azt, hogy tartott elegáns szállást, kocsit, lovat, ezüst zsinóros inast — a kedvese számára; ott adott estélyeket, banketteket, szupéket, dinéket, szoarékat, matinékat, a melyre hivatalosak voltak elegáns gavallérok, szinészek, tánczosnők, énekesnők s más szolid társalgású szellemek.

Ezt mindenki tudta a városban.

Kevesebben tudták azt, hogy valahol egy kis újvilágutczai udvarlakásban Karvalyi úrnak egy más, szerényen butorozott szálláskája is van, a hol a neje lakik három felnőtt leányával, a kik hímeznek és csipkéket mosnak s munkáikat pénzért eladják; s tulajdonképen itt van Karvalyi úrnak otthona.

Ezt, mondom, sokkal kevesebben tudták.

Egyszer Karvalyi úr megint nagy bankettet adott, száz palaczk franczia pezsgőt vesztett fogadásban azon kérdés fölött, hogy K . . . tánczosnénak ki van-e tömve a lába, mikor tánczol, vagy egészen igazi? elvesztette a fogadást; nem volt a tárgyban semmi vatta.

Most e veszteségre nagy pezsgőzésnek kelle végbe menni; hogy legyen a ki a száz palaczkot elfogyaszsza, olyan embereket is meg kellett hívni a vendégségre, a kik még egyébkor nem voltak nála; így fogta el Karvalyi valami régi jó ismerősét, s kérte igen szépen, hogy holnap jőjjön el hozzá: nagy ebédet ád.

Az ismerős igérte, hogy elmegy.

Másnap az ismerős szépen fel is készül, s ebéd idején beállít Karvalyi úr szállására, a hol a családja lakott, melylyel régibb ismeretségben állt.

Csak a nő és a három leány volt otthon, azok pedig már asztalnál ültek, egy nagyon takarékos ebédke vége felé, melynél nem hogy pezsgőről lett volna szó, de pohár sem volt elég, a miből a vizet igyák.

Az ismerős bámulva mondá, hogy ő ide van híva ebédre a háziúr által.

Az pedig nincsen itthon.

Már úgy tehát bizonyosan a napot tévesztette el; holnapot értett holnapután helyett. Bocsánatot kért, ajánlotta magát és elment.

Azt az egyet esze ágában sem forgatta, hogy Karvalyi úr őt nem ide hivhatta ebédre.

Délután véletlenül összetalálkozik vele az utczán. Karvalyi úr nagyon derült állapotban volt. Megragadta.

— De ugyan barátom uram, mért nem jött el? Milyen fölségesen mulattunk; vártuk egész négy óráig.

A megtámadott komoly képpel felelt:

— Hiszen én ott voltam délután két órakor, de már akkor megebédeltek.

— Kicsodák? kérdé Karvalyi úr, gonoszokat sejtve.

— Hát a ténsasszony és a kisasszonyok.

— Ön talán az én szállásomon volt? kiáltá megrémülve Karvalyi.

— Hát hol másutt?

— S tán megmondta a feleségemnek, hogy én önt ebédre hívtam?

— Azzal mentem be.

— No akkor szép mulatságot készített ön az én számomra odahaza . . .

MELYIK HÁT A JOBBIK?

Talfájay úr igen jó ember volt.

Még pénze is volt sok.

Ebből gondolható, hogy minden ember igen nagyon is szerette.

Azok között, a kik igen nagyon szerették, volt két unokaöcscse is; az egyiket hivták Endrének, a másikat Kristófnak.

Kristóf idősebb volt Endrénél tiz esztendővel; Endre pedig akkor járt juratériára Pesten.

A két unokaöcs természete merőben ellenkező volt egymással; különösen a legfőbb pontban, a pénz dolgában.

Talfájay úr volt mind a kettő gondnoka; legjobban ismerte körülményeiket. Az a Kristóf, az csupa magasztalni való fiú volt; az Endre pedig nagy széltoló, pénzpazarló, a ki mindig ruha nélkül jött haza Pestről a terminus végén.

— Nézd a Kristóf bátyádat, te korhely! te naplopó; szokta ilyenkor mondani Talfájay úr a tékozló fiúnak: az az ember. Neki alig maradt egy pár ezer forint értéke a szülőiről; mégis milyen rendesen meg tudott belőle élni, s a mióta maga átvette a vagyonát, legalább is megtizszerezte: olyan lennél! úgy tudnál gazdálkodni! De nem ám korhelykedni; a makaóasztalnál ülni, a biliárdot nyúzni, dominus frater. Ohó! Meg aztán a tánczosnéknak koszorúkat hajigálni, meg pezsgőt inni és fehér keztyűben járni, öcsém! Ha! Meg nem ám ismeretséget kötni uzsorásokkal, a kik százat iratnak ötven helyett, gavallér! Biz úgy! Neked tudom, a mint nagykorúvá lész, egyszerre füstöt vet a vagyonod, pedig szépen örököltél apádról, anyádról; a sok adósságban majd mind lefoglalják.

Pedig már csak egy esztendő volt hátra a nagykorúságig.

— Pedig az én vagyonomra ne sokat számolj. Én ki nem tagadlak semmiházi, én tovább elélek mint te; mert nem éjszakázom, nem iszom rumot theával, sem stb. Addig pedig, a míg élek, én ugyan egy garast sem adok.

Szép tanácsok, fenyegetések mind nem használtak Endre úrfinak; a legközelebbi terminus végén megint olyan képpel jött haza, a miből azt lehetett kiolvasni, hogy ennek pénz kell.

Nem is hagyta sokáig találgatni baját, nagy hamar előállt vele.

— Kedves urambátyám, adjon nekem kölcsön egy kis pénzt.

— Kölcsön? hogy adnék kölcsön? Hát nem tudod, hogy még kiskorú vagy?

— Adjon hát ajándékba.

— Tudod, pénzt nem adok. Ha ruha kell, megvarratom, a kosztodat kifizetem; ha bor kell, adok hordóval.

— No ne tréfáljon, nekem kész pénz kell, még pedig kétszáz forint.

— Kétszáz forint! Tudod-e, hogy mennyi az a kétszáz forint? Törvényes ember vagy, most tanulod a just, jól tudhatod, hogy kétszáz forint egy nemes ember fejváltsága, kétszáz forint egy nemes asszony törvényes moringja, s te csak úgy mondod azt, hogy «kétszáz forint.» Sipkát kell akkor emelni öcsém, mikor az ember azt mondja, hogy kétszáz forint, mert az nagy úr.

— No hát tisztelem alássan a tekintetes kétszáz forint urat; kivántam nála tiszteletemet tenni.

— Nem beszélsz vele öcsém. Nem kapsz. Nem adhatok.

— Nekem pedig okvetlen kell.

— Mire kell? Adós vagy? Tartozol vele?

— Igen is.

— Csak azért sem adok. Ha pénzt vettél fel s nem tudsz fizetni: csukjanak be, azt akarom, hogy csukjanak be.

— Nem fognak érte becsukni, mert ez becsületbeli adósság; becsületszóra vettem fel, ha nem fizetek, csak a becsületemet vesztem.

— No akkor se baj. Főbe lövöd magadat s punktum.

Endre öcsém látva, hogy nagybátyja könnyen veszi a dolgot, ő is könnyen fogta.

— Biz én nem lövöm magam főbe, hanem majd keresek valami becsületes uzsorást, a ki százas kamatra előteremti azt a kis pénzt, úgy is csak egy évig kell neki utána várakozni.

Azzal fütyörészve odább ment.

Egy óra mulva Talfájay bácsit Kristóf öcscse látogatta meg. Oh az egészen más ember volt ám. Ez szépen megkérdezte, hogy érzi magát a bácsi? elmondta, mi van az újságban, hogy kel a zab, meg a gyapjú; dicsekedett, hogy milyen jó nyereségei voltak, itt vett, ott eladott valamit; árverésen potom áron jutott ehez, ahoz, a mit már nagy nyereséggel kérnek tőle. Most is egy igen jó üzlet kinálkozik a számára; csak kétszáz forint kellene rá, egy év alatt száz perczentet lehetne rajta nyerni, de most neki nincs, mert mind kukoriczába ölte, azt pedig nem akarja elprédálni, mert most leszállt az ára, de tavaszra megint felmegy; pedig sajnálja, hogy elszalasztja az alkalmat.

— Hiszen, öcsém, adok én kölcsön egy esztendőre.

— Lenne olyan jó kedves bátyám? szólt Kristóf, kapva a véletlen szerencsén.

— Hogy ne adnék? Mindig visszafizetted pontosan.

— Egyébiránt én nem kivánom haszon nélkül. Minthogy magam bizonyos százat nyerek rajta, kedves urambátyámnak ajánlok belőle tizenötöt.

— Nem öcsém, világért sem veszem el a szerencsédet. A mi után te fáradsz, annak te vedd a hasznát; nekem ne adj többet, mint a törvényes hat kamatot. Ha nyersz rajta, megérdemled, mert derék, életre való fiú vagy.

Azzal nyitotta a ládáját az öreg úr s kivett belőle két csomag bankjegyet, mind újdonatúj ötforintosok voltak, azon módon, a hogy a bankból kikerültek; azokat az öreg úr mind szépen száz forintnyi összegekben osztályozta, körül kötve aranyczifrás zöld papiros szalaggal. Úgy adta át Kristóf öcscsének.

Nem volt kétsége benne, hogy az jó hasznát fogja venni.

Délután megint eléje került az a másik; fütyörészve jött, a hogy elment.

— No, megvan már a kétszáz forint, mondá nagybátyjának durczásan.

— Hol vetted? Kit öltél meg érte?

— Hát a hogy mondtam. Kerestem valami uzsorást, a ki adott.

— Micsoda kamatra?

— Száz perczentre.

— S ki volt az a semmirekellő gazember?

— Már azt nem szokás megmondani.

— Nem is hiszem, hogy kaptál pénzt.

— Biz az pedig itt van a zsebemben; tessék megnézni

Endre úrfi kivett a zsebéből két csomag bankjegyet, s Talfájay bácsi nagy hüledezve ismeré fel bennök saját újdonatúj ötforintos bankóit, aranyczifrás zöld papirszalaggal keresztül kötve. Kristóf öcscse élelmes ember volt, az ő tulajdon pénzét adta Endrének kölcsön százas kamatra.

Egy kicsit megvakarta a füle környékét s felhúzta rá az orrát, de nem szólt semmit, hanem azontúl soha sem mondta Endrének: «olyan lennél, mint Kristóf bátyád.»

EZ ELŐTT.

Tetszik azt tudni, hogy én a magyar-utczában 21-ik szám alatt lakom, egy csendes kis magányos szobában, melynek ablakaiból két nagy szép kertre nyílik a kilátás. A kertek nem az enyimek, hanem a belőlük átlengő virág illat — az az enyim.

Fölöttem megint egy másik poéta lakik, Szigligeti; szintén olyan fekvésü szobában, szintén arrafelé nyíló ablakokkal; — egész órákig halljuk egymás dobogó lépteit; a magányos szavalás hangjait, miket a szentelt dühbe hozott költő, mikor egyedül van, csupán láthatatlan múzsájának mond el.

És ha még hat emelete volna ennek a háznak, mind a hat emeletnek ugyan abban a szobájában okvetlenűl valami poéta ember fogna lakni, s írná egymás tetejében a sok mindenféle kigondolhatót, ki versben, ki prózában; — mert hát meg van ez a hely babonázva!

Ezelőtt negyvenöt évvel volt ennek a háznak a helyén egy alacsony, rozzant vityilló, abban volt egy kis udvari szállás két szűk szobával, (képzelhetni, most azon a helyen egy szoba van, az is kicsiny, hát még mikor kettő volt!) az egyik szobát lakta egy becsületes czéhenkívüli csizmadia; a másikat egy fiatal költő, a kit keresztnevéről híttak Károlynak, azt pedig nagyon restellték előkelő rokonai, hogy vezetéknevéről — «Kisfaludynak» czimezték.

A fiatal ember számüzve volt az apai háztól, azon szégyen miatt, hogy ilyen mesterségre adta magát! Rokonaitól tehát semmi segélyre nem számíthatott — sok ideig.

Urak, úrfiak! válogatott összes munkák kiadói, fiatal sárkányevő talentumok, tengerszippantó geniek! vajjon mit gondoltok, hogy élt meg ezelőtt félszázaddal az olyan ember, ki a magyar irodalomnak szentelé tehetségét; — a mi persze, hogy nem mérhető össze a tietekkel?

Mikor még honoráriumnak híre sem volt, s mikor még a magyar író koldulni szégyenlett.

Hát az bizony úgy élt meg, hogy nappal képecskéket festegetett, miket az egyetlen műárus M. darabonkint három-négy forintjával fizetett (bankó czédulában), este azután ülhetett az irásnak, olvasásnak; a festő tartotta az írót, az ecset gondoskodott másodszülött testvéréről, a tollról! A képecskéket mégis csak inkább el lehet adni, mint a verseket.

Az egyik szobában ült író- és rajzoló-asztala mellett Kisfaludy Károly, a másik szobában ült a tőke mellett a szegény kontár csizmadia. Amaz a halhatatlanság emlékét építé: költeményeket írt; emez a mulandóság sebeit orvoslá: csizmákat foltozott; s a költő és a csizmafoltozó igen jó egyetértésben éltek együtt.

Mikor Kisfaludy elkészült valami képpel, a mi a műárusnak megtetszett, (adott érte tán öt forintot is); míg a szegény csizmadiának elfogyott a munkája, csak úgy gubbasztott háromlábú székén, az ifjú költő megvigasztalá:

— Ne búsuljon János mester, van nekem most egy kis pénzem, megélünk belőle együtt. — S megosztá vele azt a keveset.

Máskor meg a költő pénze fogyott ki; a műárusnak nem kellett a munka, meg-megszakadt a szerény kereset: a csizmadia észrevette aztán a szomorúságot:

— Ne búsuljon ifjú uram, van nekem most munkám elég; majd elélünk valahogy! — s akkor aztán egész éjjel ott ült a tőke mellett, hangzottak mustája csattogásai reggelig: hogy ő is megoszthassa szegény keresményét az ifjú költővel.

Így éltek együtt évekig a költő és a csizmadia a kis udvari szállásban, egymás baját, gondját és kenyerét osztva; ilyen zene mellett születtek a rímek, miket tíz év mulva az egész ország hangoztatott . . . és ezt most majd el sem hinné senki.

Oh aranyat termő vaskora a magyar költészetnek!

A KOLDUS VERÉB.

Egyszer a budai hegyek közé menve, valami pákosz siheder elém áll egy madárral, hogy vegyem meg, még pedig verébbel. Olyan nagyon kért, hogy vegyem meg, hiszen csak egy krajczár kell érte. Hogy lehetne egy verébért többet kérni egy krajczárnál.

Nekem ugyan a világon akármire másra volt szüksegem, csak verébre nem; hanem azt gondoltam, hogy ennek a fiúnak nagyon kell ez a krajczár; ennek a verébnek pedig nagyon kellene a szabadság; hát csak megvettem a jámbort.

A sváb kölyök szaladt a krajczárral, hogy vissza ne híhassam vele, én pedig tenyeremre tevém a madarat, hogy repüljön a hova akar.

De az csak nem repült sehova a jámbor, hanem ült a tenyeremen nagy gubbaszkodva, felborzolt tollakkal, s csak a fejét emelgette felém.

Közelebbről nézve észrevettem aztán, hogy a kis madárnak az egyik lába eltörött, hihetőleg a tőrben vergődése közben, s csak a bőrfoszlánynál fogva függ azon.

Már ezen majd segítsünk, mondám a jámbor szenvedőnek s elővéve oltókésemet, szépen lemetszém vele az összezúzott csontot. Én bizony szivesen ojtottam volna szegénynek mindjárt másik lábat is be; de ámbár ojtott lábú emberekről már hallottam, ojtott lábú madarakat nem ismerek; s e helyett zsebemben hordott viaszszal és gyolcs-szatyinggal, mint aféle kertészember, bekötém az amputált lábat. Nem tudom helyesen cselekedtem-e, mert sebész nem vagyok.

— Látod verebecske, mondám, ez rád nézve épen nem hiba, hogy most már csak egy lábad van, úgy is két lábbal is csak egyet szoktál lépni, ez tehát nálad nem tesz külömbséget. Most már repülj Isten hírével.

Szót is fogadott, elrepült s láttam, hogy felszállt egy fára, s meg tudott biz az állani egy lábon.

Hetek is elmultak azután, a midőn egy délben családommal a szabadban reggelizve, egyszer csak egy fakó veréb odareppen elénk, s a legotthonosabb barátsággal kezdi magát bemutatni. Előbb csak ott fityfirikel a porban, köszörüli az orrát a földhöz, a mi sajátságos tisztelgési forma lehet a veréb nemzetnél, azután mind közelebb jön, a fejét farkát billegetve, mórikál, mint valami jó ismerős.

— Nézd, mond a nőm, ennek a madárnak csak egy lába van.

Valóban, az én sánta madárkám volt az. Honnan tudta ki, hogy én hol lakom? hogy tudott utánam jönni? micsoda ösztön vagy észjárás súgta meg neki, hogy ez az ember, a ki engem nem evett meg, mikor foglya voltam, bizonyosan ennem is ad ezentúl? Elég az hozzá, hogy attól fogva minden reggel, délben és ozsonnakor megjelent az én koldus verebem az asztalnál. Oda lippegett szép alázatosan csiripelve, mintha mondaná: adjanak ennek a szegény koldusnak, az Isten nevében, valami kis morzsát; egy kezem, egy lábam elvesztettem a lépvesszőn, odahaza is két neveletlen árvám éhezik, az apjukat levágta az ölyv, a gonosz ellenség, ne sajnáljanak egy falat kenyeret a szegény koldustól.»

Nyár vége fele szavainak bizonyságaul el is hozta magával két felnőtt fiacskáját. A két nagyfejü, sárga szájú kamaszt odaállította egy rózsasövény mellé, maga pedig odajött őket bemutatni, és kikérni számukra jövendőbeli pártolásunkat. Azután felszedegette a neki hányt kenyérdarabkákat s visszament hozzájuk, felosztotta az alamizsnát közöttük anyailag s csiripelt hozzájuk erősen; bizonyosan ilyenformát mondhatott nekik: «látjátok ti nagy kamaszok, ide s tova magatok szárnyára fogtok kelni. Hát azután csak ide jöjjetek ti is. Itt ti is kaptok morzsalékot, itt nincs sem macska, sem lépvessző, sem verébfogóvas. De azután szépen viseljétek magatokat, gyalázatot ne hozzatok a fejemre. A fáról nem szabad leenni a gyümölcsöt, hanem kéztől kell várni. Köszönjetek szépen!»

Nem is bántottak a verebek az én kertemben semmi gyümölcsöt. Ennek egyik oka külömben az is lehet, hogy még eddig egy szem gyümölcsöm sem termett.

TÖREDELMES VALLOMÁS.

Jelentem egész tisztelettel mindenrendű és rendetlen ismerősömnek és nem ismerősömnek, hogy én rám semmiféle elvégezni való dolgát ne bizza, mert azt akár a kútba dobta volna. Nálamnál jobb titkára nem lehet senkinek, mert én minden ember dolgát úgy elfelejtem, mintha sohasem hallottam volna.

Annyira még nem vittem ugyan a feledékenységet mint L. Kálmus barátom, hogy ebédre hijak magamhoz valakit, mikor Pestről elutazom; de az már megtörtént rajtam, hogy nyugtatvány helyett azt irtam a kiadónak, hogy boldog ünnepléseket kivánok.

Egyszer Komáromban járván, megkér egy ismerősöm szépen, hogy vinnék el egy levelet Pestre egy másik ügytársának, a melyben ő megirta rendén, hogy félnek az árvíztől, mert a jég még nem ment el a Dunáról; holnap iktatják be a püspököt; a felesége várandós; a nagybátyja haldoklik, siessen mentűl előbb haza. Persze, hogy a levél félesztendeig a zsebemben hevert. Úgy kánikula táján véletlenül összetalálkoztam az adresszátussal: «nini! önnek egy levele van a zsebemben, fogja; nem lesz nagyon sürgetős, elolvashatja otthon.» — Képzelem, hogy örült ez, mikor el kezdte olvasni, hogy Komáromtól még nem ment el a jég.

Annyira tehát már vittem, hogy leveleket nem küldöznek általam.

Egy időben minden héten kaptam két-három drámát, és kifejezhetlen mennyiségű novellát és verset, hogy mondjam meg felőlük a véleményemet. A hova a szerző valamelyiket letette, az azon módon ott maradt. Ebből azután ilyenforma mulatság következett: a letéteményezők mindennap meglátogattak, hogy elolvastam-e már műveiket? Engedelmet kérek, még nem. — Hát mikor? — Majd péntekre. (Pénteken el szoktam szökni hazulról.) Balgaság! Szombaton megint megcsíptek. Utoljára azt mondtam a sürgetőnek, hogy igen jó a munkája, csak vigye el ehez meg amahoz a kiadóhoz, szerkesztőhöz; míg egyszer a kiadók és szerkesztők ellenem röffentek, hogy meglőnek közköltségen, ha nekik békét nem hagyok. Némelyik szerző ugyan csóválta egy kicsit a fejét, mikor a szomorujátéka helyett egy-egy humoreszket kapott tőlem vissza; de úgy egy sem haragudott meg rám, mint nagyon tisztelt hazámfia** Lajos, a ki «Julia» novellája helyett «az Apagyilkos» czímű drámát 5 felvonásban nyerte volna cserébe. Pedig igazán mondom, ez az utolsó idegen kézirat a fiókomban, melynek öt esztendő óta nem akadt gazdája, pedig kinálom minden embernek, a ki csak eltévedt kéziratot sürget rajtam.

Volt is, van is mindig egy csomó anonym ismerősöm, kikkel évek óta megszoktam együtt mulatni, a színházban beszélgetni, az utczán egymás hogyléte felől tudakozódni; igen sokkal még 48 óta per tu vagyok, s most már szörnyen átallom megkérdeni tőle, hogy tulajdonképen kinek hiják? Egyszer többek között egy igen derék orvossal és egy jeles műértő zeneszerzővel ismerkedtem meg egy társaságban, a kikkel azután igen sokszor összejöttem. Egyszer valami boldogtalan kiadónak az a kétségbeesett gondolatja támadt, hogy lapot szerkesztessen velem. Egy hétig nagy tűzzel vittem a dolgot. Annyi munkatársat engagiroztam a laphoz, hogy a másik héten utánam következő szerkesztő egy esztendeig nem bírta őket agyon verni. Ezalatt történt, hogy a két jó barátom egyikével találkozva, nagyon szépen felkértem őt, hogy tenné meg, írna a lapunkba a nemzeti színházi operai előadásokról és hangversenyekről. A tisztelt férfiú rám mereszté szemeit s azután bocsánatot kért, hogy ő ugyan mindennapos a színházban, a kedvemért meg is tenne egyet-mást, de ezt már mégis nem vállalhatja el. Néhány nap mulva találkozom az én másik jó barátommal; valami esztergályos munkához választóvízre volt szükségem, azt pedig orvosi rendelvény nélkül nem adnak: ugyan kérem önt szépen, adjon nekem rendelvényt egy uncia választóvízre. Az én barátom nagyot nevetett rá. Hiszen nem vagyok én orvos! Hát mi? Zenész. No akkor hát tudom már, hogy az a másik miért nézett rám olyan furcsán, mikor zenebirálatokat kértem tőle!»

Az a rossz szokásom van, hogy mikor valami hosszabb munkán dolgozom: ha az utczára kimegyek, ott is folyvást dolgozom tovább; úgy, hogy mire hazaérek, az egy tárczára való holmi kész. Hanem ilyenkor aztán az szokott rajtam megtörténni, hogy nem ahoz megyek, a kihez indultam, s kénytelen vagyok azt kérdezni tőle: nem tudná ön nekem megmondani, miért jöttem én most ide? Mikor nyáron künn lakom a zöldben, persze, hogy kisebb gondom is nagyobb annál, hogy én ott a papirost bámuljam; sokkal külömb mulatság annál azt nézni, hogyan nő a lóhere, meg a spárga? mikor aztán be kell hoznom a tárczaczikkemet a városba, mert a szedő már dörömböl az ajtón: akkor még egy betű sincs belőle megírva. Azt azután az úton végig lestenografiázom s mire haza érek, a czikk kész, csak le kell irni. Útközben át kell mennem az alaguton, ott fizetni kell egy krajczárt, azután a lánczhídon, ott megint egy krajczárt. A rézmárkát eldugni a zsebbe, mikor elő kell adni, meg nem találni sehol s kétségbeesni, hogy már most nem mehetek tovább: ez igen sűrű véletlen; következik azután, hogy a fehérhajó alatt kell átmennem útrövidítése végett, ott a kapu alatt árul gyermekjátékokat egy öreg asszony, ez az öreg asszony el nem tudja gondolni, miért szokott néha korán reggel egy poros ember krajczárt nyomni a markába? Azt gondolom, ott is alagút van.

Az az egy jó van feledékenységemben, hogy ha valaki megbánt: azt úgy el tudom felejteni, mintha soha sem láttam volna. Maig is van olyan emberem, a kit évek óta kerülök, s úgy rémlik előttem, hogy nagyon haragszom rá, de már nem tudom, hogy miért?

Hanem a kit egyszer azután megszeretek, azt nem felejtem el.

KI HÁT AZ A KAKAS MÁRTON?

Jó idő óta, hol levélben, hol galléromnál ragadva, kérdezgetnek itt is amott is, hogy bizonyos Kakas Márton kilétéről és hollaktáról adnék tudósítást; mindezen kérdezősködésekre eddigelé jónak találtam kitérőleg felelgetni, azt is gyaníthatva, hogy tán e kiváncsiság olyan érdemes urakat is bánthat, a kik szeretnék megtudni, vajjon ez a becsületes ember hol csavarog olyankor, a mikor más becsületes ember a személykereset-adót fizeti? s hol lehetne egy szerény Mahnzettellel rátalálni s holmi restáncziákat anno ennyi meg ennyiből megsteuereintreibolni rajta? Azt épen nem mondhattam a kérdezősködésre, hogy én magam legyek az, mert akkor rám nyomják, hogy két fejem van, fizessek mind a kettőtől; azt sem válaszolhattam, hogy nem ismerem, mert hiszen hűséges dolgozótársam. Hát csak tartottam egy ideig a közönséget holmi «ibis, redibis»-féle válaszokkal; hanem valamelyik vasárnap nagyon megszorítottak.

Ez a jámbor barátom valami verset írt, nem tudom én, mit? azt elszavalta valaki, nem tudom én, ki? valami műversenyen, nem tudom én, hol? végül a közönség hítta a szerzőt. Mi lesz ebből? gondolám magamban: vajjon megtartja-e azt a regulát, a mit a hajdani ördögidézések formuláztak: «jelenj meg előttem tetszetős, deli legény alakjában és engemet meg ne ijeszsz; s hozz én nekem harminczháromezer darab aranyat, kelendő pénzben!» Hm: magam is elvenném.

De bíz az én Spiritusom nem jelent meg; utoljára engem kezdtek el döfölni könyökkel, hogy adjam elő, hová tettem?

Már most tehát, nehogy rám fogják, hogy katonaköteles egyént rejtegetek magamnál, kénytelen vagyok elmondani az egész történetet, elejétől fogva, azon módon, a hogy megtörtént; a maga tiszta valóságában.

A mint a tisztelt közönségnek tetszik mindenféle irkafirkáimból tudni, én egy savanyúkedvű, mogorva, haragos ember vagyok; a kinek abban telik kedve, ha más embert ijesztgethet, szomoríthat, méregbe hozhat. Ez énnekem a hivatalom; ezért engem rendesen fizetnek.

Ezért én irok mindenféle szomorú és rettenetes történeteket s úgy esztendőnkint tíz, tizenöt embert, néha azonban rámegy ezerre is, a kiket mindenféle halálnemével megöldösök, s az én nekem nem kis fáradságba kerül, mert azok védelmezik magukat, s egynehányszor, kicsi híja volt, hogy ők nem öltek meg engem.

Egyszer épen a Véres könyvet irtam, melynek folytán szerződésem volt a kiadóval, különféle utakon, módokon százötvenezer embert ágyúval, lőporral, vízbefojtással és kardélével kiirtanom.

Épen új halálnemeken törtem a fejemet: a midőn egyszer csak az a csoda történik velem, hogy a tollam nem akar fogni a papiron. Akár hogy nyomom, erőtetem, nem ád ki egy árva betűt sem. Megtörlöm, megfaragom, újra tintába mártom: mind hiába; a toll nem akar a véres munkának részese lenni.

Valahányszor leteszem kezemet az iróasztalra, lámpásom üvegharangja mindig egyet kondul, mintha órát ütne.

Haragosan új tollat szúrok a töviskes disznótollszár végébe; ez már majd fog: mikor akarom folytatni a megkezdett írást, nincs sehol; keresem félóráig, felhányom az egész asztalt: utoljára megtalálom a fiókom legeslegfenekén, a hol az örök tűzre kárhoztatott vadkéziratok álltak.

Hogy került ez oda? Bánom is én! Boszorkányság. Törődöm is én boszorkányokkal! Idegen asszonyszemélyekre semmi gondom.

Mikor aztán megint írni akarok, nagyot horkant a lámpásom, mint egy fojtogatott ember s menten elalszik. Persze, nem volt fölhúzva. Nem ijedtem meg a sötétben, újra fölcsavartam a lámpást, meggyujtottam s makacsul fogám a tollat: de már most azért is egyszerre ezer embert nyakazok le. Hanem ezalatt a tinta beleszáradt a tollamba megint.

A kalamárisba akarom mártani, s ime különös meglepetésemre a tintatartóm tetején egy kis furcsa figurát látok ülni, a ki nem tartozott iróasztalom gnómjai közé. Egy arasznyi emberke, finom mókusprémes mentében, sarkantyus csizmákkal a lábán, s piros kakastaréjos fejjel, egyik kezében irótollat tartva, másik kezének felemelt újjával engem fenyegetve.

Ijedten kaptam le a süveget fejemről:

— Alászolgája! Kihez legyen szerencsém?

— Csak tessék feltenni! szolt a kis kobold tollsíp hangon: régi ismerősök vagyunk.

— Nem emlékezem, hogy lett volna szerencsém.

— Én vagyok önnek a «Spiritus familiárisa.»

— Jaj, tisztelt barátom, ne nevezze ön magát spiritusnak, még híre megy, hogy spiritust gyártok s akczizát fizettetnek velem: mondja ön magyarúl, hogy kicsoda?

— Tehát: házi szellem.

— Már olyan lidérczféle, a ki aranyokat hord a házhoz? (Lásd: Ipolyi magyar mythologiája.)

— Aranynál is jobbat, jó kedvet, vidámságot.

— No kedves barátom, akkor azt lopod, mert az már régen nem terem ezen a vidéken.

— Vetni kell a magját, majd elszaporodik megint.

— De már ahoz én nem értek. Én csak gyilkolni tudok, boszankodást szaporítani, embereket mérgesiteni és boldogtalanná tenni.

— No hát keljen fel innen, hadd üljek én az asztalhoz.

— Hát aztán ?

— Hát majd én írok ön helyett mindenféle nevetséges furcsaságot, a mi öntől magától ki nem telnék: az leszek önnek, a mi Maquet Dumas Sándornak; ön pedig menjen az alatt mulatni, vagy dinnyét ültetni, a hogy tetszik.

— És a konvenczió ?

— Mindennapra három gyűszűnyi tinta, mert én avval élek.

— No ez olcsó koszt. Áll az alkú. Itt a tinta, itt a papiros, én tehát elmegyek sétálni; mire haza jövök, írjon ön nekem egy színbírálatot.

Ember emlékezetére ez volt a legunalmasabb munka, a min valaha emberi két szem elaludt; itt mutassa meg a humorisztikus lidércz, ha tud valamit.

Egy kicsit vakarta is rá a taréját, mikor ezt mondtam, hanem aztán csak hozzá ült, maga alá szedte lábát és írt.

Én pedig vettem a kalapomat s indultam sétálni. A lépcső alján eszembe jutott valami s visszafutottam.

— Hohó barátom lidércz ! Egyet elfelejtettem megkérdezni. Tud-e ön németül ?

— Én minden nyelven tudok.

— Hát akkor ismeri azt a könyvet, a mit úgy hínak, hogy Pressverordnung, aztán meg azt a másikat, a melyiknek becsületes neve: Kriminalverfahren ?

— Azokhoz nekem semmi közöm. Én ön helyett dolgozom, ön én helyettem felszedi a honoráriumokat; ha párbajra hínak, ön én helyettem duellál; ha pörbe fognak, helyettem allegál; ha elitélnek, helyettem kiüli a büntetést, s ha valaki belém szeret, ön lássa, hogy mit csinál vele ?

— No mert csak azért mondom, hogy van én nekem itt a Dunaparton egy nagy házban egy pár igen jó barátom, a kik minden sort átolvasnak, a mit én írok vagy kiadok, nagy figyelemmel és gyönyörködéssel; a szebb helyeket veres plajbászszal aláhúzzák, úgy mutogatják egymásnak: mikor nagyon megtetszett nekik valami, akkor magukhoz hivatnak, megdicsérnek: néha azt sem várják, hogy én menjek oda, ők jönnek hozzám; ha a munkám nagyon tetszett nekik, még a nyomdából elviszik mind, minden példányt elprænumerálnak; hát csak arra kérlek, hogy ezen tisztelt barátim előtt az érdemeimet ne szaporítsd; mert már a nélkül sem találják helyemet s nem óhajtanám, ha egyszer még is helyemet találnák.

A lidércz bólintott, hogy jól van; én pedig mentem sétálni. Még egyszer vissza kellett térnem: már ez nekem szokásom, a zsebkendőmért, meg a félkeztyűmért rendesen a szögletről térek vissza.

— Mi nevet fogsz aláirni a czikknek?

— Alakomról is láthatod: «az én nevem Kakas Márton.»

S valóban ezzel kezdte a legelső czikket, mely akkorra épen elkészült, mire az ácsorgásból hazaértem. Átolvastam: no, megjárja; nem olyan rossz, mint gondolám. Kezdőtől ennyi is elég.

A harmadik színbírálat után Kakas Mártont szerződteté Heckenast barátom ezerkétszáz forint fizetésre: nekem csak az a dolgom volt, hogy a nyugtákat aláirjam s a pénzt elköltsem, és naponkint két órát vegyek Keresztessynél a karddal való verekedésnek mesterségéből, mert a jámbor lidércz legalább ötven embert élet-halálra ellenem lázított ez ideig.

Egyszer azonban megsokalta már az örökös kritizálást és megszólíta:

— Hallod-e? ha a pokolból jöttem volna, azt mondanám, ereszsz oda vissza, mert sokkal jobb mulatság a danaidák feneketlen hordajába vizet hordani, Sysiphusnak követ hengeríteni, s a háromfejű Cerberust rábeszélni, hogy taktusra ugasson, mint örökösen a kritika száraz malmában őrölni: csodálom, hogy Muszkaországban az ólombányák helyett nem inkább színbirálói sánczmunkára itélik a halálos bűnösöket; gondoljunk ki már valami mást.

— Jól van, fölhatalmazlak valami másra.

Egy óra alatt a spiritus familiáris készen volt a Nagy Tükör tervével.

— Nehéz lesz ez drága barátom! Belesülünk. Nem volt még ilyen dolog mi nálunk; sem írók, sem rajzolók hozzá. Miből állítjuk ki?

— Csak bízd azt rám. Minden kezdet nehéz, majd jó lesz később.

Az igaz, hogy nehéz is volt! Mint a kinek kovácspöröly-lyel kell egy darab vasból varrótűket csinálni. Megis látszott rajta. A rajzok, a metszések, a hozzáírt szöveg mind szörnyű mértékben hasonlítanak azokhoz a fazekokhoz, a miket Robinson Crusoe öntött kínjában először a puszta szigeten. Hanem azért az áldott publikum csak bevette azt.

Harminczhat előfizetővel kezdtük meg a vállalatot: kérdezém Mártontól, hogy mennyit nyomassak belőle? ő azt felelé: hatezeret!

Az év vége felé nem maradt fenn belőle több kétszáz példánynál. Pedig az egészben csak a «jön a billog!» ért valamit: hanem ez aztán sokat is ért; kivált azoknak a szerkesztőknek, a kik megadták az árát.

Egy napon szokatlanúl rossz kedvvel tértem haza. «Baj van, spirite! nagy baj van. Egy jó barátom miatt, a kiért jót álltam, sokat vesztettem: nem is merem kimondani, hogy mennyit? Mi a patvart csinálok most?»

A lidércz orrahegyére tette mutató újját és gondolkozott.

— Próbáljunk újságot kiadni.

— De iszen nem kell nekem; adtam én már vagy kilenczféle újságot ki, mindegyikkel megégtem, s örültem, ha a csizmámat ott hagyva a degetben, mezítláb kijöhettem belőle.

— No csak bízd én rám; ez olyan lap lesz, a minek nem árt meg sem az árviz, sem a jég, sem a diplomáczia. Ez humorisztikus lap lesz.

— Szégyenlek én olyant csinálni.

— Hiszen nagy szégyen is az, de hát legyen a szégyen az enyém. A legnagyobb ostobaságokat én írom alá: neked semmi bajod vele.

— De én nem értem, hogy lesz, mint lesz? ki látja el majd munkával? Ki ír bele verset? lapba pedig az kell. Nagy versíróink úgy tesznek mint az oroszlán, évenkint csak két kölyket hoznak a világra, persze hogy a tengeri malacz minden három hétben hetet fiadzik, de ez is anynyiban különbözik némely szapora versíró ijafiától, hogy a tengeri malacz fiának farka nincs, de füle van: emennek pedig se füle, se farka.

— Csak bízd azt rám: írok én verset is végső inségben. (Ezt az élczet az akadémiában hallhatta.) Aztán majd nőnek mások is!

Denique meg voltam szorulva, ráálltam az indítványra; úgy született meg az Üstökös, s az általa nyitott nemzeti kölcsön szerencsésen kirántott financziális zavaromból.

Félesztendő haladtával aztán úton útfélen mondogatták az ismerőseim, a kik találkoztak velem: ej de nagy bolond az a Kakas Márton! ej de furcsa újság az az «Üstökös!»

— Hiszen kérem alássan, én egy betűt sem írok bele, mentegetőzém: én nem is tudom jó formán, mi van benne? Az a Kakas Márton az oka mindennek.

Vettem észre, hogy régibb tudós barátaim nem akarnak rám ismerni, kiknek derogál ez a kompánia.

Sőt majd kimaradtam az akadémiai kandidáturaból, mert ellenem vetették, hogy nem lesz-e az majd orczapirulás másokra nézve, ha ilyenféle filozófusok is tévednek az ünnepélyes terembe, mint Kakas Márton principálisa?

Azonban már egyszer megvan: nem segíthetek rajta. Elismerem én magam is, hogy ez az Üstökös nem egyéb, mint csupa merő bohóskodás: igazán nem is érdemes benne valami okos dolgot keresni; hanem én elhárítok magamról mindent, én nem vagyok benne részes: engem ne tessék érte korholni. Kakas Márton mindennek az oka; ő hiábavalóskodik itten, én magam csak a korrekturát viszem a lapnál.

Azért mégegyszer alázatosan engedelmet kérek, hogy a világon vagyok, majd egyszer ezt a hibámat is megjavítom, s akkor Kakas Mártont is elviszem magammal; addig pedig kérem alássan, hogy ne kivánják kiadatását tőlem, mert apjának egyetlen fia, s ő keres az egész háznépre.

I II 20, – 1752

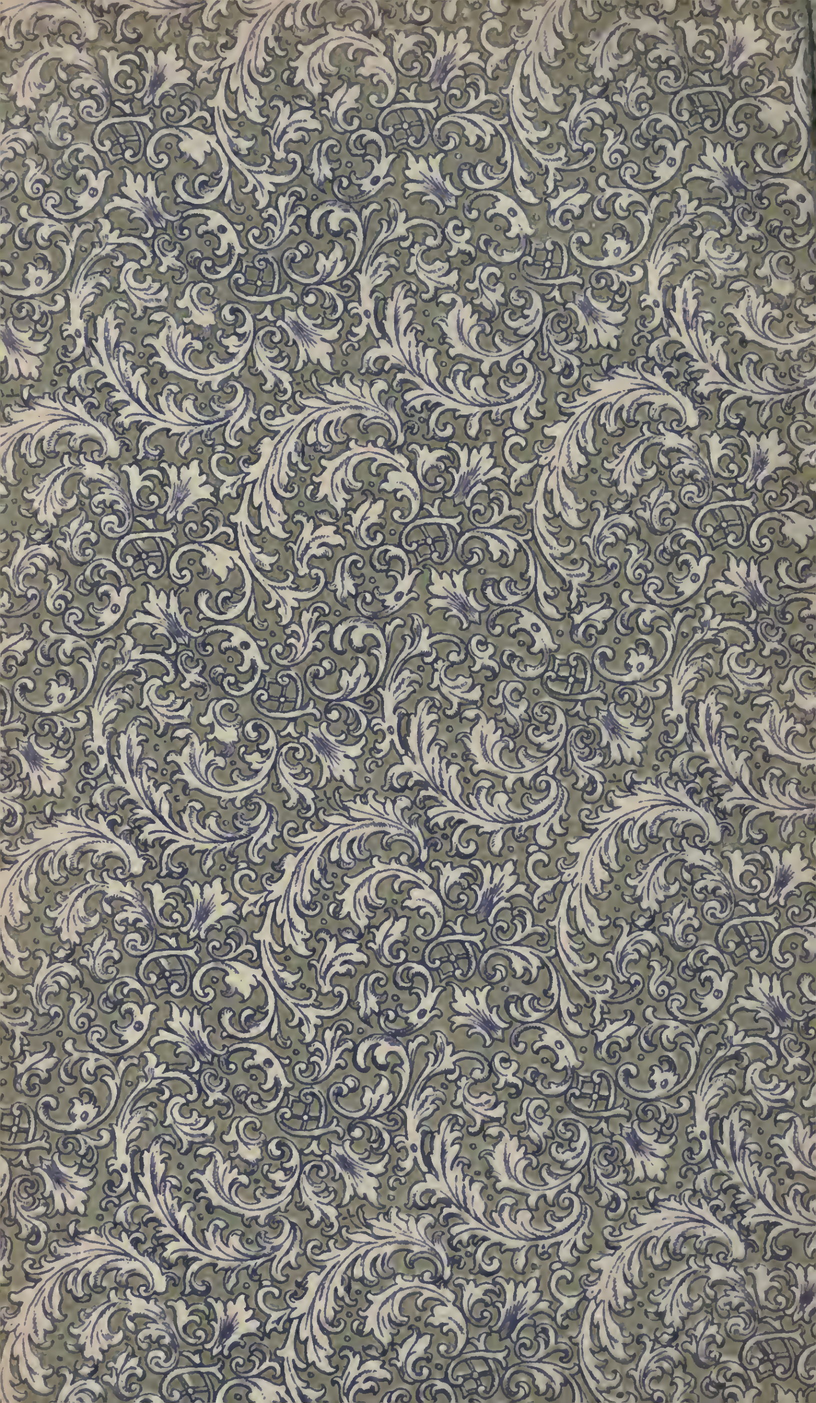

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PH Jókai, Mór
3273 Eletembol
A3
1898
v.1